

Hebedová, Petra

Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky

Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky Vydání první Brno:
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016

ISBN 978-80-210-8292-2

ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8292-2016>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135755>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

#444

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Kõness
 vossa
 ossee
 hõlmõõn
 pähe
 neeseen
 joulukuuhu
 sõnaraamat
 säähän
 neelde
 lumme
 väärnälga

Estonský a finský illativ

v pohledu kognitivní gramatiky

Petra Hebedová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#444

BRNO 2016

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Hebedová, Petra

Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky / Petra Hebedová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. – 251 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; číslo 444)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8292-2

811.511.113 * 811.511.111 * 81'366.54 * 81'23

– estonština

– finština

– mluvnický pád

– kognitivní gramatika

– monografie

811.51 - Uraloaltajské jazyky [11]

Recenzovali: prof. PhDr. Jan Čermák, CSc.

prom. fil. Ivo Vasiljev, CSc.

Monografie vychází z obhájené disertační práce, která získala Cenu děkana Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v roce 2015.

© 2016 Petra Hebedová

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8292-2

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8292-2016

OBSAH

PŘEDMLUVA	9
1 ÚVOD	11
2 ILLATIV V PÁDOVÉM SYSTÉMU FINŠTINY A ESTONŠTINY	14
2.1 Popis pádové kategorie	14
2.2 Illativ jako lokální pád	16
3 STRUČNĚ K FINSKÉ A ESTONSKÉ FONOLOGII	24
3.1 Finská a estonská fonologie	24
3.2 Fonologický inventář finštiny	24
3.3 Opozice kvantity ve finštině	26
3.4 Fonologický inventář estonštiny	28
3.5 Prozodické charakteristiky přízvučné slabiky v estonštině	29
3.6 Opozice důraznosti slabik a přízvuk v estonštině	31
3.7 Opozice kvantity vokálů a konsonantů v estonštině a její interpretace ..	33
3.8 Poznámka k estonské ortografii	34
4 KONCEPTY KOGNITIVNÍ GRAMATIKY	35
4.1 Kategorizace v kognitivní lingvistice	35
4.1.1 Kategorizace jako proces, kódování a konvenčnost	37
4.1.2 Schematická síť	39
4.1.3 Využití schematické sítě	41
4.1.4 Kategorie přirozené a distribuční	42
4.2 Syntagmatická spojení	43

4.2.1 Složené výrazy a status jednotky	43
4.2.2 Způsob propojení	44
4.2.3 Autonomní a závislý komponent	45
4.2.4 Závislé morfémy v estonštině a ve finštině	46
4.2.5 Širší kontext výskytu illativu	51
5 FORMY ESTONSKÉHO ILLATIVU	53
5.1 Illativ ve standardní estonštině	53
5.2 Historický vývoj forem illativu singuláru v estonštině	56
5.3 Illativ v psané estonštině a v procesu standardizace	57
5.4 Otázky spojené s distribucí illativních vzorů	62
5.5 Formy estonského illativu jako kategorie	69
5.5.1 Kategorizace na základě kritérií a atributů	69
5.5.2 Kategorizace v modelu schematické sítě	73
5.5.3 Využití možnosti rozšíření	78
6 FORMY FINSKÉHO ILLATIVU	81
6.1 Illativ ve standardní finštině	81
6.1.1 Koncovky illativu singuláru	82
6.1.2 Koncovky illativu plurálu	84
6.1.3 Illativ a posesivní sufixy	89
6.1.4 Podoba kmene v illativních tvarech	89
6.2 Historický vývoj illativních tvarů ve finštině	93
6.3 Finský illativ v procesu standardizace	95
6.4 Finský illativ jako schematická síť	99
6.5 Historická motivace	105
7 ILLATIV JAKO DISTRIBUČNÍ KATEGORIE	108
7.1 Otázky spojené s distribucí alomorfů	108
7.2 Produktivita	109
7.3 Tradiční pohled na produktivitu estonských illativních vzorů	112
7.4 Možnosti uplatnění finských illativních koncovek	117
7.5 Pojem produktivity v popisu jazyka	118
7.6 Kognitivní význačnost a elaborační vzdálenost	122
7.7 Možnosti využití estonských illativních tvarů	125
7.7.1 Výskyt illativních forem zakončených na <i>-hV</i>	125
7.7.2 Výskyt illativních forem se zakončením <i>-de</i>	128
7.7.3 Výskyt ablautových illativních forem	132
7.7.4 Výskyt geminačních illativů	136
7.7.5 Výskyt illativních tvarů s koncovkou <i>-sse</i>	139
7.7.6 Závěry k vyhledávání v korpusech	144

7.7.7	Použití illativu u vlastních místních jmen	147
7.8	Možnosti využití finských illativních tvarů	148
7.8.1	Schematický kmen a komplementární distribuce	148
7.8.2	Použití koncevek <i>-hVn</i> a <i>-seen</i> v illativu singuláru	149
7.8.3	Výskyt koncevek <i>-sijn</i> a <i>-hin</i> v illativu plurálu	152
7.8.4	Kolísání stupně v illativu plurálu	160
8	DEKLINAČNÍ TYPY	164
8.1	Deklinační typy v teoretickém popisu jazyka	164
8.2	Příklady využití deklinačních typů	167
9	POLYSÉMIE FINSKÉHO A ESTONSKÉHO ILLATIVU	173
9.1	Význam v kognitivní sémantice	173
9.2	Polysémie illativu	176
9.3	Polysémie finského illativu	178
9.3.1	Základní schéma illativu (prototyp)	178
9.3.2	Obecné schéma „lokální illativ“	180
9.3.3	Subjektivní pohyb	182
9.3.4	Rozšíření do jiných domén	183
9.3.5	Rozšíření „směřování činnosti“ a „místo zasažení“	185
9.3.6	Schéma „zaměření na cíl“	187
9.3.7	Rozšíření „illativ jako účel“	191
9.3.8	Situační schéma	191
9.3.9	Rozšíření „existenciální užití“	195
9.3.10	Rozšíření „vyjádření příčiny“	196
9.3.11	Schéma „přesun k / započítí jiné činnosti“	197
9.3.12	Schéma „připravenosti k činnosti“	199
9.3.13	Schéma „část z celku“	201
9.3.14	Užití illativu s postpozicemi	202
9.3.15	Terminativní význam a škála	204
9.3.16	Jiná časová vyjádření a umístění na škále	206
9.3.17	Síť významů finského illativu	209
9.4	Polysémie estonského illativu	212
9.4.1	Prototyp a obecně lokální schéma	212
9.4.2	Rozšíření „směřování činnosti“	214
9.4.3	Přenos do jiných domén a subjektivní pohyb	215
9.4.4	Existenciální užití	216
9.4.5	Illativ v časových vyjádřeních	217
9.4.6	Situační schéma	217
9.4.7	Schéma „zaměření na cíl“	219
9.4.8	Schéma „část z celku“	223

9.4.9 Ma-infinitiv	224
9.4.10 Terminativ a postpoziční syntagmata	228
9.4.11 Tázací adverbia <i>Kuhu?</i> „Kam?“ a <i>Millesse?</i> „Do čeho?“	229
10 ZÁVĚR	232
LITERATURA	237
SEZNAM TABULEK, SCHÉMAT A OBRÁZKŮ	242
POUŽÍVANÉ ZKRATKY	244
VĚCNÝ REJSTŘÍK	245
THE ILLATIVE CASE IN ESTONIAN AND FINNISH FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE GRAMMAR SUMMARY	248

PŘEDMLUVA

Tato studie vznikala jako výsledek mé dosavadní zkušenosti s jazykovědou a finštinou i estonštinou: zkušeností s praktickým ovládnutím jazyka a jeho používáním, s teoretickým poznáním jazyka v rámci finské i estonské filologie i obecnějšího jazykovědného studia, a to zejména v akademickém prostředí finském a českém, a v nemalé míře také zkušeností s vyučováním obou jazyků. Protože se jedná o studii pojednávající v češtině o záležitostech estonské a finské gramatiky, bylo samozřejmou snahou udržet výklad o obou jazycích srozumitelný i pro čtenáře neznalého konkrétně těchto dvou jazyků a zprostředkovat tak zkušenost s jazyky, které byly zatím v českém jazykovědném prostředí reflektovány v případě finštiny poměrně málo a v případě estonštiny téměř vůbec ne.

V reflektování zkušeností z různých univerzit ve více zemích s vlastními vědeckými tradicemi se skrývá poměrně velká výzva. V odlišnosti těchto tradic lze poměrně snadno zabloudit, např. při zjištění, že východiska, koncepty a postupy uznávané na jednom místě nemají jinde zdaleka tu stejnou váhu nebo platnost, a že je třeba přizpůsobit prostředí nejen jazyk práce, způsob výkladu a koncipování textu, ale i teoretická východiska nebo způsoby zpracování tématu. Na druhé straně lze rozšířit svůj pohled o nové poznatky a směry a získat odstup od tradičních postupů a konceptů. Tato studie vznikala jako doktorská disertace v rámci studia oboru Obecná jazykověda na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v letech 2009–2015. V mnohém jsem se v ní snažila navázat na předchozí dva roky magisterských studií ve Finsku na Univerzitě v Turku – i když šlo o období poměrně krátké, bylo pro mě v dalším formování zájmu o jazyk a jazykovědu zásadní. Vyrovnání se s odlišností akademického prostředí a jeho tradic se mi zejména v prvních letech doktorského studia zdálo jako to, co nakonec rozhodne o úspěchu projektu disertační práce i o jejím charakteru. Novou inspirací a novým podnětem

k práci se v průběhu let stala kognitivní gramatika amerického lingvisty Ronalda W. Langackera, která je ve finském i estonském prostředí reflektována v poměrně široké míře, takže se nakonec tato volba jevila jako logická. Studii tak lze číst i jako výsledek snahy o zprostředkování tohoto přístupu k jazyku – jako ukázkou aplikace tohoto přístupu na malém výseku finské a estonské gramatiky.

V době koncipování i psaní této studie jsem se věnovala výuce finštiny i estonštiny na Ústavu jazykovědy a baltistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brněnská baltistika mi v této době poskytla zázemí i inspiraci, dostávalo se mi vydatné podpory od kolegů i mnoha výzev v pedagogické práci. Výklad finské a estonské gramatiky v kurzech různého rozsahu i zaměření byl pro mě zásadní ve formování jazykovědných postojů, pomohl mi v koncipování tématu této studie i při jeho zpracovávání. Poděkování tak patří kolegům i studentům. Za poskytnuté zázemí v rámci oboru Obecná jazykověda děkuji svému školiteli, doc. RNDr. Tomáši Hoskocovi, CSc. Poděkování dále patří také Estonskému institutu, který mi v rámci programu Estophilus umožnil půlroční pobyt v Estonsku na Univerzitě v Tartu. Dále děkuji finské organizaci CIMO za umožnění třítydenního pobytu v Turku včetně účasti na letní škole pro doktorandy. Za poskytnuté konzultace děkuji prof. Tuomasi Huumovi z Univerzity v Turku. Oběma oponentům, prof. PhDr. Janu Čermákovi, CSc., a prom. fil. Ivo Vasiljevovi, CSc., děkuji za všechny poznámky k textu. Dále bych chtěla poděkovat svým přátelům, kteří trpělivě odpovídali na mé všemožné dotazy: za konzultace a pomoc s estonskými a finskými příklady Anni Tammemägi, Lindě Püssa a Elli Kulmale, za pomoc s překlady mezi finštinou a estonštinou Mari Jurtom a za korekturu anglického resumé Jeremy Bradleymu. Všechna případná pochybení jsou samozřejmě má vlastní. Za veškerou podporu v průběhu studií děkuji svým rodičům.

1 ÚVOD

Bylo už asi konstatováno mnohokrát, že pád je jazykovou kategorií, o níž slyšel každý, a zdá se tak být důvěrněji známá než mnohé jiné, přesto patří pád v teoretických popisech jazyka k tématům obtížným. Tato studie si nedělá nároky přispět něčím novým do rozsáhlejší diskuse o povaze pádů v jazyce, spíše se jen zaměřuje na jeden pád ve dvou jazycích, jeden gramatický morfém mezi mnoha jinými. Konkrétně se jedná o illativ, tzv. vnitřní lokální pád, ve standardní estonštině a finštině. Zaměření je tak velmi úzké, zato se týká dvou jazyků. Jazyků poměrně blízce příbuzných, ale s vlastní historií vývoje, vlastním prostředím existence i vlastními lingvistickými tradicemi. Illativ jsme zvolili zejména kvůli tomu, že se v obou jazycích jedná o pád s různorodými formálními vyjádřeními, o gramatický morfém s poměrně bohatou alomorfií. Alomorfie bude v práci předmětem primárního zájmu. Nerezignujeme tím ale na popis gramatického morfému jako spojení formy a obsahu, budeme se zabývat i různými významy illativu. Půjde o popis, který je postaven na konceptech Langackerovy kognitivní gramatiky. V souladu s tím pak považujeme illativ za symbolickou jednotku, spojení formy a významu. Popis významu gramatického morfému zároveň vychází ze stejných konceptů jako popis jakýchkoli jiných významů v jazyce. Cílem studie je poskytnout ujednocený a teoreticky ukotvený popis tohoto gramatického morfému ve dvou jazycích. Chtěli bychom vyzkoušet možnosti, výhody či nevýhody tohoto teoretického rámce.

Kognitivní gramatice obecněji i Langackerovým přístupům se dostávalo ohlasu zejména ve finském, ale i estonském prostředí. Recepte dotýkající se našeho tématu budeme v práci citovat. Na druhou stranu se tyto práce obvykle zaměřují zejména na významovou stránku, mnohem méně pak na typicky morfologická témata (za jaké lze považovat i alomorfii). Neznáme tak práci, která by se s použitím těchto teoretických východisek snažila popsat témata související s alomorfií illativu

nebo témata související s formálním vyjádřením gramatických morfémů. Pentti Leino, od něž pochází mnoho finských zpracování kognitivně gramatických konceptů a ostatně i finská terminologie kognitivní gramatiky, krátce zmiňuje možnosti použití kognitivně gramatických pojmů v případě alomorfů illativu (1999: 129). Langacker (1987: 394–396) mluví o alomorfické variaci v souvislosti s kategorizací a pojmem schematické sítě. V této práci se pokusíme o detailní rozpracování dvou konkrétních případů alomorfie za použití konceptů kognitivní gramatiky.

Část věnovaná formálním vyjádřením illativu v obou jazycích by tak měla být inovativní součástí této studie. Budeme se v ní snažit o vyčerpávající popis. Část věnovaná významům illativu ve finštině a v estonštině je pak zamýšlena spíše jako podpůrná, a vzhledem k rozsahu a obtížnosti tématu si nedělá nároky na to být inovativní nebo vyčerpávající. Také se v ní budeme moci opírat o existující zpracování tématu nebo témat příbuzných finskými a estonskými autory. Smyslem jejího zařazení je zejména to, abychom udrželi popis gramatického morfému jako symbolické jednotky, abychom zájem neomezili jen na formální vyjádření bez možnosti odkazovat k záležitostem významu. Mohli bychom tak také získat možnost porovnat použití týchž teoretických východisek na různých tématech – popisu forem a popisu významů. V neposlední řadě pak považujeme za nutné v česky psaném textu představit popisovaný finský a estonský pád i po významové stránce.

Studie se zaměřuje na dva příbuzné jazyky, ale omezuje přitom svou pozornost na standardní varianty obou jazyků. Nepojímáme zde standardní jazyk jako neutrální, bezbarvou variantu jazyka, budeme se naopak snažit v celé práci zohledňovat specifika standardního jazyka, jeho roli a postavení. V tomto ohledu můžeme také uvažovat o rozdílech mezi finštinou a estonštinou. Ve srovnání s finským prostředím se zdá být pro estonštinu typická větší snaha ovlivňovat podobu standardního jazyka na úrovni morfologie. S omezením zájmu na illativ věnujeme tomuto tématu zejména kapitoly *5.1 Illativ ve standardní estonštině* a *6.1 Illativ ve standardní finštině*. S ohledem na toto vymezení tématu studie jsme také volili korpusy, v nichž jsme vyhledávali výskyty a způsoby užití různých illativních forem. Zvolili jsme takové dostupné korpusy, které by mohly být vzhledem k standardní variantě jazyka reprezentativní (obsahují texty literární, odborné, novinové články nebo právní normy). S pomocí analýzy korpusových dat se pokusíme vytvořit určitý obraz užívání illativních tvarů v obou jazycích a ten porovnávat s formulovanými teoretickými předpoklady, které vychází ze zmíněného teoretického rámce.

Vzhledem k úzkému zaměření na jeden pád se nenabízejí příliš široké možnosti srovnání mezi estonštinou a finštinou. Srovnávací perspektiva mezi těmito dvěma jazyky není naším primárním cílem. Myslíme si ale, že nám popis dvou případů alomorfie ve dvou standardních jazycích může poskytnout zejména možnost širší perspektivy. Jsou si tyto případy alomorfie navzájem podobné, v čem ano a v čem ne? Zároveň je zřejmé, že i kvůli popisu forem jediného pádu bude potřeba věnovat se principům estonské i finské morfologie v širším ohledu. Určitý

vhled do rozdílnosti obou jazyků by tak práce měla nabídnout. Jejich vzájemná odlišnost, která se projevuje také v odlišných tradicích jazykovědných, je pak také výzvou při aplikování východisek Langackerovy kognitivní gramatiky. Můžeme je dobře aplikovat na oba jazyky a budou se v obou případech jevit jako vhodné a výhodné? Estonský a finský illativ vychází ze stejných kořenů, v historické perspektivě jsou pokračováním téhož gramatického morfému. Tato souvislost nehraje v práci zásadní roli, ani historicko-srovnávací perspektiva není pro nás výchozí. Nebudeme se však pokoušet tuto souvislost ani zcela ignorovat, zařazujeme i krátké kapitoly věnující se historickým rekonstrukcím illativu v baltofinských jazycích. Jejich zařazení je důležité také v tom, že se poměrně často můžeme v popisu obou jazyků setkat s argumentací založenou právě na předpokládaném historickém vývoji. Pokusíme se porovnat tento druh argumentace s takovou, která by byla v souladu s řešeními navrženými v této práci.

Z širších možností, které nabízí kognitivní lingvistika, omezujeme v této studii zájem na Langackerovu kognitivní gramatiku (čerpáme z Langacker 1987, 1991, 2000), pracovali jsme také s recepcemi langackerovské kognitivní gramatiky ve finském a estonském prostředí. V otázkách věnovaných kategorizaci se opíráme také o Lakoffa (1987). Snažíme se také držet už použitých českých termínů Langackerovy kognitivní gramatiky (Janda 2004, Danaher 2007). Práce si nedělá ambice podat široký obraz o tom, co je nebo není kognitivní lingvistika. Spíše se snaží ukázat postupy kognitivní gramatiky u konkrétních témat, a jak už bylo zmíněno, vyzkoušet možnosti, které kognitivní gramatika nabízí, na estonském a finském materiálu, konkrétně na typicky morfologických tématech. V popisu formálních vyjádření illativu se budeme opírat zejména o pojetí kategorizace, distribuce a pojetí syntagmatických spojení (illativ je vždy závislou kategorií, tj. vyskytuje se v napojení na jmenný kmen). Pokusíme se ukázat, že kognitivní gramatika opravdu nabízí řešení, která jsou pro popis mnoha jevů souvisejících s morfologií v jednom i druhém jazyce příhodná. Kromě řešení dílčích otázek je naší ambicí ukázat na vnitřní koherenci popisu založeného na kognitivní gramatice.

2 ILLATIV V PÁDOVÉM SYSTÉMU FINŠTINY A ESTONŠTINY

2.1 Popis pádové kategorie

V této studii se, vzhledem ke zvolenému teoretickému rámci, jímž je kognitivní gramatika, přikláníme k pojetí, podle kterého je illativ symbolickou jednotkou jazyka (finštiny i estonštiny). Illativní morfém je spojením významu a formy, s použitím termínů kognitivní gramatiky jde o spojení pólu sémantického a fonologického. O sémantickém pólu illativu budeme tvrdit, že je polysémický, fonologický pól se pak rozpadá na více forem, které nejsou vždy odvoditelné jedna od druhé. Na straně sémantické se tak jedná o polysémii, na straně fonologické¹ o alomorfiu. V kognitivní gramatice je význam tzv. gramatických morfémů charakterizován pomocí stejných prostředků a podobnými způsoby jako význam lexikálních jednotek. Polysémie je pak považována za normální, obvyklý a nepřekvapivý stav, jak v případě lexikálních jednotek, tak i gramatických morfémů. Zároveň je třeba mít na paměti, že illativní morfém jakožto spojení významu a formy je jazykovou jednotkou vytrženou z kontextu – jakožto závislý morfém se nutně vyskytuje přinejmenším v kontextu „jmenný kmen + illativní morfém“, často je pak třeba vzít v úvahu i širší kontext.

Zda a jak lze uvažovat o významu pádů, je staré téma. Pojetí, která pokládají pády za koherentní sémantické kategorie, navazují zejména na Jakobsona (1936 [1971]). Jakobson upozorňuje na to, že takový popis je zásadní, pokud chceme udržet pojem jazykového znaku jako spojení formy a obsahu (1971: 24). V jeho popisu pádů moderní ruštiny je význam jednotlivých pádů vymezen vzájemnými opozicemi, v konkrétní opozici je vždy jeden z dvojice pádů příznakový, druhý ne-

1 Termín fonologický se v kognitivní gramatice používá o formě jakéhokoli rozsahu (v opozici k sémantický).

příznakový, významy jsou tak určovány vzhledem k celému systému, např. nominativ je s ohledem na všechny opozice nepříznačový. Zásadní otázkou je vztah takto konstruovaného celkového významu (*Gesamtbedeutung*) k specifickým významům, které se liší v závislosti na kontextu užití. Jakobson mluví také o hlavním významu (*Hauptbedeutung*), např. u nominativu v roli subjektu transitivní věty, kdy je opozice nominativu a akuzativu nejlépe zřetelná (srov. 1971: 36). Podle Jakobsona by bylo zjednodušením problému pokoušet se popsat jednotlivá specifická užití a najít společného jmenovatele, specifické významy nejsou jen náhodným nahromaděním, ale vytváří hierarchii významů (1971: 35).

V gramatikách se často můžeme setkat se seznamem významů/funkcí/užití jednotlivých pádů, u něhož nejsou vzájemné vazby osvětleny, nebo jen zčásti (srov. Leino et al. 1990: 15–20). Podle Leina (1990: 23–26) bylo důvodem skepse k celkovému významu pádu v Jakobsonově pojetí to, že takový celkový význam pádu je velmi obecný, nenapomůže pochopit jeho užívání, a nemůže tak v popisu gramatiky příliš dobře posloužit. Zároveň je stále třeba poukázat na specifické významy a okolnosti jejich aktualizace. Např. podle Sira (1956: 15) je nevýhodou takového morfologického systému, že neříká nic konkrétního o specifických užitích a nepomůže tak pochopit užití pádu v konkrétním kontextu. Skepse k celkovému významu často vedla k úplnému popření pádů jako jednotek nesoucích význam.

Přístup kognitivní gramatiky je nový v tom, že její pojetí polysémie je odvozeno od širšího pojetí kategorizace. Nepočítá se (pouze) s klasickými kategoriemi definovatelnými na základě výčtu společných prvků (srov. Leino et al. 1990: 41–43). Dílčí významy polysémické jednotky mohou tvořit tzv. radiální kategorii (Lakoff 1987), v níž lze ukázat na jejich provázanost, tj. vzájemnou motivovanost, byť ne s odkazem na malý počet distinktivních rysů. Zásadním rysem každé polysémické kategorie je pak také určitá míra konvenčnosti jednotlivých dílčích významů. Podle Leina (1990: 43) je tak v takovém přístupu nutné určit všechny konvenční způsoby užití pádové kategorie a ukázat, jak jsou vzájemně propojeny (ve smyslu přirozené kategorie). Podobný přístup byl vyzkoušen už mnoha autory na různých jazykových jednotkách (srov. např. Lakoffův rozbor anglického *over*, 1987: 416–461), sémantice pádu a rozboru českého dativu a ruského instrumentálu se věnuje Jandová (1993), z pádových kategorií blízkých našemu tématu bychom našli popis estonských vnějších lokálních pádů u Vainikové (1995) a u Leina (1999) rozbor finského elativu.

Větší otázkou je, zda lze zmíněné přístupy ke kategoriím v jazyce použít pro popis alomorfie, v našem případě fonologického pólu estonského a finského illativu, zda lze např. o alomorfech uvažovat jako o členech komplexní kategorie. Obvyklé je uvažovat o alomorfech jako členech distribuční kategorie, které spojuje význam (v daném případě polysémický, tj. rozpadající se na podkategorie). Pokusíme se zjistit, zda lze uvažovat o vzájemných vztazích nebo jistém druhu motivace mezi alomorfy. Je také možné, že nelze kategorie sémantické a fonologické zkoušet popisovat s použitím stejných principů, nebo že to nemusí být příliš vhodné.

Občas se můžeme setkat s vnímáním alomorfie jako anomálie, s tvrzením, že představuje přechodný stav, kdy v delším časovém horizontu musí dojít k jeho zjednodušení. Na druhou stranu se nezdá, že by alomorfie jako jev ztrácela v průběhu vývoje konkrétních jazyků na síle. V případě standardních jazyků se pak můžeme poměrně často setkat se snahami systematizovat alomorfii, tj. odlišit jednotlivé alomorfy jednoznačně od sebe co do užití, např. s ohledem na větný kontext nebo styl, vymezit jim jednoznačná pole působnosti. Pokusíme se na našem malém příkladu (estonském a finském illativu) ukázat, že jednoznačná distribuční pravidla pro alomorfy souvisí s procesem standardizace, a že se občas objeví i taková systematizace, která se pak ukáže být v rozporu s užíváním daných alomorfů. Obecnější otázkou pak zůstává, zda bychom alomorfii, podobně jako polysémii nebo alofonickou variabilitu, nemohli přehodnotit jako (do jisté nebo i značné míry) obvyklý a nepřekvapivý stav.

2.2 Illativ jako lokální pád

V rámci finských i estonských pádů bychom illativ zařadili do subsystému tzv. lokálních pádů. Od zúžení perspektivy na tento subsystém můžeme očekávat lepší možnosti charakterizace illativu. Sémantika lokálních pádů je sama o sobě rozsáhlým tématem, o němž i námi využívané zdroje mnohdy tvrdí, že jej naprosto nebylo možné obsáhnout úplně, a že jejich pojetí tak není možné považovat za syntézu (srov. Alhoniemi 1983, Leino 1989). Lokální pády jsou obvykle analyzovány jako subsystém v rámci kategorie pádu, vymezují se pak oproti pádům označovaným za gramatické (nominativ, genitiv, partitiv, ve finštině také akuzativ), a zároveň pádům označovaným za marginální (ve finské tradici je to instruktiv, komitativ a abessiv). V estonské gramatice (EKG 1995²: 48–49) bychom se mohli setkat s podobným dělením na abstraktní (nominativ, genitiv a partitiv) a konkrétní pády (lokální pády, translativ, essiv, terminativ, abessiv, komitativ). Není ale příliš vhodné uvažovat o přísném dělení na gramatické (abstraktní) pády a lokální a marginální (konkrétní) pády s ohledem na sémantický pól jednotlivých pádů. Funkce zastávané lokálními pády se co do abstraktnosti často neliší od těch zastávaných gramatickými pády (srov. Leino et al. 1990: 14). Důvodem vydělení takovýchto subsystémů je pak spíše to, že jednotlivé lokální (gramatické) pády lze nejlépe vymezit ve vzájemných opozicích (lokální pády v opozicích k jiným lokálním pádům, gramatické v opozicích k jiným gramatickým). Větné členy v lokálních pádech pak ve větě vystupují jako adverbiala. Tím se jména v lokálních pádech podobají post- nebo prepozicím a adverbium. (Srov. Siro 1964; ISK: § 1224.)

2 Gramatika estonštiny (*Eesti keele grammatika*) kolektivu autorů, část I věnovaná morfologii a slovo-
tvorbě je z roku 1995, část II vydaná 1993 se věnuje převážně syntaxi. Dále jen EKG.

V rámci zde zvoleného přístupu bychom význam tzv. abstraktních i konkrétních pádů analyzovali stejnými prostředky. Podle Langackera lze o gramatickém a lexikálním významu uvažovat jen jako o kontinuu (lexikon, morfologie a syntax tvoří kontinuum, srov. 1987: 35–36). Jak upozorňuje Jandová, u Talmyho (Janda 1993: 13–14 > Talmy 1986) se setkáme s charakteristikou gramatického a lexikálního konce tohoto kontinua v tom smyslu, že gramatické významy (nesené uzavřenými třídami jednotek) jsou typicky relativistické. Odkazují na relativní spíše než absolutní vlastnosti, a mohou tak poskytnout kostru, s pomocí níž lze organizovat významy lexikálních jednotek³. Tzv. konkrétní pády nebo konkrétní významy pádů pak v daném kontinuu pravděpodobně stojí o něco blíže lexikálnímu významu. Jak upozorňuje EKG (1995: 49), substantiva v lokálních pádech lze někdy parafrázovat postpoziční konstrukcí nebo adverbium, u tzv. abstraktních pádů to není možné. Představa kontinua mezi gramatickým a lexikálním pak velmi dobře vyhovuje pro popis finského i estonského pádového systému i kvůli existenci tzv. marginálních pádů a problému určení, co ještě je nebo není pádem (tradičně se např. nepočítá s prolativem ve finštině nebo instruktivem v estonštině, které jsou pak přiřazeny k slovtvorným prostředkům vytvářejícím adverbia, nebo může jít jako v případě estonského instruktivu spíše o historické relikty).

Klasický způsob pojetí subsystému finských lokálních pádů bychom našli u Paava Sira (1964: 29–30)⁴:

Tabulka 1: Systém finských lokálních pádů podle Paava Sira

	a	b	c
A	inessiv	elativ	illativ
B	adessiv	ablativ	allativ
C	essiv	(elativ)	translativ

Lokální pády jsou vzájemně odlišeny ve dvou dimenzích, které Siro označuje za syntaktické, a to směr (*suunta*) a povaha (*laatu*). V rámci prvně jmenované dimenze se rozlišují pády statické (*olosijat*, a), odlukové (*erosijat*, b) a směrové (*tulosijat*, c). Druhé dvě jmenované kategorie lze obecně označit za dynamické (*mutossijat*) proti statickým. V rámci dimenze povaha pak mluví o vnitřních (*sisäiset*, A), vnějších (*ulkoiset*, B) a obecných (*yleiset*, C). Dimenzi směr charakterizuje tak, že se např. něco děje někde (Aa), způsobuje změnu směrem pryč z daného místa

3 Talmy (2000: 21–31) např. ukazuje, že významy gramatických jednotek mohou odkazovat v prostoru k relativnímu vzájemnému postavení, ale odhlížejí přitom od absolutních rozměrů. Podobně jsou specifikace barvy nebo tvaru obvykle přenechány lexikálním jednotkám. Talmy tak tvrdí, že gramatické významy na rozdíl od lexikálních nespécifikují charakteristiky euklidovského typu, ale mívají topologický charakter.

4 Pojetí lokálních pádů v paralelních sériích uvádí už Reinhold von Becker (*Finsk Grammatik*, 1824), srov. Wiik 1990: 14–16.

(Ab), nebo směrem do nějakého místa (Ac). Jindy lze mluvit o tom, že nějaká vlastnost náleží něčemu/někomu (Ca), mizí (Cb) nebo vzniká (Cc) (Siro 1964: 30). V rámci dimenze povaha Siro určuje pádům A jako primární funkci lokální (srov. např. *Matkustan Turusta*_{ELAT} *Helsinkiin*_{ILL}. „Cestuju z Turku do Helsinek.“), pádům B habitivní (*Isälle*_{ALL} *tuli kirje isoäidiltä*_{ABL}. „Otcí přišel dopis od babičky.“) a pádům C predikativní (*Hän tuli johtajaksi*_{TRANSL}. „Stal se ředitelem.“). Elativ vystupuje v tomto systému ve dvou rolích, kdy v sérii C nahradil partitiv, který se přesunul do opozice ke gramatickým pádům (srov. predikativní užití elativu: *Pojasta*_{ELAT} *tuli pappi*. „Z chlapce se stal kněz.“).

Sirův systém je podobný Jakobsonovu (1936 [1971]) v tom, že pády jsou rozlišeny ve vzájemných opozicích, vzhledem k celému systému. Na druhou stranu se nejedná o opozice založené na příznakovosti: daný pád se vždy s některými dalšími v některých charakteristikách shoduje, kombinace rysů je ale vždy jedinečná. Siro si je sám vědom, že rozlišení dimenze povaha není ve skutečnosti tak přímočaré, přesto toto rozdělení označuje za vyčerpávající (srov. 1964: 32). Jde především o to, že lokativní funkci mají také pády série B (např. *Pöydällä*_{ADES} *on kirje*. „Na stole je dopis.“), a je pak otázkou, jak rozlišit sérii A a B. Kromě toho, jak zmiňuje Leino (1989: 162, 184), mohou mít pády série B i funkci predikativní (*Tee maistuu hyvältä*_{ABL}/*hyvälle*_{ALL}. „Čaj chutná dobře.“), a časová adverbiala se takovým rozlišením podchytit nedají (srov. např. *tammikuussa*_{INES} „v lednu“, *illalla*_{ADES} „večer“, *tiistaina*_{ESS} „v úterý“, *päivällä* „ve dne“, *päivässä* „za den“). V souladu s výše popsaným systémem jsou tak jen některé případy, celou šíři užívání daných pádů jím nezachytíme.

Alhoniemi (1983: 209–227) rozlišuje vedle lokální, habitivní a predikativní relace ještě kognitivní (dělí Sirovu habitivní funkci na habitivní a kognitivní). Lokativní relace nastává tehdy, kdy se jedna entita vztahuje k umístění druhé. V rámci habitivní relace se jedna entita vztahuje k okruhu působení nebo vlastnictví druhé entity. O kognitivní relaci jde, když se entita vztahuje k okruhu vědomí nebo uvědomění si druhé (srov. např. *Mies tunsi naisen muiden joukosta*_{ELAT}. „Muž rozpoznal ženu v hloučku jiných.“ *Mies kuulee kadulta*_{ABL} *huoneeseensa*_{ILL} *melua*. „Muž slyší z ulice do pokoje rámus.“). K vyjádření zmíněných vztahů pak kromě lokálních pádů slouží post- a prepozice i adverbia, stejné relace se pak často vyjadřují i jinými prostředky (např. pomocí rozlišení subjekt/objekt).

Leino (1989: 189) zmiňuje možnost rozlišit ještě čtvrtou směrovou dimenzi, a to prolativní, kterou zastávají zejména postpozice (*alitse* „pod“, *ohi(tse)* „kolem, okolo“) a jako periferní kategorie také pádová koncovka prolativu *-tse* (*maitse* „po pevnině“, *postitse* „poštou“).

Podle *Iso suomen kielioppi* (dále jen ISK⁵) je zvykem mluvit o lokálních pádech, i když vyjádření lokality není jejich jedinou úlohou. Pády jsou v ISK rozděleny

5 Jedná se o nejnovější gramatiku finštiny (2004), zpracovanou kolektivem autorů. Pracujeme s elektronickou verzí gramatiky (*verkkoaversio*, <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>), proto odkazujeme na čísla paragrafů a nikoli na stránky. Číslování paragrafů je společné tištěné i elektronické verzi.

do dvou kategorií: gramatické (*kieliopilliset*) a sémantické (*semanttiset*). Sémantické (lokální a tzv. málo užívané, tj. komitativ, instruktiv a abessiv) mají zřejmější inherentní význam, ale i jejich užití může být podobně jako u gramatických pádů podmíněno větnou konstrukcí, vyskytují se také jako rekční doplnění. A na druhou stranu i gramatické pády mají vlastní význam. Gramatické pády se pak uplatní v syntaktických rolích subjektu, objektu, predikativu a tzv. OSMY (adverbiale v objektovém pádu), sémantické pády se uplatňují jako adverbiale. Tzv. obecné lokální pády (translativ a essiv) primárně vyjadřují stav a jejich typická syntaktická role se tradičně nazývá predikativní adverbiale. (ISK: § 1221–1223.)

V estonské tradici bychom se spíše setkali s tím, že pod pojmem lokální pády se rozumí jen dvě série, vnitřní a vnější (Sirova dimenze A a B). Pojetí lokálních pádů pak v estonské tradici v mnohém navazovalo na finskou tradici (srov. Vainik 1995: 6). Tři série včetně obecných lokálních pádů (po finském vzoru) bychom tak našli např. u Leetberga (*Eesti lauseõpetus keskkoolidele*, 1925, srov. Vainik 1995: 10–11), jako odlukový pád tu vystupuje partitiv.

Podle EKG (1995) nebyly dosud gramatické významy pádů dostatečně popsány, problém spočívá v tom, že užívání pádů ve značné míře odráží rekční struktury konkrétního jazyka, které jsou výsledkem historického vývoje. Stejný pád pak má navzájem odlišná užití, stejný význam v různých typech vět vyjadřují různé pády. Jde o typické skeptické stanovisko k pádům jako sémanticky koherentním kategoriím. EKG dělí estonské pády na abstraktní (nominativ, genitiv, partitiv) a konkrétní (šest lokálních pádů, dále essiv, translativ, terminativ, komitativ, abessiv, za velmi marginální pád lze považovat instruktiv). Konkrétní pády lze na rozdíl od abstraktních často nahradit adverbium, post- nebo prepozicí, od nich se ale vždy odlišují rozlišením čísla (sg. a pl.). Ze skupiny konkrétních pádů pak lze vydělit dvě série lokálních pádů, vnitřních a vnějších (*sise- ja väliskohakäanded*) na základě toho, že v obou sériích je pád statický, odlukový a směrový. Zbylé konkrétní pády dimenzi směr nemají, nebo ne tak jednoznačně. Do jisté míry o ní lze uvažovat u translativu a essivu, v estonštině má ale translativ i „statické“ užití (*ta oli meile heaks õpetajaks* „byl nám dobrým učitelem“). V některých užitích je pak terminativ „směrovým“ pádem (srov. *ta läks teeristini* „šel až na křižovatku“). (EKG 1995: 48–51.)

Užití vnitřního nebo vnějšího lokálního pádu závisí podle EKG nejvíce na tom, zda dané substantivum (v lokálním pádě) označuje spíše prostor nebo povrch, v prvním případě se použije spíše vnitřní lokální pád, ve druhém vnější (srov. *Mees pani paki kotti*_{ILL.} „Muž dal balík do tašky.“ a *Mees pani paki lauale*_{ALL.} „Muž dal balík na stůl.“). V mnoha případech však distribuce vnitřních a vnějších lokálních pádů není takto zřejmá, např. u substantiv, u nichž není jednoznačný význam prostoru ani povrchu. Podle EKG se prostě mnohé způsoby užití vyvinuly tradicí. V abstraktnějších významech se pak lokální pády pojí se substantivy, která neoznačují prostor, ale např. situaci, činnost, instituci nebo čas. Kromě toho existují

specifické, na kontextu závislé způsoby užití. Lokální pády se také používají jako doplnění sloves, v tom případě jde o důsledek historického vývoje, aniž by mělo užití konkrétního pádu sémantický podklad. (EKG 1995: 54–55.)

Illativ může podle EKG vyjadřovat směřování do místa, času (*Töö lõpetamine jääd maikuusse_{ILL}*. „Dokončení práce zůstane na květen.“). Také se používá o směřování do stavu (*Mees vajus mõtteisse_{ILL,PT}*. „Muž upadl do zamyšlení.“). Jako doplnění některých sloves může označovat osobu, předmět nebo jev, k níž je činnost směřována (*Ta suhtus küsimusse_{ILL} skeptiliselt*. „K otázce se stavěl skepticky.“). Kromě toho může illativ vyjadřovat také příčinu (*Isa suri vähki_{ILL}*. „Otec zemřel na rakovinu.“). Poslední způsob užití pak EKG (1995: 49) dává jako příklad, kdy konkrétní užití vůbec nesouvisí s primárním (místním) významem lokálního pádu. (Srov. EKG 1995: 56.)

Podle Vainikové (1995: 148–154) je jednoznačná opozice mezi vnitřními a vnějšími lokálními pády jen tam, kde základnou (est. *tugi*, jde o termín Langackerovy kognitivní gramatiky, angl. *base*, více o něm dále) je trojrozměrně pojatý prostor. Pak lze u vnějších lokálních pádů uvažovat o vztahu KONTAKTU a pro vztažný bod (Langackerův termín *landmark*, ten je specifikován substantivem v lokálním pádu) je platné schéma PODKLAD (est. ALUS). U vnitřních lokálních pádů jde o vztah INKLUZE a schéma NÁDOBY. Prostor lze však koncipovat (idealizovat) také jako dvourozměrný, pak jde o schéma POZADÍ (est. TAUST), a v něm se mohou uplatnit vnější i vnitřní lokální pády (srov. např. *põllul_{ADES}* „na poli“, *kõrbes_{INES}* „na poušti“). Vztažný bod lze také koncipovat bez ohledu na jeho rozměry (v prostoru), pak opozice vnitřních a vnějších lokálních pádů také nefunguje výše popsaným způsobem. V těchto případech podle Vainikové můžeme uvažovat o druhotné motivaci. K schématu PODKLADU se váže dočasnost vztahu, případně méně výrazné propojení účastníků vztahu, k schématu NÁDOBY pak výraznější propojení a trvalost vztahu. Tím lze vysvětlit některé další opozice (srov. např. *tapet on seinas_{INES}* „tapeta je na stěně“ a *pilt on seinal_{ADES}* „obraz je na stěně“, tapeta je přilepená, obraz lze snadno sundat). Se schématem NÁDOBY pak souvisí také použití vnitřních lokálních pádů u vyjádření času v případech jako *aastas_{INES} on 356 päeva* „v roce je 365 dní“, oproti *kohtusime eelmisel aastal_{ADES}* „setkali jsme se minulý rok“. Kromě toho i Vainiková mluví o ustálených tradicích. Jen v případě úzce vymezeného rozsahu užití vnitřních a vnějších lokálních pádů tak lze pozorovat opozici, kterou lze vymezit na základě několika rysů. V dalších případech lze uvažovat o druhotné motivaci, která souvisí s blízkostí typickému schématu (PODKLADU nebo NÁDOBY), v jiných případech pak jde o ustálené způsoby užití. V mnoha případech, které jsou vzdálenější místnímu užití, lze pak význam vnějších lokálních pádů sledovat spíše v opozici k některým postpozicím nebo jiným pádům (např. *adessiv* v opozici ke komitativu), ne v opozici k druhé sérii lokálních pádů.

Je obvyklé mluvit o místním významu lokálních pádů jako o primárním, někteří autoři ho považují i za historicky prvotní. Také Vainiková (1995: 139–144)

dochází k tomu, že v případě vnějších lokálních pádů lze za prototyp považovat lokální užití (např. *Raamat on laual*. „Kniha je na stole“), a v rámci sociálního prostoru „vlastnictví na dosah ruky“ (*Poisil on raamat*. „Chlapec má knihu.“). V obou případech se jedná o koncepty, které vznikají přímou zkušeností člověka s vnějším prostředím. Pro celou kategorii vnějších lokálních pádů pak Vainiková nachází společného jmenovatele – vztah KOEXISTENCE. Zároveň konstatuje, že takovýto společný, invariantní význam je natolik abstraktní, že to stejné lze tvrdit i o ostatních pádech, post- a prepozicích. Taková charakteristika nám pak nijak nepomůže odlišit vnější lokální pády, takové odlišení je třeba hledat mezi konkrétnějšími subpredikáty.

Leino (1989) se věnuje finským lokálním pádům a porovnává pojetí, které nabízí kognitivní lingvistika, s klasickým pojetím u Sira. Konstatuje, že dimenze povaha (tj. i rozlišení vnitřních a vnějších, případně i obecných lokálních pádů) je složitější než dimenze směr. Pro odlišení dimenze povaha je nutné vycházet z předpokladu, že dané pádové kategorie jsou polysémické. I v rámci trojrozměrného prostoru lze rozeznat více subpredikátů, např. pro adessiv kontakt (*lamppu on pöydällä* „lampa je na stole“) a asociaci (*pojat ovat saunalla* „kluci jsou u sauny“). Podle Leina nelze považovat (převážně) lokální relaci za primární nebo centrální význam, z nějž by ostatní byly odvoditelné vzhledem ke kontextu, v němž se vyskytují. Na druhou stranu nejsou jednotlivé subpredikáty jen náhodnou sbírkou, ale jsou navzájem více či méně motivované. Zároveň lze tyto subpredikáty považovat za ustanovené konvencí. Opozici vnitřních a vnějších pádů pak nelze určit na základě jednoho nebo několika rozlišujících rysů (např. opozice inkluze : asociace nestačí ani na odlišení lokálně užitých vnitřních a vnějších lokálních pádů). V Leinem (1989) navrhovaném přístupu by tak k vymezení lokálních pádů bylo třeba u každého z nich popsat polysémický sémantický pól, tj. určit konvenční subpredikáty, poukázat na jejich možnou vzájemnou motivaci a ukázat tak na vzájemné vztahy v rámci této sémantické kategorie. Takový program pak uvádí v život např. Vainiková (1995) ve své studii sémantiky estonských vnějších lokálních pádů.

Jandová (1993) zdůrazňuje následující rysy kognitivně lingvistického přístupu k sémantice pádu: Pád nese význam, který není ve své podstatě odlišný od lexikálního významu, jen má spíše organizující charakter (na rozdíl od významu specifikujícího). Polysémii takového významu lze popsat jako radiálně uspořádanou kategorii soustředěnou kolem prototypu, nevzniká pak typické dilema mezi tím, zda spíše v detailu specifikovat jednotlivé významy, nebo se spíše snažit o zobecnění, a tyto snahy jde propojit v jeden koherentní popis. Popsaný polysémický význam pádu lze vztáhnout i na ty případy, kdy je pád doplněním slovesa nebo předložky, tj. pádový význam je přítomen ve všech výskytech daného pádu. Jandová (1993: 25–40) také nachází úvahy podobné kognitivně lingvistickému přístupu v mnoha starších pracích, v nichž jen vždy nenašly oporu v teoretickém zázemí. Jde např. o snahy poukázat na vztahy mezi jednotlivými významy, povšimnutí si toho, že

mezi typickými subpredikáty se často vyskytují přechodné případy, snahy usmířit zobecňující charakteristiky se specifickými významy apod.

Podobný přístup zkusíme ukázat na nástinu sémantického pólu finského a estonského illativu v kapitole 9. Vzhledem k rozsáhlosti tématu nepůjde o vyčerpávající rozbor. Zároveň budou v tomto nástinu relevantní odlišnosti illativu vzhledem k blízkým pádovým kategoriím, a to zejména k allativu, translativu a v případě estonštiny terminativu, s nimiž sdílí směrovou charakteristiku, na druhé straně pak zejména k elativu, k němuž je v jistém smyslu inverzní.

Po formální stránce se illativ v obou jazycích liší od ostatních lokálních (i dalších konkrétních nebo sémantických) pádů tím, že jako jediný zná alomorfii. Výskyt alomorfie je obvyklejší u tzv. gramatických pádů. Pro lepší orientaci v textu přidáváme následující tabulky pádových koncovek lokálních pádů, alomorfií illativu se budeme zabývat v následujících kapitolách:

Tabulka 2: Finské koncovky lokálních pádů

	statické	odlukové	směrové
vnitřní	inessiv: <i>-ssA</i>	elativ: <i>-stA</i>	illativ
vnější	adessiv: <i>-llA</i>	ablativ: <i>-ltA</i>	allativ: <i>-lle</i>
obecné	essiv: <i>-nA</i>	(elativ)	translativ: <i>-ksi</i>

Formální vyjádření pádů nelze omezit pouze na koncovku, v obou jazycích, byť různým způsobem, se na něm podílí i podoba kmene. Illativ má tak ve finštině např. společnou formální charakteristiku s essivem v tom, že používají tzv. silný kmen (u kmenů s tzv. přímým střídáním stupňů), všechny ostatní pády zmíněné v tabulce používají (u daných kmenů) kmen slabý.

Tabulka 3: Estonské koncovky lokálních pádů

	statické	odlukové	směrové
vnitřní	inessiv: <i>-s</i>	elativ: <i>-st</i>	illativ
vnější	adessiv: <i>-l</i>	ablativ: <i>-lt</i>	allativ: <i>-le</i>

V estonštině se všechny tzv. konkrétní pády kromě illativu shodují v tom, že používají stejný, tzv. genitivní kmen. Tento kmen využívá také jedna z možných forem illativu s koncovkou *-sse*. Estonský translativ má koncovku *-ks*, essiv *-na*, terminativ *-ni*. Illativ pak může být vyjádřen koncovkou nebo kmenovou obměnou.

Jak už bylo zmíněno, illativní tvar se skládá (přínejmenším) ze jmenného kmene a koncovky. Jménem zde máme na mysli bez rozlišení substantivum, adjektivum, zájmeno, číslovku. Koncovky série vnitřních a vnějších lokálních pádů se pak vyskytují i u postpozic, tj. postpozice mohou být ohýbatelné v jedné nebo druhé sérii, případně i v obou. V tomto případě se jedná o jmenný kmen spíše jen v his-

torické perspektivě, i když stanovení přesné hranice mezi jmennou a postpoziční frází může být někdy obtížné (srov. např. jmennou frází *minun lähistölläni* „v mém okolí“ a postpoziční frází *minun lähelläni* „v mé blízkosti, u mne“). Postpozice typicky nemá celé paradigma a postpoziční frází nelze dále rozvíjet (srov. Vilkkuna 1996: 48). Podobně mohou mít některé ustálené tvary lokálních pádů platnost adverbia (např. est. *sisse* „dovnitř“, *väljas* „venku“ apod., fin. *sisään* „dovnitř“, *ulkona* „venku“). Postpozicím ani adverbiím, které jsou (formálně) v illativu, se v této práci příliš věnovat nebudeme. Koncovky vnitřních lokálních pádů se pojí také se jmenným slovesným kmenem (ve fin. tzv. 3. infinitiv, v ISK označený jako MA-infinitiv, v est. tradičně ma-infinitiv), srov. např. fin. *menen uimaan*_{ILL} „jdu plavat“, *olin uimassa*_{INESS} „byl jsem plavat“, *tulen uimasta*_{ELAT} „jdu z plavání“, est. obdobně *lähen ujuma*, *olin ujumas*, *tulen ujumast*. Z lokálních pádů se u stejného tvaru uplatňuje ve finštině také adessiv, ne ovšem s významem lokálním místním, ale významem instruktivním, který adessiv ve finštině má i u běžných jmenných kmenů.

3 STRUČNĚ K FINSKÉ A ESTONSKÉ FONOLOGII

3.1 Finská a estonská fonologie

V této úvodní kapitole se zaměříme na základní rysy fonologického systému obou jazyků, budeme se přitom snažit probrat dostatečně ty, které budou zásadní pro další kapitoly. Účelem této kapitoly je pouze umožnit následující výklad. Z nabízejících se alternativních výkladů případně zvolíme ten, který se bude jevit jako nejvhodnější. Soustředíme se pouze na fonologický inventář obou jazyků, základní fonologické opozice a informace o ortografii standardních jazyků, jen okrajově se dotkneme např. distribuce fonémů nebo hraničních signálů.

3.2 Fonologický inventář finštiny

Finština má osm jednoduchých vokálů a 13–17 jednoduchých konsonantů, podle toho, zda počítáme pouze s konsonanty původními nebo i konsonanty cizího původu v různém stupni adaptovanosti (srov. Karlsson 1982: 65–66). Všechny vokály a většina konsonantů rozeznávají opozici kvantity: vokály se vyskytují jako jednoduché a dlouhé, konsonanty jako jednoduché a gemináty. Finština má také osmnáct vokalických kombinací, které lze považovat za diftongy.

Finské jednoduché vokály jsou /i e ä y ö u o a/. Vokály jsou rozlišeny třemi stupni otevřenosti na vysoké /i y u/, středové /e ö u/ a nízké /ä a/. Dále jsou rozlišeny opozicí předozadnosti, která se týká všech stupňů otevřenosti a vytváří tak páry /y/ : /u/, /ö/ : /o/, /ä/ : /a/. Opozice labializovanosti rozlišuje pouze nenízké přední vokály a odlišuje tak /i/ : /y/, /e/ : /ö/. (Srov. Karlsson 1982: 52–56; ISK: § 2.)

Tabulka 4: Finské vokály

	přední	zadní		
vysoké	i	y	u	
středové	e	ö	o	labializované
nízké	ä	a		nelabializované

Opozice předozadnosti je využita ve vokalicke harmonii: harmonické vokály jsou y – u, ö – o, ä – a. Neharmonické (nepárové) jsou /i e/, které se mohou kombinovat s předními i zadními vokály. Karlsson (1982: 99–100) rozlišuje tzv. harmonii vnitřní, která se týká nezávislých morfémů a je tak fonotaktickým omezením, a harmonii sufixální, kde závislé morfémy existují ve dvou variantách, ve variantě kombinovatelné s kmeny s předními vokály a variantě kombinovatelné s kmeny se zadními vokály (např. *-ssa ~ -ssä, -nut ~ -nyt, -ko ~ -kö*). Kromě toho existují sufixy s neutrálními vokály, a proto jen v jedné podobě (např. *-lle, -mme*). Rozsahem působení vokalicke harmonie je slovo ve fonologickém smyslu (obvykle kmen se sufixy). Složeniny jsou pak slovem ve smyslu ortografickém i jako lexikální jednotky, ale ne fonologicky (každá část složeného slova si ponechává svou harmonii) (srov. Koivisto 2013: 33–35).

Konsonanty domácího původu jsou /p t k d m n ŋ r l s h v j/. Za konsonanty cizího původu, jejichž pozice v systému i realizace ve výslovnosti je neustálená, se považují /b g f š/. Posledně jmenované konsonanty se vyskytují jen v přejatých slovech a slangu (srov. např. *objektī, golf, aforismi, tšekki* „Čech, čeština“, *futis* „(hovorově) fotbal“, *biisi* „(hovorově) píseň“) (srov. Karlsson 1982: 56–65; ISK: § 3).

Tabulka 5: Finské konsonanty

		labiály	dentály	palatovelary	laryngála
explozivny	neznělé	p	t	k	
	znělé	(b)	d	(g)	
nazály		m	n	ŋ	
frikativy			s (š)		h
likvidy	laterály	(f)	l		
	vibranty		r		
polovokály		v		j	

V rámci domácích konsonantních fonémů lze rozlišit ještě jádro systému /p t k s l r m n v j h/ a marginální fonémy (defektní co do distribuce) /ŋ d/ (Karlsson 1982: 57–58, 64). /ŋ/ má ve slovech domácí slovní zásoby fonematickou platnost jen jako gemináta, srov. např. /kaŋŋas/ „látka, plátno“ a /kannas/ „šije (zeměpisně)“, ortograficky *kangas : kannas*. /d/ je nesporným fonémem pouze

ve standardní variantě jazyka, ve slovech domácí slovní zásoby se vyskytuje pouze uprostřed slova (srov. Karlsson 1982: 57–58). Od jiných konsonantů jádra se také liší distribuce /j v/, které jsou obvykle nazývány polovokály (*puolivokaalit*). Mohly by být považovány za alofony /i u/, kdy /i u/ se vyskytují ve slabičném jádru a /j v/ na slabičném svahu. Hlavním důvodem, proč jsou obvykle považovány za fonémy (které tvoří třídu polovokálů) je jejich pro konsonanty typická distribuce (srov. Karlsson 1982: 62).

Mezi konsonantní fonémy řadí někteří autoři také glotální okluzivu [ʔ], která se ve finštině vyskytuje u slov začínajících na vokál nebo v pozici mezi vokály (které nejsou v jádru jediné slabiky). Její zdvojený výskyt může být následkem tzv. hraniční geminace, která se typicky vyskytuje po některých gramatických kategoriích (např. imperativu 2. os. sg., koncovec allativu *-lle*, ...). Při této hraniční geminaci se následující konsonant zdvojuje: např. *mene kotiin* „běž domů“ > *menek kotiin*, v případě vokalického začátku pak *mene ulos* „běž ven“ > *mene² ulos* (srov. ISK: § 34). Podle Karlssona (1982: 65) není vhodné považovat glotální okluzivu za foném vzhledem k tomu, že je typickým sandhi projevem, její realizace značně kolísá v závislosti na idiolektu, nemá také žádnou reprezentaci ve finské ortografii.

Ortografická reprezentace fonémů je ve finštině velmi přímočará. Většinou platí, že každý foném má svou jedinečnou grafickou reprezentaci, gemináty a dlouhé vokály se zaznamenávají zdvojeným grafémem. U slov domácí slovní zásoby je výjimkou z tohoto pravidla foném /ŋ/, který nemá ortografickou podobu, gemináta /ŋŋ/ se zaznamenává kombinací <ng>.

3.3 Opozice kvantity ve finštině

Opozice kvantity se týká pouze domácích fonémů kromě /d v j h/. U /h/ je gemináta ve standardním jazyce možná pouze v citoslovcích, /ŋŋ/ se pak ve slovech domácí slovní zásoby vyskytuje pouze jako gemináta.

Opozici kvantity ve finštině je možné interpretovat více způsoby. Karlsson (1982: 71–73) považuje za teoreticky možné tři. V prvním z nich bychom počítali s existencí krátkých (jednoduchých) i dlouhých (geminovaných) fonémů, počet fonémů ve finštině by se tak téměř zdvojnásobil. Druhou možnou analýzou by bylo předpokládat u dlouhých variant odlišující příznak. Jako nejpřirozenější se v případě finštiny jeví třetí možnost, totiž pokládat dlouhé fonémy za sekvenci (identickou skupinu) dvou krátkých. Výhody jsou následující: identická skupina pak konstrukčně odpovídá diftongům a konsonantním trsům, přičemž diftongy a dlouhé vokály se ve finštině projevují stejně v případě některých morfologických operací (např. při sufixaci imperfektního nebo plurálového *-i*, srov. např. *saa* „dostane“ : *sai* „dostal/a“, *juo* „pije“ : *joi* „pil/a“) a mnohé koncovky, jako např. illativní koncovka *-hVn*, předpokládají v levém kontextu dlouhý vokál nebo diftong.

Finská ortografie je v souladu s takovouto interpretací opozice kvantity a zdá se, že potvrzuje její vhodnost (srov. Karlsson 1982: 71–72). Podobné argumenty pro pokládání dlouhého slabičného jádra ve finštině za geminované předložil už Trubetzkoy (1971: 173–175). Pro finštinu je z jím předložených argumentů pro tuto interpretaci platný víc než jeden: dlouhé vokály mohou ve finštině také obsahovat morfematickou hranici (např. *kala* „ryba“, part. sg. *kala-a*), a jak už bylo zmíněno, dlouhé vokály jsou funkčně ekvivalentní diftongům. Funkční ekvivalenci bychom mohli spatřovat také u geminát a konsonantních trsů, a to v tom, že v obou případech je předchozí slabika uzavřená, a proto také vždy dlouhá (srov. např. *ran.ta* „břeh“, *ran.nan* „břeh, gen. sg.“, *maas.to* „terén, krajina“, *myyn.nin* „prodej, gen. sg.“).

Opozice kvantity vokálů je možná v jádru kterékoli slabiky nezávisle na přízvuku, opozice kvantity konsonantů je ze své podstaty možná jen uprostřed slova. Kvantity vokálů a konsonantů jsou volně kombinovatelné, srov. např. *tule* : *tulee* : *tuulee* : *tullee* („přijď“ : „přijde/přichází“ : „fouká (vítr)“ : „snad/asi přijde“ : „snad/asi bude foukat“).

Jádro slabiky musí nutně tvořit jednoduchý vokál, dlouhý vokál nebo diftong. Slabiky jsou 1–3 morové, slabiky s jádrem o 1 móře jsou krátké (např. *ka.la*, *a.pu*, *ja*, *li.ha.va*), slabiky s jádrem o 2–3 mórách jsou dlouhé (o 2 mórách např. *aa.mu*, *au.to*, *sau.na*, *lis.ta*, o 3 mórách *kaup.pa*, *aal.to*, *tark.ka*). Slabiky bez zadního konsonantního svahu jsou otevřené, krátké nebo dlouhé (*a.pu*, *aa.mu*), slabiky se zadním konsonantním svahem jsou zavřené a nutně dlouhé (*lis.ta*, *kaup.pa*). (Srov. např. Koivisto 2013: 126–127.)

Slovní přízvuk hlavní je ve finštině vždy na první slabice, delší slova mívají také vedlejší přízvuk. Polohu vedlejšího přízvuku určuje jednak seskupování do rytmických jednotek (obvykle po dvou slabikách, ve finštině se mluví o taktu – *tahti*). Vedlejší přízvuk je obvykle na třetí, páté, sedmé slabice, není-li to slabika poslední. Dále má na polohu vedlejšího přízvuku vliv délka slabik: vedlejší přízvuk padne spíše na dlouhou slabiku, pokud by předcházející lichá slabika byla krátká (ISK: § 13). U složených slov má přízvukování hierarchický charakter, hlavní přízvuk je na prvním komponentu složeného slova, další části začínají vedlejším přízvukem a začínají vždy novou rytmickou jednotku (*tahti*). V tomto případě mohou být přízvukně i dvě po sobě jdoucí slabiky (srov. např. *maa+talous* „zemědělství“, *maan+tie* „dálnice“) (srov. Koivisto 2013: 138). Některé sufixy na sebe mohou stahovat vedlejší přízvuk, a to i z předchozí dlouhé slabiky (ISK: § 13).

3.4 Fonologický inventář estonštiny

Estonština má devět jednoduchých vokálů /a e i o u õ ä ö ü/.

Tabulka 6: Estonské vokály

	přední		zadní	
	-labializace	+labializace	-labializace	+labializace
vysoké	i	ü		u
středové	e	õ	õ	o
nízké	ä		a	

Estonské vokály jsou stejně jako finské rozlišeny třemi stupni otevřenosti, opozicí předozadnosti a labializovanosti. Opozice labializovanosti se netýká nízkých a vysokých zadních vokálů. Všechny vokály mohou být krátké i dlouhé, o opozici délky dále. V estonštině je 36 kombinací dvou různých vokálů, které jsou považovány za diftongy, z nich se 10 vyskytuje pouze v přejatých slovech. Někdy se také rozlišují původní a sekundární diftongy, z nichž ty druhé vznikly při kmenových alternacích ztrátou intervokální okluzivy a mohou se vyskytovat pouze v důrazné slabice (o opozici důraznosti dále) (srov. např. Viitso 2007a: 21, EKG 1995: 105). Prvním komponentem diftongu může být kterýkoli estonský vokál, druhým může být některý z vokálů /i e a o u/. (Srov. EKG 103–105; Viitso 2007a: 20–22.)

Estonština má 17 konsonantních fonémů /h j k l l' m n n' p r s s' š t t' v f/, z nichž /f š/ se vyskytují pouze ve slovech cizího původu (srov. EKG 1995: 107; Hint 1997: 17). Hint (1997: 17) považuje za segmentální foném také hraniční signál /, / s realizacemi [w] a [j] v případech jako /kau,a/ a /lai,a/. Viitso (2007a: 23) řadí mezi konsonantní fonémy standardní estonštiny také nazální /ŋ/, jehož výskyt je ale silně vázaný na okolí. Viitso (2007a: 9–10, 22) rozlišuje v základním inventáři také dvě varianty u všech okluziv a frikativ, a to napjaté a nenapjaté (v tom případě jsou nenapjaté zároveň jednoduché konsonanty a napjaté gemináty). My zde budeme v souladu s postojem EKG (1995) nebo Hint (1997) rozlišovat jednoduché konsonanty a gemináty u okluziv a frikativ stejným způsobem jako u ostatních konsonantů.

Tabulka 7: Estonské konsonanty

		labiály	labiodentály	dentály		postalveolary	palatály	velary	laryngály
					+palatalizace				
exploziv		p		t	t'			k	
nazály		m		n	n'				
frikativ			v (f)	s	s'	(š)			h
likvidy	laterály			l	l'				
	vibranty			r					
polovokály							j		

Mezi konsonanty domácího původu lze za centrální označit /k l l' m n n' p r s s' t t' / a za marginální /v j h/, jejichž možnosti výskytu jako geminát, v různých pozicích ve slově a v konsonantních trsech jsou oproti prvně uvedeným omezené (srov. EKG 1995: 107). Existence /j/ jako gemináty je ale poněkud pochybná (srov. Hint 1978: 41), tématu se budeme věnovat dále, protože souvisí s tzv. geminačním illativem.

Vedle /j/ se k polovokálům řadí někdy i /v/ (EKG 1995: 106; EKK 2007: 57). Některé výskyty /j/ a /v/ lze považovat za vynucené okolím (nebo, jak bylo uvedeno, za realizaci hraničního fonému /, /), např. *saiad*, ve výslovnosti [saijad], *tuuakse*, ve výslovnosti [tuuwakse] (srov. Tauli 1973: 15; Hint 2004: 69). Fonematičnost /j/ a /v/ lze demonstrovat např. na párech *juba* „už“ a *uba* „fazole“, *veri* „krev“ a *eri* „jiný“.

Opozice palatálnosti se týká pouze dentální řady kromě /r/. Opozice se realizuje jen v pozici po přízvuku. Srov. např. minimální páry *kott'*_{NOMag} „taška“ : *kot'i*_{GENsg}, a *kott*_{NOMsg} „škrpál“ : *kota*_{GENsg}, dále např. *toss'* „lenoch, chcípák“ a *toss* „dým“, *pal'k* „špalek“ a *palk* „plat“. Někde je výskyt palatálnosti spojen s deminutivním nebo pejorativním významem slova, srov. např. *not'su* „prasátko, čuně“ V některých případech se palatálnost považuje pouze za důsledek fonematičného okolí, např. *kalju* [kal'ju] „skála“, *tunnistama* [tunnis'tama] „poznat“. Palatálnost se v konvenční ortografii neoznačuje. (Srov. Hint 2004: 69–70; EKG 1995: 106; Viitso 2007a: 23; Tauli 1973: 27–29.)

Estonština nezná opozici znělosti, v písmu se vyskytující <b d g> je třeba ve slovech domácích interpretovat v závislosti na fonematičném okolí (srov. Hint 2004: 68; Tauli 1973: 14). Ve většině případů <b d g> značí jednoduché explozivy a <p t k> gemináty (srov. dále). Viitso (2007a: 9–10) mluví o <b d g> jako o označení nena-pjatých neznělých jednoduchých okluziv (ve slovech domácí slovní zásoby) a <p t k> jako označení napjatých neznělých geminát. <b d g> v iniciální pozici poukazují na to, že slovo je přejaté, a vyslovují se obvykle nezněle, např. *gaas* [kaas], *dušš* [tušš]. Stejně tak i <ž> se v cizích slovech obvykle vyslovuje nezněle, např. *žele* [šelee], *džuudo* [tšuudo] (srov. Hint 2004: 129).

3.5 Prozodické charakteristiky přízvučné slabiky v estonštině

Opozice kvantity se týká všech vokálů i konsonantů, na druhou stranu je distribuce dlouhých vokálů a geminát omezená. Pro estonský systém je charakteristické velké funkční zatížení přízvučné (nejčastěji první) slabiky. V této slabice se realizují všechny druhy opozic. Možnosti výskytu fonémů a realizace fonologických opozic v nepřízvučných slabikách jsou pak omezené. Do jisté míry se slabikám pod hlavním přízvukem podobají některé slabiky pod vedlejším přízvukem, i ony mohou nést opozice, které se v nepřízvučných slabikách nevyskytují.

V přízvučné slabice se mohou vyskytovat všechny vokály, v nepřízvučné pouze /u i e a/. V nepřízvučné slabice se nevyskytuje opozice kvantity vokálů, vokály nepřízvučné slabiky jsou krátké. Mohou se v ní ale ve slovech domácí slovní zásoby vyskytnout diftongy /ei ai ui/, a to v souvislosti s vyjádřením určitých gramatických kategorií – partitivu plurálu (např. *südameid* on *süda* „srdce“) a superlativu (*kõrgeim* „nejvyšší“) (Viitso 2007: 21). Také opozice kvantity u konsonantů je omezena na pozici po přízvučné slabice. Podobně jsou po přízvučné slabice nejméně omezené možnosti kombinování různých konsonantů v konsonantických trsech (srov. EKG 1995: 104–110).

Jedině ve slabice s hlavním přízvukem a za určitých okolností i ve slabice pod vedlejším přízvukem se realizuje také opozice suprasegmentální. V té souvislosti budeme v této práci mluvit o nedůrazné a důrazné přízvučné slabice, značit budeme důraznou slabiku, a to před slabikou takto: `keele, `külma, aru `tellu, kirja `nikku. V některých případech je opozice důraznosti patrná i z estonské ortografie (např. *kirjaniku*_{GENsg} : *kirjanikku*_{PARTsg} od *kirjanik* „spisovatel“, kde v genitivním tvaru je slabika *-nik-* nedůrazná, v partitivním tvaru důrazná), ve většině případů se ale v běžné ortografii rozdíl neprojeví (v odborné literatuře se pak objevuje více druhů značení, z nichž jsme zvolili výše uvedený).

Tato součást estonského fonologického systému byla dlouho předmětem diskusí a můžeme se v tomto ohledu setkat se značně odlišnými výklady. Daná interpretace má pak velký vliv i na interpretaci morfologických alternací v estonštině a tím i popis estonské gramatiky. Tradiční a po poměrně dlouhou dobu dominantní teorie počítala s tím, že v estonštině jsou tři distinktivní stupně kvantity (obvykle označované za *první*, *druhý* a *třetí*, někdy také *krátký*, *dlouhý* a *předlouhý*), tyto stupně kvantity se odvozovaly od segmentálních fonémů slabičného jádra a případných konsonantů uzavírajících slabiku. Základy této teorie položil Mihkel Veske v díle „*Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis*“ (*Nauka o estonském hláskosloví a způsobu zápisu*, 1879). Koncepce se dostala do obecného povědomí hlavně díky tomu, že byla součástí gramatiky estonštiny z roku 1884 od Karla Augusta Hermannna. Tato gramatika sehrála důležitou roli v procesu konsolidace standardní estonštiny. Později tato koncepce velmi dobře zakořenila v učebnicích, byla však rozvíjena i dalšími jazykovědci (zejména Paul Ariste). (Srov. Hint 1997: 7–16.)

Podle Matiho Hint (1997: 7–16) existovaly už u starších autorů (Faehlmann, Wiedemann) předpoklady pro jiné pojetí, kde by daná opozice byla vázána na slabiku, a nikoli segmentální fonémy. Takové pojetí, rozlišující u dlouhých přízvučných slabik těžký a lehký akcent, se pak objevuje v gramatice Valtera Tauliho (poprvé 1972). Podobná stanoviska kromě samotného Hint zastávali také např. Tiit-Rein Viitso nebo Arvo Eek. Různí autoři se mohou lišit v tom, zda pojmají přízvuk a opozici důraznosti dohromady (pak jde o těžký a lehký akcent), nebo zvlášť (srov. Hint 1997: 14). Hintova kritika teorie tří délek je založena zejména na tom, že při jejím použití dochází v popisu fonologie i morfologie estonštiny

k neřešitelným situacím a paradoxům (např. máme segmentální fonémy skládající se z jiných segmentálních fonémů). Argumentem proti je také to, že tato teorie je v mnoha ohledech v rozporu s obecnou fonologií (Hint 1997: 3–64; srov. také Trubetzkoy 1971: 180–181).

3.6 Opozice důraznosti slabik a přízvuk v estonštině

Vyjdeme zde z pojetí, které navrhuje M. Hint (1997). V něm mohou být slabiky díky svému segmentálnímu složení krátké nebo dlouhé. U krátkých slabik lze pak dále rozlišit jen to, zda je slabika pod přízvukem, nebo není (krátká slabika pod přízvukem by odpovídala prvnímu stupni délky v tradičním pojetí). U dlouhých slabik pod přízvukem se pak projeví opozice důraznosti, dlouhé slabiky pod přízvukem jsou tak nedůrazné (v tradičním pojetí druhý stupeň délky) nebo důrazné (v tradičním pojetí třetí stupeň délky). Přízvuk v tomto pojetí existuje i mimo opozici důraznosti. Poloha přízvuku je v estonštině pevná, u slov domácí slovní zásoby spočívá hlavní přízvuk na první slabice. Hint (1997: 17–18; 1973: 35–38, 62–81) rozlišuje přízvuk hlavní, přízvuk vedlejší, který je lexikálně-morfologicky vázaný, a prostý vedlejší přízvuk. Prostý vedlejší přízvuk plní pouze rytmickou funkci, pomáhá dělit delší tvary do rytmických celků – stop. Hlavní přízvuk a lexikálně-morfologicky vázaný vedlejší přízvuk plní kromě obdobné rytmické funkce také funkci delimitativní, a kromě toho je předpokladem pro realizaci opozice důraznosti. (Srov. Hint 1997: 17–18; Hint 1973.)

Lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem má Hint (1973: 62–81) na mysli následující případy:

a) Složená slova, jejichž druhý (poslední) komponent začíná vedlejším přízvukem, např. *linna+müür* „městská hradba“, *üld+keele+teadus* „obecná lingvistika“.

b) Slova cizího původu, která mají hlavní přízvuk na jiné než první slabice. Tato slabika pak z hlediska morfologie odpovídá první slabice pod hlavním přízvukem domácích slov. Srov. např. skloňování výpůjčky *šoko`laad* : *šokolaadi* (gen. sg.) : *šoko`laadi* (part. sg.) a domácího slova *laul* : *laulu* (gen. sg.) : *laulu* (part. sg.). Hlavní a vedlejší přízvuk si u těchto slov mohou poměrně snadno vyměnit pozice (hlavní se přesune na první slabiku, namísto hlavního bude lexikálně-morfologicky vázaný vedlejší přízvuk). Slova cizího původu mohou pak být z hlediska přízvukování vnímána jako kompozita. Některé výpůjčky mohou být do jisté míry vnímány jako kompozita i v jiném ohledu, Hint (1973: 114) uvádí např. *kartograaf*, *kartogramm*, *kataloog*, *katastroof*, *apostroof*.

c) Některé slovo tvorné přípony mají schopnost vázat na sebe vedlejší přízvuk, který si pak většinou drží i navzdory rytmickým ohledům (počet slabik konkrétního tvaru), a který také umožňuje opozici důraznosti, srov. např. derivát *kirjanik* : *kirjaniku* (gen. sg.) : *kirja`nikku* (part. sg.) a nederivované slovo *tükk* „kousek“ :

tüki (gen. sg.) : `tükki (part. sg.). Derivační sufixy schopné vázat vedlejší přízvuk jsou podle EKG (1995: 112): *-ik, -lik, -mik, -nik, -rik, -vik, -tik, -pik, -ntik, -stik, -kond, -elm, -matus, -likkus, -lisus, -mine, -lane, -line, -ke(ne), -(V)nna, -elu*. Některé (*-kond, -elu, -nna*) nesou vedlejší přízvuk vždy, u jiných závisí přízvučnost na tom, v které slabice se ocitnou. Např. deriváty s příponou *-ik* se pak skloňují buď jako *õpik* „učebnice“ : *õpiku* : *õpikut* (derivační sufix nese vedlejší přízvuk) nebo jako *märkmik* „sešit, poznámkový blok“ : *märkmiku* : *märk`mikku* (derivační sufix nese vedlejší přízvuk). U tříslabičných slov (nebo slov, u nichž je poslední stopa tříslabičná), pak záleží (přinejmenším podle normativní gramatiky) na tom, zda je první slabika důrazná (pak je sufix přízvučný), nebo nedůrazná (sufix je nepřízvučný). U těchto slov se ale často objevují chyby ve skloňování (srov. Ehala 2001: 119–120). Derivační sufixy *-line, -lane, -mine, -ke(ne), -lisus, -matus* mají podle Hint (1973: 150–151) tendenci ztrácet vázaný vedlejší přízvuk, u těchto sufixů se také nemůže realizovat opozice důraznosti (slabika pod vedlejším přízvukem je krátká).

U uvedených skupin lze pozorovat jisté společné rysy: složená struktura slova souvisí se specifickou rolí vedlejšího přízvuku, nejjednoznačněji u první skupiny (kde lze uvažovat o složení dvou významových jednotek). U druhé skupiny je atypická struktura zadní slabiky důvodem pro adaptaci výpůjčky podle vzoru, který nabízejí složená slova (přesto, že pak daný komponent s vedlejším přízvukem není nutně významově samostatnou jednotkou). U třetí skupiny slov se také nabízí možnost pojmout derivační sufix jako jednotku, byť jednoznačněji závislou na předchozím komponentu než je tomu u složených slov. Ilustrativní může být např. derivační sufix *-kond*, který vytváří složeniny s kolektivním významem, např. *mees* „muž“, *meeskond* „mužstvo, tým“, *inimene* „člověk“, *inimkond* „(lidská) společnost“. Jedná se o původně nezávislé slovo (a v uvedených derivátech tak šlo původně o druhý komponent složeniny), které ztratilo svou samostatnou platnost a je dnes považováno za sufix, který si ale podržel vedlejší přízvuk i původní kmenovou alternaci (např. *inimkond* : *inimkonna*_{GENsg} : *inimkonda*_{PARTsg}) (srov. Kasik 2009: 124). Hint (1973: 104) také zmiňuje případy, kdy druhý komponent složeného slova přestal být vnímán jako komponent a ztratil také vázaný přízvuk: *rätsep* „krejčí“ : *rätsepa*_{GENsg} : *rätsepat*_{PARTsg}, kde je historicky druhým komponentem slovo *sepp* „kovář“ : *sepa*_{GENsg} : *seppa*_{PARTsg}. Naopak v místních názvech jako *Rakvere* nebo *Tähtvere* nese jinak významově nesmyslná druhá část *-vere* vedlejší přízvuk (který je pak zásadní pro tvoření illativního tvaru). (Srov. Hint 1973: 104–105.)

Jak vyplývá z výše uvedených příkladů, opozice důraznosti může sama o sobě sloužit k rozlišení dvou morfologických tvarů téhož slova, srov. např. *saal* „sál“, gen. sg. *saali*, part. sg. a ill. sg. *saali*. Takové případy se vyskytují jen ve jmenné deklinaci, jinak je možné, že k rozlišení gramatických tvarů slouží jak koncovka, tak i prozodie přízvučné slabiky (srov. např. *saalisse*_{ILLsg} : *saalidesse*_{ILLpl}, *kuulata* „poslouchat“ : *kuulan* „poslouchám“).

3.7 Opozice kvantity vokálů a konsonantů v estonštině a její interpretace

Interpretace opozice kvantity v estonštině se jeví jako méně jednoznačná než ve finštině. Podobně jako ve finštině je jednou z možností považovat dlouhé vokály a gemináty za identickou skupinu (sekvenci dvou stejných, takto to interpretuje i moderní estonská ortografie). V estonštině se však nevyskytují případy, kdy by dlouhý vokál vznikl přes morfematickou hranici (tak jako je tomu ve finštině). Dlouhé vokály a diftongy si ale mohou odpovídat při morfologických operacích. V případě estonštiny lze danou interpretaci považovat za výhodnou v tom, že pak dlouhé vokály konstrukčně odpovídají diftongům a gemináty konsonantickým trsům, tyto skupiny se v mnohém podobají jedna druhé, např. v distribuci. Vytváří také stejné druhy slabik, které pak mohou nést stejné opozice. Na druhou stranu EKG (1995: 102–103) volí interpretaci, v níž rozlišuje krátké a dlouhé varianty už v základním inventáři fonologického systému. Hint (1997) pokládá za adekvátní interpretaci dlouhých fonémů jako identických skupin, při ní pak lze jednodušeji řešit i opozici důrazných a nedůrazných slabik. Diftong stejně jako dlouhý vokál dělá slabičné jádro dlouhým, slabika pak může nést opozici důraznosti (srov. např. *keele* : `keele, *kaela* : `kaela), podobně první komponent gemináty stejně jako první komponent konsonantického trsu uzavírá předchozí slabiku a dělá ji dlouhou, ta pak může nést opozici důraznosti (srov. *kommi* : `kommi, *külma* : `külma). Na podporu této interpretace Hint uvádí také následující argumenty: dlouhé vokály a původní diftongy jsou si rovny např. v poezii při metru založeném na počtu slabik, sekundární diftongy mohou být ve stejném kontextu rozděleny do dvou slabik. Sekundární diftongy ale zase mohou stejně jako dlouhé vokály vzniknout při stejné morfologické alternaci (např. *tigu* : *teo* a *lugu* : *loo*). Podobně morfologické alternace jako *vedama* : *veetakse*, *pügama* : *pöetakse* by při rozlišení krátkých a dlouhých vokálů v základním inventáři nešlo popisovat analogickým způsobem. Interpretace počítající s dlouhými variantami v základním inventáři také ztěžuje uchopení tzv. geminačního illativu (např. *küla* : `külla), kde by se muselo uvažovat o nahrazení jednoho fonému jiným. Problematické se pak jeví i asimilace související se střídáním stupňů (*astmevaheldus*), srov. např. *käänne*_{NOMsg} : *käände*_{GENsg}, *komme*_{NOMsg} : *kombe*_{GENsg} (i když alternací tohoto druhu je v estonštině málo, podstatně méně než ve finštině). (Srov. Hint 1997: 42–46.)

Na druhou stranu, pokud zvolíme interpretaci geminát jako identické skupiny, za problematický může být považován výklad okluziv a frikativ, u nichž se jednoduché konsonanty a gemináty liší ještě rysem nenapjatost/napjatost (srov. EKG 1995: 103).

3.8 Poznámka k estonské ortografii

Moderní estonská ortografie využívá pro značení kvantity u vokálů i konsonantů podobného principu jako finská (důvodem je vědomá inspirace finskou ortografií). V mnoha ohledech však není estonská ortografie tak přímočará jako finská ortografie. Zde se jen krátce zaměříme na značení okluziv v pozici po přízvučné slabice (pod hlavním přízvukem nebo lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem) a v souvislosti s tím na značení opozice důraznosti.

I v estonštině se dlouhé vokály zaznamenávají zdvojeným grafémem, také konsonanty /l m n r s v j h/ se zapíše zdvojeně, pokud jde o gemináty. Poněkud složitější je ortografická reprezentace okluziv. V pozici po přízvučné slabice se po krátkém i dlouhém vokálu používá <b d g> pro zápis jednoduché okluzivy. Gemináta se po krátkém vokálu zapisuje buď jako <p t k> nebo zdvojeně <pp tt kk>, v druhém případě je předchozí slabika důrazná. Po dlouhém vokálu nebo diftongu se zapisuje <p t k>, předchozí slabika je pak vždy důrazná (viz následující tabulka).

Tabulka 8: Ortografie okluziv v estonštině

Po krátkém vokálu					Po dlouhém vokálu/diftongu				
jednoduchá		gemináta			jednoduchá		gemináta		
							+ důrazná intonace		
	<i>tuba</i>	<p>	<i>kapi</i>	<pp>	<i>kappi</i>		<i>saabas</i>	<p>	<i>kaupa</i>
<d>	<i>hāda</i>	<t>	<i>jutu</i>	<tt>	<i>juttu</i>	<d>	<i>kaudu</i>	<t>	<i>paati</i>
<g>	<i>kogu</i>	<k>	<i>luku</i>	<kk>	<i>lukku</i>	<g>	<i>riigi</i>	<k>	<i>liiki</i>

Podobná pravidla platí také pro konsonanty /f š/, srov. např. *guljašš*_{NOMsg} : *guljaši*_{GENsg}, *skiff*_{NOMsg} : *skifi*_{GENsg} (srov. Tauli 1973: 23–24).

U všech ostatních konsonantů se jednoduchý konsonant zapisuje jednoduchým grafémem a gemináta zdvojeným grafémem bez ohledu na prosodickou charakteristiku předchozí slabiky, srov. např. *kamm* „hřeben“ : *kammi* (gen. sg.), `kammi (part. sg.), *tšehh* „Čech, Češka“ : *tšehhi* (gen. sg.), `tšehhi (part. sg.), *kauss* „miska“ : *kaussi* (gen. sg.) : `kaussi (part. sg.). V konsonantních trsech se zdvojené grafémy pro zápis geminát nepoužívají, výjimkou je /ss/, pokud není následováno dalším konsonantem, např. *valss*, *renessanss*. (Tauli 1973: 24.)

V této práci budeme všechny příklady zapisovat standardní ortografií obou jazyků, pro interpretaci případně odkazujeme na tuto kapitolu.

4 KONCEPTY KOGNITIVNÍ GRAMATIKY

4.1 Kategorizace v kognitivní lingvistice

Zdá se být samozřejmé, že s kategoriemi různého druhu se často setkáme v jakémkoli popisu gramatiky libovolného jazyka, např. s kategorií zájmen, kategorií maskulin, kategorií předních samohlásek apod. Méně samozřejmé se zdá promýšlet povahu jazykových kategorií: jsou např. zmíněné kategorie kategoriemi stejného druhu, a jak víme, že jsou v daném jazyce právě tyto kategorie? Kategorizace je jedním z témat, které je poměrně typické pro kognitivní lingvistiku v různých jejích směrech a podobách. (Nevnímáme v této práci kognitivní lingvistiku jako proud, který by měl definovatelné parametry jako celek, spíše nás zajímají přístupy a postupy některých jednotlivých autorů, kteří se do tohoto proudu řadí.) Můžeme tak využít přístupů těchto autorů k tématu kategorizace a použít je v následujícím rozboru forem a významů finského a estonského illativu jako kategorií.

Kategorizace je hlavním tématem pro Lakoffa (1987), který tvrdí, že tradiční koncepty týkající se kategorizace byly v lingvistice i jinde příliš často užívány, aniž by existovala snaha o jejich promyšlení nebo zpochybnění. Lakoff považuje za tradiční takový přístup, v němž o členství v kategorii rozhodují (pouze) rysy kategorizovaných členů/nečlenů. Podle něj je třeba vzít v úvahu také toho, kdo kategorizaci provádí, v případě jazykových kategorií bychom pravděpodobně měli na mysli uživatele jazyka. Kategorie jsou jistým druhem koncepce myslící bytosti. Koncepční kategorie pak mívají strukturu, která odráží proces kategorizace. V jejich struktuře můžeme pozorovat to, že byly např. rozšířeny s pomocí metafory nebo metonymie, jejich struktura může reflektovat možnosti lidské percepce, možnosti lidské motorické činnosti nebo také společenské konvence. (Srov. Lakoff 1987: 8, 371.)

Lakoff zcela neodmítá tradiční koncept kategorie, v němž jsou členy určeny pomocí nutných a postačujících podmínek (určitých vlastností členů oproti nečlenům), které podle tradičních předpokladů objektivně existují stejně jako daná kategorie. Tento model lze podle něj jednak považovat za produkt lidské mysli, jednak má tradicí ukotvené postavení. Podle Lakoffa (1987: 160) nám může např. pomoci pochopit značnou část lidových teorií, které nám slouží k tomu, abychom se vyrovnali se svými prožitky.

Langacker (1987: 16–17) staví do opozice dva modely kategorizace, a to tradiční model založený na kritériích a attributech (*criteria-attribute model*) a model založený na prototypch (*categorization based on prototypes*). V modelu založeném na kritériích a attributech o členství v kategorii rozhoduje přítomnost nebo absence vybraných vlastností. Kategorie je charakterizována seznamem těchto vlastností a zároveň se předpokládá ostrá hranice mezi členy a nečleny. Tento model je rozsáhle užíván v lingvistice (i jinde). Některé problémy z něj vyplývající byly pozorovány už mnohokrát: např. výskyt fenoménů, které dobře nezapadají do žádné z vymezených kategorií (jako např. nelétaví ptáci nebo neznělé vokály), nebo (ne)vypovídající hodnota seznamu vlastností, na jehož základě jsme kategorii určili (srov. Langacker 1987: 16–19).

Kategorizace počítající s pojmem prototypu se pak podle Langackera jeví jako vhodnější alternativa. Podle jeho názoru neexistuje důvod dávat přednost teorii, která se jeví jako rigoróznější, ekonomičtější nebo mající ukotvené postavení ve vědecké tradici, pokud by taková teorie nebyla schopná se vyrovnat s popisovanými jevy v jejich bohatosti a různorodosti (srov. Langacker 1987: 11–30). Langacker obecně přiznává, že neusiluje při popisu jazyka o ekonomičnost, pokud by takové snahy neadekvátně redukovaly popisované skutečnosti.

U Lakoffa (1987) je důležitým pojmem také motivovanost. Motivovanost v jazyce pozorujeme, pokud něco není predikovatelné, ale zároveň ani arbitrární. Ve struktuře kategorií v jazyce můžeme často pozorovat, že jejich rozšíření je nějakým způsobem motivováno, aniž bychom tento druh rozšíření dokázali předpovědět. Motivace ale hraje roli např. pro chápání nebo pamatování si daného rozšíření. Mezi jiným bychom typicky motivovaná rozšíření pozorovali u polysémie, pokud jednotlivé významy pojmáme jako tvořící kategorii. (Srov. Lakoff 1987: 346, 96, 438, 448–449.)

V další kapitole se pokusíme o přehodnocení kategorie „formy illativu v estonštině“ s pomocí pohledu na jazykové kategorie, tak jak jej představuje Langacker (1987). Nejdříve se proto pokusíme interpretovat Langackerovu kognitivní gramatiku v o něco širší perspektivě, aby bylo zřejmé, jak do jejích teoretických východisek zapadají představy o kategoriích a kategorizaci. Zde podaná interpretace se ale bude týkat jen některých aspektů Langackerovy kognitivní gramatiky, nemáme zejména prostorové možnosti podat celistvější obraz.

4.1.1 Kategorizace jako proces, kódování a konvenčnost

Gramatika je podle Langackera strukturovaný inventář konvenčních jazykových jednotek („*structured inventory of conventional linguistic units*“, Langacker 1987: 57), tento kondenzovaný výrok potřebuje další vysvětlení. Pojem jednotky (*unit*) je vymezen vzhledem k míře konvenčnosti, zavedenosti. Jednotkou je to, co mluvčí jazyka ovládá a může uplatnit, aniž by např. musel přemýšlet o její vnitřní struktuře, nebo by musel použít nějakou snahu o konstruování. Jednotky mohou být fonologické (patřící do výrazového plánu jazyka), sémantické (patřící do významového plánu) nebo symbolické (vznikající spojením fonologického a sémantického pólu). (Pokud se nic neříká o statusu daného výrazu jako jednotky, pak se mluví o *structure*.) Typickým příkladem fonologické jednotky je foném (má ustálený status, je pro mluvčí daného jazyka jednotkou). Fonologické jednotky však mohou být i delší (např. slabika). Jednotky mohou být komponované, mít vnitřní stavbu, protože o jejich statusu jednotky stále rozhoduje to, zda nebo do jaké míry by byla při jejím užití vyžadována konstrukční snaha. Sémantickými jednotkami jsou ustálené koncepty. Nejmenší symbolickou jednotkou je morfém, např. gramatické konstrukce jsou pak schematickými symbolickými jednotkami – některá jejich součást obvykle není zcela specifikována (můžeme mít např. finskou nebo estonskou postpoziciční konstrukci jako „*GEN + keskellä*“, „*GEN + keskel*“, česky „*uprostřed + GEN*“). Neobvyklý koncept, fonologická struktura nebo např. syntaktická kombinace naopak vyžadují určitou konstrukční snahu. Ve skutečnosti však jazyk nabízí velmi mnoho ustálených jednotek a řeč je obvykle plná překrývajících se konvenčních schémat různé délky a ani komplexní věty příliš mnoho tvořivé energie (tvořivé energie v uvedeném smyslu) nevyžadují (srov. Langacker 1987: 59). Platnost nějaké struktury jako jednotky nelze stanovit jako absolutní hodnotu, jedná se spíše o míru, i ustálené jednotky se často liší v míře konvenčnosti (na to má vliv např. frekvence užívání). Čím více je však něco konvenční, tím spíše je to věcí gramatiky, proto bychom mohli říct, že snaha popsat gramatiku jazyka je mj. hledáním konvenčností. O konvenčních jednotkách (*conventional units*) pak Langacker mluví tam, kde status jednotky vztáhneme na určitý jazykový útvar užívaný skupinou mluvčích. (Langacker 1987: 57–60, 62–63.)

Ve vypůjčeném citátu se také mluví o jazykových jednotkách (*linguistic units*). Ani zde nelze podle Langackera určit přesnou hranici, typickými jazykovými jednotkami jsou bezpochyby ty, které mají typicky fonologické vyjádření. Mimo pole lingvistiky obvykle zůstávají např. nefonologické zvukové projevy nebo gesta, v některých případech jsou však součástí jazykového výrazu, bez nichž by nedával smysl. Vydělení nějaké jednoznačně ohraničené oblasti jazyka od jiných oblastí vnímání proto není dobré. (Srov. Langacker 1987: 60–62.)

Z uvedeného citátu nám pak zbývá uvést, jakým způsobem jsou konvenční jazykové jednotky strukturovaným inventářem. Zde mluví Langacker o těchto zá-

kladních způsobech uspořádání: jedná se o vztahy kategorizující, symbolizující a syntagmatické. (Srov. Langacker 1987: 73–76, 91–96.)

Kategorizace vychází z potřeby užívat jazykové prostředky ve všech situacích, které mohou nastat. Langacker používá pro interakci mezi konvencí a užitím pojem kódování (*coding*), o němž mluví jako o vyrovnání se s problémem (*problem-solving activity*). K takové situaci dochází, když chceme (více či méně) konvenční jazykové jednotky použít ve velmi konkrétní situaci. Pro takovou úlohu máme k dispozici jak specifické symbolické jednotky (lexémy, ustálená spojení, morfémy), tak ustálené vzory, tj. schematické symbolické jednotky, pomocí nichž můžeme jednodušší jednotky skládat do komplexnějších celků. Kategorizace je pak charakterizována jako proces, který neustále probíhá a rozvíjí se pod tlakem kódování. Kategorizující rozhodnutí pak v konečném smyslu závisí na mluvčím, i když lze předpokládat, jak pravděpodobné je, že některá jednotka nebo vzor bude pro daný úkol zvolena. (Srov. Langacker 1987: 65–66, 69, 381–382.)

Langacker mluví o dvou podobách kategorizace, o tzv. plné a částečné sankci (*full sanction, partial sanction*), které nejsou navzájem distinktní, ale tvoří kontinuum. O plné sankci můžeme uvažovat tehdy, když zvolený jazykový výraz odpovídá všem požadovaným specifikacím, je pro danou příležitost vhodný, ustanovený. Užití můžeme i jazykový výraz, který odpovídá požadavkům jen částečně, pak se jedná o částečnou sankci, při níž si můžeme představit, že je potřeba počítat s jistou dávkou pružnosti. Úplná sankce je vlastně idealizací, jazykové výrazy obvykle do jisté míry schematizují (Langacker 1987: 66–67). S pomocí pojmu částečné sankce je pak např. ošetřena tvořivost v jazyce. Míra odchýlení od kompatibility jazykového výrazu a kódované situace je nazývána elaborační vzdáleností (*elaborative distance*). Pokud existuje konvenční jazykový výraz pro daný koncept, lze elaborační vzdálenost považovat za nulovou (což je do jisté míry idealizace). Pro jiné případy lze uvažovat o relativních rozdílech v elaborační vzdálenosti. Částečná sankce se také v procesu konvencionalizace může stát úplnou. Langackerovým příkladem je tu výraz *tube* pro metro, prvně užívaný na základě vnější podobnosti s původním významem slova s jistými odchylkami (zejména co se týká účelu), z hlediska dnešních uživatelů jazyka však výraz plně odpovídá danému konceptu (srov. Langacker 1987: 71).

Kategorizace je u Langackera jednou ze tří základních relací, které lze pozorovat mezi komponenty komplexních celků (jednotky tvoří strukturovaný inventář). Kromě kategorizujících vztahů se dále rozeznávají symbolická relace (při které je ustanovena korespondence mezi fonologickou a sémantickou strukturou) a syntagmatická relace (kde kombinací dvou nebo více struktur vzniká složená struktura). Strukturování ve smyslu kategorizace slouží při kategorizování, chápání zobecnění (vyjádřených schématy) a sankci nových struktur (kategorizaci nejednotek) (srov. Langacker 1987: 75). I druhé dvě relace jsou pro tuto práci relevantní. V centru pozornosti je jedna symbolická relace (ve dvou jazycích), totiž finský a estonský

illativ. Fonologický pól této relace tvoří jednotlivé alomorfy, sémantický pól významy illativu. Jedním z cílů je zkusit popsat oba dva póly jako komplexní kategorie. Syntagmatická relace je relevantní zejména kvůli tomu, že illativ je v obou jazycích závislý morfém a abstrahujeme jej (přínejmenším) z kontextu „jmenný kmen + illativní morfém“.

Pro zmíněné tři relace Langacker užívá následující způsoby zápisu: pro kategorizaci $[[A] \rightarrow [B]]$, pro syntagmatickou relaci $[[A][B]_c]$ a pro symbolickou relaci $[[A]/[a]]$. Hranaté závorky slouží k označení jednotky, proto jsou ve třech uvedených příkladech jednotkami nejen oba komponenty ve vztahu, ale i jejich vzájemný vztah by byl považován za ustálený. Jednotku $[A]$ lze v zápisu odlišit od výrazu, který nelze za jednotku považovat (A). Úplnou sankci, např. $[A] \rightarrow [B]$ nebo $[A] \rightarrow (B)$, lze od částečné odlišit tak, že se namísto plné čáry použije přerušovaná, tj. např. $[A] - - - \rightarrow (B)$. (Srov. např. Langacker 2000: 9.)

4.1.2 Schematická síť

Koncept schematické sítě (Langacker 1987) slouží k uchopení kategorizace v jazyce. Schematická síť je sítí kategorizujících vztahů, přičemž tyto vztahy jsou charakterizovány jako zaběhlé kognitivní postupy (*cognitive routines*), které se rozvíjí a proměňují pod tlakem kódování. Dva základní kategorizující vztahy, a tedy rozměry v schematické síti, jsou pak specifikace (*specialization*; směr od schematičtějšího ke konkrétnějšímu) a rozšíření (*extension*; směr od typičtějšího k méně typickému). Oba typy vztahů jsou pojímány jako gradace. V návaznosti na tyto dva vztahy se pak mluví o dvou základních způsobech kategorizace, které se mohou i vzájemně zkombinovat/doplňovat: kategorizace pomocí schématu a kategorizace pomocí prototypu. O kategorizaci pomocí prototypu můžeme mluvit vždy tehdy, kdy lze uvažovat o částečné sankci (srov. Langacker 1987: 371–372). V rozměru specifické – schematické jde o schopnost abstrakce, odhlédnutí od některých specifikací, které nám umožní pojímat totéž na různých úrovních abstrakce. Schéma je pak to, co je společné různým specifictějším příkladům (*instantiations*) daného schématu při abstrahování od některých detailů. V druhém zmíněném rozměru (typické oproti méně typickému) jde pak o schopnost porovnání, Langacker mluví o vzoru (*standard*) a cíli (*target*). (Srov. Langacker 2000: 4.)

Pokud chceme dané vztahy graficky znázornit, pak se obvykle vztahy na ose schematické – specifické (rozlišujeme schéma a jeho příklady) zobrazují na svislé ose, kdy nejabstraktnější schéma stojí nejvýše. Vztahy na ose typický případ – rozšíření se zobrazují na vodorovné ose. (Není to však nutně jediný možný způsob, mohli bychom zvolit i jiné rozložení, srov. Langacker 1987: 74.) Jak už bylo řečeno, jmenované dva způsoby kategorizace se mohou navzájem doplňovat, pokud si představíme rozšíření od typického případu, můžeme si představit i schéma,

které by obsáhlo jak typický případ, tak i dané rozšíření (srov. Langacker 1987: 371–373).

Uzly (*nodes*) v síti kategorizujících vztahů pak mohou být jazykové jednotky (fonologické, sémantické, symbolické). Z fonologických jednotek může být typickým a tradičním příkladem použití schematické sítě zobrazení fonému (schématu) s jeho alofony (příklady, *instantiations*) (Langacker 1987: 388–394). Klasickým příkladem jsou např. také hierarchie typu: schéma „jehličnaté stromy“ s příklady „smrk, borovice, jedle, ...“, na specifitější úrovni pak „smrk ztepilý, smrk černý, ...“, schéma jehličnaté stromy by pak samo o sobě bylo podschématem schématu „stromy“, ... (srov. Langacker 1987: 374, 382–383).

U uzlů v schematické síti lze pak také mluvit o různém stupni kognitivní význačnosti (*cognitive salience*). Kognitivní význačnost souvisí s tím, jak snadno přístupný (jak výrazný) je v rámci zaběhlých kognitivních rutin ten který uzel kategorie. Předpokládá se, že význačnost souvisí s frekvencí aktivace toho kterého uzlu, čím častěji je užíván, tím jednodušeji je aktivován znovu. Na kognitivní význačnost uzlu ale mohou mít vliv i další faktory. Lakoff i Langacker předpokládají, že význačná (*salient*) je tzv. základní úroveň, na níž kategorizujeme, vzhledem k úrovni vyšší (obecné) i nižší (specifické). Koncepty této základní úrovně jsou totiž chápány skrze zkušenost, mohou to být např. uchopitelné objekty v naší blízkosti, stavy nebo činnosti, které známe z vlastní zkušenosti. Od této úrovně, kterou známe především ze zkušenosti, jsme pak schopni abstrahovat na úrovně obecnější, nebo přidávat detaily na úrovních nižších. Pro koncepty základní úrovně se předpokládá snadnější kognitivní zpracování (proces učení, rozpoznání, zapamatování) a obvykle i jednoduchost jazykového vyjádření oproti vyšším a nižším úrovním. Jako příklad základní úrovně můžeme uvést pojmenování jako *pes, kočka, myš, moucha*. Vyšší úrovně jako např. *savci, hmyz, hlodavci*, případně *fauna* vyžadují schopnost abstrakce a děti se je učí později. Jiné vyšší úrovně nejsou pro nebiology většinou vůbec kognitivně význačné, stejně tak nižší úrovně jako např. druhová pojmenování mohou být v různé míře význačné u různých mluvčích (vzhledem ke kulturním konvencím je pravděpodobně většina nebiologů v češtině schopna pojmenovat mnohem více druhů psů než druhů myší apod.).

Bybee (2007: 15) předpokládá, že tzv. frekvence tvaru (*token frequency*) koreluje s tím, co považujeme za centrum kategorie. Podle Langackera (1987: 381) lze sice teoreticky předpokládat, že k význačným uzlům dané kategorie bude patřit prototyp a nejvyšší (nejobecnější) schéma (které by obsáhlo všechny členy kategorie), ne všechny kategorie jsou však takto uspořádány. Lze uvažovat také o lokálních prototypch. Nejvyšší schéma pak často nebývá význačné, protože je na to příliš obecné.

4.1.3 Využití schematické sítě

Pokud se týká jazykových kategorií, lze podle Langackera použít schematickou síť k popisu jakéhokoli druhu lingvistické kategorie (1987: 380), model by měl být aplikovatelný na jakoukoli kategorii, která je lingvisticky relevantní (1987: 377), a tento přístup by měl pomoci osvětlit organizační principy společné lingvistickým kategoriím z různých domén (1987: 386).

Jednou z už naznačených možností využití je např. popis alofonních variací. Jiným způsobem využití je popis sémantického pólu jazykové jednotky (lexému, morfému, i jednotky se složitější strukturou), kdy jednotlivé významy polysémické jednotky analyzujeme s pomocí schematické sítě (srov. Langacker 1987: 387, aplikaci pro různé finské výrazy srov. např. Leino 1999). Závislé morfémy jsou pojímány jako symbolické jednotky, tj. nesoucí význam, můžeme tedy daným postupem zkusit analyzovat význam „illativ“ ve finštině a v estonštině (analýzu finského elativu tímto způsobem provedl Leino, srov. 1999: 220–235, analýzu trojice estonských vnějších lokálních pádů pak srov. Vainik 1995).

Langacker poukazuje také na možnost analyzovat alomorfní variaci tímto způsobem. Jako příklad uvádí mj. plurálové morfémy v angličtině *s/-z/-əz*, jim společné schéma popisuje jako *Z* (1987: 395). Zde také existuje tradiční pojmenování pro schéma, totiž morfofoném. Tradičně se takového přístupu užívá při popisu některých variant koncovek illativu ve finštině: ve finských gramatikách se pro ně používají označení *-hVn* a *-Vn*, kdy *V* značí kterýkoli z finských vokálů, specifickými vyjádřeními jsou pak koncovky *-han, -hän, -hon, -hön, -hun, -hyn, -hin, -hen*, podobně *-an, -än, -on, -ön, -un, -yn, -in, -en* (výběr závisí na koncovém vokálu kmene, jedná se tedy o reduplikační koncovku). Označení *-hVn* a *-Vn* jsou tak schémata pro tyto varianty. V případě morfofonematických variací je výskyt varianty samozřejmě podmíněn kontextem (srov. Langacker 1987: 395), to samé lze ale v mnoha případech tvrdit o alofonech a ostatně i o různých významech polysémické jednotky.

Výskyt koherentních kategorií může být motivován jak vnitřními, tak vnějšími faktory. Za vnitřní bychom považovali vzájemné podobnosti, které mohou sloužit jako podklad při rozšíření nebo pro abstrahování schématu. Za vnější bychom považovali podobnosti v chování daných jednotek. Např. u anglických plurálových variant *s/-z/-əz* lze pozorovat jisté vnitřní podobnosti, žádné je však nepojí s ablaudem a nulovým morfémem. Pokud bychom chtěli obsáhnout všechny možnosti tvoření plurálu v angličtině, museli bychom odkázat na to, že sdílí stejný sémantický pól. Fonologický pól dané symbolické jednotky (anglický plurál) by šlo popsat jen velmi obecně jako nějaký druh morfologické operace (v originálu „*some dependent structure*“, srov. Langacker 1987: 387–388).

4.1.4 Kategorie přirozené a distribuční

Na základě výše zmíněného rozdílu, kdy ke kategorizaci mohou sloužit vnitřní nebo vnější faktory, lze mluvit také o kategoriích přirozených a kategoriích distribučních. Dělení takového rozdílu je poměrně tradiční, členství v distribuční kategorii vzniká na základě participace v určitém typu konstrukce. Popis distribučních kategorií bývá nedílnou součástí gramatik.

Langacker navrhuje přístup, v němž mezi oběma druhy kategorií není ostrá hranice. Argumentem je to, že nelze předpokládat ostrou hranici ani mezi vnitřními a vnějšími faktory, protože jednotky se vyskytují v kontextu a můžeme je rozpoznat skrze „dekontextualizaci“ („*the line between internal structure and syntagmatic context is anything but sharp as discrete units are recognized only through a process of decontextualization*”, Langacker 1987: 423). (Srov. Langacker 1987: 424–435 pro podrobné argumenty podporující toto stanovisko.)

Jako schematickou síť můžeme zobrazit také kategorie gramatických konstrukcí (např. všechny české konstrukce „předložka + jméno“, kde můžeme uvažovat o členech jako o specifických předložkách ve spojení se jménem nebo např. subkategoriích jako „předložka + zájmeno“). Uzly v takové kategorii mohou být ustálené výrazy nebo vzorce pozorovatelné při pohledu na jednotlivé specifické případy. Uzly jsou tak komplexní struktury (jsou to symbolické jednotky, mohou to být i syntagmatická spojení), což poskytuje řadu možností pro kategorizaci. Můžeme uvažovat o subkategoriích založených na nějakém rysu fonologického pólu (např. „jednoslabičné předložky + jméno“), sémantického pólu (vazby „předložka + jméno“ s temporálním významem), konstrukčních vlastnostech (druh syntagmatického zapojení apod.). Pouze malá část těchto teoreticky možných kategorizací je ale využita v případě konkrétních kategorií konkrétního jazyka. (Srov. Langacker 1987: 409–411.)

Estonský a finský illativ nebude pro popis takto složitý: za komplexní kategorii můžeme považovat jak sémantický, tak i fonologický pól. V případě sémantického pólu se jedná o polysémickou kategorii, v případě fonologického pólu jde o popis alomorfie. V druhém jmenovaném případě můžeme uvažovat o (nutně) distribuční kategorii (která může být do jisté míry i přirozenou kategorií). Ani v estonském, ani ve finském případě se však nevytváří podkategorie toho druhu, že by určitá podoblast sémantického pólu byla spárována s určitými alomorfy (byť pokus o popis tohoto druhu existoval v estonské tradici, vývoj těchto myšlenek budeme sledovat v kapitole 5.4). V obou případech, finském i estonském, je o spojení formy a významu možné uvažovat pro nejobecnější schéma fonologické a sémantické (stejně tak jsou i jednotlivé uzly vždy spojením nějaké illativní formy a s ohledem na kontext nějakého významu illativu).

Jistým druhem komplexnosti však může být to, že illativ je závislou jednotkou, jak fonologicky, tak sémanticky, ke své demonstraci potřebuje jmenný kmen (jed-

ná se o nesamostatný morfém). Můžeme sice abstrahovat illativ jako symbolickou jednotku, ve skutečnosti ale často můžeme narazit na to, že je nutné vzít v úvahu celý illativní tvar (tj. jmenný kmen + illativní morfém), někdy samozřejmě i širší kontext (např. vazbu se slovesem, větou). V tom případě se jedná o syntagmatické spojení, o němž budeme opět uvažovat v souladu s teoretickým rámcem Langackerovy kognitivní gramatiky.

4.2 Syntagmatická spojení

4.2.1 Složené výrazy a status jednotky

Za konstrukci považujeme spojení dvou a více komponentů, přičemž není třeba dělat zásadní rozdíl mezi morfologickou a syntaktickou konstrukcí, rozdíl spočívá jen ve velikosti a způsobu spojení. Pro spojení „jmenný kmen + illativ“ můžeme samozřejmě mluvit o morfologické konstrukci, při níž dochází k těsné integraci fonologického vyjádření obou komponentů, kmenového morfému a illativního morfému. Dále je třeba analyzovat, jak jsou tyto komponenty integrovány sémanticky. Gramatické konstrukce jako tato jsou označeny za symbolické v tom ohledu, že symbolický vztah není jen mezi vyjádřením a obsahem obou komponentů (jmenný kmen, illativní morfém), ale i integrace má symbolický charakter – sémantická integrace je symbolizována integrací fonologického vyjádření obou komponentů. (Srov. Langacker 1987: 81–85.)

Gramatická konstrukce „jmenný kmen + illativ“ je pak schematickou jednotkou (v gramatice obou rozebíraných jazyků), jejímiž příklady (*instantiations*) jsou jednotlivé illativní tvary. Ty pak také případně mohou mít status jednotky, ve větší či menší míře. Do jaké míry jde o jednotku, závisí na tom, zda (a nakolik) je potřeba předpokládat určitou konstrukční snahu, konstruování jednotky z částí. Jsou i takové illativní formy, které můžeme bez dlouhého rozmyšlení považovat za konvenční jednotku jako celek, např. fin. *kotiin* „domů“, est. *majja* „dovnitř, do domu“.

Pro rozbor komplexní struktury se zdá být nejsnazší koncepce, při níž je komponovaný výraz složen z jednotlivých komponentů jako ze stavebních bloků, taková koncepce však nemusí být adekvátní. To, že rozeznáváme komponovanou strukturu, nemusí nutně znamenat, že „součet“ jednotlivých částí dostatečně charakterizuje celek. Proto je třeba komplexní strukturu vnímat jako nezávislou, zároveň samozřejmě analyzovat všechny jednotlivé části a jejich vztah k celku. To, do jaké míry bude konstrukce vnímána jako komplexní, tj. analyzovatelná, koreluje s mírou, v jaké vnímáme jednotlivé komponenty, a jak výrazně si uvědomujeme jejich vztah k celku (to lze ukázat např. na rozdílném vnímání komponované struktury anglických derivátů jako *swimmer* vs. *computer*, (ne)průhlednost fonologické-

ho spojení přitom nemusí být rozhodujícím faktorem). Status syntagmatického spojení jako jednotky se přitom nevyklučuje s její případnou analýzou na části, např. i u ustálených a frekventovaných derivátů (s celkem nesporným statutem jednotky) si lze uvědomit jejich vnitřní stavbu, např. ve srovnání s jinými deriváty podobného druhu. (Srov. Langacker 1987: 86–90, 292–294.)

4.2.2 Způsob propojení

Aby mohlo dojít k syntagmatickému spojení, musí mezi oběma komponenty existovat nějaký způsob/místo překrytí. V Langackerově gramatice je tento způsob překrytí nazýván místem rozpracování (*elaboration site*). Jedná se o to, že dílčí struktura jednoho z komponentů je postavena do korespondence s dílčí strukturou druhého komponentu. Pak může vzniknout koherentní složitější výraz, srov. např. jednoduchou fin. větu:

Mies tuli taloon. „Muž přišel/vešel do domu.“

(Zejména po významové stránce je zde analýza poněkud hrubá, zatím bez lepšího upřesnění některých pojmů, má sloužit k vysvětlení předchozí pasáže.) Morfém *talo* „dům“ vymezuje trojrozměrný prostor, který se (přínejmenším v jednom z významů daného slova) užívá k obývání. Illativní morfém vyjadřuje relaci, kdy počáteční a koncový bod na dráze se nerovnají, koncový bod musí být specifikován a je vnímán jako cíl směřování (při tomto významu illativu lze mluvit o inkluzi koncového bodu dráhy ve vymezeném prostoru). Při spojení obou je pak právě tento cílový bod obsažený v sémantické charakteristice illativu rozpracován významem „dům“. Vznikne tak koherentní výraz *taloon* „do domu“. Podobně sloveso *tulla* „přijít“ vyjadřuje temporální relaci, kdy v čase dochází ke změně, posunu mezi místem A a B, přičemž B je vnímáno jako cílová destinace. Tato cílová destinace obsažená ve významu slovesa „přijít“ je rozpracována illativem *taloon* „do domu“. Substantivum *mies* „muž“ pak specifikuje, co se pohybuje po dráze vymezené slovesem „přijít“, které v jednom ze svých významů předpokládá životný subjekt schopný pohybu pomocí chůze (v Langackerově gramatice je pak *mies* trajektor a *taloon* vztažný bod slovesem vyjádřené relace, o těchto pojmech podrobněji v kapitole 9).

Při propojení dvou komponentů v syntagma výsledné spojení obvykle zásadním způsobem „zdědí“ povahu jednoho z komponentů. Tento komponent je nazýván tím, který určuje profil výsledného syntagmatu (jedná se pak o *profile determinant*). V případě spojení „jmenný kmen + illativ“ je určujícím pro profil⁶ výsledného syntagmatu illativ: výsledný výraz je stejně jako illativní morfém atem-

6 *Profile* je pojem zavedený pro popis významu a to v opozici *profile* : *base*, kde základna (*base*) poskytuje rámec pro danou koncepci, profil pak vzhledem k ní vymezuje, na co daný výraz odkazuje, na co se zaměřuje pozornost, např. pro pojem „paže“ je základnou „tělo“, pro „dlaň“ je základnou „ruka“ (srov. Langacker 1987: 183–189; srov. také s. 174–175 v této práci).

porální relací (ve větě má pak platnost adverbiale), výraz *taloon* „do domu“ stejně jako illativ profiluje dráhu mezi nestejnými body se směřováním k jednomu z nich, illativ je proti tomuto výrazu schematictější, ve výrazu *taloon* je tento cílový bod specifikován. (Pro širší ukotvení pojmu *profile determinant* srov. Langacker 1987: 235–236, 288–292.)

4.2.3 Autonomní a závislý komponent

V syntagmatickém spojení lze dále typicky pozorovat asymetrii mezi autonomním a závislým komponentem (*autonomy* vs. *dependence*). Tato asymetrie je často otázkou míry, přesněji lze tedy tvrdit, že jeden komponent je oproti druhému spíše autonomní nebo spíše závislý. O takové asymetrii můžeme uvažovat jak ve fonologickém, tak i sémantickém ohledu. Spojení „jmenný kmen + illativ“ bude v tomto ohledu patřit mezi typické a nepřiliš složité případy. Illativní morfém je závislý jak v ohledu fonologickém, tak sémantickém (což je v souladu s Langackerem zmíněnou tendencí ke korelaci asymetrie ve fonologickém a sémantickém ohledu). Závislý komponent je ten, který je v podstatné míře charakterizován ve vztahu k jinému komponentu a s odkazem na něj. Tvrdí se, že např. součástí charakteristiky afixu je schematický kmen (v tradičním způsobu záznamu by se to odráželo v zápisu s pomocí spojovníku: fin. *-hin*, est. *-sse*, české *sou-* apod.). V sémantickém smyslu závislý komponent také potřebuje další komponent ke své realizaci. Jednodušeji to můžeme vysvětlit tak, že např. význam illativu nejlépe někomu ukážeme na výrazech jako „do domu“, „do autobusu“, „do června“ apod., je však těžké význam illativu popsat bez odkazu na jmenný kmen. S použitím přesnějších pojmů je pak illativ relační predikace, k jejímuž užití je nutné specifikovat jeden pól této relace (konkrétně vztažný bod, tj. *landmark*). Ve významu illativu je pak tento pól pouze schematický, při spojení se jmenným kmenem dojde k jeho rozpracování. Pro konkrétní syntagmatické spojení *taloon* „do domu“ pak můžeme tvrdit, že součástí profilu illativu je vztažný bod, který je v tomto případě rozpracován pomocí kmene *talo*. Naopak o významu kmene *talo* můžeme tvrdit, že součástí jeho encyklopedického významu⁷ je to, že poskytuje prostor k bydlení nebo užívání, a že lze být uvnitř tohoto prostoru. Tato součást významu *talo* však nutně nevyžaduje rozpracování, koncept *talo* je možný i bez takového rozpracování. Jde tedy v daném syntagmatickém spojení o sémanticky autonomní komponent.

Pro fonologickou strukturu lze na základě asymetrie autonomní/závislé založit rozdíl mezi kmenovými a nekmenovými morfémy⁸. Rozlišení kmenových a nekme-

7 Součástí encyklopedického významu může být cokoli, co lze vědět o daném konceptu, o pojmu dále na s. 173–174.

8 Langacker mluví o *root / nonroot morphemes* (srov. 1987: 336), a v jiném významu používá pojem *stem*; vzhledem k tomu, že se zabýváme finštinou a estonštinou, budeme zde nadále mluvit pouze

nových morfémů může být také založeno na jejich typické distribuci (různé jazyky se mohou lišit v tom, nakolik je takové kritérium použitelné). Dále lze uvažovat také o tom, zda se morfém potenciálně vyskytuje samostatně (typické kmenové morfémy se vyskytují i bez nekmenových, typické nekmenové se samostatně nevyskytují). Další rozdíly, kterými se kmenové a nekmenové morfémy typicky liší, jsou podle Langackera (1987: 361) ty, že kmenové jsou typicky fonologicky zatíženější (obsahují slabičné jádro, nebývají pouze suprasegmentální apod.), zastupují velké otevřené třídy, kdežto nekmenové bývají členy uzavřených tříd jednotek. Asymetrie autonomní/závislé pak také typicky koresponduje na obou pólech (fonologickém i sémantickém).

4.2.4 Závislé morfémy v estonštině a ve finštině

Ve finštině i v estonštině se tradičně kmenové a nekmenové morfémy oddělují i s ohledem na distribuci, pokud tedy popis vztáhneme jen na tyto dva jazyky, mohli bychom použít i toto kritérium. Ve finštině se pak kromě rozlišení kmen : sufixy distribuční hledisko dále užívá k rozlišení jednotlivých tříd sufixů vzájemně – s ohledem na jejich pozici za kmenem (vymezení plurálového/imperfektního znaku oproti pádové/osobní koncovce a posesivnímu sufixu). Estonština v případě připojení více sufixů (např. číslo + pád, čas + osoba) také rozeznává podobným způsobem poziční třídy (hierarchie je jednodušší o posesivní sufixy). V případě některých singulárních kategorií jména nelze v estonštině použít poziční hledisko (pokud závislý morfém není afixem), v takových případech se pak hodí kritérium asymetrie ve smyslu autonomní/závislé. Dále bychom mohli použít kritérium fonologické „váhy“ – kmenové morfémy např. obvykle v obou jazycích nesou hlavní přízvuk, mívají vyšší počet slabik, v případě estonských morfémů nesufixální povahy poskytují stopu o dvou slabikách, která je závislým morfémem modifikována. (Srov. také Skalička 1935: 46–47.)

Mezi závislé (*dependent*) morfémy pak lze řadit afixy stejně dobře jako kmenové alternace, suprasegmentálně realizované morfémy nebo nulový morfém, aniž bychom předpokládali nějakou zásadně jinou povahu afixů v kontrastu vůči jiným druhům závislých morfémů. Závislým morfémům je společné to, že ke své fonologické realizaci vyžadují kmen (schematický kmen je součástí charakteristiky závislého morfému). Lze je také charakterizovat jako určitý druh operace na kmeni. (Srov. Langacker 1987: 336–345.)

Pro popis finštiny a estonštiny jsou potřeba v zásadě tři typy závislých morfémů a jejich vzájemné kombinace. Jedná se 1) o sufixální morfémy (případně

o kmenech bez rozlišení pojmů kmen a kořen, ať už v jakémkoli smyslu, tak jak je v popisu daných jazyků zvykem.

v kombinaci s kmenovou alternací), 2) částečně reduplikační sufixální morfémy a 3) kmenové alternace (samotné). (Druhý případ se objevuje pouze ve finštině, třetí pouze v estonštině). Každý afix obsahuje kromě segmentálního obsahu také referenci na schematický kmen, ta pak při syntagmatickém spojení slouží jako místo k rozpracování (*elaboration site*). Pro naše účely můžeme uvažovat i tak, že tato reference může být i nějak lépe specifikována, např. že tento schematický kmen je zakončený na vokál/konsonant nebo má určitý počet slabik apod. Např. finský illativní sufix *-seen* předpokládá kmen, který je zakončen na dlouhý vokál, který není pod přízvukem, srov. *huoneeseen, rikkaaseen* (od *huone* „pokoj, místnost“, *rikas* „bohatý“). Estonský illativní sufix *-sse* předpokládá kmen zakončený na vokál, tak aby mohla být gemináta /ss/ realizována (např. *kõigisse, vanasse*, od *kõik* „všichni, všechno“, *vana* „starý“), estonský illativní sufix *-de* se zase vyskytuje pouze po sorném konsonantu (např. *suurde, keelde*, od *suur* „velký“, *keel* „jazyk“).

U reduplikačního morfému není schematický pouze předpokládaný kmen, k němuž je morfém (ve finském případě sufix) připojen, ale do jisté míry schematický je i samotný morfém, k jeho rozpracování dojde až při spojení s konkrétním kmenem. Ve finštině jde o vokál sufixu, který nabude konkrétní hodnotu podle koncového vokálu kmene, srov. např. *työhön, suuhun, maahan* (od *työ* „práce“, *suu* „ústa“, *maa* „země“).

Morfémy, které lze charakterizovat jako kmenové alternace (Langacker mluví o procesních morfémech), jsou podle Langackera odlišné v tom, že tu nedochází k jednoduchému rozpracování (situace, kdy např. schematický kmen předpokládaný sufixem splyne s konkrétním dosazeným kmenem). U procesního morfému zůstává určitý konflikt mezi dvěma situacemi, které jsou dány do korespondence, ale zcela nesplynou v jedno. Jako příklad udává morfém $[[i] \rightarrow [æ]]^9$, který určuje např. anglickou slovesnou formu *sat*. I v tomto případě se jedná o operaci na kmeni, který je v rámci morfému jen schematicky charakterizován. Součástí morfému je kromě toho, že specifikuje výslednou fonologickou podobu jako obsahující $[æ]$, i výchozí situace, která je s cílovou v kontrastu. Situace je podle Langackera analogická k uchopení některých obrazných významů nebo metafor, které také obsahují dvě nestejně scény, výchozí je doslovný význam, cílová je ten skutečně míněný. Langacker mluví o kapacitě pojímat v rámci jednoho celku nestejná rozložení, která vykazují určitý konflikt, stejná kapacita se pak projevuje v jazyce různými způsoby. (Srov. Langacker 1987: 141–143, 339–342.)

Morfém kmenového ablautu je pak dvouúrovňový, obsahuje dvě nestejná rozložení, z nichž jedno – cílové – dává konkrétní podobu dané formě. Takový popis můžeme použít např. pro estonské illativy, které jsou tradičně označovány jako bezkoncovkové (nemají sufix), ale od jiných pádových tvarů se liší tvarem kmene

9 Hranaté závorky slouží k odlišení jednotek (fonologických, sémantických, symbolických), srov. kapitola 4.1.1.

(obměna kmene může být segmentální, suprasegmentální nebo kombinací obojího). Srov. následující příklady:

*trepi*_{GENsg} : *treppi*_{PARTsg=ILLsg} (od *trepp* „schody“, jedná se o suprasegmentální rozdíl, zde vyjádřený i konvenční ortografií pomocí jednoduchého : zdvojeného grafému, srov. kapitola 3, symbol ` používáme pro označení tzv. důrazné slabiky)

*jala*_{GENsg} : *jalga*_{PARTsg=ILLsg} (od *jalg* „noha“, rozdíl je segmentální, výsledná forma partitivu/illativu se shoduje s předchozím případem v tom, že vzniklá dlouhá slabika je důrazná)

*riigi*_{GENsg} : *riiki*_{PARTsg=ILLsg} (od *riik* „stát“, rozdíl je segmentální i suprasegmentální, v prvně uvedeném tvaru je jednoduchý konsonant, ve druhém gemináta, srov. také kapitola 3)

(První z udávaných tvarů je genitivem, kromě toho jej lze označit jako tzv. genitivní kmen, což je výchozí bod estonské deklinace, dále o tom v kapitole 5.1.) Rozdíl mezi tvarem genitivu na jedné straně a tvarem illativu a partitivu na druhé je tradičně popisován jako rozdíl mezi slabým a silným kmenem (kromě kmene není obsažen další segmentální materiál). Rozdíl mezi slabým a silným kmenem je pak realizován třemi základními způsoby popsanými výše (pojetí se u různých autorů mohou lišit, mnozí by zahrnuli první a třetí příklad do jedné kategorie jako tzv. kvantitativní střídání stupňů, oproti kvalitativnímu, k němuž by patřil druhý jmenovaný příklad). Pokud bychom shrnuli všechny tyto popsané situace do jedné, pak by šlo o ablautový morfém, u něž je výchozí situací slabý kmen, cílovou silný kmen. Příklad první a třetí by pak také šlo charakterizovat pomocí pravidla: u prvního případu by výsledná struktura záležela ve specifikování dlouhé slabiky jako důrazné (oproti nedůrazné slabice ve výchozí struktuře), u třetího případu by výsledná struktura kromě toho byla specifikována jako obsahující geminátu (oproti jednoduchému konsonantu ve výchozím kmeni). Druhý případ (kvalitativní střídání) by se pak rozpadl na mnoho pravidel s více či méně izolovaným polem působnosti. Schematický kmen, na němž tato operace probíhá, bychom mohli specifikovat do té míry, že se jedná o dvouslabičný kmen, případně o víceslabičný kmen s hlavním přízvukem nebo morfologicky vázaným přízvukem na poslední dvouslabičné stopě (srov. kapitola 3).

Za specifický případ daného ablautového morfému pak budeme považovat ty bezkoncovkové illativy, které jsou homonymní jak s genitivem, tak s partitivem (jedná se o deklinační typy „seminar“ a „akvaarium“, které se sestávají z přejatých slov, srov. např. *seminar*_{NOMsg} : *seminari*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *mikrofon*_{NOMsg} : *mikrofoni*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *akvaarium*_{NOMsg} : *akvaariumi*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *atrium*_{NOMsg} : *atriumi*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}). V tomto případě lze uvažovat o tradičním pojmu nulový morfém (pokud

podobně jako v předchozím odstavci porovnáváme stejné formy: výchozí situaci – genitivní kmen a cílovou – illativ). Pro takové případy navrhuje Langacker (1987: 345) analýzu, kdy se výchozí a cílová situace rovnají tak, že obě předpokládají (pouze) schematický kmen. Pokud tedy chceme použít cílovou formu (illativ), je nutné specifikovat pouze tento schematický kmen do určité podoby (tj. dosadit konkrétní jmenný kmen). Proto podle Langackera tzv. nulový morfém není prázdný – obsahuje schematický kmen. Tento kmen lze ostatně v případě deklinačního typu „seminar“ specifikovat jako zakončený na dvě krátké slabiky, z nichž první má přední svah (srov. Peebo 1997: 41), v případě kolísavého typu „akvaarium“ má předposlední slabika obvykle vokalický začátek (srov. Peebo 1997: 43–45). Můžeme v souladu s tradicí tento illativ zařadit do kategorie bezkoncovkový spolu s výše uvedeným ablautovým morfémem (postaveným na kontrastu silného a slabého stupně), protože v obou případech se jedná o ablautový morfém (stojící na kontrastu vůči jiné formě, i když ve druhém případě se jedná o kontrast nulový). Na druhou stranu by šlo leccos namítat proti negativně motivovanému označení „bezkoncovkový illativ“, které v sobě nese předpoklad, že illativ s koncovkou je základní podobou illativu (EKG ostatně označuje tento illativní allomorf za \emptyset , srov. 1995: 199).

Podobně bychom analyzovali také geminační estonské illativy:

*elu*_{NOMsg=GENsg} : `ellu_{ILLsg} (od *elu* „život“)

*abi*_{NOMsg=GENsg} : `appi_{ILLsg} (od *abi* „pomoc“, ortografie okluziv má v estonštině speciální pravidla, srov. kapitola 3)

Zde bychom illativní morfém mohli popsat jako charakterizující kmen do podoby (C)VCCV (první slabika může / nemusí mít přední svah), v kontrastu proti podobě kmene (C)VCV (tj. morfém [[CVCV]→[CVCCV]] – jedná se o jednotku estonské gramatiky). Schematický kmen je pak možné charakterizovat podobně jako u ablautového morfému postaveném na kontrastu stupňů – jedná se o dvouslabičný kmen, případně kmen víceslabičný s hlavním nebo morfologicky vázaným přízvukem na poslední dvouslabičné stopě. V případě geminačního illativu je další nutnou charakteristikou, že mezi těmito dvěma slabikami je jednoduchý konsonant.

Pro finštinu je pak velmi typické, že se kombinuje sufixace a kmenová alternance. Určitý sufix předpokládá v levém kontextu určitou podobu kmene: např. sufix genitivu plurálu *-ten* předpokládá kmen zakončený na konsonant (*sinisten*, *lasten* od *sininen* „modrý“, *lapsi* „dítě“), inessivní sufix *-ssa* předpokládá (u jmen s přímým střídáním stupňů¹⁰) slabý kmen zakončený na vokál apod. V případě

10 V estonštině i ve finštině se mluví o kmenové alternaci zvané střídání stupňů, která prochází jak deklinačním, tak konjugačním systémem. Název je stejný zejména proto, že finská i estonská alternance

illativních morfémů je situace poměrně jednoduchá a jednoznačná tím, že illativní alomorfy se shodně předpokládají na levé straně silný kmen¹¹, tento silný kmen je pak vždy vokalický, tj. končící na vokál. Jednotnost užívání silného kmene je u illativu narušena víceslabičnými kmeny zakončenými na *-kkA*, *-kkO*, které mohou mít v illativu plurálu i slabý kmen (o nich dále v kapitole 7.8.4).

Tento význačný rys finské morfologie může poměrně stěžovat teoretický popis – sufixy předpokládají jistý druh kmene, na druhou stranu tvar kmene má vliv na výběr koncovkového alomorfu, pokud v dané kategorii alomorfy existují. Karlsson (1982: 187–190) např. mluví o procesu ve čtyřech krocích (pro nejsložitější možný případ), kdy v prvním se rozhoduje o podobě kmene, má-li být napravo od něj umístěna koncovka, v druhém kroku se umístí koncovka, ve třetím dojde k úpravě kmene v souvislosti s připojením koncovky (např. ke střídání stupňů), ve čtvrtém se upraví vokalismus koncovky podle kmene (vokální harmonie). Tyto čtyři kroky pak také navrhuje obsáhnout do dvou cyklů, u nichž střídavě dochází k působení ve směru koncovka > kmen, kmen > koncovka. Zároveň říká, že je potřeba uvažovat o vytvoření konkrétního tvaru jako o jednom procesu, v němž jsou uvedené morfologické procesy obsaženy jako „podrutiny“. Můžeme to ukázat na illativu singuláru od slova *käsi* („ruka“): má-li být připojen morfém illativu, vybereme z kmenů daného slova (*käte-*, *käde-*, *kät-*) silný vokalický, tj. *käte-*, teprve pak se můžeme rozhodnout pro alomorf illativní koncovky *-Vn*, který dostane v souladu se zvoleným kmenem podobu *-en*, získáme tvar *käteen* (vokální harmonií se už nezabýváme, vokál kmene je u illativní koncovky *-Vn* vždy určován podle koncového vokálu kmene).

Zdá se, že zde představený Langackerův přístup, který předpokládá, že závislý morfém obsahuje referenci na autonomní morfém, řeší tento aspekt finské morfologie jednodušeji. Namísto působení oběma směry (kmene na koncovku, koncovky na kmen) můžeme předpokládat, že koncovka odkazuje k schematickému kmeni (tak jak je typické pro všechny afixy, např. ...*ten*, ...*ssA*, ...*Vn*), finské kmeny (ve finské terminologii *vartalot*, v opozici ke tvaru nominativu singuláru) pak typicky odkazují na schematický sufix (např. *käde...*, *käte...*, *kät...*). Konkrétní sufixy a konkrétní kmeny (vokalický, konsonantický, silný, slabý, zakončený na dlouhý vokál, ...) pak předpokládají o něco více specifikovaný druh kmene/koncovky, omezují možný okruh variant kmene/koncovky, s nimiž se mohou spojit. Ve finštině pak syntagmatické spojení kmene a sufixu na fonologickém pólu nevykazuje tak jednoznačnou asymetrii autonomní/závislé, přesto však existují pádné důvody považovat v této dvojici sufix za spíše závislý. Jedná se zejména o vokální harmonii (v takovém případě je vokál koncovky pouze schematický co do předozad-

mají stejné historické kořeny. Jak ale můžeme pozorovat, liší se v současných jazycích způsobem realizace silných a slabých stupňů i způsobem využití v gramatickém systému jazyka.

11 O podobné jednotnosti tvaru kmene v celé kategorii, nehledě na podobu koncovkových alomorfů, můžeme uvažovat i v případě tzv. finského pasiva.

nosti a řídí se vokály kmene) i o to, že hlavní přízvuk nese první slabika kmene a sufixy jsou i v rytmickém ohledu operací na kmeni, některé sufixy jsou navíc neslabičné a potřebují pak vokalické jádro předchozí slabiky kmene ke své realizaci. U reduplikačních sufixů jako např. těch illativních je závislost dále vyjádřena zcela nespécifikovanou hodnotou vokálu koncovky. Jak jsme už dříve také zmínili, kmeny a koncovky jsou ve finštině jednoznačně vymezeny s ohledem na distribuci¹². Nemůžeme tvrdit, že se tím zásadně zjednoduší popis finské gramatiky, jeví se to ale jako schůdná cesta, navíc už v některých přístupech naznačená. Anttila (1974) mluví o sémiotické funkci alomorfů, které odkazují do pravého nebo levého kontextu. Alomorfy (kmenové nebo koncovkové) pak nejsou jen nepřijemností v popisu gramatiky. V pojetí podle Langackera vzniká takový odkaz už tím, že součástí koncovky je schematický kmen, součástí finských lexikálních morfémů v podobě kmene (*vartalo*) je pak, na rozdíl od tvaru nominativu singuláru, schematická koncovka. Sémiotická funkce alomorfů v Anttilově smyslu vzniká tehdy, když daný alomorf předpokládá pouze určitou variantu nebo varianty koncovek/kmenů.

4.2.5 Širší kontext výskytu illativu

Illativ se často vyskytuje také v kontextu „jmenný kmen + plurál + illativ“. V případech složitějších syntagmatických spojení lze uvažovat také o vnitřní hierarchii takového spojení. Obvykle tak, že jsou nejprve spojeny dva komponenty, toto spojení je pak modifikováno připojením třetího atd. (srov. Langacker 1987: 310–313). V obou jazycích můžeme předpokládat, že jmenný kmen je nejprve spojen s plurálovým morfémem, tj. že jsou bezprostředními konstituenty. Ze sémantického hlediska plurál zjednodušeně řečeno odkazuje na neurčené množství entit téhož typu, jmenný kmen pak specifikuje, o jakou replikovanou entitu jde. Plurál lze tak označit za *profile determinant*, zároveň je to závislý morfém (v rámci své charakteristiky předpokládá schematickou entitu, která je rozpracována právě ve spojení se jmenným kmenem). Z fonologického hlediska je pak závislost plurálového morfému na kmeni také zjevná. Ve finštině se (pokud následuje pádová koncovka) sufixálně připojuje *-i*, které nevytváří vlastní slabiku, ale splyne s koncovou slabikou kmene. Mohli bychom mluvit i o operaci na kmeni v tom smyslu, že výsledkem je kmen zakončený na *i*-ový diftong, krátké nebo dlouhé *i* (výchozí, kontrastní situací je singulárový kmen, proto můžeme možná uvažovat o této operaci jako o jistém druhu kmenové obměny, nebo přechodném stavu mezi sufixací a kmenovou obměnou). V estonštině se pak připojuje slabičný sufix *-de/-te* (pokud nebudeme brát

12 V této argumentaci nepřipouštíme existenci prefixů ve finštině, která je sporná. Možné prefixální morfémy jako např. *epä-*, *lähi-*, *iki-* pak považujeme za morfémy kmenové s defektní distribucí, jimi tvořené výrazy (např. *epädemokraattinen* „nedemokratický“, *lähiaika* „blízká budoucnost“, *ikivanha* „prastarý“) za složená slova.

v úvahu archaický a distribučně omezený tzv. kmenový plurál). Výsledné spojení „kmen + plurálové *-de/-te*“ pak má i samostatnou platnost jako genitiv plurálu (podobně jako je v singuláru „holý“ kmen je genitivem singuláru, kromě toho slouží jako základ pro další tvary). Pořadí konstituentů ve spojení „kmen + plurál + illativ“ je pevné, ve finštině zdůrazněné tím, že illativní koncovky (*-in*, *-hin*, *-siin*) reduplikují vokalismus plurálového morfému.

Této popsané hierarchii konstituentů však nemusíme přisuzovat velké dopady. Langacker (1987: 313–316) upozorňuje, že konstituenty (vymezené s ohledem na syntagmatická spojení) jsou v zásadě něco velmi jiného než jednotky jazyka (vymezené s ohledem na ustálenost, rutinní používání). S ohledem na příklady, které uvádí, můžeme např. ve finštině předpokládat jednotky [...iin], [...ihin], [...isiin], tj. schémata plurálových illativních tvarů (kde „...“ představuje fonologickou reprezentaci jména, předcházející plurálovému morfému). Takové schéma vzniká jako abstrakce při existenci většího množství jeho příkladů. (Langacker např. navrhuje schéma [STEM-er-s] abstrahované z příkladů jako *divers*, *workers*, *computers*, ...). Existence takových schémat by pak implikovala, že se v daných případech jedná o dobře ovládnutou rutinu (nemusíme předpokládat, že mluvčí skládá za sebe kmen, pak plurál, pak illativ). Podobně bychom mohli v estonštině předpokládat schémata [...desse] a [...tesse].

O dalších možných fonologických a sémantických kontextech výskytu illativu se zmíníme v následujících kapitolách. Langackerovo pojetí syntagmatického spojení (s ohledem na fonologický pól) se zdá být pro estonštinu výhodné v tom, že umožňuje pojímat různé typy závislých morfémů (sufix, suprasegmentální i segmentální kmenové alternace, nulový morfém), aniž bychom je museli koncipovat jako zásadně odlišné (nebo pokládat sufix za nějakým způsobem základní, neutrální variantu a další varianty jako něčím odlišné, specifické). Společné je jim to, že jsou ve vztahu k autonomnímu kmeni fonologicky závislými komponenty, odkazují ke schematickému kmeni. Pro finštinu se, jak už bylo zmíněno, zdá být příhodné předpokládat ve spojení „kmen + koncovka“ oboustrannou závislost, byť stále pokládáme koncovku za spíše závislou. Jak už jsme zmínili dříve, existence paralelních variant (alofonů, alomorfů, významů polysémické jednotky) bývá podmíněna kontextem. Pro rozbor alomorfů se zdá být zásadní zejména levý kontext tvořený jmenným kmenem (o estonštině dále v kapitole 5, o finštině v kapitole 6). V případech jednotlivých významů pak kontext „jmenný kmen + illativ“ obvykle nestačí, i když určité rozlišení významů může poskytnout, obvykle se významy illativu a jiných lokálních pádů sledují v širším kontextu, pozornost se často soustřeďuje na predikát věty (dále o tom v kapitole 9).

5 FORMY ESTONSKÉHO ILLATIVU

5.1 Illativ ve standardní estonštině

Illativu je v estonských gramatikách a pojednáních o estonské morfologii obvykle věnována speciální pozornost. Illativ byl z hlediska formy často považován za výjimečný. Tvoření tzv. krátkého illativu může být, i s ohledem na historický vývoj jazyka, považováno za odlišné od tvorby všech ostatních pádových forem. Např. v estonské gramatice z roku 1995 (EKG 1995) jsou rozlišeny dvě základní kategorie pádových forem, tzv. základní pádové formy, které nejsou odvoditelné od jiných (nominativ sg., genitiv a partitiv obou čísel), druhou skupinu tvoří od nich odvoditelné pádové formy (podle EKG analogické). Vedle těchto musí být ale individuálně popsán krátký illativ a instruktiv (využití instruktivu v současné estonštině je přítomno okrajové), tzv. dlouhý illativ patří mezi analogické formy. (Srov. EKG 1995: 261.)

Dalším důvodem pro speciální pozornost věnovanou illativním formám může být také pro něj typická bohatá alomorfie, přičemž jsou jednotlivá vyjádření illativu považována za vzájemně značně odlišná (tradičně se užívá rozdělení na tzv. dlouhý a krátký illativ). Distribuce forem dlouhého a krátkého illativu je jednou z otázek, jíž bylo v estonské jazykovědě věnováno hodně pozornosti a prostoru. Díky této pozornosti budeme moci dobře sledovat vývoj postojů k popisu illativu v estonské jazykovědné tradici.

Jednou z možností tvoření illativních forem je připojení pádové koncovky *-sse* ke genitivnímu kmeni¹³, např. *arve* „účet“, ill. sg. *arvesse*, *idee* „idea“, ill. sg. *ideesse*, *uus*

13 Jedná se o tvar genitivu sg., který je zároveň využíván jako kmen pro připojení pádových koncovek jiných pádů. Genitiv sg. je v estonštině bez koncovky, tvar genitivu může být signalizován kmenovou alternací, srov. např. nom. sg. *aeg* „čas“, gen. sg. *aja*, inessiv sg. *ajas*, adessiv sg. *ajal*, translativ sg. *ajaks*, ..., nom. sg. *mõte* „myšlenka“, gen. sg. *mõtte*, elativ sg. *mõtest*, essiv sg. *mõttena*.

„nový“, ill. sg. *uuesse*. Tento způsob tvoření je shodný s tvořením mnoha dalších pádových tvarů (podle EKG 1995 tzv. analogických), které také připojují příslušnou pádovou koncovku ke genitivnímu kmeni. Z tohoto důvodu může daný způsob tvoření illativu nést nálepku *pravidelný*, i když, jak uvidíme, takové označení nemusí být zrovna vhodné. Koncovka illativu *-sse* se používá také pro plurálové tvary illativu, kde pádové koncovce předchází koncovka plurálu (*-te/-de/-i*¹⁴). Podobně je tomu i u dalších (analogických) pádových forem v plurálu, srov. např. ill. pl. *arvetesse* (*- arveisse*), *ideedesse* (*- ideisse*), *uutesse* (*- uuisisse*)¹⁵. Existuje i několik idiosynkratických forem illativu pl., které nevznikly popsáním způsobem, např. *jalgu*, *silmi* (Rätsep 1979: 38), jinak se ale illativ plurálu tvoří vždy s pomocí koncovky *-sse*.

Pro singulár illativu existují kromě této možnosti další způsoby tvoření illativu, ty jsou tradičně zahrnuty do kategorie krátký illativ, oproti dlouhému illativu tvořenému s pomocí koncovky *-sse*. Všechny tyto možnosti lze případně označit za v menší či větší míře introflexní. Patří mezi ně tzv. hV-illativ (má koncovku/zakončení *-ha/-he/-hu*), který je neproduktivní a vyskytuje se u pěti až šesti jednoslabičných slov domácí slovní zásoby: *maa* „země, půda“, ill. sg. *maha*; *pää* „hlava“, ill. sg. *pähe*; *soo* „bažina“, ill. sg. *sohu*; *suu* „ústa“, ill. sg. *suhu*; *öö* „noc“, ill. sg. *öhe*; *töö* „práce“, ill. sg. *töhe* (Peebo 1997: 33). Zdá se, že illativním tvarem substantiva přestal být tvar *maha*, vyskytuje se v adverbialní funkci jako částice dodávající slovesu mj. perfektivní význam (srov. např. *maha jätma* „zanechat“, *maha jääma* „zůstat“, *maha rahunema* „uklidit se“). V EKG (1995: 33) jsou takové částice klasifikovány jako afixální adverbia (pomocná adverbia), která se ve větě pojí ke slovesu a přidávají mu významový odstín nebo dotváří jeho význam. Vydělení zvláštního slovního druhu ale může být problematické, téměř všechna afixální adverbia se mohou vyskytnout i jako samostatné adverbium. Spojení slovesa a afixálního adverbia je také analogické k spojení slovesa a jména ve funkci adverbiale (srov. např. *pähe*

14 Tvoření plurálových tvarů lze vykládat i tak, že se koncovka opět přidává ke tvaru genitivu, tentokrát genitivu plurálu, srov. gen. pl. *aegade*, inessiv pl. *aegadesse*, translativ pl. *aegadeks*, genitiv pl. *möte*, elativ pl. *mötetest*, essiv pl. *mötetena*. Tomu se vymyká třetí uvedená varianta plurálové koncovky, *-i*, která není sama o sobě koncovkou genitivu pl. Použití této koncovky pro tvoření plurálových tvarů je v estonštině okrajové, přesto gramatiky dané tvary většinou uvádějí.

Kromě užití koncovky *-i* bychom zároveň měli zmínit i možnost tzv. kmenového plurálu, tj. signalizace kategorie čísla tvarem kmene. Tento způsob historicky souvisí s koncovkou *-i* a mnozí autoři je slučují do jedné kategorie. Takové plurálové formy se objevují spíše jen v ustálených spojeních jako např. *neil harvuil hetkil* „v těch vzácných chvílích“, *silmis* „v očích“, *jalul* „na nohou“ (srov. EKG 1995: 205, 209). Systematicky se kmenový plurál používá u jediného deklinačního typu: nom. sg. *kirjanik* „spisovatel“, gen. sg. *kirjaniku*, part. sg. *kirjanikku*, adessiv. sg. *kirjanikul*, gen. pl. *kirjanike* (*- kirjanik-kude*), part. pl. *kirjanikke*, adessiv pl. *kirjanikel* (*- kirjanikkudel*). S kmenovým plurálem také historicky souvisí formy partitivu plurálu (které se netvoří s pomocí koncovek *-de/-te*), proto někteří autoři udržují kmenový plurál (v rámci něj plurálové kmeny zakončené na *-i*) jako systematický (srov. např. Viitso 2007a: 34–37). Na druhou stranu ne všechny současné formy partitivu plurálu jsou tímto způsobem jednoduše odvoditelné.

15 Pro ověření, jaké formy jsou pro standardní estonštinu přípustné, používáme slovník spisovné estonštiny – Eesti õigekeelsus sõnaraamat ÕS 2013, <http://www.eki.ee/dict/qs/>.

õppima „naučit se nazpaměť“ s illativním tvarem substantiva *pea* „hlava“; k tématu se vrátíme v kapitole 7.7)¹⁶. Je těžké stanovit hranici mezi adverbium a pádovou formou jména, Muischneková (2006b: 52) např. uvádí, že zvolila přístup straníc spíše pádovým formám, proto vyhodnocuje *kätte* jako illativ od *käsi* („ruka“) ve spojeních jako např. *kätte saama* „obdržet“.

Omezený rozsah použití je typický také pro tzv. de-illativ (má koncovku/zakončení *-de*). Tento illativ je omezený na paradigmatický typ „keel“, který obsahuje asi třicet jmen (srov. EKG 1995: 363; Peebo 1997: 99). Srov. např. *keel* „jazyk“, ill. sg. *keelde*; *meel* „mysl“, ill. sg. *meelde*; *saar* „ostrov“, ill. sg. *saarde*.

Ve větší míře se uplatňují tzv. geminační illativ a illativ bez koncovky. Geminační illativ se objevuje u jmen, která se skládají ze dvou krátkých slabik, srov. např. *rida* „řada“, ill. sg. *`ritta*; *tuba* „pokoj, místnost“, ill. sg. *`tuppa*; *kava* „schéma, plán“, ill. sg. *`kavva*; *talv* „hospodářství“, ill. sg. *`tallu*. Může se uplatnit také u delších slov, jejichž poslední stopa má odpovídající strukturu, např. *arutelu* „diskuse“, ill. sg. *aru`tellu*. Při geminaci intervokálního konsonantu se také předchozí přízvuková slabika (pod hlavním nebo v posledně jmenovaném příkladu vedlejším přízvukem) stává důraznou.

Illativ bez koncovky je u daných deklinačních typů homonymní s partitivem, v některých případech i s genitivem. Vyskytuje se u těch deklinačních typů, které používají k rozlišení nominativu, genitivu, partitivu a illativu kmenové alternace, jedná se o tzv. přímé střídání stupňů, srov. např. *`trepp* „schody“ : *trepi*_{GENsg} : *`treppi*_{PARTsg=ILLsg}, *`link* „klika, odkaz“ : *lingi*_{GENsg} : *`linki*_{PARTsg=ILLsg}, *nali* „vtip“ : *nalja*_{GENsg} : *`nalja*_{PARTsg=ILLsg}, *sõber* „přítel“ : *sõbra*_{GENsg} : *`sõpra*_{PARTsg=ILLsg}, *õnnelik* „šťastný“ : *õnneliku*_{GENsg} : *õnne`likku*_{PARTsg=ILLsg}. U některých neproduktivních deklinačních typů se tvar bezkoncovkového illativu liší od tvaru partitivu, srov. např. *`uus* „nový“ : *uue*_{GENsg} : *`uut*_{PARTsg} : *`uude*_{ILLsg}; *vesi* „voda“ : *vee*_{GENsg} : *`vett*_{PARTsg} : *`vette*_{ILLsg}. Illativy deklinačního typu „uus“ někteří autoři řadí pod de-illativ (srov. EKG 1995: 200), pro případy jako *`vette* nebo *`kätte* (od *käsi* „ruka“) pak zavádí speciální kategorii tte-illativ (srov. Kaalep 2009: 417). Bezkoncovkový illativ se ve výše zmíněných případech vyznačuje tím, že přízvuková slabika je důrazná (srov. *`treppi*, *õnne`likku*, *`vette*). Případy, kdy je bezkoncovkový illativ homonymní s genitivem, nejsou v současné estonštině časté, ze slov domácí slovní zásoby jsou to např. *taevas* „nebe“ : *`taeva*_{GENsg=ILLsg}, *põrgu* „peklo“ : *`põrgu*_{GENsg=ILLsg}, *tasku* „kapsa“ : *`tasku*_{GENsg=ILLsg}. Jinak se

16 Taková ustálená spojení slovesa a adverbialní částice se označují jako *ühendverbid* „komponovaná slovesa“ (srov. Kährik 2001: 48). Spojení slovesa se jmenným adverbium se označují jako *väljendverbid* „frázová slovesa“, takové pojmenování se vyhrazuje jen pro spojení idiomatičké povahy (Muischnek 2006b: 51). EKG (1993: 20) uvádí termín *väljendverb* pro případy, kdy je tvar doprovázející finitní slovesný tvar považován za nominální, *ühendverb* pak pro ty případy, kdy jde o afixální adverbium vyjadřující orientaci, perfektivitu, postavení nebo modalitu. Muischneková (2006a) uvádí možná a v estonské tradici využitá pojmenování a vnitřní dělení. Obvykle se taková spojení rozdělují na základě toho, nakolik lze význam celku předpovídat z částí, na kolokace, průhledné a neprůhledné idiomy. Rozlišuje i tzv. *tugiiverbiühendid* („spojení s podpůrným slovesem“), kde sloveso podle ní slouží jen k vyjádření gramatických kategorií, význam nese jméno nebo jmenná fráze.

homonymita genitivu, partitivu a illativu objevuje u dvou paradigmatických typů, které obsahují přejatá slova, jedná se o paradigmatické typy „seminar“ a „akvaarium“ (podle Peebovy klasifikace, Peebo 1997). U deklinačního typu „seminar“ je v daném tvaru poslední stopa tvořena dvěma krátkými slabikami, opozice důraznosti tu nevzniká, srov. např. *seminar* : *seminari*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *mikrofon* : *mikrofoni*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *narkootikum* : *narkootikumi*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}. Do paradigmatického typu se kromě přejatých slov zařazují také deriváty s příponou *-tar* (vytváří názvy osob ženského pohlaví), např. *kaunitar* „kráška“ : *kaunitari*_{GENsg=PARTsg=ILLsg} (sufix je sice baltofinského původu, do standardní estonštiny byl ale implementován poměrně pozdě, proto není příliš podivné, že se jím tvořené deriváty skloňují stejně jako přejatá slova). Deklinační typ „akvaarium“ se skládá pouze z přejatých slov, a to s kolísajícím skloňováním (paradigmatický typ je konstruován právě pro slova odpovídající slabičné struktury s kolísajícím skloňováním), slova se skloňují analogicky s typem „seminar“ (např. *muuseum* : *muuseumi*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, v tomto případě je v sekvenci *-eu-* slabičná hranice) nebo jako jiná mnohoslabičná slova (*muuseum* : *muuseumi*_{GENsg} : *muuseumit*_{PARTsg} : *muuseumisse*_{ILLsg}) (srov. Peebo 1997: 43–46; Hint 1980: 349–350). U slov, která používají některý z uvedených způsobů tvoření krátkého illativu, se za (teoreticky) možný považuje i dlouhý illativ s koncovkou *-sse*.

5.2 Historický vývoj forem illativu singuláru v estonštině

Koncovka illativu baltofinských jazyků se tradičně rekonstruuje do podoby **-sen*, kde *s* reprezentuje vnitřní lokální pády, *e* je vokálem blíže nespécifikované kvality, *n* je tradičně považováno za lativní (obecně směrovou) koncovku (srov. Rätsep 1979: 29; Häkkinen 2002: 79; Hakulinen 2000: 103). Z této rekonstruované podoby lze jednoduše odvodit současný estonský hV-illativ (s koncovkami *-ha/-he/-hu*), a to skrze postupný vývoj **sen* > **zen* > **hen* > **hV* (srov. Rätsep 1979: 30–31). Takový vývoj je typický pro celou baltofinskou oblast (srov. kapitolu 6.2), v estonštině a některých dalších jazycích nebo jazykových variantách došlo ke ztrátě koncového *-n*. Illativ bez koncovky je důsledkem stejného vývoje, kdy v některých paradigmatických typech došlo ke ztrátě celé koncovky *-hV(n)*, např. *jalga* < **jalkā* < **jalkān* < **jalkahan*, bezkoncovkový illativ je pak analogický v jiných deklinačních typech (tam, kde je homonymní s tvarem genitivu) (srov. Rätsep 1979: 38). Velká část tvarů bezkoncovkového illativu se vyznačuje důrazností přízvučné slabiky (která je u paradigmatických typů se střídáním stupňů zároveň demonstrací silného stupně, ten může být vedle toho odlišen i obměnou segmentálních fonémů). Využití střídání stupňů pro rozlišení gramatických kategorií a s ním spojený rozvoj opozice důraznosti jsou přitom v rekonstrukcích zmiňovány jako způsob kompenzace ztráty koncových slabik a s nimi gramatických afixů (srov. např. Hint 1997: 102–135).

de-illativ u paradigmatického typu „keel“ vznikl analogií s bezkoncovkovým illativem slov typu „uus“ (srov. skloňování `uus_{NOMsg} : uue_{GENsg} : `uude_{ILLsg}, `vars_{NOMsg} : varre_{GENsg} : `varde_{ILLsg} a `keel_{NOMsg} : keele_{GENsg} : `keelde_{ILLsg}, meel_{NOMsg} : meele_{GENsg} : `meelde_{ILLsg}). U typu „uus“ je *-de* historicky součástí kmene, u typu „keel“ kmen *-de* obsahovat nemohl. (Srov. Rätsep 1979: 39; Viitso 2007b: 208–209).

Sufix *-sse* se považuje za vzniklý z rekonstruované podoby **-zen*: sibilanta zůstala beze změny (v *-h-*) u těch kontrahovaných kmenů, u nichž předchozí slabika začínala na *h*, např. *hambahasen*, *perehesen* (srov. Häkkinen 2002: 81). V estonštině došlo ke ztrátě koncového *n*, proto **-zen* > **-ze*. Koncovka se analogicky rozšířila do dalších paradigmatických typů (Rätsep 1979). Gemináta v koncovce *-sse* je buď považována za výsledek analogie s inessivní koncovkou *-s* < **-ssa*, nebo za ovlivnění illativními tvary jako *küsimusse* (od *küsimus*), u nichž je počáteční *s* v geminátě možné považovat za součást kmene (Rätsep 1979: 29). Podle Kettunena (1929: 92) došlo po hlavní přízvuchné slabice ke geminaci *s* i okluziv po ztrátě *-h-* a zadní slabiky v illativním tvaru (*sisse* < *sisehen*, *kokku* < *kokohon*), geminace se pak analogicky rozšířila i do jiných slabik. Také podle Viitsa (2007b: 207, 193) je gemináta v koncovce *-sse* výsledkem geminace v pozici po vedlejší přízvuchné slabice.

Geminační illativ vznikl později (v 15. století) a je podle Rätsepa (1979: 34) výsledkem kompenzace za krácení nepřívuchné slabiky po ztrátě koncovky *-hV(n)* (srov. také Viitso 2007b: 193). Všechny konsonanty nebyly zasaženy procesem geminace zároveň. Geminace byla nejjednoznačnější v jihoestonských dialektch, v severoestonských se obvykle týkala pouze okluziv a *s* (Rätsep 1979: 34–36; Kettunen 1929: 105).

5.3 Illativ v psané estonštině a v procesu standardizace

V této kapitole se pokusíme obsáhnout vývoj illativu v psané estonštině až do podoby typické pro současný standardní jazyk. Nemáme přitom v rámci této práce možnost zkoumat výskyty illativu přímo ve starších textech, spolehne se proto zejména na sekundární zdroje. Budou nás zajímat zejména popisy illativu v gramatikách a příručkách standardního jazyka, a také práce jiných autorů, kteří se tématem zabývali.

Užívání psaného jazyka se až do druhé poloviny 19. století vyznačovalo poměrně velkou variabilitou forem, které různí autoři užívali často podle svých osobních preferencí, často v závislosti na tom, ze které oblasti sami pocházeli. Standardizační proces nastal poměrně pozdě (např. ve srovnání s finštinou), na druhou stranu bychom ho mohli označit za poměrně dynamický. Zejména o 20. létech 20. století se hovoří jako o době tzv. jazykové reformy (v nejzazším rozsahu bychom o ní mohli mluvit v době mezi roky 1908–1940). Je otázkou, nakolik je označení *refor-ma* namíste, mohli bychom toto období charakterizovat jako akcelerovaný (časově kondenzovaný) proces standardizace s některými zajímavými charakteristikami podmíněnými dobou a místem. Když v roce 1918 vzniklo samostatné Estonsko,

nebyl proces vzniku standardní formy estonštiny dokončen, potřeby nového státu pak vyžadovaly např. ustanovení terminologie mnoha do té doby nepokrytých oblastí. Rozvoj státního jazyka se stal pro lingvisty i další osobnosti zabývající se jazykem předmětem primárního zájmu i určitou povinností. Jedním ze zásadních nástrojů standardizace se staly slovníky spisovné estonštiny, v nichž se u jednotlivých hesel uvádí také možné způsoby skloňování. Tradice takovýchto slovníků pokračuje dodnes. Pro dané období byly typické rozsáhlé diskuse i rozepře o tom, jaké formy se mají stát součástí standardního jazyka. Kromě diskusí nad konkrétními formami se diskutovalo i o obecných principech, které by měly být zohledňovány (srov. Erelt 2002). Objevovaly se také návrhy na nové formy a reakce ostatních lingvistů na tyto návrhy. Estonská jazyková reforma bývá zmiňována v souvislosti s tím, jak velký vliv může mít jednotlivec nebo jednotlivci na podobu jazyka, zejména zřejmě právě kvůli návrhům do tehdy neexistujících forem, z nichž některé se v standardním jazyce uchytily. Dalším charakteristickým rysem by mohla být také poměrně bdělá kontrola jazyka užívaného na veřejnosti a v tisku. Jedním z diskutovaných témat byla také podoba illativu ve standardním jazyce (srov. Raag 1998: 66–75). Diskusemi o illativu a proměnami illativních forem v dobovém tisku se ve své disertaci zabývala Virve Raag (*The Effects of Planned Change on Estonian Morphology*, 1998), můžeme se tedy pro dané období opřít o její práci.

V gramatikách 17. a 18. století nebyl illativ zmiňován jako pád, což souvisí s tím, že popis se držel schématu vymezeného latinskou gramatikou. Illativní tvary se ale objevují v příkladových větách, často označené za některý z jiných pádů (podrobněji Hasselblatt 2000: 797–798). Jméno illativ a gramatická kategorie jako taková se objevují v období, kdy se namísto latinské koncepce gramatiky začala používat jako vzor finština. Illativ je poprvé zmíněn Knüpfperem (1817), Hellerem (1882, jako *ingressiv*), poté Ahrensem (1853) a Wiedemannem (1875) (srov. Hasselblatt 2000: 798–799; Kio 2006: 14–15).

Illativní koncovku *-sse* bychom našli už v nejrannějších psaných textech, měla podobu *-se* nebo *-sse* (srov. Rätsep 1979: 29; Raag 1998: 64–65). Ortografie zejména raných textů je dost nespolehlivá, *-se* a *-sse* bývají většinou považovány za varianty téže koncovky, z nichž později převládla varianta *-sse*. Wiedemann (1975: 349–350) vyjmenovává mezi illativními koncovkami *-se* (vedle *-he*, *-de*, *-te*, illativu homonymního s partitivem nebo také genitivem a speciálních forem v některých deklinacích). Mezi jazykovými reformátory počátku 20. století se tato koncovka netěšila velké oblibě a snahou bylo omezit rozsah jejího užívání (Raag 1998: 66). Podle Raagové (1998: 80–81) ale můžeme pozorovat pokles rozsahu jejího užívání v novinách vydávaných v Tallinnu už před rokem 1907, což mohlo souviset s procesem sjednocování regionálních variant estonštiny. Také podle Kio (2006) byly na začátku 20. století illativy s koncovkou *-sse* u vybraných lexémů rozšířenější než v pozdějších obdobích.

Illativ s koncovkami *-ha*/*-he*/*-hu* bychom také mohli vystopovat do nejstarších psaných textů. Tento typ illativu se ale nepoužíval u všech zmiňovaných lexémů, u nichž se

používá nebo je přípustný v dnešní estonštině. Rozšíření tohoto vzoru na další lexémy bylo navrženo Johannesem Aavikem (jednou z výrazných postav období reformy). Aavik navrhl formy *öhe* (od *öö* „noc“), *töhe* (od *töö* „práce“) a *luhu* (od *luu* „kost“). Literát Johannes Semper navrhl ještě formy *vühu* nebo (!) *vöhe* od slova *vöö* „pásek“. Ujaly se pouze *öhe* a *töhe*, které mají podle Rätsepa (1979: 32) oporu v dialekttech. Tyto formy zmiňuje Peebo (1997: 33) i ŌS 2013¹⁷, rozsah jejich užívání otestujeme také na korpusu. Zbýlé, stejně jako Aavikem navržené plurálové illativní formy *töihi*, *soihi*, *maihi*, se neujaly. Ve všech těchto návrzích je zřetelná inspirace finskými illativními formami (srov. fin. *työ* „práce“, ill. sg. *työhön*, ill. pl. *töihin*, *yö* „noc“, ill. sg. *yöhön*, *luu* „kost“, ill. sg. *luuhun*, *vyö* „pásek“, ill. sg. *vyöhön*, *maa* „země, půda“, ill. pl. *maihin*, *suo* „bažina“, ill. pl. *soihin*). (Srov. Rätsep 1979: 32; Raag 1998: 74.)

Illativ s koncovkou (zakončením) *-de* je oproti předchozím zmíněným illativním formám poměrně mladou formou. Ve starých psaných textech bychom se u slov, která jej používají, setkali s illativem bez koncovky (např. *keele*, *meele*, ortograficky často *kele*, *mele*, oproti dnešním *keelde*, *meelde*). Analogické de-illativy se poprvé objevily v 18. století (Rätsep 1979: 40). Wiedemann (1875: 375) píše o tom, že se u illativu může *-de* objevovat v jižních dialekttech (*Dörptehstnisch*). de-illativ měl pak v reformní době zastánce stejně jako odpůrce. Vášnivým odpůrcem byl Aavik, který považoval tyto formy (kvůli výskytu hlásky *t/d*) za neestetické. V té době se ještě v daném paradigmatickém typu používaly jak de-illativy, tak bezkoncovkové illativy, z nichž pak převládly de-illativy a dnes se používají výhradně. Podle Raagové (1998: 69; 83–84) mělo na jejich přijetí vliv více faktorů, mezi nimi podpora některých lingvistů a (v návaznosti na ni) uvádění těchto forem ve slovnících standardní estonštiny. Na druhou stranu se de-illativ dříve vyskytoval také u dvouslabičných slov typu „meri“ (ill. sg. *merde*, dnes pouze *merre* nebo *meresse*), u nich od něj však bylo upuštěno (Raag 1998: 70, 84).

O geminačním illativu lze tvrdit, že se rozsah jeho užívání v průběhu vývoje psané estonštiny zvyšoval. Ve starších textech se neobjevuje u všech autorů, a i rozsah užití kolísá, stejně tak jako se liší rozsah užití v dialekttech. Nejrozšířenější je v jihoestonských dialekttech, kde může docházet ke geminaci všech konsonantů, v severoestonských obvykle ke geminaci docházelo jen u okluziv (srov. Rätsep 1979: 34–36). V procesu standardizace pak převážila jihoestonská praxe, i když se to setkalo i s nevolí (Raag 1998: 70–71). Na základě analýzy novinových textů Raagová (1998: 85) odhadla rok 1923 jako bod obratu, po němž lze přijetí geminačního illativu (v dnešním rozsahu) do standardní estonštiny považovat za jisté. V diskusích o geminačním illativu se také objevil návrh Lauriho Kettunena (finského lingvisty, který mezi válkami působil také v Estonsku) na rozšíření vzoru na slova jako *maja*, *raja*, *aju*, od nich pak illativy *majja*, *ajju*, *rajja* (Raag 1998: 71). Podle Hintta (1978: 41) však v těchto formách není gemináta, ale *ij*, na druhou stranu EKG (1995: 107)

17 ŌS 2013 = *Õigekeelsus sõnaraamat*, slovník spisovné estonštiny, úprava z roku 2013.

mluví o geminátě *jj*. Podle Raagové (1998: 85) se tento ortografický přelud („*an orthographic phantasm*“) ujal a stal se preferovanou variantou společně s dalšími gemináčnickými illativy na úkor illativu s koncovkou *-sse* (*majasse*, *ajusse*).

Illativ bez koncovky, homonymní s partitivem nebo i genitivem, byl ve starším psaném jazyce užíván ve větší míře než v dnešní standardní estonštině. Užíval se u těch slov (paradigmatických typů), kde se dnes používá de-illativ nebo gemináčnický illativ. Obvyklejší byla také homonymita s genitivem (srov. Rätsep 1979: 38). Podle Raagové (1998: 73–74) začal být bezkoncovkový illativ homonymní s genitivem (u slov domácí slovní zásoby) považován za nevhodný v době jazykové reformy, udávaným důvodem byla dvojznačnost formy. Rozhodnutím jazykové komise sdružení *Eesti Kirjanduse Selts* (Společnost pro estonskou literaturu) z roku 1937 byly takové illativní formy povoleny jen u 14 jmen a pro školní výuku jen u tří (*taeva*, *tasku*, *põrgu*, od *taevas* „nebe“, *tasku* „kapsa“ a *põrgu* „peklo“). Illativní formy homonymní s genitivem se však i nadále vyskytovaly v širší míře, než tato norma povolovala (Raag 1998: 74–75). EKG (1995: 200) uvádí mezi těmito výjimkami kromě tří uvedených také vulgarismus *perse/persse* (od *perse* „ zadek, prdel“). V ŌS 2013 bychom našli také *voodi* (od *voodi* „postel“, v tomto případě jsou oba tvary homonymní i s nominativem stejně jako u *põrgu* a *tasku*). Podle Raagové (1998: 89) lze nalézt doklady paralelního užívání bezkoncovkového illativu homonymního s genitivem (po roce 1937) jen u tří slov: *tasku*, *kamber* „komora“ a *põrgu*.

Na druhou stranu nevznikly podobné námitky vůči illativním formám homonymním s partitivem. Obecně lingvisté v době jazykové reformy preferovali krátké illativy. U deklinačních typů, které tvoří tento typ illativu (bez koncovky, homonymní s partitivem), pak lze konstatovat převládnutí právě této formy (nad *sse-illativem*) (Raag 1998: 87–88).

Dalšími diskutovanými illativními formami se pak staly ty od jmen zakončených v nominativu na *-s* nebo *-ne* (v estonských zdrojích se setkáme s označením *s/ne-slova*). V obou případech končí genitivní kmen na *-se*, např. *kirjandus* „literatura“, gen. sg. *kirjanduse*, *oluline* „podstatný“, gen. sg. *olulise*. Většinou jde o deriváty tvořené např. sufixy *-us*, *-is*, *-lus*, *-ndus*, *-ne*, *-mine*, *-line*, *-lane*, patří sem i některá přejatá slova (např. *kaktus*, *viirus*, *bambus*, *geenius*, *gloobus*, *eepos*, Hint, 1980: 221, mluví o mezinárodních *s-slovec*). U dané skupiny slov se kromě tvaru illativu singuláru často diskutuje také o tvaru partitivu plurálu. V illativu se můžeme u části z nich setkat s delší formou tvořenou koncovkou *-sse* (*kirjandusesse*, *olulisse*), nebo s formou zkrácenou o slabiku *-se-* (*kirjandusse*, *olulisse*). Podle Raagové (1998: 66–67) lze vznik kratší formy spojit s články Johannese Aavika (zejména *Keele kaunima kõlavuse poole*, 1912), v nichž hodnotí některé estonské konsonanty (*t/d* i *s*) jako nelibozvučné a za ještě horší považuje jejich opakování. Aavik však nepředložil žádný konkrétní plán ohledně dlouhých illativů zakončených na *-sese*. Zkrácené formy se nicméně objevovaly, i když ne všichni (jako např. Kettunen) byli přesvědčeni o jejich vhodnosti (srov. Raag 1998: 72). Andrus Saareste je autorem pravidla, podle něhož lze slabiku *-se-* vypouštět v případech, kdy

není pod přízvukem (je čtvrtou nebo další sudou slabikou), proto lze *minestusesse* zkrátit na *minestusse*, ale *viimasesse* zkráceno být nemůže (Saareste 1922: 21). Později Aavik také upravil své doporučení, že delší forma by měla být použita u tříslabičných slov, jejichž první slabika je důrazná (*kollane* „žlutý“ : *kollasesse*), i u derivátů se sufixy *-likkus* a *-matus* (např. *seaduslikkus* „zákonnost“ : *seaduslikkusesse*, *tänamatus* „nevděčnost“ : *tänamatusesse*), naopak u čtyřslabičných slov se stavěl proti tomu, aby byla delší varianta povolena jako také přípustná (Raag 1998: 72–73).

Jediná dvě dvouslabičná slova zakončená ne *-ne* (historicky jde o deriváty), totiž *naine* „žena“ a *teine* „druhý“ (gen. sg. *naise*, *teise*) používají pravidelný sse-illativ: *naisesse*, *teisesse*. Od *teine* existuje také bezkoncovkový illativ *teise* (srov. ŌS 2013).

Diskuse se později zaměřily zejména na to, u jakých slov mají být povoleny obě varianty, a která z nich má být případně považována za lepší. Obecně se v estonských gramatikách slova zakončená na *-s* nebo *-ne* dělí na dvě skupiny. Do první patří kratší slova, dvouslabičná a z tříslabičných ta, jejichž první slabika není důrazná. Do druhé patří čtyř- a víceslabičná slova, u nichž je vedlejší přízvuk na předposlední slabice, z tříslabičných ta, jejichž první slabika je důrazná. Obě varianty illativu jsou pak přípustné u druhé skupiny, u první skupiny pouze nezkrácený tvar illativu (srov. např. *tehas*_{NOMsg} : *tehasse*_{GENsg} : *tehasesse*_{ILLsg}, *soolane* : *soolasse* : *soolasesse*, *raskus* : *raskuse* : *raskusesse* ~ *raskusse*, *kinnine* : *kinnise* : *kinnisesse* ~ *kinnisse*, *saladus* : *saladuse* : *saladusesse* ~ *saladusse*, *lugemine* : *lugemise* : *lugemisesse* ~ *lugemisse*, *sõbra`likkus* : *sõbra`likkuse* : *sõbra`likkusesse* ~ *sõbra`likkusse*¹⁸) (srov. EKG 1995: 200; ŌS 2013). Na tomto rozdělení do dvou skupin pak nezávisí pouze tvar illativu, ale také partitivu plurálu. Na druhou stranu je právě tato skupina slov považována za obtížnou pro stanovení jednoznačné normy, v užívání řada slov kolísá, týká se to zejména těch tříslabičných. Podle Hinta (1980: 219) souvisí kolísání s tím, že skloňování je závislé na poloze vedlejšího přízvuku a estonský systém v tomto ohledu prochází proměnou od systému počítajícího móry k systému počítajícímu slabiky, kvůli tomu kolísá poloha vedlejšího přízvuku u tříslabičných slov, kde je první slabika pod důrazným přízvukem (tradičně by v takovém případě měl být vedlejší přízvuk na druhé slabice). Podle Kaalepa (2009: 422–423) lze za výběrem varianty illativu vidět jiný princip, a to snahu vyhnout se dvojznačností. Kratší varianta illativu může být někdy illativem jiného lexému (často takového, který má stejný slovo tvorný základ), např. *alkoholine* „alkoholový“ : *alkoholisesse* ~ *alkoholisse*, kde druhá varianta je zároveň illativem od *alkoholi* „alkohol“, podobně *pahane* „naštvaný“ : *pahasesse* ~ *pahasse*, druhá varianta je zároveň illativem od *paha* „špatný, zlý“. U čtyř- a víceslabičných kmenů je nebezpečí dvojznačnosti menší, takže platná norma je v tomto případě vlastně efektivní (Kaalep 2009: 423). Kaalep (2009:

18 Od lexémů *tehas* „továrna“, *soolane* „slaný“, *raskus* „váha, potíže“, *kinnine* „uzavřený“, *saladus* „tajemství“, *lugemine* „čtení“, *sõbralikkus* „přátelskost“.

422–423) také zmiňuje, že zkrácené illativní formy, které nejsou z hlediska normy považovány za správné, se v korpusu vyskytují, např. *otsene* „přímý“ : *otsesse*.

Raagová (1998: 86–87) konstatuje na základě porovnání analýzy novinových textů z různých období, že kratší formy se rozšířily v průběhu 20. století – ve srovnání s počáteční situací (konec 19. a zač. 20. století). Kio (2006: 58–71) porovnávala preference delší nebo kratší formy u 12 tříslabičných slov v korpusu a zjistila, že delší formy lehce převažují nad kratšími.

Illativní formy zkrácené o slabiku *-se-* jsou v estonské literatuře interpretovány dvěma způsoby (srov. Raag 1998: 71). Buďto jsou představeny jako důsledek haplogologie, a proto speciální případ tzv. dlouhého illativu (s koncovkou *-sse*), výklad je tedy: gen. kmen *olulise-* > ill.sg. *olulise-sse* > *olulisse* (Saareste 1922: 21; EKK 2007: 246–247). Druhou možností je považovat tyto formy za příklad geminačního illativu (Rätsep 1979: 29, 34; Hasselblatt 2000: 801), výklad je pak: gen. kmen *olulise-* > ill. sg. *olulisse*, stejně jako *arutelu* > *aru`tellu*. U slov končících na *-s/-ne* není pak geminace jednoznačně, jako v jiných případech, svázána s přízvučností (a důrazným přízvučkem) předchozí slabiky, v tom případě by šlo geminaci považovat za analogickou. V EKG (1995: 200) jsou tyto formy zařazeny jako geminační illativy, jako způsob jejich historického vzniku je uvedena haplogologie. Podle EKK (2007: 246–247) jsou příkladem haplogologie, jejich zařazení pod geminační illativ je jen určitá konvence.

5.4 Otázky spojené s distribucí illativních vzorů

S procesem standardizace vznikla také potřeba zabývat se distribucí jednotlivých illativních vzorů: jak široce se které z nich mají užívat, u kterých paradigmatických typů nebo typů kmenů; a v případě, že se připustí více paralelních tvarů, zda mají být některé preferovány. U paralelních tvarů pak vzniká také otázka, zda jejich užívání lze nějak odlišit s ohledem na kontext užití. Otázka distribuce alomorfů v závislosti na paradigmatických typech se stala jedním z „oblíbených“ problémů estonské preskriptivní lingvistiky a nejen o illativních formách se hodně diskutovalo při každém novém vydání slovníku spisovné estonštiny (srov. Raag 1998). Jak Raagová (1998: 37) také upozorňuje, typickým problémem bylo, zda mají být přípustné formy udávány u každého lexému zvlášť, nebo zda mají být slova rozdělena do větších či menších paradigmatických typů, při větší ekonomii popisu pak tím spíš hrozí, že norma bude predikovat neexistující, neužívané tvary.

Některé z otázek distribuce byly už zmíněny v předchozí kapitole: např. posun od bezkoncovkových illativních tvarů homonymních s genitivem k tvarům s koncovkou *-sse* (namísto *kirik* „kostel“ : *kiriku*_{ILL.SG} > *kirik* : *kirikusse*_{ILL.SG}), podporování geminačního illativu u dvouslabičných slov typu „meri“ namísto de-illativu (proto *meri* „moře“ : *merre*_{ILL.SG}, *tuli* „oheň“ : *tulle*_{ILL.SG}), rozšíření de-illativu u slov deklinačního typu „keel“ namísto bezkoncovkového illativu (*keel* : *keelde*_{ILL.SG}, namísto staršího

keele). V gramatikách po období jazykové reformy se dominantní otázkou stává distribuce illativu s koncovkou *-sse*, tj. užívání tzv. dlouhého illativu v těch případech, že slovo má možnost tvořit některý z krátkých illativů. Obvykle je koncovka *-sse* považována za použitelnou i u těch slov, která tvoří illativ podle některého z jiných vzorů (s dalšími kombinacemi se jako s paralelními možnostmi v moderní estonštině už nesetkáme), např. *asi* „věc, záležitost“ : ill.sg. *`asja ~ asjasse*, *tuli* „oheň“ : *tulle ~ tulesse*, *meel* „mysl“ : *meelde ~ meelesse*, *Tallinn* : *Tal`linna ~ Tallinnasse*. Normativní příručky (jako např. ŌS 2013) tuto možnost generalizují pro všechna jména. Mnozí autoři ale poukázali na to, že mnohé takto předpokládané *sse*-illativy jsou nepřirozené a neužívají se. Podle Hasselblatta (2000: 799) je pojetí, v němž je *sse*-illativ možný od všech jmen (a následně se otevírá cesta považovat jej za primární variantu pro tvoření illativu) objevuje až v gramatikách 20. století, ve starších gramatikách je koncovka *-sse* zmiňována vždy jako jedna z možných variant. Jistý posun ve vnímání bychom mohli hledat např. ve vyjádření Saaresteho (1941: 15–16), kde v pojednání o tříslabičných kmenech říká, že je přirozené a logické, že illativ s koncovkou *-sse* je svým způsobem univerzální koncovkou, kterou lze použít vždy, beze strachu z neporozumění, od všech slov a zřejmě i při všech příležitostech, kromě užití adverbialního a ustálených spojení. U užití adverbialního dává příklady illativních tvarů, které jsou součástí slovesa a dotváří jeho význam, u ustálených spojení dává do kontrastu např. *kukkus auku* „spadl do díry“ vs. *mis puutub augusse* „pokud se týká díry“, *läks tuppa* „vešel do místnosti“ vs. *mis puutub toasse* „pokud se týká místnosti“, z nichž ta první zjevně považuje za ustálená¹⁹.

Toto vyjádření bychom mohli považovat za krok směrem k stanovisku, které pak získalo podporu mnohých a začalo se objevovat v popisu morfologie estonštiny. Podle něj se v případě, že jsou možné oba tvary, dlouhý i krátký illativ, krátký illativ používá k vyjádření významu konkrétního místa (se slovesy pohybu), kdežto dlouhý illativ s koncovkou *-sse* se použije pro abstraktnější významy (např. se slovesy jako *puutuma* „týkat se“, *suhtuma* „zaujmout postoj“, *armuma* „zamilovat se“, *kiinduma* „upřít (pohled), přimknout se, být přitahován“, která mají ve svém valenčním rámci illativní doplnění). Příklady se obvykle velmi podobají těm, které zmiňuje Saareste. Podle Raagové (1998: 75) lze tuto ideu vystopovat k Elmaru Muukovi (*Lühike keeleõpetus*, 1928), který navrhuje, aby se krátká forma používala pro označení místa (např. při pohybu směrem do), kdežto dlouhá pro významy abstraktnější (např. se slovesy jako *suhtuma*, *armuma*, *kiinduma*, *puutuma*). Následující gramatiky to pak opakovaly a z hlediska preskriptivní gramatiky se z tohoto návrhu stávala dokonce požadovaná distinkce (Raag 1998: 75, 78).

19 Příkladáme zde i plné originální znění: On kõigiti loomulik ja mõistlik, et *-sse* oleks kõigi sõnatüüpide n. ö. universaallõpp, mille abil võib alati, arusaamatust kartmata, kõigist sõnadest ja vististi ka kõigil juhtudel, kui pole tegu mitte adverbialse tarvitusega (*maha, hätte* võetud jne.) või kindlaks kujunenud, n. ö kivilenud pruugiga (vrd. *kukkus auku*, kuid: *mis puutub augusse*; *läks tuppa*, aga: *mis toasse puutub*; pani lõimed *sukka*, kuid: *puuris soasse* augu).

Předpoklad této distinkce následně vedl ke konceptu dvou různých pádů: aditivu a illativu, kde aditiv odpovídá krátkému illativu, illativ dlouhému illativu. Prvně se tato distinkce objevuje v článku Tiita-Reina Viitsa (1976: 152–153). V této koncepci pak aditiv nerozlišuje číslo (existují jen singulárové tvary), kdežto illativ má obě čísla. Aditiv také neexistuje u všech jmen. Tato koncepce získala podporu také kvůli tomu, že nově vznikla potřeba počítačového zpracování estonské morfologie (Raag 1998: 76–77). Dlouhý illativ s koncovkou *-sse* je pro takové zpracování neproblematický (a jeho tvoření lze obsáhnout zároveň s většinou ostatních pádů), kdežto s kmenovými obměnami krátkého illativu je potřeba se vypořádat zvlášť. Pro počítačové zpracování určený popis estonské morfologie s distinkcí aditivu a illativu bychom našli v pracích Ülle Viks (srov. např. Viks 1982). Podobná potřeba vydělit krátký illativ z popisu ostatních pádů byla výše konstatována i u obvyklé gramatiky EKG (1995), byť tato gramatika ustoupila od dělení na aditiv a illativ. Bezkoncovkový illativ může být popisován zároveň s partitivem a genitivem (které také nejsou aglutinačními formami a využívají kmenové alternace). Problémem zůstane geminační illativ, jehož kmenová obměna se nikde v estonském deklinacním systému neopakuje, ani historicky nesouvisí s typickou baltofinskou kmenovou obměnou, totiž střídáním stupňů (srov. EKG 1995: 124, 145). Illativní geminace např. není v EKG (1995: 129–131) zahrnuta mezi kmenové alternace obecně, výsledná podoba kmene s geminátou je nazývána prostě illativní kmen. Podobně idiosynkratické jsou de-illativ i hV-illativ. Viksová (1982: 14) charakterizuje aditiv jako jedinou čistě introflektivní formu v moderní estonštině. Rozlišení na aditiv a illativ se přes změnu postojů ustálilo v kódování estonských korpusů, kde je morfologickou značkou označen zvlášť aditiv a zvlášť illativ²⁰.

Koncept dvou pádů byl opuštěn, jak už bylo řečeno, v EKG (1995: 56). Udaným důvodem je to, že krátký illativ se v mnoha případech objevuje jako komplement sloves vyžadujících doplnění v illativu, dokonce jej lze považovat za preferovanou variantu, a mnohdy jsou krátká a dlouhá forma v daném kontextu zaměnitelné. Podle EKG (1995: 56) závisí volba krátké nebo dlouhé formy na fonologicko-derivační struktuře²¹ slova, lexikálním významu slova a také frekvenci illativního tvaru, která úzce souvisí s lexikálním významem slova. Lehce odlišnou pozici volí příručka EKK (2007: 247), podle ní může být v některých případech krátká varianta preferována pro místní určení, kdežto dlouhá jako komplement slovesa (příkladem je *poiss kukkus jõkke* „chlapec spadl do řeky“ a *ta oli sellesse jõesse lausa kiindunud* „byl k té řece doslova připoután“). Na druhou stranu u jiných dublet neexistuje žádný rozdíl ve významu. Výběr je ovlivněn sémantikou slova: jména, s nimiž se illativní

20 Srov. <http://www.cl.ut.ee/korpused/morflides/seletus>.

21 V EKG se fonologicko-derivační struktura používá obecně pro rozlišení různých typů kmenů a následně i paradigmatických typů (paradigmatické typy v Peebově smyslu EKG nezavádí). Kmeny jsou rozlišeny nejprve podle fonologických kritérií (počet slabik a poloha přízvuku, ne/důraznost přízvukné slabiky), u některých skupin derivátů pak může mít na morfologii slova vliv přítomnost daného derivačního sufixu.

význam spojuje přirozeně, volí krátkou formu. Podobně mluví také Viitso (2007a: 40–41), který tvrdí, že výběr mezi variantami není zcela volný a závisí na slovese, se kterým se illativ pojí. Jako příklad uvádí také dvě tázací slova pro illativní význam: *kuhu* „kam“ a *millesse* „do čeho“ (uvádí příklady *võtan kätte* „vezmu do ruky“ a *see puutub käesse* „to se týká ruky“, *lähen sõjaväkke* „jdu do armády“ a *suh tun vaenuli-kult sõjaväesse* „mám nepřátelský postoj k armádě“). EKK tak mluví o sémantice jména, se kterým se pojí illativ, Viitso spíše o slovesné vazbě.

Zřejmě jeden z prvních pokusů o demontáž teorie o sémantickém rozlišení mezi krátkým a dlouhým illativem (aditivem a illativem) uskutečnila Virve Raag (1988: 78–80). Šlo o test preferencí pro rodilé mluvčí, který neukázal žádnou takovou distinkci, např. 54 respondentů zvolilo variantu *suh tuma sõjaväkke* a 24 variantu *suh tuma sõjaväesse*. Podle Raagové (1998: 78) není rozlišení navrhované v gramatikách založeno na preferencích mluvčích, je to výsledek snahy systematizovat paralelní formy. Na mýty estonských gramatik spojené s illativem se ve svém článku zaměřil Hasselblatt (2000), článek se jmenuje „Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike“ neboli „Estonský illativ singuláru je krátký“. Na základě analýzy psaných textů konstatuje, že nelze pozorovat souvislost se slovesem, rozhodující jsou vlastnosti jména (deklinační typ, fonologická a/nebo derivační struktura). Našel některé jednotlivé příklady, které jsou v souladu s výše popsáním rozlišením, ale také mnoho protipříkladů. Ke stejnému závěru došla ve své diplomové práci také Kio (2006: 93–94, 112–113), která hledala v korpusu výskyty illativních forem ve spojení se slovesy a slovesnými deriváty a došla k závěru, že jednoznačnou tendenci ve výběru illativní formy v souvislosti se slovesem nelze najít. Konstatuje také, že je obtížné vést hraniční linii mezi místním významem a abstraktnějšími významy. Podle ní (2006: 128) plní dlouhý a krátký illativ stejné funkce a žádný sémantický rozdíl mezi nimi není. Ke stejnému závěru došel také Kaalep (2009), který analyzoval výskyty v korpusu.

Hasselblatt (2000: 802, 803) a Kio (2006: 116) uvádí také příklady, které by mohly být v souladu s gramatikami popisovanou distinkcí rolí: Hasselblatt uvádí příklad *suh tuma isiklikusse näosse* „zaujmout postoj k jednotlivému obličejí“, kde *nägu* může tvořit i geminační illativ (*näkku*), Kio uvádí příklady *suh tumine elusse* „vztah k životu“ (opět je možný illativ *ellu*) a *usk riigisse* „víra ve stát“ (od *riik* lze vytvořit i bezkoncovkový illativ *riiki*). Takovéto ojedinělé příklady však nic neznamenají, předpokládanou tendenci rozdělení rolí by musela podpořit statistická data, která říkají něco velmi odlišného.

Hasselblatt (2000) dochází k závěru, že změna estonských gramatik v přístupu k illativu s koncovkou *-sse* a jeho distribuci nebyla doprovázena změnou v užívání. Ukazuje ve své analýze, že krátký illativ je celkově frekventovanější než dlouhý (porovnává poměr všech krátkých a všech dlouhých forem ve vzorku textů), a dlouhý illativ se obvykle objevuje u těch slov, která krátký netvoří. Upozorňuje také na to, že krátké illativy se vyznačují vyšší frekvencí užívání (tataž forma se opakuje; srov. Hasselblatt 2000: 801). Kaalep (2009) staví svou koncepci právě na možnosti zabývat se frekvencí užívání zjištěnou z korpusu. Podle něj je chyba dosavadního

pojetí v tom, že se autoři ohlížejí pouze na obecnou možnost tvořit sse-illativ, ale nezabývají se už jejím skutečným využitím. Stejně jako Hasselblatt konstatuje, že krátké formy jsou celkově frekventovanější. Podle Kaalepa se bezkoncovkový illativ a zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* podobá v užívání dlouhému illativu, a všechny by mohly být považovány za pravidelné. Na druhé straně de-illativy nebo tte-illativy (*hätte, vette*) jsou typickým příkladem neproduktivní deklinace. Kritizuje také tradiční metodu deskriptivních i preskriptivních gramatik rozdělovat slova do deklinačních typů podle toho, jaké pádové formy by měly tvořit. Jedním, už zmíněným, problémem je to, že pak mohou být predikovány formy, které se ve skutečnosti nevyskytují. Kromě toho pak také produktivní deklinační typy mohou obsahovat neproduktivní formy (vytvořené podle neproduktivních vzorů) a naopak. Kaalep navrhuje koncepci, v níž by byl illativ singuláru odvozován od tvaru partitivu singuláru přibližně ve smyslu odvoditelných (analogických) forem, tak jak o nich píše EKG (srov. Kaalep 2009: 419–421).

Rozdělení na aditiv a illativ je, zdá se, už uzavřenou kapitolou v dějinách estonské lingvistiky. Také předpoklad, že by illativ s koncovkou *-sse* byl obecně uplatnitelný, byl zpochybněn, stejně jako předpoklad, že výběr mezi dlouhým a krátkým illativem závisí na slovesné vazbě. V naší práci nicméně tato, byť už zřejmě do velké míry opuštěná kapitola, nabízí různé podněty k zamyšlení. Nejen v tomto případě bychom mohli konstatovat, že autoři gramatik nebo jiných pojednání o morfologii mají často tendenci systematizovat alomorfiu, a to tak, aby byl pro různé varianty nalezen pro ně typický kontext výskytu (často se setkáme s tím, že jsou varianty považovány za stylově odlišené, v tomto a možná i jiných případech pak sémanticky odlišené). Někteří autoři došli k tomu, že tradiční odvolávání se na stylové odlišení nebo preference jednotlivých mluvčích nelze podložit daty z korpusu (srov. Kaalep 2009: 418, 423), a že je to tedy jen tvrzení bez důkazu. V případě rozlišení na aditiv a illativ se kromě jiných (jako např. absence distinkce čísla u aditivu) zdá zarážející zejména jeden nedostatek této koncepce: jen málo pozornosti bylo věnováno sémantickému rozdílu mezi oběma pády. Je to problém, na který narazila Kio (2006): kde vést hraniční linii mezi významy konkrétními lokálními (určeními místa) a abstraktními (které se podřizují slovesu). Z hlediska v této práci užitého teoretického rámce se zdá rozdělení na dvě oblasti významu málo pravděpodobné: popis illativního významu se zde bude podobat složité síti vztahů, ve které jsou jednotlivé dílčí významy navzájem propojeny mnoha různými způsoby (včetně illativů používaných s výše zmíněnými slovesy). Srov. např. užití illativu v následujících kontextech, mělo by se jednat o tzv. konkrétní místní užití, nebo případně užití související se slovesy (*langema* „spadnout“, *jätma* „zanechat“)?

Õunapuude õitsemine langes tänavu juunisse.

jabloň_{GENpl} kvetení_{NOMsg} spadnout_{IMPf} letos červen_{ILLsg}

„Kvetení jabloní letos připadlo na červen.“

Röövlid jätnud mehe ellu.

bandita_{NOMpl} nechat muž_{GENsg} život_{ILLsg}
 „Banditi nechali muže naživu.“

*Uued sündmused jätsid vanad varju, unustusse.*²²

nový_{NOMpl} událost_{NOMpl} nechat_{IMPF} starý_{NOMpl} stín_{ILLsg} zapomnění_{ILLsg}
 „Ve světle nových událostí zůstaly ty staré ve stínu, v zapomnění.“

Dalším problematickým místem teorie o aditivu a illativu se zdá být nedosta-
 tečný ohled na užívání daných forem, jako doklad navrhované distinkce postačil
 jazykový cit samotných autorů jednotlivců. Polehčující okolností může být horší
 dostupnost rozsáhlejších statistických dat (na druhou stranu např. Hasselblatt pra-
 coval s vlastním korpusem textů, ve kterém vyhledával ručně). Nejvýrazněji toto
 slabé místo kritizuje Kaalep (2009), který upozorňuje na kontrast mezi tvrzeními
 v gramatikách a skutečnými výskyty v korpusu. Na druhou stranu lze do jisté míry
 pochybovat o tom, že lze jednoduše dát rovnítko mezi užívání jazyka a korpuso-
 vá data. A pokud se zabýváme standardním jazykem, je možné také pochybovat
 o tom, že tvrzení v gramatikách mají oproti skutečnému užívání jednoznačně jen
 sekundární postavení, jsou (mají být) jím jednoznačně určovány a žádné možnosti
 působení v protilehlém směru neexistují. V této kapitole jsme mohli v mnoha
 případech pozorovat právě opačný směr působení a např. Raagová (1998) ukazu-
 je, jak mohou být některé takové vlivy pozorovány na psaných textech, i když je
 možné, že na jejich výslednou podobu působí mnoho faktorů a takové působení
 (normy, návrhu na přijetí nebo odvržení konkrétní formy) nelze předvídat. V této
 práci se zdá nutné počítat i s možnostmi působení navržených norem, pravidel nebo
 napsaných gramatik na užívání jazyka, jakkoli může být omezené (a může být ty-
 pické zejména pro dobu, kdy probíhá intenzivní standardizační proces).

Předpoklad obecné možnosti užití sse-illativu u všech jmen pak také rezonuje
 s některými Langackerovými úvahami (srov. např. 2000: 3, 16): v jeho konceptu
 gramatického systému se předpokládá, že význačná (*salient*) bývají spíše lokální
 schémata s omezeným dosahem. Velmi obecná schémata (lze mluvit o schématech
 i pravidlech) pak často nemusí být význačná vůbec. V langackerovské kognitivní
 gramatice tak neexistuje tlak na zobecňování pravidel. Při konkrétní aplikaci teo-
 retických východisek se předpokládá jen natolik obecné schéma, jaké lze zobecnit
 z existujících (doložených) příkladů. Opačným postupem, se kterým se lze v kon-
 krétní podobě často setkat, je předpokládání obecného pravidla, z něhož je pak
 potřeba uvést výjimky, kdy pravidlo neplatí.

²² Příklady byly nalezeny v estonském výkladovém slovníku *Eesti keele seletav sõnaraamat*: <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

Tématem, které by si také zasloužilo úvahu, je speciální postavení aglutinační formy v kontrastu k jiným (v tomto případě sse-illativu a ostatních illativních vzorů). Zásadní otázkou zde je, do jaké míry je toto význačné postavení výdobytkem moderní lingvistiky, jak se zdá naznačovat případ dlouhého estonského illativu. Podle Langackera (1991: 507–509) je pro moderní lingvistiku přinejmenším do určité míry typický koherentní soubor metafor, kterými se do značné míry řídí vytváření hypotéz i metodologická stanoviska. Mluví o metafoře nádoby (srov. Lakoff – Johnson 1980: 29–32), podle které lze jednoznačně rozlišovat mezi vnitřkem a vnějškem, na tom je pak postavený popis sémantiky s jednoznačnými hranicemi vymezujícími, kde začíná nebo končí význam jednotky, model kategorizace postavený na kritériích a attributech i jednoznačné dichotomie typu sémantika/pragmatika, doslovný/obrazný význam apod. Dále se mluví o tzv. potrubní metafoře: v komunikaci jsou jazykové jednotky vysílány od mluvčího k posluchači, který přijímanou správu dekoduje, tato koncepce umožňuje oddělení jazyka od obecných vědomostí, zkušeností apod. Z našeho pohledu se zdá nejpodstatnější tzv. metafora stavebních bloků, podle níž je význam složitých spojení složen z jednodušších v souladu s nějakými pravidly, případy složených jednotek, kdy tato koncepce nefunguje, jsou pak problematické. K těmto metaforám pak podle Langackera zejména ve druhé polovině 20. století přibyl soubor metafor, v nichž je mysl vnímána jako počítač. Lakoff mluví o *mind as machine paradigm* (srov. 1987: 338–352), v němž je oddělena mysl a tělo, mysl je odtělesněná, abstraktní a nezávislá na fungování těla, a může pak být vnímána jako řídicí jednotka. Důsledkem této metafory je podle Langackera (1991: 509) např. důraz na ekonomičnost popisu (analogie s fungováním stroje nebo počítačového programu, i elegancí matematického důkazu), nebo očekávání, že jazykové výrazy budou popsitelné jako dobře definované operace na řetězcích symbolů. Právě tento posledně zmíněný faktor bychom mohli pozorovat ve striktním oddělení tzv. dlouhého a krátkého illativu, a jak jsme pozorovali, na vzniku konceptu mělo svůj podíl i modelování morfologických procesů za pomoci počítačového programu. Zmíněné metafory podle Langackera (1991: 507) nemusí být nutně zcela neúčinné nebo zcela neadekvátní, je ale potřeba si uvědomovat jejich dopady a nepokoušet se je používat bez rozmyslu.

Jiné postavení tzv. čistě aglutinačních forem souvisí také s metaforou stavebních bloků, která je typická zejména pro takový koncept gramatiky jazyka, v němž se předpokládají pravidla, podle nichž lze konstruovat rozsáhlejší celky nebo nové výrazy. V takovém konceptu jsou přirozeně nejjednodušší ty případy, kde lze určit jednoznačné morfologické hranice. Langacker (srov. 2000: 8–24) argumentuje pro pojetí gramatiky jako inventáře možností, ne jako konstrukčních mechanismů, a ukazuje, jak lze v takovém pojetí popsat vztah nově vznikajících výrazů k existujícím. Nepokládá také za vhodnou koncepci, v níž je syntagmatické spojení jednoduše analyzovatelné poukázáním na jednotlivé části (význam

celku by byl sumou významu částí). I v těch případech, které většinou pokládáme za dobře analyzovatelné (rozebírá činitelská jména v angličtině s příponou *-er* jako např. *printer*), je význam syntagmatického spojení elaborací nebo rozšířením vzhledem ke spojení jednotlivých součástí, suma významů jednotlivých částí nám ještě nic neřekne o kontextuálním významu syntagmatického spojení.

5.5 Formy estonského illativu jako kategorie

5.5.1 Kategorizace na základě kritérií a atributů

Jak jsme mohli pozorovat v úvodních kapitolách o estonském illativu, jeho formální vyjádření jsou poměrně různorodá a také jsou často považována za zásadním způsobem odlišná. V této kapitole se nejdříve pokusíme shrnout, jak by popis a rozřazení těchto forem do podkategorií mohly vypadat při tradičním pohledu na kategorizaci, v modelu založeném na kritériích a attributech (*criteria-attribute model*). Poté zkusíme tento popis přeformulovat v souladu s pohledem na kategorizaci v jazyce předloženým v kapitole 4.1.

Podkategorie estonského illativu při kategorizaci podle kritérií a atributů by mohly být následující:

1) dlouhý illativ

Jedná se o aglutinační formu, ke genitivnímu kmeni slova se připojuje koncovka *-sse*.

Spornou podkategorií dlouhého illativu jsou illativy od slov zakončených na *-s/-ne* zkrácené o slabiku *-se-*, např. *üllatus* „překvapení“ : *üllatusse*, *oluline* „podstatný“ : *olulisse*. S výše uvedenou definicí se rozchází v tom, že koncovce *-sse* nepředchází genitivní kmen slova, forma tak není (jednoznačně) aglutinační.

2) krátký illativ

Jedná se o formu neaglutinační (o mnoho víc nejde tvrdit o všech krátkých illativech zároveň, při této definici by pak zkrácené illativy od slov zakončených na *-s/-ne* měly spadat právě sem).

a) geminační illativ

Jedná se o introflekční formu, která využívá kontrastu mezi jednoduchým kmenovým konsonantem a geminátou. Jako typický případ bývá obvykle představován geminační illativ slov o dvou krátkých slabikách (*tuba* „místnost“ : *tuppa*, *elu* „život“ : *ellu*), u nichž gemináta následuje po slabice pod hlavním přízvukem. Zároveň se tato slabika při geminaci stává důraznou. Kromě toho se geminační illativ

vyskytuje u slov s derivační příponou *-elu*²³ (srov. EKG 1995: 200), např. *arutelu* : *aru`tellu*, kde geminace následuje slabiku pod vedlejším (lexikálně-morfologicky vázaným) přízvukem. Někteří autoři (podle EKK jde jen o konvenci) řadí pod geminační illativ také zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne*, u nichž se poslední část kmene *-Vse-* podobá struktuře výše zmíněných slov (EKG 1995: 201). Podle EKG (1995: 201) je předchozí slabika vždy důrazná u dvouslabičných slov a u derivátů s příponou *-elu*, pokud ale ke geminaci dojde ve slabice, která nemá morfologicky významný přízvuk, ke změně v prozodii nemůže dojít. Museli bychom tak uvažovat o geminačním illativu, kde dochází pouze k samotné geminaci a ne ke změně předcházející slabiky na důraznou. Viděli jsme dříve, že možnost zkráceného illativu tzv. *s/-ne-slov* byla a je v pravidlech do určité míry vázána na polohu vedlejšího přízvuku. Zdá se však, že souvislost *s* (nevázaným) vedlejším přízvukem není vždy jednoznačná a je těžké pravidla v tomto směru udržet. Slova zakončená na *-s/-ne* nemají nutně tzv. lexikálně-morfologicky vázaný vedlejší přízvuk (srov. kapitola 3), proto ani v případě jako *inimene* : *inimesse* není slabika předcházející geminátě důrazná (srov. EKG 1995: 201). Viděli jsme také, že mnozí autoři zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* za geminační illativ nepovažují.

EKG (1995: 201) řadí mezi geminační illativy také *`kätte*, *`vette* (od slov *käsi* „ruka“ a *vesi* „voda“ s neproduktivní alternací konsonantů v kmeni, srov. *käsi* : *käe*_{GEN}, *vesi* : *vee*_{GEN}) a illativ od slova *pogri* „(věžeňská) cela (hov.)“ : *pokri*_{ILL} (od kterého by měl být s ohledem na strukturu slova možný jen *sse-illativ*).

V modelu založeném na kritériích a attributech je samozřejmě problematické mluvit o typickém případě (geminační illativ dvouslabičných slov, kdy geminátá následuje po hlavním přízvuku). Ideálně by všechny členy kategorie měly splňovat stejná kritéria.

b) bezkoncovkový illativ

Kromě toho, že je bez koncovky, můžeme tomuto illativu přiřadit ještě nějaké další charakteristiky. V mnoha případech se skládá ze dvou slabik, z nichž první je dlouhá a důrazná, druhá krátká, srov. např. *`riik*_{NOM} „stát“ : *`riiki*_{ILL}, *`aeg*_{NOM} „čas“ : *`aega*_{ILL}, *`trepp*_{NOM} „schody“ : *`treppi*_{ILL}. Takovou strukturu může mít také poslední stopa slova (složených nebo pozdních přejatých slov), ať už začíná hlavním nebo (lexikálně-morfologicky vázaným) vedlejším přízvukem, např. *kuning`riik* „království“ : *kuning`riiki*, *šoko`laad* „čokoláda“ : *šoko`laadi*. Charakteristika o délce a tím pádem i důraznosti první slabiky poslední stopy neplatí pro deklinační typy „seminar“ a „akvaarium“ (podle klasifikace Peeba, 1997, pod první jmenovaný typ patří i slova s derivační příponou *-tar*), srov. *mikrofon* : *mikrofoni*_{ILL}, *sõbratar* „kamarádka, přítelkyně“ : *sõbratari*_{ILL}, *ookean* : *ookeani*_{ILL} (srov. Peebo 1997: 44–45).

23 Jedná se o kombinovaný sufix: *-ele-* + *-u*, kde *-ele-* vytváří frekventativní slovesa a *-u* deverbální odvozeniny s významem (probíhající) činnosti, např. *õnniteleva* „blahopřát“ > *õnnitelu* „blahopřání“, *aruteleva* „probírat, diskutovat“ > *arutelu* „diskuse, rozbor“ (srov. Kasik 2009: 99–100).

Další charakteristikou bezkoncovkového illativu by pak mohla být homonymita s partitivem, která platí pro všechny výše zmíněné případy, u typů „seminar“ a „akvaarium“ je illativ homonymní s partitivem i s genitivem. Jde o typ jiný typ charakteristiky než v předchozích případech (kde se odkazovalo na fonologickou a/nebo derivační strukturu kmene). Zřejmě proto se při identifikaci daných tvarů příliš nepoužívá (srov. EKG 1995: 199–200; EKK 2007: 246). Na druhou stranu jsme v kapitole věnující se illativu v procesu standardizace narazili na to, že homonymita illativu s partitivem nebyla na rozdíl od homonymity s genitivem vnímána jako problematická. Tímto bylo dané kritérium (paradigmatický odkaz) použito přinejmenším v pojetí gramatiky standardního jazyka.

Jako výjimečné bezkoncovkové illativy jsou obvykle uváděny `tasku, `taeva, `põrgu, `pers(s)e²⁴, u kterých je tvar illativu homonymní s genitivem (u *tasku* a *põrgu* i s nominativem) a dané deklinační typy bezkoncovkový illativ neznají. Druhé řčené platí i pro bezkoncovkový illativ `teise (od *teine* „druhý“). Můžeme si všimnout, že co do fonologické struktury výsledného tvaru se tyto illativy v charakteristikách shodují s výše uvedenými (`riiki, `kaussi, `treppi).

c) de-illativ

Pro tuto illativní formu je charakteristická koncovka *-de*, která následuje po dlouhé přízvučné a důrazné slabice zakončené na konsonant, srov. `keel „jazyk“ : `keelde, `suur „velký“ : `suurde. V EKG (1995: 200) jsou do této kategorie řazeny také (historicky) bezkoncovkové illativy jako např. `lääs „západ“ : `läände, `uus „nový“ : `uude, u nichž je *-de* historicky součástí kmene (výše zmíněné illativy typu *keelde* vznikly analogicky k nim), srov. `lääs_{NOM} : lääne_{GEN} : `läänt_{PART} : `läände_{ILL}, `uus_{NOM} : uue_{GEN} : uut_{PART} : `uude_{ILL} a `keel_{NOM} : keele_{GEN} : `keelt_{PART} : `keelde_{ILL}. Zde tedy přichází ke slovu kritérium ještě jiného druhu, a totiž historického vývoje té které formy. U druhého zmíněného typu se pak zdá do určité míry obtížné mluvit o koncovce, případně bychom mohli všechny uvedené případy sjednotit tak, že bychom mluvili o zakončení *-de*, nikoli o koncovce. Pokud je také rozdělení dlouhý vs. krátký illativ založen na distinkci aglutinační vs. introflekční vyjádření, pak se de-illativ poněkud blíží sse-illativu. Na druhou stranu, i pokud bychom považovali *-de* u prvního zmíněného typu za koncovku, tato se nepřipojuje ke genitivnímu kmeni jako jiné estonské formy považované za aglutinační.

d) hV-illativ

Historicky je *-hV* (*-ha*, *-he*, *-hu*) koncovkou, illativní formy jsou však kvůli vokálníkým změnám v kmeni i výběru vokálu koncovky jen těžko odvoditelné a mohli bychom je pak považovat spíše za introflekční (spočívající ve specifické kmenové

24 Podle ÖS 2013 lze slovo skloňovat s obráceným střídáním stupňů ve dvou podobách, buď jen s prozodickou změnou (nedůrazná slabika : důrazná slabika), nebo i s jí doprovázející segmentální změnou jednoduchý konsonant : gemináta.

obměně), srov. *suu* „ústa“ : *suhu, soo* „bažina“ : *sohu, pea* „hlava“ : *pähe*. Ehala (2009: 34–35) charakterizuje hV-illativ jako reduplikační (srov. fin. illativ s koncovkou *-hVn*, u nějž je však reduplikace pravidelná a jednoznačná). Kromě charakteristiky nepravidelný by se hodila také charakteristika neproduktivní nebo uzavřený vzor.

e) tte-illativ

Kaalep (2009) odlišuje zvlášť formy jako *kätte, vette* (kromě těchto dvou v illativu frekventovaných slov se může jednat ještě asi o šest dalších slov, srov. Peebo 1997: 102, historicky je tohoto druhu i postpozice *ette* „směrem před“ od kmene *esi*). EKG (1995: 201) je zařazuje pod geminační illativ. Specifická není samotná illativní forma jako spíše celé skloňování dané skupiny slov, které se vyznačuje složitými alternacemi kmene. Tvar kmene (od *käsi*) *käte-*, který by mohl sloužit jako základ pro geminaci, existuje jen jako historická rekonstrukce a nevyskytuje se v žádném tvaru slova. *-tte* v každém případě není historicky koncovkou.

f) illativ *mõnda*

Illativní tvar *mõnda* od zájmeny *mõni* „některý“ považuje EKG (1997: 201) za zcela výjimečný („*täiesti erandlikku lühikese illatiivi vormi kasutatakse sõnast mõni*“). Je to původně tvar partitivu daného slova (s koncovkou partitivu *-da*, která se vyskytuje pouze u zájmen), který se začal používat i jako illativ. Jedná se tak ve dvou ohledech o neproblematický případ bezkoncovkového illativu: je splněna homonymita s partitivem a fonologická struktura kmene má podobu „dlouhá důrazná slabika + krátká slabika“. Výjimečnost tak spočívá pouze v historickém původu (o deklinačním typu nelze v případě zájmena příliš uvažovat).

Jak jsme mohli pozorovat, kritéria přiřazení formy k určité podkategorii mohou být poměrně různého charakteru. Popisy morfologie se ve jménu ekonomie nebo elegance budou pravděpodobně snažit založit rozřazení přinejmenším dominantně na kritériích jednoho charakteru: EKG 1995, přinejmenším deklarovaně, na fonologicko-derivační struktuře kmene (u produktivní morfologie, u neproduktivní se uchyluje k seznamům nepravidelných tvarů).

Problémy vyplývající z kategorizačního modelu založeného na kritériích a atributech jsou následující: V některých případech byly v popisu zmíněny typické (a tím pádem méně typické příklady), to by daný model neměl připouštět, mohl by jedinečně přidat další podkategorii pro netypické případy. Některé formy byly vůbec obtížně zařaditelné, týká se to zejména zkrácených illativů od slov zakončených na *-s/-ne*, které se dobře nehodí ani do kategorie dlouhý illativ, ani do kategorie geminační illativ. Některá kritéria dělení se jeví jako poměrně slabá, např. rozlišení dlouhého a krátkého illativu podle toho, zda je forma aglutinační, nebo introflekční (chtělo by se dodat, zda je spíš aglutinační nebo spíš introflekční, ale to už by daný model opět neměl připouštět). V mnoha případech jsme narazili na to, že různí autoři zařadili tytéž formy do různých kategorií podle toho, které

kritérium zvolili (nebo považovali za primární). Mají-li ale atributy rozřazovaných forem být absolutní, jak se máme správně rozhodnout, která kritéria jsou v daném případě ta primární? Jakkoli se tento model snaží působit jako objektivně daný, záleží ve skutečnosti na rozhodnutí autora klasifikace (autora kategorizace), zda např. vezme v úvahu historický vývoj. Bylo by zřejmě možné udržet tento model, pokud bychom se rozhodli u problematických případů argumentovat tím, že jsou to málo frekventované formy nebo je jich malý počet (např. tte-illativ, hV-illativ, illativy `tasku, `põrgu, `teine apod.), nebo že je historie jejich vzniku specifická (de-illativ, zkrácený illativ slov zakončených na -s/-ne). Domníváme se však, že lze předložit i popis, ve kterém nebudeme muset přikládat jednomu kritériu větší váhu než druhým, a jiná zase zkoušet zamést pod koberec.

5.5.2 Kategorizace v modelu schematické sítě

Prvotní nástin schematických vztahů by mohlo vypadat takto:

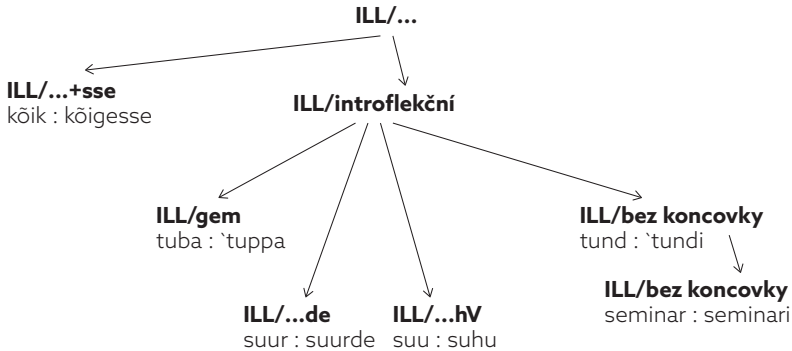

Schéma 1: Podkategorie estonského illativu

Pro charakterizaci jednotlivých podkategorií jsme použili některé atributy zmíněné výše, neznamená to však, že bychom je považovali za primární nebo schopné definovat dané tvary. U všech podkategorií (jednotlivých illativních vzorů) je indikován stejný sémantický pól prostě jako ILL, dále se jím v této kapitole nezabýváme. Všem společné schéma není pak specifikované na straně fonologického pólu (proto „...“), mohli bychom jej specifikovat pouze jako jakoukoli morfológickou operaci na kmeni (srov. Langacker 1987: 388), může pak jít o afix, kmenovou alternaci i nulový morfém. Na straně fonologického pólu je illativ vždy závislou strukturou (fonologicky nesamostatnou, demonstruje se na kmeni), stejně tak je závislou strukturou i z hlediska sémantického (význam „illativ“ se objevuje jen v kombinaci se jménem). (Distinkce autonomních a závislých struktur je tu pojímána v Langackerem definovaném smyslu, srov. 1987: 306–308.)

V tomto schématu jsme se drželi tradičního dělení na dvě základní podkategorie (tradiční dlouhý a krátký illativ). V takovém případě na této úrovni fonologická specifikace dlouhého illativu už leccos vypovídá o jeho formě, u krátkého illativu je ale stále velmi obecná. U dlouhého illativu bychom mohli dále specifikovat fonologickou sekvenci předcházející koncovce jako genitivní kmen daného slova. Krátký illativ je jako kategorie naopak stále velmi abstraktní, co se týká fonologického vyjádření. Za vzory pro tvoření by mohly posloužit teprve jeho podkategorie: schéma geminační illativ, schéma bezkoncovkový illativ, u nějž jsme výše vydělili podkategorii zahrnující vypůjčená slova a deriváty s příponou *-tar*, které se liší co do formy od jiných bezkoncovkových illativů (poslední stopa se skládá ze dvou krátkých slabik a opozice důraznosti se nemůže uplatnit). Poměrně hodně specifická jsou schémata pro de-illativ a hV-illativ, mohli bychom eventuelně vydělit i schéma pro tte-illativ. U těchto illativů nepovažujeme zakončení *-de*, *-tte*, *-hV* za koncovku ve stejném smyslu jako *-sse*, proto rozdíl ve značení (...*de*, ..*hV*, ale ...+*sse*). Rozdíl je v tom, že fonologická sekvence předcházející zakončení/koncovce v případě koncovky *-sse* existuje i v jiných tvarech (dokonce má genitivní kmen nutně význačné postavení v jakémkoli popisu estonské morfologie), u de-illativu a tím spíše u hV-illativu jde o sekvenci, která takové postavení nemá nebo se jinde nevyskytuje (u de-illativu se vyskytuje v nominativu, historicky by se dalo mluvit o konsonantním kmeni).

V následujícím schématu forem estonského illativu se pokusíme do jisté míry narušit tradiční dělení na krátký a dlouhý. Zkrácené illativní formy jmen zakončených na *-s/-ne* budeme považovat za extenzi (rozšíření) schématu ILL/...+*sse* (nevyhovující v tom, že koncovce nepředchází genitivní kmen), stejně tak za rozšíření schématu geminační illativ (kde gemináta nenásleduje nutně po přízvučné a důrazné slabice). Jedná se pak o částečnou sankci illativu *s/-ne*-slov oběma uvedenými schématy.

Kromě toho se pokusíme zachytit jisté shodné rysy schématu geminační illativ a bezkoncovkový illativ: za jim společné schéma bychom mohli určit výsledný tvar v podobě stopy skládající se z přízvučné důrazné slabiky a nepřízvučné krátké slabiky. Budeme zkráceně mluvit o trochejském schématu, srov. např. illativy *ˈsammu* (od *ˈsamm* „krok“) a *ˈlumme* (od *lumi* „sníh“), *ˈrulli* (od *ˈrull* „rule“) a *ˈtallu* (od *ˈtalu* „hospodářství“), *ˈsuppi* (od *ˈsupp* „polévka“) a *ˈtuppa* (od *tuba* „místnost“), kde prvně jmenované formy jsou příkladem bezkoncovkového illativu, druhé příkladem geminačního illativu. U bezkoncovkového illativu může mít první dlouhá slabika i jinou fonologickou strukturu, srov. např. *ˈlooma* (od *loom* „zvíře“), *ˈsauna* (od *ˈsaun* „sauna“), *ˈmusta* (od *ˈmust* „černý“). Taková stopa může být samostatná (jedná se o dvouslabičné slovo), nebo jí může předcházet ještě jedna stopa (v těchto případech může kritická stopa začínat hlavním nebo lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem), srov. např. bezkoncovkový illativ *tua ˈletti* (od *tua ˈlett* „toaleta“) nebo geminační illativ *aru ˈtella* (od *ˈarutelu* „diskuse“). O společném schématu lze mluvit pouze tehdy, pokud uvažujeme jen o výsledných formách – cesta, kterou jsme k nim dospěli, se liší (srov. *lumi*, gen. *lume*, ill. *ˈlumme*, *ˈsamm*, gen. *sammu*,

ill. `sammu). Geminační illativ bychom ale mohli považovat za možnost, jak slova, která mají přízvučnou slabiku krátkou, mohou v illativu získat přízvučnou slabiku dlouhou a pak i důraznou a dosáhnout tak trochejského schématu. Bybee (2007: 121, 131, 172–172, 182–184) rozlišuje mezi morfologií orientovanou na výchozí a koncovou formu (*source-oriented*, *product-oriented*). Příkladem morfologie orientované na cílovou formu jsou např. anglická nepravidelná slovesa (jako *strike* : *struck*, *stick* : *stuck*, *sneak* : *snuck*), u nichž soulad ve výsledné formě není výsledkem aplikace stejného pravidla na obdobné výchozí formy, ale jsou spíše příklady stejného schématu, podporují se navzájem tím, že se napodobují (jsou výsledkem asociací mezi jednotlivými formami a paradigmaty). Podle Bybee je aglutinační morfologie nezbytně orientovaná na výchozí formu, ale kmenové změny obvykle zahrnují případy morfologie orientované na cílovou formu. V případě kmenových změn pak můžeme někdy pozorovat orientaci na výchozí, někdy cílovou formu. (Rozměru, na který zde narážíme, totiž seskupování do paradigmatických typů, se budeme věnovat dále.) V případě shody fonologické struktury geminačního a bezkoncovkového illativu bychom mohli uvažovat podobně, shoda není výsledkem aplikace stejného pravidla, výsledné illativní formy však nesou určité shodné rysy. Pod stejné schéma (trochejské) můžeme zařadit také de-illativy (srov. `keelde, `suurde), tte-illativy (`kätte, `vette) i illativ `mõnda. Pod uvedené schéma spadají také idiosynkratické formy illativu homonymní s genitivem jako `taeva, `tasku, `põrgu, `pers(s)e.

Zobrazení popsaných vztahů a obecnějších sdílených schémat by mohlo vypadat např. následovně:

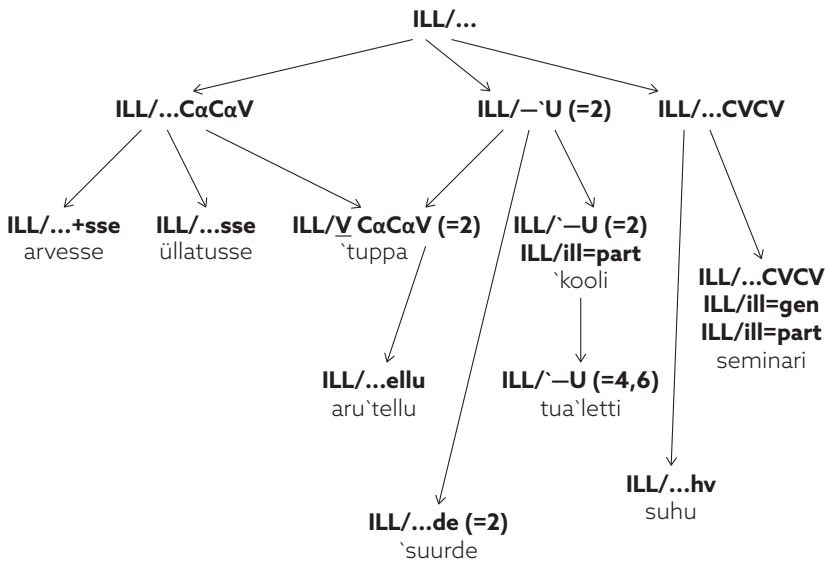

Schéma 2: Alomorfy estonského illativu jako schematická síť

Schéma ILL/...C_αC_αV je společné geminačnímu illativu, illativu s koncovkou *-sse* (dlouhému illativu) i o slabiku zkráceným illativním formám typu *üllatusse*, *olulisse*. Schéma ILL/^-U jsme dříve označili jako trochejské, v závorce je uveden počet slabik illativní formy. Třetí uvedené schéma ILL/...CVCV spíše jen zahrnuje zbylé případy, než že by bylo platným schématem. Na to se zdá být fonologická charakteristika poněkud příliš obecná a nic neříkající (forem zakončených na dvě krátké slabiky bychom našli v estonštině mnoho). Oproti tomu předchází trochejské schéma, jakkoli je také velmi obecné a našli bychom ho v jiných tvarech, lze přesto považovat za více vypovídající, připomeňme, že protiklad důrazné a nedůrazné slabiky je v estonštině využíván k rozlišení gramatických forem. Sdíleným rysem některých podkategorií geminačního schématu a trochejského schématu je pak právě fonologická struktura illativního tvaru. Sdíleným rysem některých podkategorií trochejského schématu a illativu typu *seminari*, *mikrofoni* je homonymita s partitivem. Obvyklé trochejské schéma o dvou slabikách ILL/^-U (=2) bychom také mohli považovat za schéma poskytující částečnou sankci trochejskému schématu pro víceslabičné tvary ILL/^-U (=4,6). Toto schéma by pak bylo vůči prvně jmenovanému rozšířením (extenzí) – jeho odlišnost spočívá zejména v tom, že důrazná slabika zde není pod hlavním, ale lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem.

Výhodou právě popsaného zobrazení možností illativních forem v estonštině by mělo být to, že připouští přechodové případy/jevy, které jsou motivované z více směrů (např. zkrácený illativní tvar slov zakončených na *-s/-ne* typu *üllatusse*, *olulisse*). V popsaném zobrazení také není problémem to, že sdílené rysy nebo podstata motivací mohou mít vzájemně odlišnou povahu (jedná se o fonologickou strukturu formy, homonymitu s jiným tvarem, ...). Uvažujeme tak, že popsané formy motivace se mohou zakládat na různých faktorech, důležité je jen to, zda takový faktor nalezl v systému skutečné využití. Pozorovali jsme např., že v procesu standardizace se dostaly do nemilosti formy illativu homonymní s genitivem (typu *taevas* : `taeva_{ILLsg=GENsg}), kdežto homonymita s partitivem nebyla pocíťována jako závadná. Tím získalo, přinejmenším ve standardním jazyce, dané kritérium své funkční využití, a nezáleží pak příliš na tvůrci popisu illativních forem, zda jej chce zahrnout či ne. Navíc zachovalé idiosynkratické formy illativu homonymní s genitivem (`taeva aj.) mají svou motivaci v tom, že spadají pod trochejské schéma (některé ze starších illativních forem toho druhu, které se přestaly užívat, takovou motivaci neměly, srov. např. *kirik* : *kiriku*_{ILLsg=GENsg}, dnes pouze *kirikusse*_{ILLsg}). Homonymita s genitivem obecně zjevně není nepřekonatelným problémem, jak můžeme pozorovat na paradigmatických typech „seminar“ a „akvaarium“. Také podle Langackera (1987: 409–411) může být kategorizace v případě komplexní jazykové kategorie založena na různých faktorech: fonologických, sémantických i konstrukčních.

V navrženém zobrazení jsme se také pokusili ukázat, že tradiční ostrá dichotomie mezi dlouhým a krátkým illativem, tj. mezi formou aglutinační a formami introflekčními, není přirozená. Navrhovaný popis je pak v souladu s tím, co bylo

výše řečeno o diskusi nad danou dichotomií. Závěrem této diskuse bylo, že dlouhý i krátký illativ mají stejnou funkci, stejný sémantický obsah, a pojmání dlouhého illativu jako v jakémkoli smyslu základní formy není opodstatněné. Můžeme zde také připomenout, že o schématech přemýšlíme jako o abstrahovaných z konkrétních příkladů, schémata jsou imanentní v těchto příkladech (Langacker 2000: 7). Uvažujeme tak ve směru zdola nahoru, od specifického k obecnému. Nic nás ne nutí předpokládat schémata obecnější, než jaká dovolují konkrétní příklady, tj. ani všeobecně platná pravidla (jako např. typicky spornou všeobecnou uplatnitelnost sse-illativu).

Za nevýhodu daného popisu nebo možné slabé místo bychom mohli považovat to, že některá popsaná schémata (ILL/... C_αC_αV a ILL/`-U) jsou natolik obecná, že nemohou sama o sobě charakterizovat illativní formu. Mohli bychom se pak také ptát, jaký je přínos extrahování takových (neužitečných) schémat. Tento poznatek je však v souladu s očekáváními použitého teoretického rámce, který mj. počítá s existencí tzv. základní úrovně kategorizace (kde by schémata měla být dostupná skrze zkušenost, dobře uchopitelná). Přínosem obecných schémat je poukázání na zmíněné vzájemné vazby a možné způsoby motivace. Schémata dostatečně obsažná na to, aby je šlo prakticky využít (k charakterizaci illativních forem, návodu na tvoření illativních forem), jsou ta, která jsou užívána v tradičních popisech (geminační illativ, bezkoncovkový illativ, de-illativ, hV-illativ, ...). Tato schémata jsou specifická na takové úrovni, že mohou sloužit jako vzor nebo poskytnout návod pro tvoření dalších forem. I ona se vzájemně liší ve specifčnosti (např. schéma de-illativ lze považovat za specifičtější než schéma bezkoncovkový illativ). Obecně můžeme pozorovat, že se u těchto užitečných schémat spojuje určitá dávka abstrahovanosti s určitou mírou specifčnosti. Např. u schématu geminační illativ abstrahujeme od toho, který konsonant je konkrétně geminován. U bezkoncovkového illativu lze abstrahovat od deklinačního typu (tj. fonologické struktury slov), podstatné je to, že illativ je v daných deklinačních typech homonymní s partitivem (srov. např. deklinační typy „sepp“, „jõud“, „sõber“, „padi“, „lugemik“, které u Peeba všechny patří do IV deklinace, ale neshodují se ve všech svých tvarech, srov. skloňování `sepp_{NOMsg} : sepa_{GENsg} : `seppa_{PARTsg=ILLsg}, `jõud_{NOMsg} : jõu_{GENsg} : `jõudu_{PARTsg=ILLsg}, sõber_{NOMsg} : sõbra_{GENsg} : `sõpra_{PARTsg=ILLsg}, padi_{NOMsg} : padja_{GENsg} : `patja_{PARTsg=ILLsg}, luge`mik_{NOMsg} : lugemiku_{GENsg} : luge`mikku_{PARTsg=ILLsg}). Těžko lze také velmi obecná schémata (jako např. ILL/... C_αC_αV a ILL/`-U) považovat za neuzitečnou abstrakci, když nejabstraktnější schéma pro illativ (ILL/...) nespécifikuje na straně fonologického pólu téměř nic, přesto nikdo příliš nepochybuje o existenci gramatické kategorie illativ s veškerými jejími fonologickými vyjádřeními. Na jedné straně jsme tak dospěli k závěru, že tradiční popis lze kritizovat kvůli ostrému dělení na podkategorie dlouhý a krátký illativ, na druhou stranu jsme konstatovali užitečnost tradičně vydělovaných podkategorií jako geminační illativ, bezkoncovkový illativ, sse-illativ, de-illativ. Jak jsme také viděli výše, různé popisy

se nemusí shodnout právě na těchto podkategoriích nebo na tom, co všechno do nich zahrnují. To lze dát do souvislosti s dříve představeným pohledem, v němž kategorie nejsou objektivně dané. V gramatice standardního jazyka lze ale počítat s jistou ustáleností popisu, s tradicemi, které do jisté míry určují směřování všech příštích popisů.

5.5.3 Využití možnosti rozšíření

Použitý teoretický rámec také kromě abstrahování schémat umožňuje uvažovat o rozšířeních (extenzích). O rozšíření můžeme uvažovat tehdy, pokud se dva členové kategorie navzájem neshodují v některém parametru (příčemž o jednom z obou uvažujeme jako o vzoru, s nímž srovnáváme druhý, v daném aspektu odlišný). Zároveň pro takové dva členy můžeme předpokládat obecnější schéma, u něhož abstrahujeme od daného parametru. Např. jsme mluvili o tom, že zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* lze považovat za rozšíření geminačního illativu i rozšíření sse-illativu, je tak motivován ze dvou směrů. Od geminačního illativu je rozšířením proto, že u něj nemusí geminace nutně následovat po přízvučné slabice (pod hlavním nebo vázaným vedlejším přízvukem) a nedoprovází ji pak přeměna této slabiky na důraznou. Od sse-illativu je rozšířením proto, že koncovce *-sse* nepředchází genitivní kmen, výsledná forma tak není (čistě) aglutinační. Dané illativní formy pak nejsou typickým geminačním ani typickým sse-illativem, přesto není nutné považovat je v popisu illativních forem za problematické. Podobně můžeme považovat schéma *ILL/...`ellu* (které se vyskytuje u derivátů s příponou *-elu*) za rozšíření geminačního schématu v užším smyslu, a to v tom, že geminace v tomto případě následuje po vedlejší přízvučné slabice (s vázaným přízvukem). Rozšíření geminačního vzoru na deriváty se sufixem *-elu* bychom také mohli pokládat za inspirované (motivované) případy, kde ke geminaci dochází u druhého komponentu složeniny, např. *suurtalu* „velkostatek“ : *suur`tallu*, *vannituba* „koupele“ : *vanni`tuppa*. Schéma geminačního illativu dvouslabičných slov se pak jeví jako prototyp, předchozí slabika je u něj nutně pod hlavním přízvukem, u takových slabik se bez výjimky realizuje opozice důraznosti.

Jiným druhem rozšíření schématu geminačního illativu jsou illativy s ortografickou geminátou jako *`majja*, *`ajju*, *`rajja* (srov. s. 29, 34 a s. 59–60). Pokud se zaměříme na to, jaké konsonanty procházejí geminací, mohli bychom uvažovat o vícestupňovém rozšíření, kde illativy s *<jj>* jsou nejzazším bodem a poněkud zvláštním případem. Za typický případ bychom mohli považovat takové formy, kdy se gemináta (a opozice jednoduchý konsonant : gemináta) vyskytuje v estonském systému i jinde, mimo geminační illativ. Jde o okluzivy a sonory (srov. např. *tuba* : *`tuppa*, stejnou geminátu bychom našli např. ve formách *treppi*_{PART^{SG}} nebo *hüppama*_{MA-INF}). Prvním stupněm rozšíření jsou pak formy s takovou geminátou,

kteřá se vyskytuje právě jen v geminačním illativu, jedná se o konsonanty /j/, /v/, /h/, srov. *maja* : `majja, *kava* : `kavva, *keha* : `kehha. Z těchto lze pak jako speciální případ ještě vydělit ty s <jj>, což podle Matiho Hint (1978: 41) není a nemůže být v estonském systému gemináta (ve fonologické platnosti). Můžeme zde připomenout, co už bylo zmíněno (srov. s. 59–60), že geminační illativ zasahující potenciálně všechny estonské konsonanty byl do standardního jazyka přijat poměrně pozdě, zcela až v průběhu 20. let 20. století (srov. Raag 1998: 85). Raagová (1998: 85) nazývá formy s *jj* ortografickým přeludem, na druhou stranu EKG (1995: 107) bez další poznámky mluví o geminátě /jj/. Hint (1978: 41) i Rätsep (1979: 34) uvádí, že ve skutečnosti jde o skupinu /ij/. Podle Hint má illativ `majja (od *maja* „dům“) stejnou fonologickou stavbu jako genitiv `maia od adjektiva *maias* („mlsný“). Fonologickou strukturu v obou případech udává jako /`maija/.

Jak již bylo zmíněno v kapitole 3, estonské fonémy /i/ a /j/ by mohly být považovány za poziční varianty téhož fonému, z nichž /i/ se vyskytuje v slabičném jádru, /j/ na slabičném svahu. Obvykle jsou ale považovány za dva různé fonémy, a to právě pro svou distinktivně vokalickou/konsonantickou distribuci. Vzhledem k možnosti pojímat /i/ a /j/ jako varianty téhož fonému (kteřá je založena na podobnosti jejich vnitřních vlastností, tj. fonetických) by nemusely být formy s *jj* nutně jen ortografickým přeludem. Na druhou stranu estonská ortografie pojímá /i/ a /j/ odděleně a odpovídá tak spíše interpretaci dvou různých fonémů. Uprostřed slova na hranici slabik může v estonštině docházet k automatickému (vynucenému) přidání /j/ na předním svahu slabiky, tak jako v právě zmíněném slově `maia, podobně také *süüia* > *süija*, *riiul* > *riijul*, *preemia* > *preemija* (srov. EKK 2007: 68). Na začátku slova však má přidání /j/ jednoznačnou fonematickou platnost, srov. *juba* „už“ a *uba* „fazole“.

U takových forem jako *sajad* vs. *saiad*, *majast* vs. *maiast*, *aja* vs. *aia* je ortografický zápis motivovaný kohezí paradigmatických forem téhož lexému (*sajad* je nominativ plurálu od *sada* „sto“, gen. kmen je *saja*, *saiad* je nominativ plurálu od *sai* „bílé pečivo“, genitivní kmen je *saia*, *majast* je elativ od *maja*, *maiast* je partitiv od *maias*, *aja* je genitiv singuláru od *aeg* „čas“, *aia* je genitiv singuláru od *aed* „zahrada“). Geminační illativ s <jj> je výjimkou z ortografického pravidla, tak jak je popisuje EKK (2007: 68): <j> se píše na začátku slabiky, <i> na konci slabiky (např. *sa-ja*, *sai-a*, *sa-jad*, *sai-ad*). Podle tohoto pravidla tedy /j/ nemůže uzavírat slabiku. Krátké illativy jako *majja*, *ojja*, *tujju* pak EKK jmenuje jako výjimky.

Mohli bychom tvrdit, že illativy jako `majja, `ajju, `rajja se píšou se zdvojeným <jj> jednoduše proto, že jsou to geminační illativy. Jedná se o rozšíření schématu geminační illativ, a to s oporou v ortografickém zápisu. Jak už bylo zmíněno, tyto formy nevycházejí z žádného z estonských dialektů, ale byly navrženy Lauri Kettunenem (Raag 1998: 71). Jedná-li se o formy typické pro standardní jazyk, je opora v ortografii celkem přirozená. Pokud bychom vzali v úvahu estonský ortografický systém, pak jsou <i> a <j> každopádně navzájem odlišnými znaky, a ortografická

gemináta <jj> je výsledkem rozšíření schématu geminační illativ na všechny estonské konsonanty.

V nahvrhovaném popisu jsme uvažovali zejména ve dvou rozměrech schematické sítě (schematické – specifické a prototyp – rozšíření): jednak o možnostech abstrahování schémat z existujících příkladů a jednak o možnostech rozšíření (extenze). Abstrahovaná schémata jsme také porovnávali se schématy (vzory) tradičně užívanými v estonské gramatice. U popsáných schémat jsme také narazili na to, že se navzájem liší ve své praktické využitelnosti, což obvykle koreluje s mírou jejich abstraktnosti/specifičnosti. Tento aspekt budeme dále popisovat s pomocí pojmu kognitivní význačnost (*cognitive salience*) a schémata prakticky nejlépe využitelná budeme považovat za nejvíce význačná.

6 FORMY FINSKÉHO ILLATIVU

6.1 Illativ ve standardní finštině

Illativ patří k těm finským pádům, u nichž se vyskytuje alomorfie, a je tak předmětem většího zájmu v popisech finské pádové morfologie. Ještě o něco více prostoru než illativu je obvykle věnováno genitivu plurálu a partitivu obou čísel. Distribuce illativních pádových koncovek je relativně přímočará a většinou neproblematická, s kolísáním mezi variantami illativních koncovek se setkáme jen u novějších výpůjček a u některých plurálových variant. Illativ obou čísel je vzhledem ke zmíněné alomorfii obvykle řazen mezi tematické formy, tj. takové, jež společně definují deklinační typ (srov. Koivisto 2013: 75–76; Paunonen 1976: 97, 104). Definice deklinačního typu se může u různých autorů lišit a obvykle je založena ještě na jiných kritériích (zejména výskytu a distribuci kmenových alomorfů, kmenová alomorfie je ve finštině velmi rozsáhlá, navíc popis kmenových alomorfů a koncovkových alomorfů typicky nelze oddělit). V této kapitole nejprve podáme základní údaje o variantách illativních pádových koncovek ve finštině a o jejich distribuci. Shrňeme také stručně jejich historický vývoj a vývoj v procesu standardizace. Poté se pokusíme přehodnotit popis illativní alomorfie za pomoci schematické sítě.

V obou číslech můžeme mluvit o třech základních variantách illativní koncovky. Tyto varianty jsou si navzájem do jisté míry podobné, jinými slovy jejich vzájemná příbuznost může být eventuelně pozorována. Tři varianty v singuláru a plurálu jsou navíc do jisté míry paralelní. Ve všech případech jde o pádovou koncovku (sufix) přidávanou ke kmeni slova, jak ale uvidíme, nebylo by dobré zaměřit se pouze na illativní koncovky, bude potřeba se zabývat illativními formami obsahujícími kmen slova a koncovku. Pro přehlednost nejprve popíšeme varianty používané v singuláru a poté v plurálu.

6.1.1 Koncovky illativu singuláru

V singuláru můžeme mluvit o následujících variantách illativní koncovky: *-hVn*, *-Vn* a *-seen*, z nichž první dvě obsahují reduplikovaný vokál: vokál koncovky je shodný s posledním vokálem kmene a může jím být kterýkoli z osmi finských vokálů. U varianty *-Vn* pak přes morfematickou hranici vzniká dlouhý vokál. (Srov. např. *puu* „strom“, ill.sg. *puuhun*, *työ* „práce“, ill.sg. *työhön*, *kauppa* „obchod“, ill.sg. *kauppaan*, *takki* „kabát“, ill.sg. *takkiin*.) Koncovka *-seen* má neměnný dlouhý vokaal *-ee-*, přičemž vokál *e* patří ve finštině k neutrálním z hlediska vokalické harmonie, koncovka je tak kombinovatelná s kmeny s předními i zadními vokály.

Základní distribuční pravidla lze shrnout tak, že koncovka *-hVn* se vyskytuje po přízvučné slabice (typicky po první), kdežto koncovky *-Vn* a *-seen* po neprvních slabikách. Koncovka *-Vn* je pak ze své podstaty aplikovatelná jen u kmenů končících na krátký vokál, koncovky *-hVn* a *-seen* se vyskytují po dlouhém vokálu nebo diftongu.

Koncovka *-hVn* se tak typicky vyskytuje u jednoslabičných kmenů (hlavní přízvuk je ve finštině vždy na první slabice), srov. *maa* „země“, ill.sg. *maahan*, *tie* „cesta“, ill.sg. *tiehen*, *suu* „ústa“, ill.sg. *suuhun*. Jednoslabičné kmeny otevřených tříd (ze jmen se to týká jen substantiv) bývají jen takové, které končí na dlouhý vokál nebo diftong (*suu*, *maa*, *tie*, *vyö*, *suo*, *yö*, ...²⁵). Jednoslabičné kmeny s krátkým vokálem se vyskytují (z kategorií ohybatelných slov) pouze u zájmen (srov. Karlsson 1982: 215), i v těchto případech se pak použije v illativu koncovka *-hVn*, srov. např. *johon* od *joka* „který“, *mihin* od *mikä* „co“, *tähän* od *tämä* „tento, toto“ (kmeny jsou pak *jo-*, *mi-*, *tä-*, srov. další pádové tvary, např. allativ *jolle*, *mille*, *tälle*, partitiv *jota*, *mitä*, *tätä*)²⁶. Individuální tvar illativu má zájmeno *se* „ten“, ill.sg. *siihen*, nepravidelnost spočívá ve vokálu koncovky, podle Karlssona (1982: 292) je forma lexikalizovaná.

Koncovka *-hVn* se objevuje také u složených slov, jejichž posledním komponentem je slovo s takovou fonologickou stavbou, která by u samostatně stojícího slova vyžadovala použití této koncovky. Jde o obecné pravidlo skloňování složených slov, která se skloňují tak, jak by se skloňoval poslední komponent složeniny. V tomto případě to však znamená, že se koncovka *-hVn* vyskytne po vedlejším přízvuku, srov. např. *keskiyö* „půlnoc“, ill. sg. *keskiyöhön*, *kynnärpää* „loket“, ill. sg. *kynnärpäähän*, *satumaa* „pohádková země“, ill. sg. *satumaahan*. Srov. také vlastní jméno *Joensuu*, ill.sg. *Joensuuhun*, u nějž je jako u vlastního jména původní sémantika (*joen suu* „ústí řeky“) a tím pádem i složená struktura do jisté míry irelevantní. Do této kategorie bychom mohli řadit také názvy pro dny v týdnu, které jsou vý-

25 Podle Suomi, Toivanen, Ylitalo (2006: 208–209) je ve finštině struktury CVV celkem asi 40 substantiv nebo slovesných kmenů. Nové jednoslabičné kmeny ve finštině příliš nevznikají, až na ojedinělé případy kmenů struktury CVV, srov. např. přejímky *lei* „havajský věnec na krk“, *pai* „páj“.

26 Podobně také u hovorových variant osobních zájmen *minä* ~ *mä* „já“, ill.sg. spisovně *minuun*, hovorově *muhun*, *sinä* ~ *sä* „ty“, ill.sg. *sinuun* ~ *suhun*.

půjčkami, mohli bychom však usuzovat na „dochování“ původní složené struktury (jistou míru vnímání slov jako složených např. na základě vzájemného porovnání), srov. např. *maanantai* „pondělí“, ill.sg. *maanantaihin*, *tiistai* „úterý“, ill.sg. *tiistaihin*, *sunnuntai* „neděle“, ill.sg. *sunnuntaihin*. Kromě názvů pro dny v týdnu lze zmínit také slovo *helluntai* „svatodušní svátky“ (ill. sg. *helluntaihin*), což je také přejímka (ze švédštiny). Illativ s koncovkou *-hVn* se také může použít u výpůjček zakončených na diftong nebo dlouhý vokál, které nejsou složené ani v etymologickém smyslu, např. *samurai* „samuraj“ : *samuraihin*, *timotei* „bojíněk luční“ : *timoteihin*, *rokoko* : *rokokoohon* (srov. ISK: § 67). Přejatá slova s touto stavbou mají obecně skloňování obdobné tomu u jednoslabičných domácích kmenů (srov. ISK: § 67). V těchto případech však koncovce illativu *-hVn* může konkurovat koncovka *-seen*. Koncovka *-hVn* se vyskytuje spíše u neadaptovaných výpůjček a vlastních jmen cizího původu (srov. *trikoo* „trikot“, ill.sg. *trikoohon* ~ *trikoosen*, *essee* „esej“, ill.sg. *esseehen* ~ *esseeseen*, *Bordeaux'hon*, *Glasgow'hun*²⁷, srov. ISK: § 93). Koncovka *-hVn* je také obvyklá u zkratk, např. *atk:hon* (ve výslovnosti *a:te:ko:hon*, od zkratky *atk* pro výpočetní techniku), *EU:hun* (ve výslovnosti *e:u:hun*). Zde je opět poslední část zkratky připodobněna jednoslabičnému kmeni. Výskyt koncovky *-hVn* po nepravé slabice v nesložených slovech domácího původu je obvykle spojen s nestandardní variantou jazyka, zejména s některými dialekty, vyskytuje se také v archaizujícím a básnickém stylu.

Koncovka illativu singuláru *-Vn* se používá u kmenů končících na krátký vokál, srov. např. *talo* „dům“, ill.sg. *taloon*, *käsi* „ruka“, ill.sg. *käteen*, *suomi* „finština“, ill.sg. *suomeen*. Koncovka se také používá u kmenů končících na dva vokály, mezi nimiž je slabičná hranice, srov. *valtio* „stát“, ill. sg. *valtioon*, *ainoa* „jediný“, ill.sg. *ainoaan* (srov. Karlsson 1982: 291). Koncovka se nevyskytuje u jednoslabičných kmenů, jinak nezáleží na délce kmene a tedy ani poloze (vedlejšího) přízvuku (srov. *kattila* „hrnec“, ill.sg. *kattilaan*, *asuntola* „ubytovna“, ill.sg. *asuntolaan*, *astrofysiikka* „astrofyzika“, ill.sg. *astrofysiikkaan*).

Koncovka illativu singuláru *-seen* se používá u víceslabičných kmenů končících na dlouhý vokál, srov. *vapaa* „volný, svobodný“, ill.sg. *vapaaseen*, *huone* „pokoj, místnost“, ill.sg. *huoneeseen* od kmene *huonee-*, *Lontoo* „Londýn“, ill.sg. *Lontooseen*, *puolue* „politická strana“, ill.sg. *puolueeseen* od kmene *puoluee-*. U vypůjčených víceslabičných slov zakončených na dlouhý vokál se vyskytuje jak koncovka *-hVn*, tak *-seen* (např. *miljö* „(životní) prostředí“, ill.sg. *miljööhön* ~ *miljööseen*, *suklaa* „čokolá-

27 Typické je také užití této koncovky u jména *Brno*, ill.sg. *Brnohon*, u rodilých mluvčích, přičemž je vokál druhé slabiky natažen a přízvukován. Čeští studenti finštiny tvoří illativ *Brnoon*, přičemž dávají přízvuk na první slabiku. Rozdíl mezi oběma skupinami je zřejmě ve vnímání první slabiky jako slabiky, jinak by měly obě skupiny tihnout ke stejnému přízvukování (hlavní přízvuk na první slabice). Na druhou stranu bychom na základě forem *Bordeaux'hon*, *Glasgow'hun* mohli usuzovat, že samotná cizokrajnost (ať už fonologické struktury, nebo i ve vnímání cizího vlastního jména jako nepatřícího do finštiny) může zřejmě vést k užití koncovky *-hVn*.

da“, ill.sg. *suklaahan ~ suklaaseen*). Podle gramatiky *Iso suomen kielioppi* (ISK: § 93) je varianta *-seen* pravděpodobnější u lépe adaptovaných výpůjček. Podle Karlssona (1982: 292) by na základě distribučních kritérií měla být v těchto případech použitelná jen koncovka *-seen*, možné užití koncovky *-hVn* tak podle něj ukazuje na její produktivnost. Po diftongu se koncovka neobjevuje, proto se u víceslabičných přejatých slov zakončených na diftong (*samurai, timotei*) uplatní jen *-hVn*. Důvodem užití koncovky *-hVn* po neprvní slabice u slov tohoto typu může být to, že v tomto případě neexistuje model stanovený domácími slovy, modelem tak mohou být slova jednoslabičná (struktury CVV) nebo složená slova s druhým komponentem struktury CVV (typu *keskiyö, satumaa*).

Jiným případem kolísání mezi jednotlivými koncovkami illativu singuláru jsou jména typu „kevyt“²⁸, u nichž můžeme mluvit o kontaminaci jiným paradigmatickým typem: při použití kmene *kevye-* (původní paradigma) je illativ sg. *kevyeen*, při použití kmene *kevyee-* (zřejmě jde o kontaminaci deklinačním typem „huone“) je illativ sg. *kevyeseen* (srov. ISK: § 93, § 68). Podobně je smíšené paradigma důvodem pro dvojí formy illativu u deklinačního typu *manner ~ mantere*, ill.sg. *mantereen ~ mantereeseen* (jedná se o kontaminaci stejným paradigmatickým typem „huone“, v tomto případě nejen v illativu, srov. ISK: § 70).

6.1.2 Koncovky illativu plurálu

Plurálové varianty illativní koncovky, jak již bylo zmíněno, jakoby zrcadlově odrážejí ty singulárové. Jsou tři: *-hin, -in* a *-siin*. U plurálových koncovek je do značné míry potřeba pojednávat zároveň o koncovce plurálu a koncovce illativu. Karlsson (1982: 190) uvádí illativ mezi těmi případy (vedle genitivu plurálu a partitivu plurálu), kdy je v popisu jednodušší pojednávat o čísle a pádu zároveň, přitom je podle něj také zdůrazněn pojem paradigmatu (na úkor procesuálního pohledu, v němž je pádový tvar výsledkem operace – připojení dané koncovky ke kmeni slova). Obecně lze tvrdit, že plurálové pádové formy ve finštině, s výjimkou nominativu, obsahují koncovku pro plurál *-i*²⁹, která stojí před pádovou koncovkou (typicky stejnou jako v singuláru, neplatí to však pro illativ, partitiv ani genitiv). Spojení singulárového kmene a plurálové koncovky můžeme také nazývat plurálo-

28 Deklinační typy ve finštině nemají tradiční názvy, u různých autorů jsou definovány různě, různí autoři tak předpokládají různé počty deklinačních typů, i když v základních rysech se různé systémy deklinačních typů většinou shodují. Budeme zde používat obvyklý způsob označení, tj. pomocí vybraného frekventovaného slova se skloňováním, které máme na mysli.

29 Tato varianta plurálové koncovky nikdy nestojí na úplném konci slovního tvaru, proto je poněkud obtížné mluvit o koncovce. Ve finské tradici se z tohoto důvodu označuje termínem *tunnus* (znak), pro odlišení od (pádové) koncovky (*pääte*), která může stát na konci vyskloňovaného tvaru, a dalších morfotaktických pozic (po koncovce následujícího posesivního sufixu, po něm následující sufixální částici). Budeme zde však pro oba případy (plurál i pád) používat termín koncovka.

vým kmenem (tzv. *monikkovartalo*), který logicky končí na *i*. Tím je také vysvětlen vokalismus illativních pádových koncovek. První dvě můžeme vnímat jako variace na singulárové illativní koncovky *-hVn* a *-Vn*. Stejně jako ony plurálové varianty *-hin* a *-in* kopírují poslední vokál kmene (srov. např. *puu* „strom, dřevo“, ill. sg. *puuhun*, ill.pl. *puihin* od plurálového kmene *pui-*, *työ* „práce“, ill.sg. *työhön*, ill.pl. *töihin* od plurálového kmene *töi-*, *kauppa* „obchod“, ill.sg. *kauppaan*, ill. pl. *kauppoihin* od plurálového kmene *kauppoi-*, *käsi* „ruka“, ill.sg. *käteen* od kmene *käte-*, ill. pl. *käsiin* od plurálového kmene *käsi-*, *ihana* „skvělý“, ill.sg. *ihanaan*, ill. pl. *ihaniin* od plurálového kmene *ihani-*). I zde lze tedy mluvit o částečně reduplikativní koncovce, byť v těchto případech může být vokálem koncovky jen jediný finský vokál. O reduplikaci (týkající se vokalismu koncovky) můžeme uvažovat i u třetí varianty *-siin* (srov. např. *vapaa* „volný, svobodný“, ill.sg. *vapaaseen*, ill.pl. *vapaisiin* od plurálového kmene *vapai-*), i když historické vysvětlení jejího vzniku počítá i s jinými možnostmi (o historických okolnostech dále).

Plurálové illativní koncovky se tak shodují v tom, že kopírují plurálový vokál *-i-*. Stojí za povšimnutí, že takové dvojité označení plurálu (nebo označení plurálu a jeho echo) najdeme jen v illativu, u jiných pádů je plurál signalizován pouze plurálovou koncovkou *-i-* (v genitivu a partitivu plurálu je situace složitější, nicméně jejich koncovky nejsou reduplikativní ani v jednom čísle³⁰). Existuje i případ, kdy vokalismus koncovky sám o sobě rozlišuje tvary singuláru a plurálu, jedná se o kmeny zakončené na dlouhé *-ii-*: *kallis* „drahý“ : *kalli-*, ill.sg. *kalliiseen*, ill. pl. *kalliisiin*, podobně např. *kaunis* „krásný“, ill.sg. *kauniiseen*, ill. pl. *kauniisiin*. V případě použití koncovky *-hVn* v singuláru a *-hin* v plurálu může nastat i homonymita mezi oběma čísly, to ale jen v několika málo případech, kdy kmen slova končí na *i-*ový diftong (např. *koi* „mol“, ill. sg. i pl. *koihin*, *hai* „žralok“, ill. sg. i pl. *haihin*).

Stejně kmeny však vždy neužívají paralelní variantu v singuláru a v plurálu. Tento důvod uvádí Karlsson (1982: 293) na podporu pojetí, v němž *-hin* a *-in* nejsou považovány za varianty *-hVn* a *-Vn*. Distribuce plurálových illativních koncovek do značné míry závisí na způsobu spojení kmene s plurálovou koncovkou (způsob spojení se řídí koncovým vokalismem kmene, často také počtem slabik kmene, roli mohou hrát i vokály první slabiky, u víceslabičných slov někdy i to, zda se jedná o substantivum nebo adjektivum, způsob tvoření plurálového kmene lze případně popsat i s pomocí rozdělení na deklinační typy). Pokud plurálový kmen končí na krátký vokál (jímž je nutně *-i-*), použije se varianta *-in* (srov. např. *hedelmä* „plod“, ill. pl. *hedelmiin* od plurálového kmene *hedelmi-*, *kova* „tvrdý“, ill. pl. *koviin* od plurálového kmene *kovi-*, *sininen* „modrý“, ill. pl. *sinisiin* od plurálového kmene *sinisi-*), pokud končí na *i-*ový diftong nebo dlouhé *-ii-*, použije se buď *-hin* nebo *-siin* (srov. např. *sana* „slovo“, ill. pl. *sanoihin* od plurálového kmene *sanoi-*, *kallis*

30 Reduplikace (vokálu) se ve finské morfologii objevuje i jinde: u 3. os. sg. prézentu indikativu (*sano-*, *tule-*), 3. os. sg. prézentu potenciálu (*sanone-*, *tulle-*), u pasivních tvarů (*sanota-an*, *sanotti-in*).

„drahý“ ill. pl. *kalliisiin* od pl. kmene *kallii-*). Existují deklinační typy, které používají pouze koncovku *-hin*, v jiných deklinačních typech jsou možné obě varianty, *-hin* i *-siin*, v tom případě je *-siin* obvykle preferovanou variantou.

Koncovky *-hin* a *-siin* si do určité míry konkurují, mohou se vyskytovat u stejných typů kmene / stejných deklinačních typů. Často bývají zmiňovány jako příklad tzv. volné variace (srov. Koivisto 2013: 67). Varianta *-hin* bývá i jedinou možnou, k variantě *-siin* se vždy předpokládá jako druhá možnost *-hin*. Při popisu jejich distribuce je možné odkazovat na deklinační typy (srov. ISK: § 94), nebo, tak jak to dělá Karlsson (1982: 292–293), na fonologickou strukturu plurálního kmene. Podle ISK (§ 94) se variace mezi *-siin* a *-hin* objevuje v deklinačních typech „huone“ nebo „tärkeä“ (např. *tuotteisiin* ~ *tuotteihin*, od *tuote* „výrobek“, *tärkeisiin* ~ *tärkeihin* od *tärkeä* „důležitý“), jednoznačně preferovanou variantou je tu *-siin*. Jediný případ, kdy lze mluvit o skutečné variabilitě, je podle ISK (§ 94) deklinační typ „kevyt“ (*kevyisiin* ~ *kevyihin*, od *kevyt* „lehký“), u tohoto deklinačního typu kolísá podoba singulárního vokalického kmene (*kevy-* ~ *kevyee-*, srov. s. 84), plurální kmen je ale v případě obou illativních forem *kevyi-*. V každém případě se zdá, že už tak rozkolísané paradigma typu „kevyt“ bychom mohli považovat za důvod kolísání mezi *-hin* a *-siin* v illativu plurálu.

Karlsson (1892: 292–293) neužívá při popisu distribuce plurálních variant *-hin* a *-siin* (mluví o variantách *-ihin* a *-isiin*) odkazu na deklinační typy (uvažuje sice o paradigmatické kohezi jako o nezanedbatelném rozměru popisu finské morfologie, neužívá ale pojmu deklinační typ jako nástroje popisu). Podle Karlssona se tak varianta *-ihin* vyskytuje po vokálu pod hlavním přízvukem (*maihin*_{ILL,pl}, od *maa* „země“), diftongu (*tiistaihin*_{ILL,pl}, od *tiistai* „úterý“), sekvenci CV, kde V neodpadá při sufixaci plurálního *-i-* (*kaloihin*, od *kala* „ryba“, *taloihin*, od *talo* „dům“), a u slov zakončených na *-eO*, *-iA*, *-iO*, *-UA* (*museoihin*, od *museo* „muzeum“, *asioihin*, od *asia* „věc, záležitost“, *valtioihin*, od *valtio* „stát“, *saippuoihin*, od *saippua* „mýdlo“). Na druhé straně *-isiin* se objevuje jako primární varianta, pokud slovo končí na dlouhý vokál, který není pod hlavním přízvukem (*vapaisiin*, od *vapaa* „volný“), nebo na dlouhý vokál, který vzniká při formaci kmene (*eläkkeisiin*, od *eläke* „důchod“, sg. silný vokalický kmen *eläkke-*) a u slov zakončených na *-eA* nebo *-Ue* (*vaikeisiin*, od *vaikea* „obtížný“, *ohuisiin*, od *ohut* „tenký“, kmen *ohue-*). U druhé skupiny je považován za možný také illativ plurálu s koncovkou *-hin*, tato varianta je ale spíše teoretická, jak ukazují korpusová data (Karlsson 1982: 292–293). Jak si můžeme všimnout, Karlsson vychází od singulárního tvaru slova a aplikuje zároveň koncovku čísla a pádu.

Jinou možnost předkládají Laaksonen – Lieko (1988: 31), které odvozují výskyt koncovkových alomorfů od historického vývoje. Tam, kde zakončení kmene na dlouhý vokál nebo diftong vzniklo kontrakcí, se v illativu plurálu používá *-siin* i *-hin*, jinde pouze *-hin*. U kontrahovaných kmenů vzniklo jejich zakončení na dlouhý vokál nebo diftong vypadnutím konsonantu, vokály dnešního diftongu nebo

dlouhého vokálu tak původně patřily do různých slabik, srov. např. *herneissä*_{INESpl} < **hernehissä*, *vapaan*_{GENpl} < **vapaðan* apod. Takto vzniklé dlouhé vokály a diftongy jsou kvůli jejich historickému vzniku nazývány také „kontrahovanými vokály a diftongy“ (*supistumavokaalit*, *supistumadiftongit*). O příslušných jmenných a slovesných deklinačních typech lze mluvit jako o kontrahovaných jménech a slovech (*supistumanominin*, *supistumaverbit*). K takové kontrakci mohlo docházet nejen v samotném kmenu, ale týká se i illativních tvarů, např. *kylään* < **kylähän*. (Srov. Laaksonen – Lieko 1988: 31–34.)

Výběr plurálové varianty illativu je také pokládán za případ, v němž se projevu je paradigmatická koheze mezi singulárem a plurálem – výběr plurálové varianty je ovlivněn tím, jaký je illativ singuláru, případně i dalšími tematickými formami, partitivem a genitivem. První se tímto tématem zabýval Terho Itkonen (1959), illativem jako příkladem nutnosti počítat s paradigmatickým rozměrem ve finské deklinaci argumentují také Paunonen (1976: 101–102) a Karlsson (1982: 38–40). Podle Itkonena (1959) autoři zásadních gramatik finštiny 20. století vytvořili pravidlo, podle něž je koncovka *-siin* vhodné použít pouze tehdy, když je koncovkou illativu singuláru *-seen*. Koncovka *-siin* by tak neměla být užívána u slov zakončených na *-eA* (*vaikea*, *tärkeä*, ill.sg. *vaikeaan*, *tärkeään*). Argumentem proti jejímu užití bylo to, že je zapříčiněno nenormativními tvary nominativu singuláru *vaikee*, *tärkee* (ill. sg. pak *vaikeeseen*, *korkeeseen*). Itkonen (1959: 375–376) však nachází i příklady z dialektů, kdy illativ plurálu evidentně není podmíněn výše popsaným způsobem tvarem nominativu singuláru. Kromě toho tvrdí, že podobnou souvislost také nelze vysledovat u deklinačního typu „kevyt“ (ill. sg. *kevyeen*, ill. pl. *kevyisiin* ~ *kevyihin*). Podle Itkonena (1959: 376) je za užitím varianty *-siin* v ill. pl. tendence k sjednocení tvaru ill. pl. u všech kontrahovaných kmenů. Itkonen (1959) provedl analýzu textových vzorků z let 1958/59 a 1898/99, a kromě toho také test preferencí u rodilých mluvčích (v letech 1958/59). Na základě těchto dat došel k závěru, že použití varianty *-siin* se rozšířilo na úkor varianty *-hin*, a že preferenci jednoho nebo druhého illativního tvaru je možné spojit s deklinačním typem. Itkonen rozlišuje šest skupin: kontrahované kmeny, u nichž koncovka pádu následuje po nepřízvučné slabice; kontrahované kmeny, u nichž koncovka pádu následuje po slabice pod vedlejším přízvukem; slova zakončená na *-eA* (výše zmiňovaná skupina kritická z hlediska normy); víceslabičné kmeny zakončené na dlouhý vokál, které nelze považovat za neadaptované výpůjčky (např. *vapaa*, *trikoo*, *suklaa*); deklinační typ „kevyt“; dvou- nebo víceslabičné výpůjčky zakončené na dlouhý vokál (např. *revvy*). Závěrem je, že preference koncovky *-siin* je nejsilnější v prvně jmenované skupině, nejslabší v posledně jmenované, v posledních čtyřech skupinách by však bylo potřeba získat více výskytů illativu pl.

Podle Itkonena existují ve finském systému důvody pro preferenci obou variant, což je také důvodem přetrvávající variability. Systematickým důvodem pro užití varianty *-siin* je tendence k paralelismu k singulárové illativní koncovce *-seen*.

Důvodem ve prospěch varianty *-hin* je její užívání po diftongu u nekontrahovaných kmenů. Kromě předpokládaného paralelismu *-seen* : *-siin* tak Itkonen počítá s dalšími systémem podpořenými tendencemi v plurálové deklinaci. Takovou tendencí je analogie s nekontrahovanými kmeny, která je silnější u tří- a vícetlakových kmenů (srov. např. skloňování nekontrahovaného kmene *hotelli*_{NOMsg} : *hotelleihin*_{ILLpl} : *hotelleiden/hotelleitten*_{GENpl} : *hotelleja*_{PARTpl} ~ *hotelleita*_{PARTpl} a kontrahovaného *jalkine*_{NOMsg} : *jalkineisiin* ~ (*jalkineihin*)_{ILLpl} : *jalkineiden/jalkineitten*_{GENpl} : *jalkineita*_{PARTpl}; od *hotelli* „hotel a *jalkine* „obuv“) než u dvouslabičných, protože dvouslabičné kontrahované a nekontrahované kmeny nemají analogický ani genitiv a partitiv plurálu (srov. nekontrahovaný kmen *lasi*_{NOMsg} : *laseihin*_{ILLpl} : *lasien*_{GENpl} : *laseja*_{PARTpl} a kontrahovaný kmen *lause*_{NOMsg} : *lauseisiin*_{ILLpl} : *lauseiden/lauseitten*_{GENpl} : *lauseita*_{PARTpl}; od *lasi* „sklo, sklenice“ a *lause* „věta“). U vypůjčených slov (typu *revyy*) zakončených na dlouhý vokál je možná analogie s jednoslabičnými slovy (*maa*_{NOMsg} : *maahan*_{ILLsg} : *maihin*_{ILLpl} : *maiden/maitten*_{GENpl} : *maita*_{PARTpl} a *revyy*_{NOMpl} : *revyyhin*_{ILLsg} : *revyyihin*_{ILLpl} : *revyiden/revyitten*_{GENpl} : *revyitä*_{PARTpl}). (Srov. Itkonen 1959: 385–388.)

Paunonen (1976: 86–90) upozornil na to, že pro finský deklinační systém je typické rozsáhlé křížení paradigmát. Typické je, že pádová forma není charakteristická pro jeden deklinační typ, ale mohla by se vyskytovat v několika deklinačních typech, teprve několik vyskoňovaných forem nám může pomoci určit, o jaký deklinační typ se jedná (Paunonenovými slovy je deklinační typ založen na různých opozicích). Obzvláště plurálové formy jsou málo specifické ve vztahu k deklinačnímu typu. Podle Paunonena (1976: 97–101) se distribuce koncovkových alomorfů v illativu plurálu řídí poněkud jinými principy než distribuce koncovkových alomorfů v genitivu plurálu a partitivu obou čísel. V případě illativu se jedná o vnitřní kohezi deklinačního typu (typu *-seen* v ill. sg. > *-siin* v ill. pl.), u genitivních a partitivních tvarů rozhoduje spíše fonologická struktura kmene a asociativní působení napříč deklinačními typy. Podle Paunonena (1976: 104) je při rozlišování deklinačních typů distribuce koncovkových alomorfů neméně důležitá než distribuce kmenových alomorfů, kde obě jsou často navzájem podmíněny.

Karlsson (1982: 38–40) zmiňuje illativní tvary i dvě výše zmíněné studie (Itkonen 1959 a Paunonen 1976) při úvaze, zda je v popisu finské morfologie nutné předpokládat paradigmatický rozměr (kromě základních tvarů a pravidel, kterými se z nich odvodí další tvary). Dochází k tomu, že se bez paradigmátu zcela neobejdeme, na druhou stranu popis pouze pomocí paradigmatických typů nedokáže zachytit pravidelnost některých morfologických operací (které procházejí napříč paradigmatickými typy), ani Karlssonem předpokládanou primárnost základního tvaru (u jmen nominativu singuláru). Realnost paradigmatického rozměru se ale ukazuje jednak v tom, že koncovkové alomorfy, tak jak upozorňuje Paunonen (1976), mají tendenci seskupovat se do sérií (*-ta* : *-seen* : *-itA* : *-iden* : *-isiin* a *-A* : *-Vn* : *-ja* : *-jen* : *-ihin*, po řadě koncovky pro part. sg., ill. sg., part. pl., gen. pl. a ill. pl.), za druhé v tom, že některé historické procesy lze, jak upozorňuje T. Itkonen

(1959), vysvětlit pouze na základě znalosti paradigmat. Podle Karlssona se morfologická pravidla (jimiž odvodíme ze základního tvaru další tvary) a paradigmat navzájem nevyklučují, ale doplňují. O roli deklinačních typů a možnosti jejího zahrnutí do našeho popisu se zmíníme dále.

6.1.3 Illativ a posesivní sufixy

Za další variantu illativních koncovek, v singuláru i v plurálu, můžeme po vzoru Karlssona (1982: 32–33, 291) považovat všechny dříve uvedené varianty bez koncového *-n*. V této podobě se illativní koncovky vyskytují před posesivním sufixem, při jehož připojení koncové *-n* z illativní koncovky odpadá, srov. např. *talooni* „do mého domu“ (ill. sg. *taloon* + *-ni*), *maahamme* „do naší země“ (ill. sg. *maahan* + *-mme*), *eläkkeeseenä* „do jeho/jejího/jejich důchodu“ (ill. sg. *eläkkeeseen* + *-nsA*), *huoneisiinsa* „do jeho/jejího/jejich pokojů“ (ill. pl. *huoneisiin* + *-nsA*). Podle Karlssona (1982: 291) je variace koncovky illativu způsobená připojením posesivního sufixu kvalitativně odlišná od dříve zmíněných variací.

U illativních forem s posesivními sufixy se zdá nutné se ve větší míře spolehnout na větný kontext, byť illativ zůstává přes ztrátu koncového *-n* většinou rozlišen od ostatních tvarů. K homonymitě s partitivem může dojít u kmenů zakončených na krátké *-A*, srov. *sanaansa* (part. nebo ill. sg. od *sana* „slovo“ se sufixem 3. os.), *leipämme* (part. nebo ill. sg. od *leipä* „chléb“ s posesivním sufixem 1. os. pl.).

6.1.4 Podoba kmene v illativních tvarech

Součástí charakteristiky illativních forem je také podoba kmene, ke kterému je koncovka pádu připojena. To lze říci i obecně o finské deklinaci, kmenová alomorfie je ve finštině rozsáhlá, byť můžeme tvrdit, že na ní vyjádření rozdílů mezi pádovými formami nespočívá. Existují kmeny bez jakékoli alternace vedle těch, které používají v různých pádových kategoriích různé varianty kmene, a za základní způsob vyjádření gramatických kategorií se obecně považuje připojení koncovky. Složitě nebo navzájem zkombinované kmenové alternace jsou pak obecně typické spíše pro uzavřené (neproduktivní) deklinační typy. Jak již bylo naznačeno, výběr koncovkového alomorfu (v těch gramatických kategoriích, které je znají) a kmenového alomorfu (pokud existují), bývají navzájem provázány.

Illativní tvary jsou pak poměrně zjedno v tom, jaký tvar kmene využívají při tzv. střídání stupňů (ve finštině se jedná o alternaci kmenových konsonantů³¹). Pro

31 Tato kmenová alternace prochází jak deklinačním, tak i konjugačním systémem, méně pravidelně se projevuje v derivaci. Historicky má společné kořeny s estonským střídáním stupňů (používá se i stejné označení, finsky *astevaihtelu*, estonsky *astmevaheldus*), v současných jazycích se však liší realizací,

illativní tvary je nehledě na koncovkový alomorf typický kmen silný. Illativ tak také bývá zmiňován (srov. Koivisto 2013: 156–160) mezi tvary, které se vymykají pravidlu o otevřených a uzavřených slabikách (před otevřenou slabikou silný stupeň, před uzavřenou slabikou slabý stupeň, v illativu přitom může být uzavřená slabika a silný stupeň, srov. např. ill.sg. *kaikkeen*, *kampaan*, ill. pl. *kaikkiin*, od *kaikki* „všechno, všichni“ a *kampa* „hřeben“). Toto pravidlo je zformulováno na základě předpokládaného historického vývoje střídání stupňů (z historických příčin střídání stupňů je v dnešní finštině nejlépe pozorovatelná tato souvislost, srov. např. Häkkinen 2002: 30). Na druhou stranu lze uvažovat o funkčním využití silných a slabých stupňů (jejich podmíněnosti morfologickými, nikoli fonologickými ohledy), např. ve smyslu Anttily (1974), který uvažuje o sémiotické funkci alomorfů. Silný stupeň předjímá následující koncovku (zužuje okruh koncovek, které mohou následovat). V případě illativu také užití silného stupně sjednocuje koncovkové varianty.

Spojení illativní koncovky se silným stupněm narušují některé víceslabičné kmeny, které v plurálu před koncovkou *-(i)hin* mohou mít netypicky slabý stupeň (např. *mansikka* „jahoda“, ill. pl. *mansikoihin*, *yksikkö* „jednotka“, ill. pl. *yksiköihin* ~ *yksikköihin*). Jedná se opět o výjimku z výše zmíněného obecně formulovaného pravidla, protože slabé stupně jsou v otevřených slabikách (srov. ISK: § 43). Podle ISK se jedná o jev možný v plurálových tvarech genitivu, partitivu, illativu, essivu a komitativu (srov. ISK: § 43). V genitivu a partitivu plurálu se však různé stupně zároveň vyskytují u různých koncovkových alomorfů (např. *mansikoita* ~ *mansikkoja*_{PARTpl}, *yksikköjen* ~ *yksiköiden*_{GENpl}, srov. Karlsson 1982: 335), u zbylých pádových tvarů může stupeň kolísat při stejné pádové koncovce. Jevem se zabýval Terho Ikonen (1957), nabízí dva možné přístupy k němu. Jednak uvádí přehled výskytu kritických tvarů v dialektech a připomíná, že výskyt slabého stupně před slabikou s i-ovým diftongem je v některých skupinách dialektů obvyklý a jev jako takový tak není ve finském prostoru rozhodně neznámý. Na druhé straně pak navrhuje pohled, v němž je nezbytné illativní plurálové tvary analyzovat v souvislostech s dalšími kolísajícími plurálovými tvary (genitivem a partitivem plurálu). Pro tvary genitivu a partitivu plurálu vidí vysvětlení, které se zakládá na inspiraci dvouslabičnými kmeny (jde podle něj o šíření analogických tvarů). Pro illativ, komitativ a essiv pak nabízí vysvětlení, že jde o ovlivnění tvary genitivu a partitivu plurálu. Karlsson (1982: 336) považuje, s odkazem na Ikonena, za kritérium sjednocující plurálové tvary délku slabiky s i-ovým diftongem. Slabý stupeň se vyskytuje na začátku slabiky o více morách (srov. *man.si.koi.ta*, *man.sik.ko.ja*, *man.si.koi.hin*). Podle Karlssona je tak namísto pravidla o otevřených a uzavřených slabikách potřeba pravidlo odkazující na délku slabik, tak můžeme dané výjimečné případy a obvyklé případy střídání stupňů sjednotit.

rozsahem i dopadem. Ve finštině jde vždy pouze o segmentální změnu, která se může týkat konsonantů /k/, /p/, /t/ a jejich kombinací s jinými konsonanty. Dělí se tradičně na kvalitativní (alternance geminátů : jednoduchý konsonant) a kvantitativní (asimilace, odpadnutí konsonantu apod.).

Na druhou stranu se tyto případy liší od obvyklého střídání stupňů v tom, že výskyt slabého a silného stupně kolísá a nevyskytuje se u všech střídajících se skupin konsonantů a typů zakončení stejnoměrně. Nejčastější je podle Karlssona (1982: 336) u víceslabičných slov zakončených na *-kkA*, poměrně obvyklé je u slov zakončených na *-kkO*, *-ttA* a *-ppA*, vzácné u slov zakončených na *-ntA*, *-nkA*, *-ntO*, *-nkO*, *-nki*, *-ttO*, *-tti* a *-kki* (jiné případy střídání než kvantitativní *kk : k*, *tt : t*, *pp : p* a asimilace *nk : ng*, *nt : nn* se v daných pozicích nevyskytují).

Z dalších kmenových variant se pro všechny illativní koncovky užívá vždy kmene vokalického a nikdy konsonantního (např. v genitivu plurálu závisí výběr koncovkového alomorfu i na tom, zda daný deklinační typ má nebo nemá konsonantní kmen, pokud má, použije se tento kmen a k němu adekvátní koncovkový alomorf). Další podoby kmenové alomorfie jsou typické pro daný deklinační typ (např. jde o formaci singulárového vokalického kmene, srov. *osoite*, kmen *osoitte-*, ill. sg. *osoitteeseen*, *kysymys*, kmen *kysymykse-*, ill. sg. *kysymykseen*, od *osoite* „adresa“, *kysymys* „otázka“). Jednotlivé koncovky illativu se tak při svých preferencích kmene příliš neliší. Jak jsme ale pozorovali, záleží při výběru koncovky na tom, jaký je tento kmen v konkrétních paradigmatických typech (zda končí na krátký vokál, dlouhý vokál, diftong, záleží také na počtu slabik kmene / poloze koncovky vůči přízvuku).

Nutnost pojednávat o illativních formách (kmen + koncovka a případně posesivní sufix), ne pouze o koncovkách illativu, se tak projevuje nejen v plurále. Dříve jsme už uvedli možnosti, jak pojímat vzájemnou souhru kmene a koncovky ve finštině s použitím Langackerova přístupu. Jedná se o rozlišení (spíše) autonomních a (spíše) závislých součástí v syntagmatickém spojení. Závislý komponent je ten, který má v rámci své charakteristiky odkaz k jinému komponentu (obvykle koordinovaně sémanticky i fonologicky). Součástí charakteristiky sufixu je pak schematický kmen, k němuž je sufix připojen. O všech těchto variantách, tj. o illativním morfému, můžeme tvrdit, že jsou to ve spojení kmen + koncovka ty (spíše, více) závislé struktury, a to jak fonologicky, tak sémanticky. Illativní morfém ke své existenci potřebuje jmenný kmen, lze ho charakterizovat jako operaci na kmeni. Fonologická závislost se může projevovat různě: koncovky *-Vn* a *-in* netvoří samostatnou slabiku, ale jsou operací na poslední slabice kmene, všechny illativní koncovky kromě *-seen* pak přizpůsobují svůj vokál podle posledního vokálu kmene (nebo spojení kmene a plurálového morfému), hlavní přízvuk je ve finštině na první slabice, proto typicky spočívá na kmeni, ne na koncovkách. Sémantickou závislost jsme také předběžně charakterizovali už dříve (srov. kapitola 4. 2. 3), význam illativu obsahuje schematický vztahný bod, který k uskutečnění illativu musí být specifikován jmenným kmenem. Závislá struktura jako součást své charakteristiky předpokládá jinou strukturu, sufix předpokládá kmen, pádová kategorie předpokládá jméno. Pro finštinu je pak charakteristické, že jméno je v případě spojení s koncovkou (číslo a/nebo pádu a/nebo posesivity) reprezentováno tzv. kmenem (*vartalo*), tj. tvarem, který se samostatně nevyskytuje. Samostatně se vyskytujícím

tvarem, tj. fonologicky zcela autonomním, je nominativ singuláru. Ve finštině je pak charakteristicky závislost oboustranná (to, že je použit kmen, předjímá použití nějaké koncovky). Koncovku však můžeme považovat za spíše závislou na kmenech než naopak. V takovém popisu je pak v charakteristice fonologického vyjádření illativu zahrnuta příslušná koncovka i to, že kmen před ní je např. v silném stupni, nebo to, zda končí na krátký vokál, dlouhý vokál nebo diftong. Namísto tradičního označení illativního morfému jako *-Vn*, *-hVn* nebo *-seen* bychom tak mohli popsat fonologické vyjádření illativu jako *...Vn*, *...hVn*, *...seen*, kde *...* značí schematický kmen (při spojení s konkrétním jménem dojde k jeho rozpracování). Mohli bychom tento schematický kmen i částečně více specifikovat, např. takto: *...VVn* nebo *...VhVn* (kde podtržení značí přízvukost slabiky). Protože se jedná o dobře ustálená schémata finské gramatiky, můžeme mluvit o symbolických jednotkách, např. [ILLsg/...seen], [ILLsg/...hVn].

Při spojení kmene, plurálového morfému a illativní koncovky pak počítáme s hierarchickou strukturou tohoto syntagmatického spojení. Kmen a plurálový morfém vytvoří tzv. plurálový kmen (pro nějž ve finštině existuje i tradiční označení *monikkovartalo*). Jedná se zde opět o spojení, které se nevyskytuje samostatně, ale předjímá následující pádovou koncovku (při vyjádření plurálu pomocí *-i* musí následovat koncovka, v nominativu plurálu se ke kmenech připojuje *-t*, srov. např. *vanha-t*_{NOMpl}, *vanhoi-ssa*_{INESpl}, *vanhoi-hin*_{ILLpl}). Plurálový kmen je pak spojen s koncovkou illativu, o dané hierarchii svědčí přízvučením vokálu koncovky předcházejícímu plurálovému *-i*. Tímto se nechceme klonit k procesuálnímu popisu morfologické operace ve smyslu „nejdřív spoj kmen s plurálovým morfémem, poté přidej koncovku“ (procesuální popis je typický pro Karlssona, 1982, který u illativu ale ostatně soudí, že je lépe pojímat obě operace jako celek). Má jít jen o rozbor vzájemných vztahů v syntagmatickém spojení ve smyslu autonomní / závislé struktury. Ze sémantického hlediska potřebuje plurál ke své demonstraci jmenný kmen (s nímž je pak poměrně těsně fonologicky propojen), není to např. tak, že by plurálový morfém potřeboval ke své demonstraci illativní morfém nebo jmenný kmen by nutně předpokládal plurálový morfém. Něco jiného je, že celý tvar illativu plurálu může být sám o sobě ustálenou jednotkou, lze uvažovat i o tom, že ustálenými jednotkami jsou plurálové varianty *-iin*, *-ihin*, *-isiin*, tak jak je označuje Karlsson. Zde bychom počítali se symbolickými jednotkami [ILLpl/...iin], [ILLpl/...ihin], [ILLpl/...isiin], ve kterých je zahrnut i schematický jmenný kmen. Není také vyloučeno, že jednotkou může být některý frekventovaný zcela specifikovaný tvar illativu plurálu.

Kromě výše popisované typicky jmenné deklinace se illativ vyskytuje také u tzv. 3. infinitivu, u kterého následuje po koncovce 3. infinitivu (*-mA-*) připojené k slovesnému kmenech a má vždy koncovku *-Vn* (srov. např. *katsomaan* od slovesa *katsoa* „dívat se“, např. ve větě *Tulin katsomaan, mitä täällä on tapahtumassa*. „Přišel jsem se podívat, co se tu děje.“). V tomto případě není illativ kombinovatelný s kate-

gorií čísla ani s posesivními sufixy. Sufix tzv. 3. infinitivu je zde opět ve smyslu fonologickém i sémantickém operací na slovesném kmeni, takto vytvořený celek (slovesný kmen + sufix 3. infinitivu *-mA-*) opět předpokládá užití pádové koncovky (illativu, inessivu, elativu, adessivu nebo abessivu).

6.2 Historický vývoj illativních tvarů ve finštině

Jak už jsme zmínili u estonštiny, illativní koncovka se obvykle rekonstruuje do podoby **-sen*. V řadě případů se pak předpokládá následný vývoj **-sen* > **-hen*³², kde v další fázi mohlo být *h* vypuštěno. Různé varianty illativní koncovky pak reprezentují různé fáze tohoto procesu, některé formy jsou také považovány za analogické (Häkkinen 2002: 81). Ve standardní finštině se *h* zachovalo po slabikách pod hlavním přízvukem a v deklinaci některých zájmen. V pozici po nepřízvučné slabice se objevuje v jiných baltofinských jazycích, ve finštině zejména ve starším psaném jazyce a archaickém (nebo archaizujícím) poetickém jazyce a v dialektech (srov. Häkkinen 2002: 81). Příklady illativní koncovky se zachovalým *h* ze staršího psaného jazyka (*vanha kirjasuomi*, cca 1540–1820) srov. např. u Agricoly *matkahan*, v dnešní podobě *matkaan*, od *matka* „cesta“, u Westha *merehen*, *elämähän*, v dnešní podobě *mereen*, *elämään*, od *meri* „moře“, *elämä* „život“, u Jacoba Finna *sucuhun*, *waimohons*, v dnešní podobě *sukuun*, *vaimoonsa* od *suku* „rod“, *vaimo* „manželka“ (Rapola 1965: 199).

Koncovka *-hVn* se podle Rapoly (1965: 258) vyvinula z rekonstruované podoby **-hen* relativně brzo (v období tzv. pozdní prafinštiny, *myöhäiskantasuomi*), když se vokály koncovky začaly přizpůsobovat vokálu předcházejícímu *-h*. Podle Rapoly (1965: 259–260) se asimilace neodehrála současně u všech vokálů (např. illativní forma *siihen* od zájmena *se* reprezentuje neasimilovaný stav, další příklady lze najít v dialektech). Podobný druh asimilace nastal u plurálových variant, kde můžeme najít ojedinělé příklady neasimilované varianty ve starších textech (např. u Agricoly *taivaisen*, u Kollania *taewaisehen*, v dnešní podobě *taivaisiin* od *taivas* „nebe“) (srov. Rapola 1965: 261). Objevují se i varianty koncovky *-hVn* s dlouhým vokálem (např. *puihijn*, *siiheen*, *menoihiin*), ale ty můžeme považovat za nářeční (Rapola 1965: 261).

Illativní koncovka *-Vn* je výsledkem procesu, při němž bylo *h* z koncovky *-hVn* vypuštěno, typicky v pozici po nepřízvučné slabice (srov. Rapola 1965: 258–259). Při užití koncovky vzniká dlouhý vokál v nepřízvučné slabice, ortografická reprezentace délky je ale ve starých textech značně rozkolísaná. Často pak předpokládáme dlouhý foném tam, kde je zaznamenán krátký. Kromě toho se finské dialekty různí s ohledem na opozici kvantity v nepřízvučných slabikách, což by mohlo být důvodem pro značnou variabilitu ve starších textech (Rapola 1965: 70). Rapola

32 Změna **s* > **h* je pozorována ve všech baltofinských jazycích (Häkkinen 2002: 81).

uvádí (1965: 72–73), že illativní formy s koncovkou *-Vn* jsou někdy zaznamenány dvojitým grafémem už v nejstarších textech (např. u Hemminki *Maskulainen iloon*, *Joukoon*, *Toriin*, u Sorolainen *ijancaickiseen Elämään*, v Bibli z roku 1642 *kirjaan*, *wirtaan*, *punaiseen mereen*, *Egyptijn*, od *ilo* „radost“, *joukko* „množina, skupina“, *tori* „trh, tržiště, náměstí“, *iänkaikkinen* „věčný“, *elämä* „život“, *kirja* „kniha“, *virta* „proud“, *punainen* „červený“, *meri* „moře“, *Egypti* „Egypt“).

Jednou z možností vzniku illativní koncovky *-seen* je inspirace illativními tvary kmenů zakončených na *-(i)se-* (srov. např. *punainen*, ill. sg. *punaise-en*, ill. pl. *punaisi-in*), kde *-se-* je součástí kmene (srov. Hakulinen 2000: 104). Dalším možným vysvětlením je, že jde o pleonastickou koncovku: *-seen* < **-sehen* (Häkkinen 2002: 81). Podle Rapoly (1965: 260) má koncovka *-seen* s dlouhým vokálem dlouhou tradici v psané finštině, příklady lze najít už u Agricoly, a kromě toho zápis *-sen* mohl značit jak koncovku s krátkým, tak i dlouhým *e*. Podle Rapoly (1965: 187) je koncovka výsledkem kontaminace (**-sehen* > *-seen*), zároveň ale mohly mít na její ustálení vliv illativy od kmenů zakončených na *-(i)se-*.

Předpokládá se, že původní **-sen* bylo zachováno beze změny na **-hen* u těch deklinačních typů, kde slabika předcházející illativní koncovce začínala na **s/*š* > *z* > *h* > \emptyset . Např. *taivaaseen* < *taiva(h)asen*, kde dlouhý vokál *ee* v moderní podobě je analogický (srov. Häkkinen 2002: 81; VVKS 14.5.3; Rapola 1965: 187). Předpokládané užití variant *-sen* a *-hen* je takové, že *-sen* bylo použito tam, kde předchozí slabika začínala na *h* (*taivahasen* od *taivas* „nebe“, *kappalehesen* od *kappale* „kus“), jinde se používala varianta *-hen* ~ *-hVn* (např. *vattehen* od *vaate* „kus oblečení“ (srov. VVKS 14.5.1). Analogické užití jiné varianty, než předpokládají tato pravidla, je možné. Podle Rapoly (1965: 186–187) byla koncovka *-sen* nahrazena *-hen*, pokud následovala po druhé slabice (**pihasen* > *pihahan* > *pihaan* od *piha* „dvorek“), beze změny zůstala, pokud následovala po třetí slabice (např. u Agricoly *Honehesen*, *murehisens*, u Salamnia *caunihisen*, od *huone* „pokoj, místnost“, *murhe* „starost“, *taivas* „nebe“, *kaunis* „krásný“). Rozšíření (generalizace) jedné nebo druhé varianty koncovky (se *s* nebo *h*) také podle Rapoly (1965: 187) vyústila ve variaci *-hin* ~ *-siin* v plurálu.

Illativ singuláru u tzv. kontrahovaných kmenů³³ byl posléze sjednocen užitím koncovky *-seen* (např. u Agricoly *vaattehen*, v dnešní podobě *vaatteeseen*, srov. Rapola 1965: 187; VVKS 14.5.1). Ve starších textech lze také najít tvary s vypuštěným *h* (*vaatteen*, *Casten* od *kaste* „křest“), které jsou pak homonymní s genitivu (v dnešní ortografii *vaatteen*, *kasteen*) (srov. VVKS 14.5.1, 14.5.2). Pro illativ kontrahovaných kmenů tak ve starším psaném jazyce existovalo více soupeřících forem (srov. VVKS 14.5.3), tato variabilita byla pak nahrazena užitím koncovky *-seen*, což také eliminovalo homonymii s genitivními tvary.

33 Kontrahované kmeny jako např. *taivas*_{NOM} : *taivaan*_{GEN}, *kaunis*_{NOM} : *kauniin*_{GEN}, *huone*_{NOM} : *huoneen*_{GEN} mají v nominativu singuláru zkrácený a sekundární kmen, většina forem se odvozuje od kmene patrného z genitivního tvaru. Příslušné deklinační (a konjugační) typy pak znají tzv. obrácené střídání stupňů (jako u *vaate*_{NOM} : *vaatteen*_{GEN}, *hammas*_{NOM} : *hampaan*_{GEN}).

I u plurálových tvarů illativu se ve starším psaném jazyce můžeme setkat s formami s vypuštěným *h* (*paickoin*, *aicoin*, v dnešní podobě *paikkoihin*, *aikoihin*, od *paikka* „místo“, *aika* „čas“). Vypuštěna mohla být i plurálová koncovka *-i*, pokud byla součástí *i*-ového diftongu (*tecohin*, *paickohin*, od *teko* „čín“ a *paikka* „místo“). (Srov. VVKS 14.5.2.)

Vokalismus plurálové koncovky *-siin* je podle Rapoly (1965: 261) výsledkem asimilace (podobně jako u dalších illativních koncovek), mohli bychom také přemýšlet o motivaci plurálovými illativy kmenů zakončených na *-(i)se-* (*punaisiin*, *ihmisiin*, od *punainen* „červený“, *ihminen* „člověk“). Ve starším psaném jazyce bychom se setkali i s neasimilovanými podobami (u Agricoly *Hambaisens*, *murehisens*, *taiuaisen*, u Ljunga *ulkohuoneisen*, v dnešní podobě *hampaisiinsa*, *murheisiinsa*, *taivaisiin*, *ulkohuoneisiin* od *hammas* „zub“, *murhe* „starost“, *taiwas* „nebe“, *ulkohuone* „záchod“) (Rapola 1965: 261).

6.3 Finský illativ v procesu standardizace

Něco o vývoji illativních koncovek v souvislosti s procesem standardizace můžeme usuzovat podle stanovisek v gramatikách různého stáří, z pozdější doby nás pak budou zajímat dvě rozhodnutí jazykové komise týkající se forem illativu. U starších gramatik se spoléháme na sekundární zdroj (Wiik 1989, 1990, 1991). Pro přesnější představu by pak bylo nutné analyzovat texty různého stáří, a výskyty illativu v nich, na to zde však nemáme prostor. Některé tendence výskytu illativních forem ve starších textech už byly zmíněny v předchozí kapitole.

Illativ jako pád první zmiňuje Barthold Vhael (*Grammatica Fennica*, 1733), v jednotlivých deklinacích uvádí formy se zachovaným *h* (*calahan*, *wetehen*), v textu však zmiňuje i možné formy bez *h* (*calaan*). Takové illativní formy odvozuje z nominativu prodloužením vokálu a přidáním *n*, v některých dialektech je pak podle něj možné vložit *h*. Jako pravidelnou illativní koncovkou uvádí *sen* tam, kde předchozí slabika je typu *-hV-* (*tullehesen*_{ILL.sg}, *tullehisen*_{ILL.pl}). (Wiik 1989: 61–68, 83; Severidt 1996.)

Podle Wiika bychom další pravidla pro tvoření illativu našli např. u Strahlmanna (*Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen*, 1816), který odvozuje illativ z genitivu tak, že se vokál předcházející *n* prodlouží, u jednoslabičných slov se pak přidává *hVn* (kde *V* je stejný vokál jako ten před *h*, po vokálu *i* se pak použije *hen*, např. *koi* : *koihen*) (Wiik 1989: 127–128, 132). V illativu plurálu pak přidává koncovku *hin*. Podle Wiika (1989: 110) jsou některé jím zmiňované illativní formy z dnešního hlediska podivné (např. *lambahan*, *kaloin* a *lambahin*), Wiik může mít na mysli to, že z těchto forem je první zaměnitelná s genitivem, druhé dvě s instruktivem. U Jakoba Judéna (*Försök till utredande af finska språkets grammatik*, 1818) bychom pak našli zmínku o distribuci koncovek s *h* a bez něj, kde *h* se přidává k jednosla-

bičným slovům a názvům dnů typu *sunnundai* : *sunnundaihin*. Pokud genitiv končí na dlouhý vokál, přidává se *seen*. (Wiik 1989: 160.)

Wiktström (*Försök till en Finsk Grammatika, framställande en enda Deklination och en enda Conjugation*, 1832) zmiňuje tuto koncovku v podobě *seen* nebo *sehen*, používá se podle něj proto, že by v daných případech nešlo pomocí pouhého *n* odlišit illativ a genitiv singuláru. V plurálu přidává *iin*, a tam, kde je v singuláru *seen*, pak *isiin* (např. *lampaaseen* : *lampaisiin*). Vůbec nezmiňuje koncovku *hin*, takové tvary považuje za paralelní k těm s koncovkou *iin* (např. udává *karhuuin* a v závorce *karhuihin*). (Wiik 1990: 77–79.)

Corander (*Suomalajnen Kieli-oppi kowlujen tarpe'eksi*, 1845) dokonce používá kmen illativu jako výchozí pro tvoření dalších tvarů a illativní tvary pak slouží pro rozlišení tří deklinací. V singuláru má koncovky *hVn*, *Vn*, *seen* (*jäähän*, *palo'on*, *wapaaseen*), v plurálu *jhin*, *j'in*, *jsin* (Wiik 1990: 171–172). V pozdějších gramatikách se pak podle Wiika (1991: 27–28, 104–105, 181–182, 184, 196, 222–223) jako nová objevuje koncepce abstraktních tvarů, z nichž jsou konkrétní odvozovány pomocí pravidel. Tak se např. u Euréna (*Grunddragen till Finsk Formlära*, 1846, *Finsk Språklära*, 1849) a Collana (*Finsk Språklära, Förra Delen, Formläran*, 1847) mluví o koncovce illativu singuláru *h-n* nebo *hen*, kde pomlčka nebo *e* jsou vyměněny za konkrétní vokál, podobně také o koncovce illativu plurálu *i-h-n*. Eurén ve své gramatice z roku 1849 uvádí následující pravidla: u nekontrahovaných kmenů se v singuláru použije koncovka *h-n*, v plurálu *ih-n*, přičemž *h* může být vypuštěno kromě těch případů, kdy následuje po první slabice nebo sekvenci VV (proto nemůže být *maaan*, *maiin*, *taloiin*, ale *maahan*, *maihin*, *taloihin*), nutně je pak *h* vypuštěno, když předchozí slabika začíná na *h* (proto *rahaan*, *mieheen*, ale ne *rahaan*, *miehehen*). Eurén tak nechává otevřenou možnost používat obě možnosti u vícelslabičných kmenů zakončených na krátký vokál, např. *talo* : *taloon* ~ *talohom*_{ILL.sg}, *kivi* : *kiviin* ~ *kivihin*_{ILL.pl}. U kontrahovaných kmenů se pak v singuláru připojuje koncovka *sen* (*harmaasen*, *vierahasen*, *sileesen*), v plurálu *isin* (*harmaisin*, *vierahisin*, *sileisin*). (Wiik 1991: 222–223.)

V o něco mladších gramatikách je distribuce koncovek *-Vn* a *-hVn* vymezena jednoznačněji. Genetz (1881: 24–25) udává pravidla, která odpovídají dnešním: koncovka illativu singuláru je u dvou- a vícelslabičných slov *-sen* (obvykle se vyslovuje dlouze, tj. *-seen*), u jednoslabičných slov se používá koncovka *-h-n* (mezi nimi je stejný vokál, jako ten předcházející *h*), v jiných případech se prodlužuje předchozí vokál a přidává *n*. V illativu plurálu se pak použije koncovka *-sin* (čti *-siin*) tehdy, když je v singuláru *-sen*, jinak se po diftongu používá *-h-n* a po krátkém vokálu prodloužení vokálu a *n*. V poznámce pak Genetz píše, že někteří spisovatelé užívají v plurálu namísto *-sin* koncovky *-h-n* (např. *vieraihin*), a že v básnickém jazyce se koncovka *-h-n* objevuje v singuláru i v plurálu i po krátkém vokálu. V podstatě stejná pravidla a podobné formulace bychom našli ve čtvrtém vydání gramatiky, tentokrát autor vystupuje pod příjmením Jännes (1895: 46–47). A tentokrát udává

na prvním místě dlouhé varianty (-*seen*, -*siin*), krátké už jen v závorce, a píše, že do poslední doby bylo zvykem psát koncovky s krátkým vokálem, i když je obvyklejší je vyslovovat s dlouhým vokálem³⁴.

Podobná distribuční pravidla zmiňuje také Setälä (Setälä – Sadeniemi, citujeme podle vydání z roku 1972³⁵). Vyjmenovává koncovky -*n* (v příkladech udává hranici kmene a koncovky *koulu-un*, *kirkko-on* apod.), -*h-n*, -*seen*, -*siin*. Prodloužení vokálu a přidání *n* se používá po krátkém vokálu nepřízvučné slabiky, -*h-n* po vokálu pod hlavním přízvukem stejně jako po všech diftonzích. (Toto pravidlo Setäly – Sadeniemiho pak zahrnuje použití koncovky -*hin* v plurálu, např. *vieraihin*, *asuntoihin*, stejně jako případy typu *sunnuntaihin*.) Koncovka -*seen* se používá po dlouhém vokálu v nepřízvučné slabice, ve stejných paradigmattech se pak v plurálu paralelně vyskytují -*siin* i -*hin*. Koncovka -*siin* se i jinak vyskytuje po kontrahovaném diftongu (např. *korkeisiin*). V poznámce je zmíněno, že dříve se psaly koncovky -*sen* a -*sin* s krátkými vokály, tyto podoby se ale přestaly používat. Vyskytují se v kalevském jazyce (např. *lainehesen*, *hettehisin*). (Setälä – Sadeniemi 1972: 67–68.)

Penttilä (1963: 191–193) uvádí celou šíři variant illativních koncovek, z nichž pak některé označuje za užívané spíše jen v básnickém jazyce nebo vysokém stylu. Takovéto označení uvádí u koncovky -*hVn* tam, kde lze užít i prodloužení vokálu a *n* (např. *tuleen* ~ *tulehen*). Za obecně málo užívanou označuje koncovku -*sen* u dvou- a víceslabičných kmenů zakončených na dlouhý vokál (*kirves* : *kirveesen*, *vene* : *veneeseen*), v básnickém stylu se s touto koncovkou setkáme i po kmeni, u nějž nedošlo ke kontrakci (*huone* : *huonehesen*, *taivas* : *taivahasen*). Ještě méně obvyklá je podle Penttily koncovka -*sin* pro illativ plurálu, je dnes známá pouze z lidové poezie. U koncovky -*seen* pak Penttilä uvádí i variantu -*sehen*, která taktéž patří do básnického jazyka. Podobně u plurálové varianty -*siin* uvádí i -*sihin*. Zde uvádí už konstatované distribuční pravidlo, koncovka se podle něj v obecném jazyce vyskytuje pouze u těch kmenů, které v singularu používají variantu -*seen*, illativy plurálu jako *korkeisiin*, *tärkeisiin* označuje za nářeční. Penttilův přehled illativních koncovek je tak sice širší než mnohde jinde uváděný, je tomu však proto, že se snaží zahrnout i varianty básnické a dokonce takové, které se vyskytují jen v lidové poezii. Jinak se jeho popis distribuce illativních koncovek neliší od předchozích zmíněných.

K obecným tendencím, které bychom na základě tohoto zběžného přehledu mohli pozorovat, patří vyjasnění distribučních pravidel mezi variantami -*Vn* a -*hVn* (volná variace je případně využita jako prostředek stylový). Varianty -*seen* a -*siin* pak vytlačily varianty s krátkými vokály i pleonastické koncovky typu -*sehen*. Zřetelně se prosadil reduplikační vokál. Starší gramatiky neposkytují zdaleka tak přesná distribuční pravidla, což může být dáno nejen jejich neexistencí, tj. např. širšími

34 „Illatiivin päätteitä -*seen* ja -*siin* on viime aikoihin asti kirjoitettu -*sen* ja -*sin*, vaikka niitä yleisemmin äännetään pitkällä vokaaleilla.“

35 Jedná se o devatenácté vydání gramatiky, první vydání bylo v roce 1898.

možnostmi vzhledem k variacím v dialektech, ale případně také slabším povědomím autorů gramatik o distribuci koncovkových alomorfů. Jinou pozorovatelnou tendencí může být také to, že oproti starému psanému jazyku postupně zmizely případy, kdy by illativní forma byla zaměnitelná s genitivem, případně forma illativu plurálu s instruktivem. V novějších gramatikách s přesně formulovanými pravidly tvoření a distribuce už takové formy nemají místo. Mohli bychom soudit, že tam, kde starší gramatiky spíše konstatují tendence v užívání, se od novějších gramatik-učebnic očekává stanovení jasných pravidel. Standardizace tak s sebou přináší jednoznačné formy a jednoznačnější pravidla distribuce. V jednom případě se však očekávání ke zřetelnosti distribučních pravidel ukázala jako příliš smělá. Itkonen (1959: 372–373) připisuje Genetzovi, že jako první zavedl pravidlo, že *-siin* se používá v illativu plurálu tam, kde *-seen* je v illativu singuláru. Toto pravidlo pak převzali další, až se z něj stala požadovaná norma, která se s nelibostí stavěla k užívání *-siin* u slov typu *korkea* a *lyhyt*, která mají v ill. sg. *-Vn*. Podle některých by formy se *-siin* měly být nářeční, založené na v té době už nestandardním nominativu typu *korkee*, *silee* (v illativu sg. je pak nutně *korkeeseen*, *sileeseen*, srov. Itkonen 1959: 374). Záleží ovšem na interpretaci pravidla, zda jej např. přijmeme jako návod k použití koncovky *-siin* tam, kde se v singuláru vyskytuje *-seen*, nebo zda jej budeme považovat za absolutní pravidlo, které znemožňuje použití koncovky *-siin* tam, kde v singuláru není *-seen*. Situace trochu připomíná otázku distribuce estonského dlouhého a krátkého illativu a návaznosti na kontext užití (srov. kapitola 5.4). Formulaci, která může být míněna jako vyjádření tendence, lze přeformulovat do podoby pravidla a od pravidel se očekává obecná platnost. Negativní postoj k tvarům typu *korkeisiin*, *lyhyisiin* však netrval dlouho. S odkazem na článek Terho Itkonena, v němž dokazuje, že takové tvary převládají nad tvary s koncovkou *-hin*, jazyková komise (*kielilautakunta*) uznala v roce 1960 obě varianty za správné (Kielikello 7/1974)³⁶. Změna je pak dobře pozorovatelná v příručkách správného psaní, v *Kirjoita hyvää suomea* z roku 1952 bychom našli, že koncovkou illativu plurálu je *-siin* jen tam, kde je v singuláru *-seen* (Korhonen 1952: 50–51). V *Hyvää suomea* z roku 1987 se pak dočteme, že v ill. pl. může být *-siin* i *-hin* tam, kde je v ill. sg. *-seen* nebo nom. sg. končí na *-eA* (Pirkko Leino 1987).

Druhé zmiňované rozhodnutí jazykové komise, z roku 1958³⁷, se týkalo plurálních illativních tvarů ve slabém stupni, které nebyly předtím považovány, na rozdíl od slabých genitivů a partitivů plurálu víceslabičných slov, za vhodné. Na návrh Terho Itkonena se upustilo od pohledu zúženého pouze na genitiv a partitiv plurálu (srov. s. 90 a dále v kapitole 7.8.4).

36 <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1133>

37 <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1132>

6.4 Finský illativ jako schematická síť

Podobně jako u estonského illativu se pokusíme popsat alomorfiu finského illativu s pomocí konceptu schematické sítě (viz Langacker 1987: 65–76, 91–96, 369–369–408 a kapitoly 4.1.2 a 5.5.2 v této práci). V případě finského illativu už takový přístup zčásti navrhl Pentti Leino (1999: 129–130). Leino uvádí některé finské pádové koncovky, mezi nimi i ty illativní, jako příklady, na nichž lze ukázat Langackerův pojem schématu (v tomto případě se jedná o formu, tedy fonologický pól, obecně jde Leinovi spíše o příklady sémantické). Jednodušším příkladem schématu jsou např. koncovky inessivu nebo abessivu zachycené jako *-ssA*, resp. *-llA*, kdy v obou případech jde buď o předovokálovou (*-ssä*, *-llä*), nebo zadovokálovou (*-ssa*, *-lla*) variantu. Podobně se ve finské literatuře používá abstrakce (schématu) *O* pro *ö/o* a *U* pro *y/u*. V případě illativu můžeme za schémata považovat *-hVn* a *-Vn*, která obě mají osm příkladů (*instantiations*).

Ve zmíněných případech se tradičně uplatňuje pojem morfofoném, který stejně tak, pro případ alomorfů, odkazuje na jistou abstrakci od některých specifických vlastností. Případně nejobecnější schéma zahrnující všechny varianty illativu ve finštině by pak odpovídalo pojmu morfém. Karlsson (1982: 31–34) pro illativ zavádí také pojem kvazimorfém (v singuláru se jedná se *-hVn*, *-Vn*, *-seen*): kvazimorfém neobsáhne celý morfosyntaktický rys „illativ“, na druhou stranu je sám uskutečňován alomorfy (v případě *-seen* a jsou to alomorfy *-seen/-see-*, druhý z nich se vyskytuje před posesivním sufixem).

Leino se zmiňuje také o tom, že by bylo možné obě jmenovaná schémata (*-hVn* a *-Vn*) obsáhnout v jednom abstraktnějším, ale je obtížné si představit schéma, které by (vedle variant *-hVn*, *-Vn*, *-hin*, *-in*) obsáhlo i varianty *-seen* a *-siin* (srov. Leino 1999: 129–130). Také Karlsson (1982: 290–291), i když v rámci odlišného teoretického přístupu, nepovažuje za správné podříditi varianty *-Vn* a *-hVn* pod jediné morfolexikální pravidlo (morfolexikální umístění je zde v podstatě připojením pádové koncovky), kde by koncovka *-hVn* musela představovat primární variantu, a *h* by bylo za jistých okolností vypuštěno.

Pokud chceme využít schematické sítě, je nutné si uvědomit, že Leino zde uvažuje jen ve smyslu schématu, tj. pouze v jednom rozměru schematické sítě (podobně jsou na tom i pojmy morfofoném, morfém, kvazimorfém). Ve schematické síti uvažujeme i v dalším rozměru, totiž ve smyslu rozšíření, ve výsledku jde pak o příklady typické a méně typické. Oba rozměry se také mohou vzájemně kombinovat. Pokusíme se tedy úvahu na dané téma rozvést dále. Na jednu stranu uvažujeme o poněkud širších možnostech kategorizace, než na jakých jsou založeny pojmy morfofoném nebo kvazimorfém. Kromě toho nebudeme uvažovat pouze o illativních koncovkách, ale také o celých illativních tvarech (syntagmatickém spojení kmene a illativní koncovky).

Jak už bylo řečeno, lze v popisu finského illativu pracovat se schémata *-Vn* a *-hVn*. Méně zřejmé je, zda pod ně lze řadit plurálové varianty *-in* a *-hin*, a zda můžeme případně abstrahovat i další schémata. Zařazení plurálových koncovek *-in* a *-hin* pod schémata *-Vn* a *-hVn* je teoreticky možné (pokud se zaměříme na fonologickou strukturu koncovky), na druhou stranu se nezdá jako vhodné. Můžeme to udělat čistě jen pro pádové koncovky illativu, méně vhodné se to jeví, pokud uvažujeme o celém tvaru, který v plurálu obsahuje plurálovou koncovku *-i-* a vokalismus illativní koncovky je její (zesilující) ozvěnu. Při zařazení plurálových koncovek *-in* a *-hin* bychom tak ignorovali motivaci vokalismu koncovky a illativní formu jako celek (stejně jako případný celek „číslo + pád“, tak jak ho pojímá Karlsson, jinak řečeno status jednotky zakončení *-iin* a *-ihin*). Naopak se nám jeví jako vhodné uvažovat o schématu společném všem plurálovým variantám illativu (včetně *-siin*), které říká, že vokalismus koncovky duplikuje plurálový vokál *-i-*.

Podobně se nejeví jako přínosné abstrahovat schéma, které by obsáhlo variantu *-Vn* i *-hVn*, byť je to možné (schéma by specifikovalo jen zakončení na *...Vn*). Ve finštině bychom mohli uvažovat o velmi obecném fonologickém schématu pro illativ, které by říkalo, že kmen je následován pádovou koncovkou, která končí na *Vn* (obecně pak má illativ podobu *...vokál + n*). Takové schéma je o něco konkrétnější než to, o kterém jsme uvažovali u estonského illativu, kde můžeme říct jediné to, že se jedná o nějakou operaci na kmeni, abychom obsáhli i introflekční tvary. I ve finském případě je však takové schéma příliš obecné na to, aby mohlo charakterizovat přímo illativ a odlišit jej od jiných tvarů (podobné schéma by měl např. finský genitiv). Navíc by toto schéma neobsáhlo ty případy, ve kterých po koncovce illativu následuje posesivní sufix (koncové *n* v tom případě odpadá). Nejobecnější schéma finského illativu tak s ohledem na fonologický pól můžeme specifikovat jen jako připojení sufixu (a to ve finské gramatice opravdu mnoho nespécifikuje). Pro většinu illativních tvarů bychom do tohoto obecného schématu mohli předpokládat i specifikování předcházejícího kmene jako silného (v případě kmenů se střídáním stupňů). Takové schéma by u kmenů s tzv. přímým střídáním stupňů jednoznačně odlišilo illativ od genitivu, k podobnému odlišení by však nedošlo u kmenů bez střídání stupňů a s tzv. obráceným střídáním (kdy je genitiv také silný). Navíc některá víceslabičná slova mohou mít v illativu plurálu kmen slabý (jedná se o kmeny s přímým střídáním stupňů). Opět neobsáhneme všechny příklady. Obecné schéma, které by charakterizovalo všechny podoby illativu ve finštině, je tak opět velmi abstraktní a nemůže sloužit k odlišení od jiných forem.

Možné lokální schéma, které bychom mohli zároveň považovat za určitý druh rozšíření, bychom označili jako *...VVn* (jakákoli sekvence fonémů následovaná dlouhým vokálem a *n*), případně bychom mohli vydělit specifitější schéma „tvar s kmenem v silném stupni zakončený na dlouhý vokál a *n*“ (protože se netýká koncovek *-hVn* a *-hin*, netýká se ani illativních tvarů plurálu se slabým kmenem). Pod schéma *...VVn* by spadaly illativy tvořené s pomocí koncovky *-Vn* a *-seen*, z plu-

rálových pak ty s koncovkami *-in* a *-siin*. V případě prvně jmenovaných vzniká dlouhý vokál přes morfematickou hranici (srov. *sauna+an*, *sinise+en*, *päivä+än*, *kyky+n*). To ale není pouhá souhra okolností, kde se koncovka začínající na vokál připojuje k vokalickému kmeni (tak je tomu např. v partitivu, kde dlouhý vokál přes morfematickou hranici může vzniknout, ale ne nutně, srov. *sauna+a*, *päivä+ä*, ale *piano+a*, *kyky+ä*). V případě illativu je dlouhý vokál součástí dané formy, prodloužení vokálu je cílem, ne náhodou (za součást koncovky *-Vn* zde považujeme schematický kmen zakončený na krátký vokál, který *V* reduplikuje). Morfematická hranice a vydělení koncovky je pak také určitý druh abstrakce, což je dobře vidět i na tom, že je závislá na interpretaci fonologické opozice kvantity ve finštině (viz kapitola 3. 3). Např. Skalička (1935: 49) analyzuje illativní formy jako *taloon*, *sanaaln* a říká, že séma illativ je zde vyjadřováno v rámci dvou morfémů (má na mysli kmen a koncovku, kmen alternuje *talo-* : *taloo-*, k druhé variantě kmene se přidává koncovka *-n*). Posunutí vnímání morfologické hranice (oproti tradičnímu *talo-on*, *sana-an*) je možné, pokud bychom opozici krátkých a dlouhých fonémů ve finštině vykládali jako přidání distinktivního rysu délka v případě dlouhých, nebo bychom předpokládali existenci krátkých i dlouhých fonémů už v základním inventáři. Zde se však držíme výkladu ve finštině tradičního, který považuje dlouhý foném za sekvenci dvou krátkých, pak není problematické umístit morfematickou hranici dovnitř takové sekvence. (Jak jsme mohli pozorovat ve starších gramatikách, označení koncovky jako *-Vn* je poměrně moderní záležitost, dříve se psalo o prodloužení vokálu a přidání *n*.) Protože pojednáváme o standardním jazyce, pro nějž je ortografický záznam zásadní podobou, můžeme v této otázce uvažovat o opoře tradiční finské ortografie, která umístění morfologické hranice doprostřed dlouhého vokálu umožňuje a možná i podporuje, a tím i abstrakci illativní koncovky *-Vn* (a *-in*). Protože však uvažujeme o celé illativní formě včetně kmene, je možné mluvit o zakončení na dlouhý vokál a *n*. Navrhujeme tak uvažovat o lokálním schématu ...VVn, které je charakteristické pro část illativních tvarů.

Jsou případy, na kterých lze pozorovat určitou spřízněnost koncovek *-Vn* a *-seen*. Jednou z nich je možná historická okolnost vzniku koncovky *-seen*, totiž inspirace illativními tvary jako *ihmiseen*, *sellaiseen* apod. (které jsou případem užití první varianty, ale mohly být u zrodu té druhé, tj. posloužit jako vzor pro rozšíření). Kromě toho jsme narazili na to, že ve starém psaném jazyce se tvary jako *vaatteen*, *kasteen* (v dnešní ortografii), které jsou v moderní finštině genitivu od *vaate/kaste*, mohly použít také jako illativy. Zde je těžké uvažovat o jasné morfematické hranici a jinak ve finské morfologii téměř všeobecně uplatňovaném dělení na zřetelné kmene a koncovky (genitiv je *vaattee+n*, *kasteen+n*, u illativu by byl buď nesmyslný kmen, nebo by illativní koncovkou muselo být *-n*). K objasnění illativnosti těchto tvarů bychom mohli mluvit o inspiraci (kontaminaci) illativními tvary s kmenem zakončeným na krátký vokál a koncovkou *-Vn*. Tyto illativní tvary lze možná považovat za pouhou odchylku, která byla později eliminována (na druhou stranu ho-

voří o tom, že zřetelné morfologické hranice nebyly vždy ve finštině tak typické). Velmi podobný druh „kontaminace“ se často vyskytuje u studentů finštiny, kteří tvary jako *vaatteen*, *huoneen* vyhodnotí (chybně) jako illativy, evidentně na základě analogie s illativy jako *järveen*, *suomeen*. K tomu, kdy je tvar obdobné fonologické struktury genitivem a kdy illativem, je potřeba paradigmatické znalosti (tj. znalosti podoby kmene a jeho proměn), samotný tento tvar o tom žádným způsobem nevyovídá. Taková znalost může být u studentů ještě příliš slabá.

Mohli bychom zde také zmínit smíšené paradigma *manner/mantere*, které může mít illativ podle starého vzoru *mantereen*, podle nového vzoru *mantereeseen*³⁸. Prvně jmenovaný tvar je zároveň genitivem podle nového vzoru. Podle Paunonena (2003: 214–215) je pravděpodobnější užití druhého illativního tvaru, který je jednoznačný a navíc patří k produktivnímu deklinačnímu typu. Změna deklinačního typu (jejímž důsledkem je smíšené paradigma) však nenastala u všech jmen původního typu *manner*, u slov jako *sisar*, *tytär* je tak illativ nadále pouze *sisareen*, *tyttäre*. I zde je tak ke správnému vyhodnocení daného tvaru potřeba znalost paradigmatického typu a/nebo znalost konkrétního lexému.

V této souvislosti můžeme připomenout pojem elaborační vzdálenosti (Langacker 1987: 68–70, 430, viz také kapitola 4. 1. 1 v této práci), totiž vzdálenosti mezi kategorizující strukturou a cílovou strukturou (vzorovou a cílovou, *standard and target structure*). Čím menší je tato vzdálenost, nebo je tak vyhodnocena, tím pravděpodobněji bude kategorizace za určitou formu přijata. Formy jména s fonologickou stavbou *...een* mohou být ve finštině vyhodnoceny jako illativ nebo jako genitiv. Elaborační vzdálenost mluví ve prospěch illativu, neboť fonologická struktura *...een*, kterou jsme výše navrhli spojovat s illativem, je specifitější než *...n* (genitiv má vždy koncovku *-n*). Takto jednoduchá je ale situace jen v případě výše zmíněných chybujících studentů. Mluví se nespolehlavě pouze na fonologickou strukturu výsledné formy illativu, ale také na paradigmatickou znalost – znalost daného lexému, a samozřejmě také na syntaktický a sémantický kontext. U studentů finštiny začátečníků mohou být všechny tyto informace ještě nedostatečně ukotvené, odtud typická chyba ve vyhodnocení forem *huoneen*, *vaatteen* jako illativních. Langacker (2000: 16) uvádí jako faktory ovlivňující, jakou strukturu vybereme za tu kategorizující daný případ: míru ustálenosti, dání přednosti vzhledem ke kontextu (*contextual priming*), třetím faktorem je míra překrývání mezi kategorizující a cílovou strukturou, v tomto ohledu mají větší šanci specifitější struktury před schematictějšími.

Jiným důvodem, proč uvažovat o popsaném schématu, může být také to, že ve tvarech s připojeným posesivním sufixem to může být předcházející dlouhý

38 Nový vzor je tentýž deklinační typ, podle kterého se skloňují slova končící na krátké *-e* jako např. *huone*, *vaate*, *kaste*.

vokál, který nese význam illativu (v tom případě je možná i homonymita s partitivem, srov. *käteesi*, ill. sg., *elämäämme*, ill. nebo part. sg.).

I pokud bychom přijali tento návrh na dílčí lokální schéma (...VVn), zdá se, že mezi formami finského illativu se těžko nacházejí souvislosti, které by spojovaly všechny nebo i jen větší část z nich, tj. schémata s širší platností než obvykle jmenované vzory (-Vn, -hVn, -seen, -in, -hin, -siin). I přesto, že se finské illativní koncovky na první pohled fonologickou stavbou navzájem podobají zřetelně víc než ty estonské. Můžeme tak vůbec uvažovat o vlastnostech, na kterých by byla založena kategorie illativních forem jako přirozená kategorie?

Zdá se, že pro popis podobností mezi finskými illativními koncovkami se dobře hodí pojem rodinných podobností, *family resemblances* (srov. s odkazem na Wittgensteina, 1953 [1993], Lakoff 1987: 12, 42, 62, 435; Anttila, 1974: 336, používá tento termín i pro popis alomorfů), kdy jednotliví členové kategorie mají vždy s některým dalším nějakou společnou vlastnost, tyto vlastnosti jsou ale společné vždy jen dvěma (nebo několika), ale ne celé kategorii. Illativní koncovky -Vn a -hVn mají společnou vlastnost, již je reduplikace vokálu kmene. Koncovky -Vn, -in, -seen a -siin mají ve výsledném illativním tvaru před koncovým *n* dlouhý vokál. Plurálové varianty -in, -hin a -siin mají stejný vokalismus koncovky. Dvojice -hVn a -hin, -Vn a -in, -seen a -siin jsou si zrcadlově podobné. U plurálových variant je vokalismus koncovky vyměněn za -i(i)-, ať byl v singuláru jakýkoli. Jak už bylo poznamenáno, tento způsob vokalického ablautu je ve finském systému ojedinělý. Koncovka -seen se vymyká tím, že má jako jediná vokalismus nezávislý na kmeni. U střídajících se kmenů je pak pro illativní tvar typický silný stupeň, ani to však není absolutně platné pravidlo, víceslabičné kmeny zakončené na -kkA nebo -kkO mívají i slabý stupeň. Zakončení illativní koncovky na *n* pak také není společné všem členům kategorie, protože toto *n* odpadá při připojení posesivního sufixu. Přes podobnost finských illativních koncovek tak zjevně neexistuje jediný fonologický rys, který by byl společný všem variantám illativu (kromě toho, že se vždy jedná o sufixaci).

V této síti vztahů je pak např. plurálová varianta -siin motivována přinejmenším dvěma způsoby, podobou singulárové koncovky -seen (-siin můžeme považovat za rozšíření vzhledem k -seen) a obecným schématem pro plurálové koncovky, které říká, že plurálové *i* má být ve vokalismu koncovky zopakováno (vokál je pak dlouhý kvůli paralelismu k -seen). Podobně jsou ze dvou směrů motivovány i plurálové varianty -in a -hin, přičemž -hin vykazuje rozíření i v tom, jaký kmen nalevo předpokládá: varianta -hVn je (v typickém případě) užívána pouze po hlavním přízvuku, plurálová varianta -hin omezení podle polohy přízvuku nezná.

V rámci variant koncovky -hVn bychom dále také mohli uvažovat i jinak, než že má osm variant s různými vokály. Pokud uvažujeme o celém illativním tvaru, musíme se v případě illativů s koncovkou -hVn zabývat také polohou přízvuku a strukturou kmene. Jak už bylo naznačeno výše, mohli bychom za typický případ pokládat ten, kdy koncovka následuje po hlavním přízvuku (u jednoslabičných slov), tento pří-

pad obvykle jako první zmiňují gramatiky a učebnice finštiny. Takové illativy jsou odvozeny od běžně užívaných slov a měly by tak být frekventované (např. *maahan* „do země“, *työhön/töihin* „do práce“, *suuhun* „do pusy“). Prvním krokem v řetězci rozšíření by pak mohlo být použití koncovky po vedlejším přízvuku. Automaticky takový případ nastává, pokud je některé z výše uvedených slov poslední částí složeného slova (např. *satumaa* „pohádková země“, ill. sg. *satumaahan*, *etätyö* „práce na dálku“, ill.sg. *etätyöhön*). Koncovka *-hVn* se ale po vedlejším přízvuku vyskytuje i u slov, které nemají jednoznačnou komponovanou strukturu (*maanantaihin*, *helluntaihin*, kde komponent *-tai* není samostatným lexémem), nebo je taková struktura do jisté míry irelevantní (*Joensuuhun*). Dalším rozšířením je pak možné užití koncovky u vypůjčených slov, jejichž kmen končí na diftong (*samurai* : *samuraihin*) nebo dlouhý vokál (*toffee* : *toffeehen*), dále pak u vlastních jmen cizího původu (*Glasgow* *hun*). Tímto způsobem (řetězec rozšíření) jsme také vysvětlili možnost užití koncovky *-hVn* u víceslabičných slov cizího původu končících na dlouhý vokál, kde by obecnější pravidla jinak předpokládala pouze koncovku *-seen*. Ačkoliv varianty finského illativu vykazují jisté fonologické podobnosti a celkově se zdá být ve fonologickém ohledu kategorie illativu kompaktnější než v estonštině, grafické znázornění těchto vzájemných vztahů může být poměrně nepřehledné. Jedno z možných zachycení je toto:

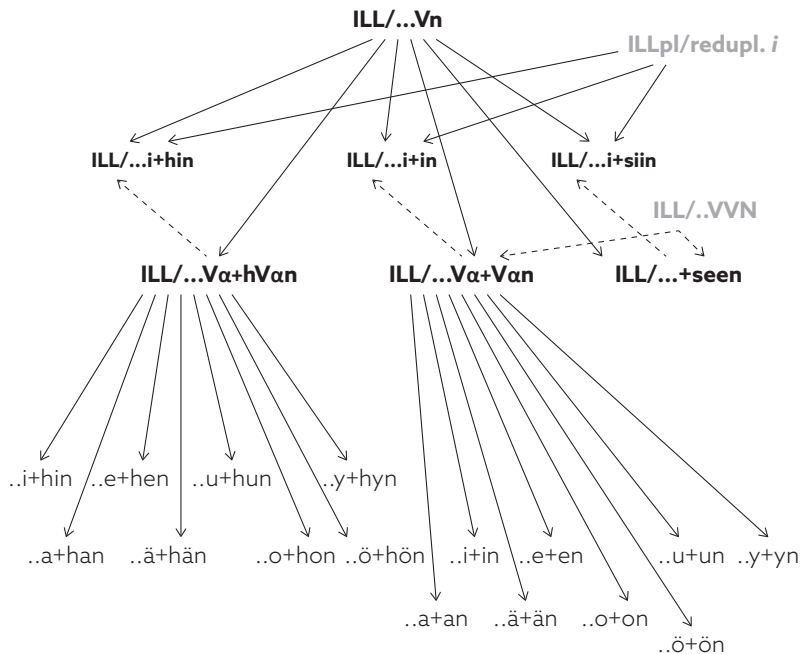

Schéma 3: Alomorfy finského illativu jako schematická síť

V tomto zobrazení jsou vynechány varianty illativních koncovek před posesivními sufixy i ohledy na podobu kmene. V některých případech je obtížné charakterizovat některý z naznačených vztahů jako čistou schematizaci/specifikaci nebo jako čisté rozšíření. Ty vztahy, které lze považovat spíše za rozšíření, jsou vyznačeny čárkovaně. Jedná se především o plurálové varianty ve vztahu k singulárovým. Kromě toho jsme určitý druh podobnosti mezi illativem s koncovkou *-Vn* a *-seen* zachytili jako schéma ...VVn sdílené jimi oběma. Tak, jak předpovídá teoretický rámec, a jak jsme mohli pozorovat už u estonského illativu, vyšší schémata mohou být natolik obecná, že se nehodí k praktickým účelům. To platí ve finštině pro nejvyšší zobrazené schéma ...Vn, taková forma by kromě illativu a genitivu mohla patřit i mnoha jiným (formy s posesivní koncovkou 3. os. sg., formy tzv. pasiva aj.). Kromě toho můžeme u forem s posesivními sufixy pozorovat, že illativní formy jsou stále illativními i bez koncového *n*. Za nejlépe prakticky využitelná a také pravděpodobně kognitivně význačná by se dala považovat schémata zachycená ve středu pole, tj. ta tři pro singulár a tři pro plurál, která jsou tradičně rozlišována.

6.5 Historická motivace

V řadě případů bychom mohli spatřovat motivaci historickou: proč se koncovka *-hVn* vyskytuje po přízvuku, vznik koncovky *-Vn* z *-hVn*, tvar koncovky *-seen* motivovaný illativy *-(i)se*-kmenů. Na druhou stranu jsme nepoužili v argumentaci jen historicky předpokládané nebo doložené druhy rozšíření. Při používání historických motivací jako vysvětlení je třeba znát míru, abychom se nedopouštěli tzv. diachronistického klamu (*diachronistic fallacy*), tak jak o něm mluví Esa Itkonen (2005: 41). Itkonen dává jako příklad bludnosti tohoto přístupu tvrzení, že význam slova by měl být totožný s jeho etymologickým významem (a argumentuje také proti rozsáhlému užívání pojmu metafory, podle něj je třeba mít na paměti, že mrtvá metafora už není metaforou). Zdá se, že typickým příkladem diachronistického klamu v popisech finské morfologie je finské střídání stupňů a jeho podmíněnost otevřenými a uzavřenými slabikami. V případě illativních tvarů jako např. *kaiikkeen*, *jokeen* je pak potřeba mluvit o výjimce z pravidla (vysvětlení lze dále podepřít okolnostmi historického vývoje *kaiikkeen* < *kaiikkehen*, *jokeen* < *jokehen*), tj. bludnost tvrzení spočívá v tom, že stupeň, který nemá být silný, historicky takový být měl (v historické perspektivě pravidlo platí, současné tvary ho popírají). Při tomto postupu je upozaděn zájem o jinou možnou motivaci (v tomto případě to, že tvar kmene anticipuje koncovku a podílí se na vyjádření morfologického tvaru). Vysvětlení spočívající v podání příběhu vzniku může být do určité míry funkčním vysvětlením (nejen v jazyce), ve zmíněných příkladech však vede k úvaze bloudící v kruhu, že něco mělo být něčím, čím to už není.

Historickou motivaci jsme nebrali v úvahu např. u estonského tvaru illativu sg. *õnda* od zájmeny *mõni*: v gramatice je zmíněn jako výjimečný, protože *-da* je v něm historicky koncovkou partitivu. Na druhou stranu je tvar dobrým příkladem trochejského schématu a v tomto směru jej lze (při absenci obecných deklináčnických typů/vzorů u zájmen) považovat za motivovaný jinými illativy stejného schématu. Pozorované nebo předpokládané okolnosti historického vývoje nemusíme ani předem zatracovat jako zcela irelevantní: v některých případech jsme narazili na to, že předpokládaný vývoj by mohl např. ukazovat na směr rozšíření od jednoho členu kategorie k jinému. Šlo např. o možnou motivaci koncovky *-seen* illativními tvary jako *ihmise-en*, *sinise-en* nebo možnou motivaci estonských zkrácených tvarů *küsimusse*, *olulisse* buď ze strany geminačního illativu nebo sse-illativu (při historických rekonstrukcích se považuje za nutné zvolit jednu nebo druhou variantu, v našem rozboru lze uvažovat o motivaci z více směrů). Z výše podaných výkladů nicméně vyplývá, že nelze ztotožňovat vývoj illativních koncovek, tak jak ho podávají historické rekonstrukce, se stavbou kategorie, tak jak jsme navrhli se na ni dívat. Vysvětlení s pomocí historické rekonstrukce je jednou z existujících možností, jak se jazykovědně vypořádat s existencí alomorfů: poukážeme na jejich vznik, např. rozrůznění v závislosti na kontextu. Zde podaný popis počítá s možností, že se struktura kategorie proměňuje a že se např. mohou objevit kategorizující principy, které dříve pozorovatelné nebyly. Cílem popisu je postižení vztahů mezi jednotlivými členy, ne rekonstruování jejich předchůdců.

V případě forem estonského i finského illativu jsme se pokusili zjistit, zda by bylo možné popsat tyto formy jako přirozenou kategorii, tj. takovou, kde jsou pozorovatelné kategorizující vztahy založené na vnitřních podobnostech, v daném případě podobnostech fonologické formy. Na základě výše podaných rozborů lze tvrdit, že určité takové vztahy pozorovatelné jsou. Struktura popisované kategorie se v obou jazycích vyznačovala tím, že nelze stanovit rysy, které by byly společné všem členům. Obecně nelze formy illativu charakterizovat tak, že bychom je pomocí takových rysů odlišili od všech jiných (zejména jiných pádových) forem daného jazyka. Pro praktické využití (charakteristiku jednotlivých forem) se ukazují nejpoužitelnější podkategorie obvykle udávané v gramatikách (tj. tradiční vzory, tradičně rozeznávané koncovkové alomorfy). Tyto se vyznačují určitou mírou specifičnosti i schématickosti. Ve finštině např. abstrahujeme od toho, který konkrétní vokál bude koncovka mít, v estonštině např. u geminačního illativu od toho, který konsonant prochází geminací. Lze abstrahovat i od toho, zda se v souvislosti s použitím koncovky/vzoru vyžaduje určitá poloha hlavního nebo vedlejšího přízvuku apod. Tradičně vydělovaným vzorům se střední mírou abstraktnosti/specifičnosti lze také přisuzovat kognitivní význačnost. Přisouzení kognitivní význačnosti se zdá být poněkud spekulativní a sám pojem jako do jisté míry obtížně ukotvitelný, na druhou stranu se právě odlišeni význačnosti u schémat jeví jako potřebné. Kognitivní význačnost by měla souviset s mírou/frekvencí aktivace schémat, s jejich

využitím, se zkušeností s nimi. Přinejmenším v kontextu studia jazyka jako cizího pak právě tato tradiční schémata mají poměrně jednoznačný status, právě jejich prostřednictvím probíhá osvojení si illativních tvarů.

U estonského illativu jsme nicméně navrhli přehodnocení některých tradičně rozlišovaných podkategorií. Máme na mysli dělení na tzv. dlouhý a krátký illativ, které je, jak jsme se pokusili ukázat, závislé na některých zakořeněných lingvistických konceptech, a následkem kterého jsou pak některé formy považovány za problematické. Také označení bezkoncovkový illativ se zdá vypovídat spíše o zakořeněných lingvistických konceptech, méně pak o formě samotné.

Kategorie estonského a finského illativu se pak v našem popisu ukázaly mít poněkud jiné celkové uspořádání. V estonštině jsme našli některá velmi obecná schémata, která společně pokryjí většinu pole (např. trochejské schéma), vedle nich pak formy, které zůstanou mimo (např. hV-illativy). Ve finštině se zdají všechny formy být propojeny kaskádovým způsobem do jedné sítě, kde ty „sousední“ sdílí vždy nějakou vlastnost, žádná z těchto vlastností ale nezahrnuje větší část z celého prostoru.

Na základě podaného rozboru můžeme tvrdit, že obě kategorie nejsou pouze distribuční, tj. že se nejedná o souhrn forem, které by sdílely pouze vlastnosti týkající se distribuce (sdílely by pouze sémantický pól ILL). Jak bylo řečeno výše, lze předpokládat, že kategorie přirozené a distribuční nejsou jednoznačně oddělitelné, a že tedy v našem případě můžeme počítat s tím, že jednotlivé členy sdílí jak vlastnosti vnitřní (v případě fonologického pólu shodné fonologické rysy), tak i distribuční. Na okolnosti distribuce, naznačené v případě obou jazyků už výše, se zaměříme v následující kapitole.

7 ILLATIV JAKO DISTRIBUČNÍ KATEGORIE

7.1 Otázky spojené s distribucí alomorfů

V následující části práce půjde o to doplnit dříve popsané možnosti fonologického vyjádření illativu v obou jazycích tak, aby se ze statického popisu možností stal dynamický, který ukáže i to, jak se popsané možnosti používají. Tato část práce by tak měla odpovědět na to, jak a proč se při užívání jazyka vybírá konkrétní možnost, proč jsou např. některé frekventovaněji využívané než jiné. Popíšeme nejprve tradičnější přístupy, se kterými se můžeme setkat v estonských a finských zdrojích, poté navrhneme popis vycházející z Langackerovy kognitivní gramatiky. Konkrétní otázky související s distribucí illativních tvarů v obou jazycích budeme rozebírat s pomocí korpusových dat. Z toho vyplývá, že korpusová data zde používáme k ověření stanovisek z gramatik nebo jiných zdrojů a k případnému ověření nebo vyvrácení obecně formulovaných hypotéz. Dříve jsme také pozorovali, že vyjasnění distribučních pravidel lze dát do souvislosti s procesem standardizace, a že od popisu gramatiky standardního jazyka se obvykle očekávají jasná distribuční pravidla.

Jedním z tradičních pojmů je produktivita, tj. rozlišení vzorů, deklinačních typů nebo koncovek na produktivní/neproduktivní. Z praktického hlediska jde o nápravu, jak široce se dané koncovky nebo vzory užívají, a se kterými se můžeme setkat u pozdních výpůjček nebo novotvarů. Informace tohoto druhu lze považovat za užitečné, teoretické ukotvení pojmu produktivita však může být svízelné. Různí autoři se obvykle shodují v základním vysvětlení, co je produktivita, ale mohou se poměrně hodně lišit v tom, jaké další faktory s produktivitou spojují, nebo jaké hypotézy ve spojení s pojmem produktivity vytvářejí. Pokusíme se ukázat problematičnost pojmu produktivity (ať už jako opozice produktivní – ne-

produktivní nebo jako porovnání více produktivní – méně produktivní) v těchto tradičních popisech. Pokusíme se ukázat, že rozdíly v distribuci illativních vzorů nejsou pouze kvantitativní (do jaké míry jsou tyto vzory produktivní), ale že jsou i kvalitativní (museli bychom pak předpokládat např. produktivitu typu a, produktivitu typu b, ...).

Poměrně tradiční je také (zejména ve finských zdrojích) rozlišení na komplementární distribuci a volnou variaci. Komplementární distribuce bývá neproblematická v tom, že ji stačí pouze konstatovat. Pojem volné variace však s sebou nese další otázky, např. zda se nejedná o variaci podmíněnou situačními nebo jinými faktory. Pokusíme se zhodnotit dosah a užitečnost daného rozdělení pro náš případ, tj. pojednání o standardních jazycích.

7.2 Produktivita

V EKG (*Eesti keele grammatika* 1995) je estonská morfologie rozdělena na aktivní a pasivní, toto rozdělení je pro danou grammatiku velmi typické a nepřehlédnutelné. Aktivní morfologie je založena na pravidlech: flekční formy jsou odvozovány ze základních forem s ohledem na fonologicko-derivační strukturu základních forem (srov. s. 64 a poznámka č. 21). Takové pravidlo lze užít automaticky, není třeba předpokládat informaci o jeho užitečnosti, kterou by obsahoval daný lexém. Většina slovní zásoby patří do sféry aktivní morfologie. Pro pasivní morfologii se předpokládá, že mluvčí si musí být vědomi toho, že v daném případě se pravidla aktivní morfologie neaplikují. Podle EKG má mluvčí pravděpodobně uloženu část forem daného slova, z nichž zbytek odvodí analogicky. (Způsob odvození forem pasivní morfologie může být vysvětlitelný s ohledem na historický vývoj, z dnešního hlediska je však výsledné formy třeba považovat za lexikalizované.) Takto lze vysvětlit, proč se dvě slova se stejnou základní formou mohou skloňovat odlišně (např. *sari*_{NOMsg} : *sari*_{GENsg} „sárí“ a *sari*_{NOMsg} : *sarja*_{GENsg} „(1) série, řada, (2) síto na prosévání obilí“). Aktivní morfologie je pak popisována s pomocí pravidel, pasivní s pomocí seznamů slov a jejich tvarů. Toto rozdělení je v EKG ostré, neexistuje přechodná sféra: aby slovo patřilo do aktivní morfologie, musí mít všechny formy podle pravidel aktivní morfologie, slovo patřící do pasivní morfologie může tvořit některé formy podle aktivních pravidel. (Na druhou stranu se tvrdí, že vnímání hranice mezi oběma sférami může kolísat v závislosti na idiolektu.) Za aktivní jsou považována taková pravidla, která se užívají u slov cizího původu, nebo taková, která se použijí u statisticky relevantně většího počtu slov (druhé kritérium je potřeba zejména ve slovesné morfologii, kde první nelze vždy užít). Při tomto rozdělení na aktivní a pasivní morfologii je podle EKG nepotřebné dělení na produktivní a neproduktivní. Obecně je aktivní pravidlo také produktivní, pasivní morfologie je vždy neproduktivní. Rozdílné pojmy jsou zavedeny proto, že u neologismů a ně-

kterých skupin derivátů se můžeme setkat s využitím pasivní morfologie, které se přitom jeví jako produktivní, např. morfologie nově utvořených derivátů se přizpůsobí již existující skupině obdobných derivátů nehledě na to, že jejich morfologie je pasivní. (Srov. EKG 1995: 125–128.)

Pravidlem aktivní morfologie je pak podle EKG (1995: 199) např. přidání illativní koncovky *-sse*, do aktivní morfologie EKG řadí i některé případy geminačního a bezkoncovkového illativu. Všechny zbylé způsoby tvoření illativních tvarů jsou odkázány do pasivní morfologie.

Podobný návrh na rozdělení (nejen) estonské morfologie bychom našli např. u Helpa (1984: 13–5), totiž dělení na pravidelnou morfologii (*rule morphology*) a deviační morfologii (*deviation morphology*). Použití deviační morfologie je svázáno s určitou jednotlivou fonologickou sekvencí a nelze ji na rozdíl od pravidelné morfologie aplikovat na jinou stejného druhu (např. estonský genitiv využívá obou, srov. slova se stejnou výchozí fonologickou strukturou jako *käsi*_{NOMsg} „ruka“ : *käe*_{GENsg}, *asi*_{NOMsg} „věc“ : *asja*_{GENsg}, *musi*_{NOMsg} „pusinka“ : *musi*_{GENsg}, z nichž první dvě formy jsou příkladem deviační morfologie, třetí pak pravidelné morfologie).

Kristiina Kross (1984: 6–10) rozlišuje produktivní, neproduktivní a semi-produktivní morfologické jevy v souvislosti s těmito skupinami slov: domácí slova (včetně starých přejímek), umělá (nově utvořená) slova (kam řadí také přejímky z finštiny a slova přejatá do standardního jazyka z dialektů, jejichž adaptace je výsledkem vědomé snahy filologicky vzdělaných jedinců, tato slova byla většinou už při svém přijetí přizpůsobena fonologickému a morfologickému systému standardní estonštiny), třetí skupinou jsou slova cizího původu. Morfologické jevy, které jsou typické jen pro domácí slova, nazývá neproduktivními. Morfologické jevy, které jsou vlastní jen domácím slovům a umělým slovům, jsou semi-produktivní, kromě toho se semi-produktivita objevuje u skupin derivátů utvořených aktivním derivačním sufixem. Morfologické jevy, které se objevují i u cizích slov, pak nazývá produktivními. Zároveň podle toho rozděluje deklinační typy na uzavřené (ty, které obsahují neproduktivní morfologii), polo-otevřené (se semi-produktivními morfologickými jevy) a uzavřené (s neproduktivními morfologickými jevy).

Jmenované přístupy se v některých věcech shodují: např. produktivní (aktivní) morfologie je použitelná na další nové jednotky, tam kde u neproduktivní (pasivní) se předpokládají uzavřené možnosti (v některých zdrojích se proto předpokládá, že je nutné existenci takového typu morfologie vztáhnout na danou jednotku, např. lexém). V EKG je toto rozlišení vázáno na lexémy, což se zdá přinejmenším v případě estonštiny problematické. Např. se v tzv. produktivním nebo otevřeném deklinačním typu mohou vyskytnout produktivní i neproduktivní kmenové alternace. Produktivní vzor pro tvoření určité formy, např. připojení illativní koncovky *-sse*, se může vyskytovat v otevřeném i uzavřeném deklinačním typu, stejně tak se může zkombinovat s produktivní i neproduktivní kmenovou alternací. U Helpa jde spíše o principy, které se mohou doplňovat. Všechny tři zdroje zmiňují určité

nejasné postavení některých skupin derivátů, kde je produktivní derivací přikrmován jinak neproduktivní deklinační typ.

Zejména na postoj EKG by se dala aplikovat Langackerova kritika tzv. *rule/list fallacy* (omyl pravidlo vs. seznam) – jde podle něj o mylný teoretický a metodologický předpoklad, který nutí k tomu vybrat si ostře jednu nebo druhou alternativu. Pokud je forma výsledkem aplikování určitého pravidla, nemůže existovat jako taková v dané podobě a naopak. Tento druh pojetí je typický pro generativní přístup – např. v EKG jde v popisu aktivní morfologie vždy o proces, kdy ze základní formy nějakým způsobem získáme výslednou (podle Langackera je to aplikace procesní metafory). Pokud přemýšlíme o vytvoření dané formy jako o procesu od základní formy k výsledné, těžko můžeme uvažovat o výsledku dřív, než je ho dosaženo. Jak už může vyplývat z dříve popsaných východisek Langackerova přístupu, nutnost vybírat buď pravidlo, nebo seznam zde nevzniká. Už jsme zmínili, že status jednotky není vázán na to, zda má nebo nemá analyzovatelnou vnitřní strukturu, jednotkou může být např. derivát, který je příkladem zcela pravidelného derivačního modelu. Takový derivát je pak příkladem daného obecného pravidla (schématu) a zároveň je sám jednotkou (lze předpokládat, že mluví k jeho vytvoření nemusel nutně aktivovat dané schéma, i když potenciálně taková možnost existuje). (Srov. Langacker 1987: 28–30.)

Podobné rozdělení morfologie na (dvě) různé sféry bychom ale mohli najít i leckde jinde. Dressler v teorii tzv. *přirozené morfologie* používá pojmy dynamická a statická morfologie, kde se dynamická morfologie skládá z produktivních vzorů, pravidel a tříd, statická je pak reprezentována (v paměti) uloženými morfologickými formami. Rozdělení se od toho použitého v EKG liší: dynamická morfologie není nutně reprezentována pouze pravidly. U Dresslera je pak pojem produktivity relevantní jen v dynamické morfologii. (Srov. Dressler 2003: 33–34.)

Další otázkou spojenou s pojmem produktivity je, jak lze produktivitu zjišťovat. Krossová (1984: 4) říká, že produktivitu můžeme pozorovat z chování nově přejatých slov a neologismů, případně testovat na vymyšlených neexistujících slovech. Posledně zmíněná metoda může podle ní být užitečná v tom, že existující přejímky nebo neologismy mohou reprezentovat jen určité druhy fonologické struktury, které lze v daném jazyce teoreticky mít. Help (1984: 20) zmiňuje, že neproduktivní může být nahrazeno produktivním nebo je taková náhrada představitelná, ne však naopak. Kromě těchto obvyklejších způsobů např. Bybee (2007: 186) zmiňuje také to, že lze pozorovat, které vzory jsou nadužívány v procesu akvizice jazyka. Bauer (2001: 25, 48–49) rozebírá možnosti, jak lze pro určení produktivity využít frekvence (např. na jak mnoho slov je dané pravidlo aplikováno, nebo frekvence těchto forem, nebo porovnání mezi skutečně a potenciálně existujícími tvary), konstatuje ale, že vztah mezi produktivitou a frekvencí je nepřímý. Dressler (2003: 37–43) uvádí následující hierarchii kritérií, z nichž první nejzřetelněji ukazuje na produktivitu, poslední nejméně zřetelně: aplikovatelnost na neadaptovaná přejatá slova,

aplikovatelnost na přejatá slova s vlastnostmi pro daný jazyk neproblematickými, aplikovatelnost na domácí neologismy (např. zkratková slova), schopnost přetahovat slova při paradigmatickém kolísání od méně stabilního ke stabilnějšímu paradigmatickému typu (zde se může jednat už jen o slabou produktivitu). Poslední v hierarchii je pak výskyt vzoru u afixací vzniklých derivátů, což ukazuje na produktivitu daného slovtvorného procesu, ale pro daný paradigmatický typ to ukazuje nanejvýš na jeho stabilitu.

Kromě různých metod k objevení produktivity si lze také povšimnout, že se často prolíná produktivita morfologických vzorů (např. konkrétní sufixace, kmenové alternace) s produktivitou deklinačních typů (u Krossové jsme viděli rozlišení v označení produktivní/otevřený, neproduktivní/uzavřený). Zároveň byla zmíněna i možnost interakce s produktivitou slovtvornou (produktivitou derivačního procesu). Podle Kasikové (2009: 24) se produktivitou derivačního afixu nebo derivačního modelu myslí to, že mluvčí může s pomocí něj vytvořit derivát, který dříve nepoužil ani neslyšel, a tento derivát je analyzovatelný po fonologické i sémantické stránce. Výše zmíněné definice produktivity ve flekční morfologii se na analyzovatelnost po sémantické stránce tolik neohlížejí. Zdá se, že je tomu tak proto, že se u flekčních procesů předpokládá obecná aplikovatelnost (např. pro celou třídu jmen nebo sloves). Různé jazyky a jejich různé kategorie se mohou v tomto ohledu lišit, můžeme si ale také myslet, že obecná aplikovatelnost může být jen záležitostí zjednodušujícím teoretickým předpokladem. Mnohé zdroje (srov. např. Karlsson 1982: 225–231) připomínají, že hranice mezi derivací a flekcí není nutně ostrá. V tom se shodují s Langackerem (srov. 1987: 18), který takové distinkce uznává za do jisté míry užitečné, ale stanovení ostré hranice podle něj vyžaduje soustředit se pouze na typické příklady a ignorovat jiné. Vráťme se k tomuto rozdílnému pohledu na produktivitu v derivační a flekční morfologii ještě dále.

7.3 Tradiční pohled na produktivitu estonských illativních vzorů

Distribuci jednotlivých illativních vzorů v estonštině bychom s ohledy na výše řečené mohli popsat např. následovně:

Tzv. hV-illativ se vyskytuje pouze u šesti lexémů současné standardní estonštiny: *maa* „země“ : *maha*, *pea* „hlava“ : *pähe*, *soo* „bažina“ : *sohu*, *suu* „ústa, pusa“ : *suhu*, *öö* „noc“ : *öhe*, *töö* „práce“ : *töhe* (Peebo 1995: 33). Existují i další jednoslabičné kmeny s podobnou fonologickou strukturou, u nichž se ale hV-illativ nepoužívá. Navíc je třeba si povšimnout, že způsob tvoření je do jisté míry nepředvídatelný (to se týká zejména vokálu koncovky, někde i vokálu kmene). Jakkoli je aplikace na nové jednotky u takto omezeného vzoru nepravděpodobná, musíme zde připomenout, že došlo k jeho rozšíření na dva nové lexémy (*öö* a *töö*) až v průběhu tzv. jazykové reformy. Je zřejmé, že takový způsob rozšíření na nové

jednotky nemají definice pojmu produktivita zrovna na mysli (nové jednotky jsou slovy domácimi, v pozadí je návrh filologicky vzdělaných jednotlivců, podobné formy existují v dialektech a příbuzných jazycích). Přesto stojí za povšimnutí, že rozšíření takto omezeného (a na základě řečeného zjevně neproduktivního) vzoru za stávající hranice je možné.

Použití vzoru de-illativu je omezeno na jeden deklinační typ (v Peebově klasifikaci typ „keel“, srov. 1997: 98–99). Tento deklinační typ je tzv. uzavřený (neproduktivní), podle EKG se podle něj skloňuje kolem 30 jmen. Způsob odvození illativního tvaru lze pak považovat také za nepravidelný, byť v menší míře, než je tomu u hV-illativu. Nepravidelnost spočívá v tom, že se koncovka *-de* nepojí ke genitivnímu kmeni jako jiné pádové koncovky. Zakončení *-de* se pojí k nominativnímu tvaru jména, který je vždy jednoslabičný a končí na sonoru (*keel* : *keelde*, *suur* : *suurde*, *juur* : *juurde*³⁹, v případě slova *leem* : *leende* navíc dochází k asimilaci *m > n*). Mohli bychom tak uvažovat o tom, že se jedná o ablautový morfém (kdy illativní tvar ...*Rde* kontrastuje s genitivním kmenem ...*Re*, kde ...*R* značí jednu dlouhou slabiku zakončenou na sonoru). Můžeme také, podobně jako EKG, označit za de-illativy i ty od deklinačního typu „uus“ (v Peebově klasifikaci, srov. 1997: 100–101), kde je *-d-* historicky součástí kmene (srov. *uus* : *uue* : *uude*, *küüs* : *küüne* : *küünde*⁴⁰). Způsob tvoření bychom opět mohli označit za nepravidelný a pojímat jej jako ablautový (oproti genitivnímu kmeni má illativ vložené *-d-*). Tento typ čítá podle EKG (1995: 363) 23 jmen. V případě illativu deklinačního typu „keel“, který je omezený a podle všeho pak zjevně neproduktivní, je opět zajímavá ta okolnost, že byl do standardního jazyka přijat poměrně pozdě (ve 20. letech 20. století). Nemá tak za sebou podobnou (mnohasetletou) literární tradici jako např. hV-illativ.

U bezkoncovkového illativu bychom museli rozlišit produktivní a neproduktivní způsoby realizace. Jedním ze způsobů realizace bezkoncovkového illativu je ablautový morfém, který specifikuje illativní formu jako silnou v kontrastu vůči slabé (srov. s. 48). Kontrast silného vůči slabému stupni může být realizován různě, z toho některé realizace lze považovat za produktivní (např. *ˈpunkt*_{NOM} : *ˈpunkti*_{GEN} : *ˈpunkti*_{PART=ILL}, *apˈteek* : *apˈteegi* : *apˈteeki*, *sõber* : *sõbra* : *ˈsõpra*, *padi* : *padja* : *ˈpatja*⁴¹), jiné za neproduktivní např. (*ˈjalg* : *ˈjala* : *ˈjalga*, *ˈpood* : *poe* : *ˈpoodi*, *ˈkuld* : *kulla* : *ˈkulda*⁴²). Neproduktivní způsob realizace je omezen na určitou množinu lexémů a neaplikuje se na nové jednotky, kontrast silného vůči slabému kmeni však lze realizovat prozodicky u každé dlouhé slabiky, daný ablautový morfém pak vždy nalezne své vyjádření (srov. přejatá slova jako *ˈmeil*_{NOMsg} : *meili*_{GENsg} : *ˈmeili*_{PARTsg=ILLsg} nebo *ˈspämm* : *spämmi* : *ˈspämmi*). Za produktivní lze označit i střídání kvantity

39 Od *keel* „jazyk“, *suur* „velký“, *juur* „kořen“.

40 Od *uus* „nový“, *küüs* „nehet, dráp“.

41 Od *punkt* „tečka, bod“, *apteek* „lékárna“, *sõber* „přítel“, *padi* „polštář“.

42 Od *jalg* „noha“, *pood* „obchod“, *kuld* „zlato“.

konsonantů /k p t s/ zároveň s obměnou prosodické charakteristiky slabiky. Podle EKG (1996: 151) se však zdá být toto střídání méně aktivní než prosodická změna – existují kmeny, u kterých by mohly nastat obě změny, ale dochází jen k prosodickému střídání. Bezkoncovkový illativ deklinačních typů „seminar“ a „akvaarium“, který spočívá na nulovém kontrastu vůči genitivnímu kmeni, je pak považován za produktivní (srov. EKG 1995: 199). Oba deklinační typy ostatně sestávají z přejatých slov.

U geminačního illativu se setkáme se stanovisky, která se poněkud rozcházejí. Podle EKG (1995: 199–201) patří do aktivní morfologie pouze geminační illativ derivátů s příponou *-elu* (např. *arutelu* : *arutellu*) a slov končících na *-s/-ne* (*üllatus* : *üllatusse*, *oluline* : *olulisse*). Kromě těchto dvou případů se illativ objevuje u dvouslabičných kmenů (případně víceslabičných s hlavním přízvukem na poslední dvouslabičné stopě) struktury (C)VCV. V Peebově klasifikaci patří tyto do několika deklinačních typů v závislosti na tom, jaké jiné kmenové obměny mají (typ „rida“, srov. *rida*_{NOMsg} : *rea*_{GENsg} : *rida*_{PARTsg} : *ritta*_{ILLsg}, typ „nimi“, srov. *lumi*_{NOMsg} : *lume*_{GENsg} : *lund*_{PARTsg} : *lumme*_{ILLsg}) nebo nemají (typ „pesa“, srov. *abi*_{NOMsg} : *abi*_{GENsg} : *abi*_{PARTsg} : *appi*_{ILLsg}⁴³). Geminační illativ se také vyskytuje u několika slov deklinačního typu „kõne“ (srov. *pere*_{NOMsg} : *pere*_{GENsg} : *peret*_{PARTsg} : *perre*_{ILLsg}⁴⁴), převážně těch končících v nominativu na *-re* (srov. Peebo 1997: 49). Zdaleka ne všechna slova těchto deklinačních typů však tvoří geminační illativ, existuje mnoho kmenů s vhodnou fonologickou strukturou, která typicky tvoří pouze sse-illativ. Právě to uvádí Kaalep (2009: 421) jako argument pro tvrzení, že geminační illativ (tohoto typu) je neproduktivní. Stejně tak tento geminační illativ nepovažuje za součást aktivní morfologie EKG. Podle Peeba (1997: 87) nelze dát jednoznačné kritérium pro to, která ze jmen typu „rida“ mají a která nemají vedle sse-illativu i geminační illativ. Říká však, že geminační illativ obvykle chybí u slov, která nejsou ve významu směřování do místa nebo stavu myslitelná nebo obvyklá. Jako příklady takových slov uvádí *kadu* „zánik, zmizení“, *madu* „had“, *nõbu* „bratranec, sestřenice“, *sada* „sto“, *signa* „prase“, *tigu* „šnek“, *tõde* „pravda“, *viga* „chyba“ a *õde* „sestra“ (illativy jsou pak *kaosse*, *maosse*, *nõosse*, *sajasse*, *seasse*, *teosse*, *tõesse*, *veasse*, *õesse*). Podle Peeba závisí užití paralelních illativních forem na typu textu a významu tvaru, není určeno normou (norma udává pádové formy pro celé deklinační typy zaráz). Pro typ „pesa“ udává, že většina slov má pouze sse-illativ (Peebo 1997: 38). U deklinačního typu „kõne“ uvádí (1997: 49), že geminační illativ mají jen některá jednotlivá slova (*pere* „rodina“ : *perre*, *kere* „trup“ : *kerre* a *tare* „statek, stavení“ : *tarre*), a že je obvyklý i u místních jmen zakončených na *-vere* (např. *Tõraverre* : *Tõraverre*).

43 Od *rida* „řada“, *lumi* „sníh“, *abi* „pomoc“.

44 Od *pere* „rodina“.

Navzdory deklarované neproduktivnosti geminačního illativu u dvouslabičných kmenů však existují doklady aplikace na nová slova. Kaalep zmiňuje, že existují nové formy jako *kinno* (od *kino*), *kluppi* (od *klubi*) a *varru* (od *varu* „záloha, rezerva“, geminační illativ se vyskytuje při užití slova ve fotbalové terminologii). To ukazuje na určitý potenciál daného vzoru, který se ale podle Kaalepa nejprve realizuje v nestandardních, stylisticky příznakových variantách jazyka. Ve standardním jazyce je geminační illativ neproduktivní. (Srov. Kaalep 2009: 420–421.)

Na druhou stranu Kio (2006: 47–48, 57, 126) shrnuje své hledání v korpusu s tím, že geminační illativ je u jí sledovaných slov deklinačního typu „pesa“ celkově užívanější variantou než sse-illativ. Ze dvojice *kinno* ~ *kinosse* je používanější *kinno*, ze dvojice *kluppi* ~ *klubisse* se naopak častěji vyskytuje *klubisse*, *kluppi* pouze málo.

Forma *kinno* je evidentně poměrně novou formou, navíc zde lze poněkud pochybovat o jejím jednoznačném zařazení do nestandardní, stylisticky příznakové podoby jazyka⁴⁵. Na druhou stranu lze těžko podle jedné formy usuzovat na produktivitu vzoru, např. podle Bauera (2001: 58, 71) proces doložený ojedinělým příkladem nelze považovat za produktivní. V takovém případě se podle něj spíše než o produktivitu může jednat o kreativní užití jazyka, jakkoli je těžké stanovit jednoznačnou hranici mezi produktivitou a kreativitou. Pro kreativitu je však typická nepředvídatelnost a nemožnost obecné aplikace, pro produktivitu by měla být typická opakovatelnost (srov. Bauer 2001: 62–71).

Pokud označíme geminační illativ dvouslabičných kmenů za neproduktivní (k čemuž spíše směřují zde zmíněné zdroje), může být zajímavé srovnat tuto neproduktivitu např. s hV-illativem. V obou případech existují kmeny vhodné fonologické struktury, na něž se daný proces obvykle neaplikuje. V případě hV-illativu se to však zdá vzhledem k nepravdělnosti odvození i těžko uskutečnitelné. Kromě toho by asi bylo obtížné spojit takto utvořenou formu s kmenem, od něž byla odvozena. Naproti tomu geminační illativ lze případně (novátorsky) užít, jen se to neděje příliš rozsáhle. Neproduktivita de-illativu pak plyne z toho, že je jeho užití omezeno na deklinační typy, který jsou samy neproduktivní (uzavřené).

Illativ s koncovkou *-sse* patří podle EKG (1995: 199) do aktivní morfologie. Je to u mnoha deklinačních typů jediný možný způsob tvoření illativu. Velmi obecně lze o těchto deklinačních typech říci, že jsou to obvykle ty, u nichž je i partitiv singuláru vyjádřen s pomocí koncovky (*-t*). U Peeba se většinou jedná o třetí nebo čtvrtou deklinaci (srov. např. $\text{'aasta}_{\text{NOMsg=GENsg}} : \text{'aastat}_{\text{PARTsg}} : \text{'aastasse}_{\text{ILLsg}}$, $\text{'number}_{\text{NOMsg}} : \text{'numbri}_{\text{GENsg}} : \text{'numbrit}_{\text{PARTsg}} : \text{'numbrisse}_{\text{ILLsg}}$, $\text{'õpik}_{\text{NOMsg}} : \text{'õpiku}_{\text{GENsg}} : \text{'õpikut}_{\text{PARTsg}} : \text{'õpikusse}_{\text{ILLsg}}$, $\text{'habe}_{\text{NOMsg}} : \text{'habeme}_{\text{GENsg}} : \text{'habet}_{\text{PARTsg}} : \text{'habemesse}_{\text{ILLsg}}$ ⁴⁶). Dále se illativ s koncovkou *-sse* jako jediná varianta typicky objevuje v deklinačních typech se složitými kmenovými změnami (tzv. obráceným střídáním stupňů, případně jinými

45 Podle rodilých mluvčích je *kinno* obecně použitelná forma, *kinosse* zní archaicky.

46 Od slov *aasta* „rok“, *number* „číslo“, *õpik* „učebnice“, *habe* „vousy“.

kmenovými obměnami; např. *hammas*_{NOMsg} : `hamba_{GENsg} : *hammast*_{PARTsg} : `hambasse_{ILLsg}, *mõte*_{NOMsg} : `mõtte_{GENsg} : *mõtet*_{PARTsg} : `mõttesse_{ILLsg}, *liige*_{NOMsg} : `liikme_{GENsg} : *liiget*_{PARTsg} : `liikmesse_{ILLsg}, *armas*_{NOMsg} : `armsa_{GENsg} : *armsat/armast*_{PARTsg} : `armsasse_{ILLsg}⁴⁷). O obou jmenovaných skupinách tak lze zobecněně tvrdit, že k signalizaci pádů (partitivu a illativu) používají spíše koncovky. O druhé skupině by se pak dalo tvrdit, že její kmenové alternace nejsou kompatibilní s ablautovým morfémem bezkoncovkového illativu, a obecně mají dané deklinační typy už tak složité kmenové změny. Mezi zmíněnými deklinačními typy bychom našli otevřené, polo-otevřené i uzavřené (srov. Kross 1984: 28–30).

Kromě toho mají tento typ illativu také jednoslabičné kmeny, které nemají hV-illativ (např. *mai*_{NOMsg=GENsg} : *maid*_{PARTsg} : *maisse*_{ILLsg}, *puu*_{NOMsg=GENsg} : *puud*_{PARTsg} : *puusse*_{ILLsg}), advouslabičné kmeny struktury (C)VCV, které netvoří geminační illativ (např. *isa*_{NOMsg=GENsg=PARTsg} : *isasse*_{ILLsg}, *õde*_{NOMsg=PARTsg} : *õe*_{GENsg} : *õesse*_{ILLsg}⁴⁸). Illativ s koncovkou *-sse* se využívá u slov cizího původu včetně vlastních jmen cizího původu (srov. např. *Prahasse*, *Sarajevosse*) i např. zkratkových slov (srov. např. *NATOsse*, *DNAsse*).

Illativ s koncovkou *-sse* je pak předpokládanou paralelní variantou ke všem ostatním illativním vzorům (srov. např. `õõ, ill. sg. *õhe* ~ `õõsse, `keel, ill. sg. *keelde* ~ *keesse*, *maja*, ill. sg. *majja* ~ *majasse*, `saal, ill. sg. *saali* ~ *saalisse*). Občas bychom se setkali s tvrzením, že se jedná o obecně, u všech jmen použitelnou variantu (srov. např. EKK 2007: 245), stejně tak normativní slovníky ji předpokládají plošně. Na druhou stranu mnozí autoři (srov. např. Hasselblatt 2000, Kaalep 2009) upozornili na to, že se ve skutečnosti užívá mnohem méně, v případě některých jmen vlastně vůbec (srov. kapitola 5.4). Hasselblatt pozoroval, že u slov, která mají jinou illativní formu, se illativ s koncovkou *-sse* obvykle nevyskytuje, a že většina illativů s koncovkou *-sse* patří slovům, která jinou illativní formu nemají.

Jakkoli se tak illativ s koncovkou *-sse* zdá být bez výhrad produktivní, velmi široce aplikovatelný, přesto je při paralelnosti forem vždy tou slabší z dvojice. Zdá se tak, že produktivita bezkoncovkového illativu a produktivita sse-illativu se poněkud liší (nemluvě o případné produktivitě geminačního illativu).

Illativní koncovka *-sse* je také jedinou variantou pro illativ plurálu, v tom případě následuje po plurálovém morfému (*-de/-te* v závislosti na deklinačním typu, výjimečně *-i*), srov. např. *aastatesse* (~ *aastaisse*), *keeltesse*, *majadesse*, *puudesse*. Jak už bylo zmíněno dříve, kombinace „jmenný kmen + plurálový morfém“ má v estonštině platnost genitivu plurálu. Situace je tedy analogická k singuláru, kde se koncovka *-sse* připojuje za tzv. genitivní kmen (který je zároveň genitivem singuláru).

Jinou distribuční otázkou, o které už také bylo pojednáno dříve (srov. s. 61), je možnost užívat zkrácený illativ u slov zakončených na *-s/-ne*. Opět se, jako u všech ostatních illativních vzorů, předpokládá možnost použít pravidelný sse-illativ

47 Od slov *hammas* „zub“, *mõte* „myšlenka“, *liige* „člen“, *armas* „drahý, milý“.

48 Od slov *mai* „květen“, *puu* „strom“, *isa* „otec“, *õde* „sestra“.

(srov. např. *oluline*_{NOMsg} : *olulise*_{GENsg} : *olulisse* ~ *olulisse*, *üllatus*_{NOMsg} : *üllatuse*_{GENsg} : *üllatusesse* ~ *üllatusse*). V normativním slovníku jsou slova zakončená v nominativu na *-s/-ne* rozdělena do dvou skupin, z nichž v první se předpokládá pouze nezkrácený illativ, v druhé obě možnosti.

Zdá se tak, že dichotomie produktivní – neproduktivní (nebo aktivní – pasivní v pojetí EKG) sama o sobě nemůže distribuci illativních vzorů v estonštině dobře zachytit. Jak v případě vzorů označených za neproduktivní, tak i těch označených za produktivní, se setkáváme s rozdílnými druhy (ne)produktivity.

7.4 Možnosti uplatnění finských illativních koncovek

I v popisu distribučních možností koncovek finského illativu se objevuje charakteristika „produktivní“. Tyto charakteristiky však nejsou časté, zřejmě proto, že mezi finskými illativními koncovkami nejsou v takové předpokládané produktivitě velké rozdíly a jejich distribuce se řídí spíše aplikovatelností koncovky na typ kmene. Pro popis distribuce se tak hodí pojem komplementární distribuce. O komplementární distribuci lze uvažovat ve vzájemném poměru koncovky *-Vn* a zbylých dvou (*-hVn* a *-seen*), stejně tak *-in* a zbylých dvou plurálových variant (*-hin* a *-siin*). Uplatňují se u kmenů rozdílné fonologické stavby. Na druhou stranu o volné variaci lze uvažovat u koncovek *-hVn* a *-seen*, *-hin* a *-siin*, které jsou (částečně) uplatnitelné u kmenů stejné fonologické stavby. Taková volná distribuce se však objevuje jen v omezeném rozsahu: u dvojice *-hVn* ~ *-seen* jen u nově vypůjčených slov, v případě dvojice *-hin* ~ *-siin* jen u některých deklinačních typů (historicky tzv. kontrahovaných kmenů).

Koncovku *-hVn* by podle výše zmíněných kritérií bylo možné považovat za produktivní, protože se vyskytuje u vlastních jmen cizího původu (*Glasgow hun*, *Bordeaux hon*, srov. ISK: § 93). Podle Karlssona (1982: 292) je důkazem produktivity to, že se koncovka může vyskytnout u slov cizího původu (např. *suklaahan*, *esseehen* od *suklaa* „čokoláda“, *essee* „esej“), kde by jinak fonologická struktura slova předpokládala užití varianty *-seen*. Na druhou stranu je koncovka *-seen* v těchto případech (*esseehen* ~ *esseeeseen*, *suklaahan* ~ *suklaaseen*) preferována, její preference pak koreluje se stupněm adaptovanosti výpůjčky (ISK: § 93). Vzor illativu s koncovkou *-hVn* by tak měl průběžně ztrácet slova ve prospěch illativu s koncovkou *-seen*. Mohli bychom také říct, že vzor illativu s koncovkou *-hVn* je jen přestupní stanicí pro taková přejatá slova v procesu adaptace. Jak už bylo také zmíněno, koncovka *-hVn* se používá u zkratkových slov, jejichž posledním komponentem je hláskovaný vokál (*EU:hun*, *ATK:hon*).

Také tvoření illativu s pomocí koncovky *-seen* bychom mohli považovat za produktivní. V popisu vývoje psané finštiny jsme např. mohli pozorovat, že postupně převládla u kontrahovaných kmenů, u kterých se dříve užívaly různé illativní koncovky i tvary homonymní s genitivem. O produktivnosti illativní koncovky *-seen*

by dále mělo svědčit její užívání u výpůjček, resp. přechod k tomuto tvaru illativu singuláru v procesu adaptace (*suklaahan* > *suklaaseen*). Otázkou je, zda pak můžeme mluvit o stejném druhu produktivity u illativu s koncovkou *-hVn* a illativu s koncovkou *-seen*, nebo zda můžeme obojí chování obsáhnout stejným pojmem. Pro pojem produktivity se mohou předpokládat i různé stupně, podle uvedeného příkladu se ale spíše zdá, že rozdíly v produktivitě illativu s koncovkou *-hVn* a koncovkou *-seen* nejsou čistě kvantitativně vyjádřitelné. Je koncovka *-hVn* produktivnější než *-seen* proto, že se k ní příklánějí neadaptované výpůjčky? Nebo je naopak koncovka *-seen* produktivnější než koncovka *-hVn* proto, že se v případě variace *-seen* ~ *-hVn* (která souvisí s procesem adaptace přejatých slov) dává přednost právě koncovce *-seen*? Lze se domnívat, že bychom se tu pokoušeli pojmem produktivity pokrýt příliš mnoho faktorů.

Míra uplatnění jednotlivých koncovek illativu pak závisí na tom, zda existují nebo vznikají kmeny takové stavby, s nimiž jsou kompatibilní. Zdá se tak nevhodné uvažovat o produktivitě koncovek jako takových. Např. skrze uplatnění u nově přejatých slov se mohou uplatnit v singuláru illativu *-Vn* a v plurálu *-hin*: máme zde na mysli adaptaci nově přejatých slov jako i-kmenů, které se pak skloňují podle vzoru „lasi“ (Koivisto 2014: 204–205), srov. např. *diftongi*_{NOMsg} : *diftongiin*_{ILLsg} : *diftongeihin*_{ILLpl}, *morfeemi*_{NOMsg} : *morfeemiin*_{ILLsg} : *morfeemeihin*_{ILLpl}. Existují i případy méně adaptovaných slov, která nemají koncové *-i* v nominativu, ale až ve vyskloňovaných tvarech (např. *doping*_{NOMsg} : *dopingiin*_{ILLsg}, *Reykjavik* : *Reykjavikiin*_{ILLsg}). Illativ plurálu s koncovkou *-in* se objevuje ve skloňování odvozených slov, u nichž lze vzor odvození považovat za produktivní, např. komparativů a superlativů (*nuorempiin*_{ILLpl}, od *nuorempi* „mladší“, *nuorimpiin*, od *nuorin* „nejmladší“), karitativních odvození s příponou *-tOn/-tOmA-* (např. *odottamattomiin*_{ILLpl}, od *odottamaton* „nečekaný“, *vallattomiin*_{ILLpl}, od *vallaton* „neposlusný“), derivátů s příponami *-llinen* nebo *-lAinen* (např. *maltillisiin*_{ILLpl}, od *maltillinen* „rozvážný, trpělivý“, *kaupunkilaisiin*_{ILLpl}, od *kaupunkilainen* „městský, měšťan“), nebo u derivátů, které vytvářejí deklinační typy „muutos“ a „suuruus“ (srov. *muutoksiin*_{ILLpl}, od *muutos* „změna“, *suuruksiin*_{ILLpl}, od *suuruus* „velikost“).

Popsat výběr illativní koncovky nebo vzoru s pomocí rozlišení na produktivní a neproduktivní se tak nezdá jako výhodné hned ve dvou směrech: produktivitu často nepřipisujeme vzoru/koncovce jako spíše deklinačnímu typu nebo derivačnímu vzorci, kromě toho označení za produktivní nebo neproduktivní nedokáže zachytit popsané distribuční chování.

7.5 Pojem produktivity v popisu jazyka

V minulé kapitole jsme se setkali s určitými obtížemi při pokusu porovnat vzájemně illativní vzory ve smyslu produktivní – neproduktivní. Zde se dále zamyslíme

nad tím, jakou roli může mít pojem produktivity v popisu jazyka, a zda je vůbec potřebný, nebo zda je nahraditelný něčím jiným.

U některých autorů se můžeme setkat s tvrzením, že produktivní jevy jsou v souladu s obecnými tendencemi vývoje v jazyce (Kross 1984: 3), nebo že neproduktivní deklinační modely se řídí jinými pravidly než produktivní, a neměl by na ně být brán ohled stejným způsobem jako na produktivní, pokud se snažíme popsat pravidla současného systému (srov. Kaalep 2010: 103, 104). Při takovém rozlišení také můžeme získat zřetelnější popis gramatiky, protože neproduktivní jevy jsou obvykle zodpovědné za spletnost gramatického systému (srov. Kross 1987: 32). Zjevným příkladem takového přístupu je pak EKG 1995.

Langacker (srov. 1987: 48–52) se na druhou stranu vymezuje proti předpokladu absolutní předvídatelnosti jazyka. Mezi důsledky takového předpokladu zmiňuje i očekávání, že např. syntaktické pravidlo bude zcela produktivní (od pravidla se očekává obecná aplikovatelnost). Předpoklad absolutní předvídatelnosti je podle něj typický např. také pro mladogramatické hláskové zákony, objevuje se i v typologických srovnáních, když je nekonzistence nějakého jazyka s nastavenými předpoklady vysvětlena tím, že jazyk se nachází ve stádiu přechodu od jednoho systému k druhému. Také kategorizace založená na kritériích a atributech (ve striktní interpretaci) obsahuje předpoklad absolutní předvídatelnosti. Naopak model kategorizace založený na prototypch má poněkud skromnější očekávání směrem k předvídatelnosti, jde pak spíše o pravděpodobnost.

Langacker (1987: 71–73) také nevidí důvod dělat ostrou hranici mezi dvěma druhy kreativity, a to užitím pravidla pro utvoření správné formy (obvykle popisované pojmem produktivita) a kreativním využitím jazykových možností (demonstované např. v přeneseném užití pojmu, adaptaci gramatického pravidla na nové lexémy, nebo vědomém porušení nějakého pravidla). K uchopení (odstupňovaného) rozdílu mezi těmito druhy kreativity slouží pojmy úplná a částečná sankce (srov. kapitola 4.1.1), typicky kreativní užití se opírá pouze o částečnou sankci. Při užití pravidla (např. derivačního modelu) na nový případ pak vzniká konstrukce, která není jednotkou (přinejmenším v okamžiku jejího prvního vytvoření), existuje však obecné schéma, jejímž je příkladem (a toto schéma má pravděpodobně status jednotky v gramatickém systému daného jazyka). Při typicky produktivním užití je mezi schématem a jeho příkladem úplná sankce. Rezervovaný přístup k (absolutní) předvídatelnosti a takto vymezené produktivity souvisí s tím, že autor se zásadně vymezuje proti pojímání gramatického systému (a jeho popisu) jako nástroje k tvoření konstrukcí, u něj je gramatický systém „jen“ strukturovaným inventářem. Nemusí jít nutně o úplné popření pojmu produktivní nebo produktivně užívaný. Langacker (2000: 26) charakterizuje produktivitu jako pravděpodobnost, že nějaký vzor (schéma) bude vybrán pro kategorizaci nových výrazů. Může jít o schéma na jakékoli úrovni specifčnosti, i velmi specifické schéma,

omezené na příklady určitého okruhu, můžeme považovat za produktivní. Produktivitu je třeba odlišit od obecné uplatnitelnosti.

Podle Dąbrowské (2004: 223) je u snadněji přístupných schémat větší pravděpodobnost, že budou užita produktivně. Přístupnost schématu podle ní závisí na dvou faktorech, specifičnosti schématu (spíše specifická schémata jsou snadněji přístupná) a ustálenosti (*entrenchment*), která je funkcí frekvence. Když jsou pak ostatní faktory srovnatelné, frekventovanější schéma je snadněji aktivováno. Gramatická produktivita pak vzniká postupně jako vedlejší produkt ukládání symbolických jednotek v dlouhodobé paměti. V přístupu Bybee (2007) produktivita úzce souvisí s tzv. typovou frekvencí (*type frequency*, ta vyjadřuje, jak mnoho různých jednotek spadá do dané kategorie, např. začíná na určitou sekvenci fonémů, je příkladem užití téhož vzoru, patří ke stejnému deklinačnímu typu). Pro představu můžeme porovnat, že do neproduktivních (nepravidelných) tříd (např. tříd nepravidelných sloves) patří většinou málo lexémů, k pravidelnému vzoru se pak obvykle řadí násobně více lexémů. Tyto pravidelné vzory tak mají na rozdíl od nepravidelných obvykle vysokou typovou frekvenci. Na druhou stranu mívají členové nepravidelných tříd vysokou frekvenci tvaru (*token frequency*, počítá se, jak frekventovaná je konkrétní forma). Jako důvod korelace produktivity a typové frekvence Bybee uvádí, že frekvence rozhoduje o tom, jak silně bude daný model nebo vzor (v gramatice mluvčích) reprezentován, silně reprezentované vzory jsou pak jednodušeji přístupné a kvůli tomu jsou pravděpodobněji znovu aktivovány. Také Langacker (1987: 380) zmiňuje frekvenci mezi faktory, které mohou přispívat k tzv. kognitivní význačnosti (*cognitive salience*). Jak už bylo naznačeno i dříve, jednotlivé uzly ve schematické síti lze vzájemně porovnávat co do jejich kognitivní význačnosti. Za význačné lze považovat ty, které jsou nejnějně přístupné nebo aktivovatelné. O kognitivní význačnosti však zdaleka nemusí rozhodovat jen frekvence aktivace daného uzlu. Za snadněji přístupné jsou považovány např. pojmy základní úrovně (poznávané přímou zkušeností), abstraktnost uzlu také obvykle snižuje jeho význačnost (např. velmi obecné schéma obvykle není význačné). Langacker také mluví o frekvenci aktivace uzlu spíše jako o teoretickém konstruktu, u Bybee je typová frekvence měřena na základě korpusového výzkumu a nějak konkrétně vyjádřena.

Kromě typové frekvence rozeznává Bybee (srov. 2007: 173–175) také další faktory, které mohou přispět k produktivnosti vzoru. Jedná se o to, jak široce je daný vzor aplikovatelný v ohledech fonologických (lze si představit např. kompatibilitu koncovky s různými typy kmene), sémantických nebo morfologických (např. omezenost vzoru na sémanticky nebo morfologicky vymezenou kategorii, např. podle jmenného rodu apod.).

Zdá se, že autoři, kteří předpokládají ve svém teoretickém přístupu existenci produktivity (jako vlastnosti přiřaditelné morfologickým procesům, ať už lépe nebo hůře zjištělné), zároveň musí rozlišovat mezi tím, co je v jazyce aktuální

a potenciální. Pouze aktuální lze přitom pozorovat (srov. Bauer 2001: 21). Bauer (2001: 41–43) zároveň tvrdí, že ne vše potenciální je ve stejné míře pravděpodobné, potenciál je věcí jazykového systému, pravděpodobnost závisí na vnějazykových skutečnostech jako např. tom, zda existuje potřeba daného slova nebo formy. Podobné rozlišení najdeme i u Dresslera (2003: 31), podle kterého je produktivita věcí gramatického systému jazyka, zatímco typová frekvence vychází z jazyka jako sociální instituce (způsobů užívání jazyka) a frekvenci tvaru přisuzuje na úroveň performance. Produktivita pak jako demonstrace potenciálu gramatického systému musí být součástí teorie gramatiky. Taková teorie je pak založena na pravidlech (*rule-based*): pokud konstruujeme pravidlo, zároveň tím usuzujeme na potenciál v systému. (Srov. Dressler 2003: 32–33.)

Bauer také navrhuje rozdělit tradiční pojem produktivity na dostupnost (*availability*) a výnosnost (*profitability*). Dostupnost vyjadřuje, zda je nějaké pravidlo v daném případě použitelné, má tedy hodnotu ano/ne. Výnosnost zachycuje, do jaké míry je dostupné pravidlo skutečně využíváno. Dostupnost je pak vlastností gramatického systému, výnosnost je určována jazykovými normami. Toto rozlišení má být podle Bauera řešením tradičních problémů s definicí produktivity. Takové rozlišení je podle něj možné jen v přístupu, kdy předpokládáme jazykový systém založený na pravidlech (*rule-based approach*), nikoli v popisu, který staví na analogiích (*analogy-based approach*). V popisu, který staví na analogiích, lze uvažovat jen o výnosnosti (*profitability*). Bauer také říká, že je to argument ve prospěch popisu založeného na pravidlech, protože existence něčeho takového, jako je produktivita, nemůže být zcela popřena. (Srov. Bauer 2001: 205–213.)

Výše popsané přístupy jsou samozřejmě velmi odlišné od Langackerova. Langacker volí tzv. přístup založený na užívání (*usage-based approach*), ve kterém nelze postulovat odděleně systém a jeho užívání. Nazývá ho také přístupem zdola nahoru nebo ze dna vzhůru (*bottom-up approach*, srov. 1987: 46, 1991: 46–47). V langackerovské gramatice můžeme uvažovat o pravidlech (jinak řečeno schématech, dalo by se použít i označení vzor), ta jsou ale jen zobecněním (různého dosahu) udělaném na základě konkrétních výskytů nebo o něco specifitějších případů. Postupujeme pak od specifitějšího k obecnějšímu. Systém a konvence jsou určovány skrze užívání, vznikají a jsou přetvářeny na jeho základě. Nevzniká problém rozhodování se mezi pravidly a seznamy (srov. s. 111), proto je také dilema mezi popisem založeným na pravidlech (*rule-based approach*) a popisem založeným na analogiích (*analogy-based approach*) bezpředmětné. Zobecnění (schémata, pravidla, vzory) nejsou pro popis gramatiky nejvyšší metou, v popisu jazyka má význam to, co je (v určité míře) obecné, i to, co je partikulární, a ani idiosynkratické jevy nejsou vyloučeny z popisu gramatiky. Není tak cílem nacházet zobecnění s co největším dosahem, natož předpokládat zobecnění s absolutním dosahem. (Srov. Langacker 1987: 45–47.)

7.6 Kognitivní význačnost a elaborační vzdálenost

Pokusíme se jevy tradičně spojované s pojmem produktivity uchopit s pomocí pojmu kognitivní význačnosti (srov. Langacker 1987: 420 a poznámka pod čarou na s. 420). Bude se nám to hodit zejména u estonských illativních vzorů, které vykazují při tradičním dělení na produktivní a neproduktivní značné rozpětí, a kde se častěji (přinejmenším teoreticky) objevují dubletní illativní tvary. V takových případech můžeme uvažovat o tom, proč je jeden z dvojice možných tvarů užívanější, tj. proč je pro kategorizaci vybráno jedno schéma a ne to druhé. U vzorů a koncovek, které jsou omezeny na kmeny určité fonologické stavby, prostě předpokládáme lokální schéma. Součástí takového schématu je nejen podoba illativní koncovky, ale i schematická podoba kmene, k němuž se koncovka pojí nebo u něhož dochází k ablautu. Neuvažujeme tak zvlášť o produktivitě konkrétního vzoru a o tom, zda a do jaké míry existují kmeny vhodné struktury.

Jak už bylo popsáno dříve, jednotlivé uzly schematické sítě můžeme porovnávat z hlediska kognitivní význačnosti, přičímž máme na mysli snadnost jejich přístupnosti a snadnost aktivace. Význačnost lze přisuzovat uzlům v různém stupni specifičnosti, může se jednat o (obecnější) schémata i o specifitější případy, tj. například i konkrétní illativní formy. V estonštině bychom v tomto ohledu našli největší kontrast mezi hV-illativem a sse-illativem. Příkladem hV-illativu je pouze několik forem (5–6), proto předpokládáme, že význačné jsou tyto jednotlivé formy, význačnost naopak není vlastní schématu (vzoru) pro jejich tvoření. Můžeme pochybovat, zda vůbec do estonské gramatiky zařadit schéma hV-illativ, zda má takové schéma status jednotky. Spíše je možné si myslet, že se označení hV-illativ používá jako zkrácené pojmenování pro dané formy, než že by se jednalo o vzor ve stejném smyslu jako např. u sse-illativu nebo bezkoncovkového illativu. Opačným případem je pak sse-illativ: u něj je význačné schéma, obvykle však nejsou význačné formy, které jsou příkladem tohoto schématu. Schéma sse-illativu je pak snadno aktivováno. Dále ukážeme, že se typicky používá nejen u novějších přejímek a slov, která nemají frekventovanou illativní formu, ale také např. zkratkových slov či jinak atypických kmenů. O jednotlivých příkladech schématu sse-illativ pak lze předpokládat, že typicky nejsou význačné samy o sobě (vznikly pro danou příležitost, jsou to ad hoc formy, nejsou frekventované). Proto musí být často (při každé takové příležitosti) evokováno schéma sse-illativu, což dále posiluje jeho význačnost. Pokud bychom tak měli (hypoteticky) v estonštině na výběr jen hV-illativ a sse-illativ, a měli užít zatím nepoužitou illativní formu, je zřejmé, že to bude sse-illativ – prostřednictvím aktivace daného obecného schématu. Pokud naopak máme užít illativ od slov jako *pea* nebo *suu*, nepoužijeme toto obecné schéma, protože pro daná slova existují illativní formy jako (hotové) jednotky (*pähe*, *suhu*).

Nevylučuje se zároveň, že mohou existovat formy sse-illativu, které jsou samy o sobě ustálené a konvenční (jsou jednotkami). Zcela vyloučené není ani případ-

né užití hV-illativu jako vzoru pro vytvoření nových tvarů, takové případy budou ale ojedinělé. Takové, do značné míry jistě výjimečné případy jsou hV-illativy *öhe* a *töhe*, které jsou ve srovnání s ostatními hV-illativy mnohem mladší. Byly navrženy a propagovány v době tzv. estonské jazykové reformy. Zde byl tedy použit hV-illativ jako vzor, byl však použit lingvisty se znalostí historické morfologie estonštiny (která je v tomto případě nutná). Navrženo a propagováno bylo více hV-illativních forem, ujaly se však jen tyto a to ne zcela přesvědčivě, vedle nich se (jak dále uvidíme) vyskytují illativní formy *öösse* a *töösse*. (Srov. Rätsepp 1979: 32; Raag 1998: 74.)

V otázce výběru vhodné struktury Langacker kromě jejich relativní význačnosti operuje také s pojmem elaborační vzdálenosti (*elaborative distance*). Elaborační vzdáleností se má na mysli vzdálenost mezi konkrétním zamýšleným výrazem (např. illativem od konkrétních slov) a jednotlivými schémata – sáhneme po tom schématu nebo možnosti, které je nejbližší našemu konkrétnímu případu. U konvenčních jednotek, které jsou plně specifikované, je tato vzdálenost nulová (existuje výraz pro danou příležitost). V případě nově tvořených tvarů nejspíše zvolíme uzel schematické sítě, který je jednak význačný a jednak má co nejmenší elaborační vzdálenost vzhledem k dané příležitosti. I pokud chceme illativ od jmen jako *pea* nebo *suu*, nabízí se význačné schéma sse-illativu, použijeme však konvenční a ustálenou variantu *pähe*, *suhu* (protože elaborační vzdálenost je menší). V tomto přístupu lze také vysvětlit občasně užití formy sse-illativu od slov, která jinak používají jinou illativní formu, o čemž se zmiňují některé zdroje. Pojem elaborační vzdálenost pak také zahrnuje ohled na to, v jaké míře jsou kompatibilní nároky určitého vzoru (schématu) na fonologickou strukturu kmene. Estonské schéma ...sse (illativ s koncovkou -sse) je kompatibilní v podstatě s jakýmkoli typem kmene (včetně cizích neadaptovaných slov, zkratk aj.), za „...“ lze dosadit jakýkoli kmen. Naproti tomu jiná schémata lze použít jen u kmenů určité fonologické struktury, to pak snižuje možnost široce je aplikovat i možnost, že se stanou kognitivně význačnými (v té míře, jako schéma ...sse).

Estonský hV-illativ a sse-illativ jsou tak zjevně velmi odlišné co do typové frekvence, ta by měla být u sse-illativu vysoká, u hV-illativu velmi nízká (jen 5–6). Formy estonského hV-illativu a sse-illativu stojí na opačných pólech také v dalším ohledu, a to pravidelnosti daných forem – jednoduchosti odvození illativu z genitivního kmene a naopak. Jak už bylo řečeno dříve, u hV-illativu je v podstatě nemožné předvídat jeho konkrétní formu, pokud ji neznáme (nelze předvídat vokál v sekvenci hV, u illativu *pähe* navíc vokál kmene prochází nepředvídatelnou obměnou). Illativ s koncovkou -sse je naopak pravidelný a jeho odvození předvídatelné (i z vytvořeného sse-illativu lze jednoduše získat zpět genitivní kmen, i když ten samotný může být někdy v nepředvídatelném vztahu k nominativu). Bybee (2007: 13–14) u takových případů jako je hV-illativ mluví o autonomii formy: čím větší je míra autonomie, tím slabší je spojení s jinými formami téhož paradigma. Předpokladem takové autonomie je vysoká frekvence tvaru (*token frequency*),

nejvyšší možnou míru autonomie lze předpokládat při supletivismu. Je logické, že morfologická nepravidelnost se objevuje u forem, které jsou samy o sobě jednotkami, ale ne tam, kde jsou tvořeny s pomocí obecnějšího schématu. S ohledem na výše vyslovené bychom tedy měli předpokládat poměrně vysokou frekvenci jednotlivých hV-illativních forem. Naopak u sse-illativů bychom očekávali frekvence nižší (případně mizivé nebo žádné).

Vzor sse-illativu lze pak považovat za široce aplikovatelný také z toho důvodu, že schematický kmen, který tato koncovka předpokládá, zůstává velmi schematický: specifikuje pouze to, že kmen má končit na vokál. Naopak např. geminační nebo bezkoncovkový illativ (s ablautovým morfémem postaveným na kontrastu silný stupeň vs. slabý stupeň) svůj schematický kmen specifikují ve větším detailu (v případě geminačního illativu se musí jednat o kmen struktury (C)VCV, bezkoncovkový illativ daného typu potřebuje stopu o dlouhé přízvučné a krátké nepřízvučné slabice).

V souvislosti s pojmem autonomie formy je také možné se zamyslet nad tím, do jaké míry je relevantní příslušnost lexému ke konkrétnímu deklinačnímu typu. Např. u zkratkových slov nebo pozdních přejímek (které mohou tvořit sse-illativ) předpokládáme, že nepatří k nějakému konkrétnímu deklinačnímu typu a dost možná nemají (pevně) určeny všechny formy deklinačního paradigmatu. Na druhou stranu některé illativní vzory, de-illativ a bezkoncovkový illativ u typu „seminar“, jsou ve standardním jazyce určeny právě s ohledem na deklinační typ. V takovém případě by tak mělo jít o nízkou míru autonomie dané illativní formy, která je určena vzhledem ke všem ostatním paradigmatickým formám. V estonštině jsou i illativní formy, které nejsou vymezeny vzhledem k deklinačnímu typu, kromě zmíněného sse-illativu, který se vyskytuje napříč deklinačními typy a potenciálně i bez ohledu na neurčený deklinační typ, jde o hV-illativ a geminační illativ, které se vyskytují jen u některých slov daných deklinačními typy (v případě hV-illativu slov zakončených na dlouhý vokál, v případě geminačního illativu u deklinačních typů „pesa“, „rida“, „kõne“). Jistou míru návaznosti na deklinační typy bychom mohli předpokládat u bezkoncovkového illativu (s ablautem silný vs. slabý stupeň): u něj je illativní forma jako taková určena kontrastem vůči jiné formě paradigmatu (genitivnímu kmeni). V daných deklinačních typech je tak nutným předpokladem existence této illativní formy tzv. zeslabující střídání stupňů.

Estonské illativní formy kromě hV-illativů a sse-illativu by se pak s ohledem na kognitivní význačnost jednotlivých forem nebo vzorů jevíly takto: Geminační illativ předpokládá poměrně silnou význačnost samotných forem, která by teoreticky měla být podporována frekvencí illativního tvaru. Kmeny schopné geminace se pak dělí na ty, které geminační illativ tvoří (pravděpodobně jsou tyto illativy frekventované) a ty, které tvoří pouze sse-illativ (nejsou frekventované, Peebo mluví o tom, že dané lexémy nejsou v illativním významu obvyklé, srov. s. 114). Vedle slov, která geminační illativ netvoří, jako např. Peebem zmíněné *isa* „otec“, *tigu*

„šnek“ apod., můžeme na druhé straně zmínit např. slovo *tuba* „místnost, pokoj“, u něž je jediným přirozeným illativem *tuppa*, tvar *toasse* by byl velmi teoretický a nepřirozený. Schéma geminační illativ by se pak jevilo jako méně význačné ve srovnání se sse-illativem, přesto však do jisté míry význačné (jako schéma). Na rozdíl od hV-illativu bychom schéma geminačního illativu pokládali za jednotku v estonské gramatice, o tom svědčí její možné využití pro tvorbu nových výrazů (*kinno*, *kluppi*). Geminační illativ se také jeví jako morfologicky pravidelný, byť se jedná o ablautový morfém, z výsledné formy lze zpětně odvodit genitivní kmen.

U bezkoncovkového illativu a de-illativu se zdá být poměrně vlivným faktorem jejich vázanost na deklinační typy: u jednotlivých illativních forem bychom pak nemuseli předpokládat status jednotky ani vysokou frekvenci. Spíše lze za jednotky považovat jejich schémata: schémata bezkoncovkového illativu (jednak ablautového morfému s kontrastem silný vs. slabý stupeň, jednak ablautového morfému s nulovým kontrastem) a schéma de-illativu. Tato schémata jsou pak provázána se schématy daných deklinačních typů (o schématech tohoto druhu dále).

Ze zmíněných faktorů jsme zatím pouze předpokládali vyšší či nižší frekvenci těch kterých forem. K zjištění frekvence použijeme v následující kapitole korpusy (v případě estonštiny tzv. vyrovnaný korpus, *Tasakaalus korpus*, v případě finštiny údaje z tzv. Jazykové banky, *Kielipankki*). Kromě možné zmíněné korelace frekvence aktivace uzlu a jeho kognitivní význačnosti se Bybee (2007) zabývá frekvencí v návaznosti na produktivitu a morfologickou pravidelnost. V této práci budeme ale uvažovat spíše ve smyslu Langackerova pojetí, které neklade přímou souvislost mezi frekvencí a kognitivní význačností. Bybee ve svých studiích de facto klade rovnítko mezi užíváním a frekvencí (užívání) dohledatelnou v korpusech. Užívání jazyka v této práci vnímáme abstraktněji a spokojujeme se s tím, že není exaktně vyjádřitelné. Korpusová data by tak měla sloužit jako určitý indikátor frekvence užívání. Je také dobré mít na paměti omezení daná dostupnými korpusy: považujeme zvolený korpus za jistý, poměrně reprezentativní vzorek standardního jazyka, který může leccos napovědět o užívání standardního jazyka. Kromě toho je třeba si uvědomovat také možnosti vyhledávání v korpusu a jejich možná omezení nebo nedostatky.

7.7 Možnosti využití estonských illativních tvarů

7.7.1 Výskyt illativních forem zakončených na -hV

Pro estonštinu jsme zvolili tzv. vyrovnaný korpus (*Tasakaalus korpus*), který obsahuje ve stejné míře texty literární, žurnalistické a odborné (každý z žánrů po pěti milionech slov, dohromady tedy 15 milionů slov). Začneme s estonskými hV-illativy, u nichž jsme předpokládali vysokou míru význačnosti samotných forem, a pro-

to pravděpodobně i vyšší frekvenci užívání. Výsledky vyhledávání v korpusu jsou následující:

Tabulka 9: Frekvence hV-illativů⁴⁹

	Počet výskytů formy hV-illativu		Počet výskytů sse-illativu	
	<i>maha</i>	6954		
<i>maa</i> „země, půda“			<i>maasse</i>	93
<i>pea</i> „hlava“	<i>pähe</i>	1717 ⁵⁰		0
<i>suu</i> „ústa, pusa“	<i>suhu</i>	580	<i>suusse</i>	1
<i>soo</i> „bažina, močál“	<i>sohu</i>	37	<i>soosse</i>	9 ⁵¹
<i>öö</i> „noc“	<i>öhe</i>	28	<i>öösse</i>	30
<i>töö</i> „práce“	<i>töhe</i>	5	<i>töösse</i>	101

Je otázkou, jaké počty výskytů by měly ukazovat na vysokou nebo nízkou frekvenci, k tomu bychom je potřebovali srovnat s výskyty dalších tvarů. Při porovnání daných šesti lexémů mezi sebou se zdají být rozdíly značné a přinejmenším u posledních tří tvarů (*öhe*, *sohu*, *töhe*) se vysoká frekvence příliš nepotvrzuje. Z těchto jsou *öhe* a *töhe* později (uměle) zavedenými tvary, touto okolností by se také dalo vysvětlit užití sse-illativu ve stejné (*öhe* ~ *öösse*) nebo dokonce vyšší (*töhe* ~ *töösse*) míře. Původem illativní forma *maha* s nejvyšším počtem výskytů je zde uvedena odděleně od lexému *maa* „země, půda“ a illativní formy *maasse*. Existují pádné důvody domnívat se, že zde došlo k oddělení formy *maha* z původního paradigmatu, kdy zároveň *maha* získalo svou dnešní adverbialní funkci. V estonském korpusu s gramatickými značkami je také daná forma kódována jako adverbium, nikoli jako illativ od slova *maa*. Rozdělením původního paradigmatu lze také vysvětlit poměrně častý výskyt sse-illativů *maasse*. Možnosti využití *maha* jako adverbialní částice jsou poměrně široké. Kaija Kährrik (2001) rozeznává tyto významy *maha*: V centrálním schématu jde o pohyb dolů, přičemž pro schéma je zásadní i konco-

49 K vyhledávání v Tasakaalus korpus byl použit vyhledávač na www.keeleeveeb.ee. Stejný korpus je dostupný také z <http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikaliides/>. Prvně jmenovaná varianta byla nakonec zvolena kvůli snadnějšímu vyhledávání. Při vyhledávání oběma způsoby byly výsledky proporcionálně srovnatelné, někde se lišily v konkrétních číslech. U hV-illativu a dalších typů illativu, kdy má illativ specifickou formu, která není formou žádného jiného pádu (např. partitivu), ani není homonymní s tvarem jiného lexému, byly vyhledávány dané illativní tvary podle formy. U výsledků s nižšími počty výskytů pak byla prováděna kontrola výskytů, zda skutečně odpovídají hledanému. U výsledků s vysokými počty výsledků byla taková kontrola jen zběžná. Výsledky jsou v tabulkách řazeny od těch s nejvyšším počtem výskytů k těm s nejnižším počtem výskytů. Vyhledávání bylo prováděno v červenci-srpnu 2013 a poté znovu v červenci 2014.

50 K výsledkům jsou připočteny i tvary s příklonkou *-gi*, v případě illativu *pähe* se tento tvar vyskytuje poměrně často (66 výskytů), nejčastěji ve spojeních jako *see ei tulnud talle pähegi* „to mu/jí vůbec nepřišlo na mysl, to ho/jí vůbec nenapadlo“.

51 Šest z celkových devíti výskytů pochází od stejného autora.

vý bod takto vymezené dráhy (např. *raamat kukkus riulilt maha* „knihy spadla z poličky“). Metaforickými rozšířeními pak získáváme další schémata, jako je pokrytí (např. *maha vaikima* „zamlčet“). Možné je reflexivní užití (*heitsin maha* „lehl jsem si“). Časté je perfektivní užití, kde se projevuje obsažení koncového bodu dráhy v centrálním schématu (např. *rahune maha* „uklidni se“). Dále pak rozeznává dvě separační schémata, v nichž už nejde o pohyb dolů (např. *bussist maha minema* „vystoupit z autobusu“, *maha jätma* „zanechat, opustit“, *maha võtma* „zhubnout“). (Srov. Kährik 2001: 48–70.)

I jiné illativní formy se mohou objevovat v podobné funkci jako *maha*. U jednotlivých výskytů se pak jedná o kontinuum, kde některé významy jsou více gramatikalizované než jiné. Bylo by někdy obtížné udělat někde v tomto kontinuu dělicí čáru mezi illativními tvary jména a adverbiem, které má historicky tvar illativu (takové rozdělení předpokládáme u *maasse* a *maha*). V následující tabulce je přidán sloupec označující, zda se daná illativní forma vyskytuje v ustálených spojeních se slovesem a v kolika takových spojeních. Tento údaj byl získán z databáze slovesných víceslovných spojení⁵². V databázi jsou uvedena ustálená spojení slovesa s adverbiální částicí nebo se jmenným doplněním. Při vyhledání dané illativní formy (např. *suhu*, *pähe*) lze pak zjistit, zda tyto illativní tvary participují v takových spojeních, a v kolika.

Tabulka 10: hV-illativy v ustálených spojeních se slovesy

	Počet výskytů formy hV-illativu	Počet ustálených spojení slovesa s hV-illativem	Počet výskytů sse-illativu
	<i>maha</i> 6954	221	
<i>maa</i> „země, půda“			<i>maasse</i> 93
<i>pea</i> „hlava“	<i>pähe</i> 1717	64	
<i>suu</i> „ústa, pusa“	<i>suhu</i> 580	27	<i>suusse</i> 1
<i>soo</i> „bažina, močál“	<i>sohu</i> 37		<i>soosse</i> 9
<i>öö</i> „noc“	<i>öhe</i> 28		<i>öösse</i> 30
<i>töö</i> „práce“	<i>töhe</i> 5		<i>töösse</i> 101

Zjistíme, že v poměrně mnoha takových spojeních participují formy *pähe* a *suhu* (srov. např. *suhu toppima* „cpát se, cpát (si) do pusy“, *pähe tulema* „přijít na mysl, rozvzpomenout se“). Vyskytují se i idiomatická spojení jako např. *kärbseid pähe ajama* „věšet někomu bulíky na nos“, doslova nahnat někomu mouchy do hlavy, *peost suhu elama* „žít z ruky do úst“. Bezkonkurenční je v tomto ohledu *maha*, vysokým počtem takových spojení se vysvětluje i vysoká frekvence tvaru samotného.

52 The database of Estonian verbal multi-word expressions, <http://www.cl.ut.ee/ressursid/pysiyhendid>.

Je pravděpodobné, že participace illativních forem *pähe* a *suhu* v těchto spojeních značně přispívá k jejich frekvenci. Záleží také na tom, jak frekventovaná jsou tato spojení. Vzhledem k tomu, že se má jednat v jisté míře o ustálená spojení, lze to předpokládat přinejmenším u některých z nich.

Podobná spojení, ať už jde o spíše kolokace nebo spíše idiomy, bychom zde v souladu se zvoleným teoretickým rámcem považovali za jednotky estonské gramatiky (protože se jedná o ustálená spojení, ve své ustálenosti se mohou také navzájem lišit). Participace illativních forem v takových spojeních nás bude zajímat i u následujících illativních vzorů.

Lze si také povšimnout, že dané lexémy lze z hlediska významu považovat za koncepty tzv. základní úrovně. Jsou to pojmenování pro části lidského těla nebo pojmy popisující zkušenost s životním prostředím obklopujícím člověka (*maa*, *soo*, *öö*). Dále lze také uvažovat o tom, jak pravděpodobné je spojení těchto konceptů s významem illativu, jak samozřejmě a potřebné spojení vytvoří. U všech se takové spojení zdá jednak snadno uchopitelné a jednak potřebné.

7.7.2 Výskyt illativních forem se zakončením *-de*

Dále se zaměříme na formy tzv. de-illativu, jehož výskyt je vázán na uzavřený deklinační typ „keel“. Můžeme tak zjišťovat illativní formy od všech lexémů, které Peebo (1997: 99) pod tímto deklinačním typem uvádí.

Tabulka 11: Frekvence illativním forem deklinačního typu „keel“

	Počet výskytů formy de-illativu	Počet ustálených spojení slovesa s de-illativem	Počet výskytů sse-illativu
	<i>juurde</i> 7808	80	
<i>meel</i> „mysl“	<i>meelde</i> 2484	11	<i>meellesse</i> 1
	<i>äärde</i> 693	7	
<i>keel</i> „jazyk“	<i>keelde</i> 556		<i>keellesse</i> 8
<i>suur</i> „velký“	<i>suurde</i> 249		
<i>hool</i> „péče“	<i>hoolde</i> 63	3	
<i>pool</i> „polovina“	<i>poolde</i> 59		
<i>tuul</i> „vítr“	<i>tuulde</i> 54	13	
<i>säär</i> „holeň“	<i>säärde</i> 28	2	
<i>huul</i> „ret“	<i>huulde</i> 24	1	
<i>joon</i> „linka, čára, rys“	<i>joonde</i> 22	4	
<i>hää</i> „hlas“	<i>hääde</i> 22	2	<i>häälesse</i> 2

	Počet výskytů formy de-illativu	Počet ustálených spojení slovesa s de-illativem	Počet výskytů sse-illativu
<i>veer</i> „okraj“	<i>veerde</i> 18		
<i>peen</i> „jemný, luxusní“			<i>peenesse</i> 5
<i>saar</i> „ostrov“	<i>saarde</i> 3		
<i>kaar</i> „oblouk“	<i>kaarde</i> 3		
<i>koor</i> „kůra“	<i>koorde</i> 2		
<i>soon</i> „žlá“	<i>soonde</i> 1		
<i>sool</i> „střevo“	<i>soolde</i> 1		
<i>leem</i> „vývar“			<i>leemesse</i> 1

Žádné illativní formy nebyly nalezeny od slov *nool* „šíp“, *peel* „postranní tyč u žebříku, součást dřevěné lodní konstrukce pro plachtu“, *hiir* „myš“, *kiir* „paprsek“, *seen* „houba“, *voor* „moréna“, *tüün* „klidný“.

I v této skupině se setkáme s gramatikalizovanými výrazy, a to postpozicemi *juurde* a *äärde*, jako postpozici bychom mohli klasifikovat i *veerde*. Nejjednoznačněji se od svého základu *juur* „kořen“ oddělila postpozice *juurde* „směrem k“, o něco méně pak *äärde* od *äär* „okraj, hranice“ a *veerde* od *veer* „okraj“, srov. např.:

*Ta läks akna*_{GEN} *juurde*. „Šel/šla k oknu.“

*Tule minu*_{GEN} *juurde*. „Přijď ke mně.“

*Lähen homme arsti*_{GEN} *juurde*. „Jdu zítra k lékaři.“

Podobně srov. užití *äärde* „na okraj, na kraj“ a *veerde* „na okraj, na kraj“ jako postpozic (s genitivním doplněním):

*Lapsed läksid jõe*_{GEN} *äärde*. „Děti šly k řece (na kraj řeky).“

*Esimesed asulad asutati vee*_{GEN} *äärde*. „První osady byly založeny u vody.“

*Ta istus ema süngi*_{GEN} *veerde*. „Sedl/a si na okraj matčiny postele.“

Bez substantivního doplnění je pak slovník (EKSS) hodnotí jako adverbia:

Siia ei pääse autoga juurde. „(Až) sem se člověk autem nedostane.“

Keskele istutati punased lilled, äärde kollased.⁵³ „Doprostřed zasadili červené květiny, na kraj žluté.“

Úroveň gramatikalizace postpozic a míru odloučenosti od původního základového substantiva lze porovnávat např. s ohledem na významovou stránku daného syntagmatického spojení (např. postel má okraj, stejně jako řeka, na druhou stranu součástí koncepce okna, lékaře nebo jiné osoby rozhodně není kořen). Ve slovníku *Eesti keele seletav sõnaraamat* jsou všechny tři tvary označeny jako postpozice nebo adverbia. U postpozic (adverbií) lze pak jako u jiných gramatikalizovaných tvarů očekávat vyšší frekvenci.

53 Příkladů byly nalezeny s pomocí *Eesti keele seletav sõnaraamat*, www.eki.ee/dict/ekss/.

V tabulce se vyskytuje ještě jedno slovo, u něhož došlo ke gramatikalizaci na postpozici, a to *pool* „půlka, polovina“. V tomto případě ovšem došlo i k rozlišení forem: postpozice má formy *pool* („u“), *poole* („směrem k“), *poolt* („od“). Směrová forma je tak *poole*, nikoli *poolde*. Může se historicky jednat o illativ, ovšem bezkoncovkový, který je u daného deklinačního typu doložen ve starších textech (de-illativ byl jako součást standardní estonštiny plně přijat až v době jazykové reformy). Ve slovníku EKSS je pak slovo *pool* udáno jednak jako postpozice, jednak jako skloňovatelné substantivum/číslovka. S illativem *poolde* se pak můžeme setkat v typické substantivní pozici (srov. např. *augusti teise poolde* „do druhé půlky srpna“), nebo jako s kongruentním atributem (*poolde lehekülge* „do půlky strany“), což by souhlasilo s možným syntaktickým zapojením číslovky.

U těch illativních výrazů, které můžeme považovat za illativní formy daných substantiv, bychom pak na základě nalezených výskytů mohli soudit např. toto: de-illativy se u daného deklinačního typu vyskytují celkem bez ohledu na frekventovanost, může se jednat i o jednotlivé příklady. Zdá se tak, že formy jsou určeny s ohledem na deklinační typ. Mohli bychom také konstatovat, že implementace de-illativu do standardního jazyka byla úspěšná. Nalezeny byly i občasné výskyty sse-illativu, u některých slov (*peen*) dokonce jen ty, i když kvůli malým počtům výskytů z toho lze těžko něco usuzovat.

Opět bychom našli illativní formy, které jsou součástí ustálených spojení se slovesem. Participace v takových spojeních pak přispívá k frekventovanosti daných illativů (srov. např. *meelde tuletama* „připomenout“, *meelde jääma* „zůstat v paměti“, *meelde jätma* „zapamatovat si“, *tuulde viskama* ~ *tuulde loopima* ~ *tuulde laskma* ~ *tuulde pilduma* ~ *tuulde pillama* „promarnit, dosl. (za)hodit do větru“). Vyskytla se i slova, která taková spojení (přinejmenším v dané databázi) nemají, přesto měla v rámci tohoto deklinačního typu poměrně dost výskytů illativní formy. Jedná se zejména o illativ *keelde*, který se nejčastěji vyskytuje ve spojení *tõlkima eesti* ~ *inglise* ~ *saksa* ~ *tšehhi* ~ ... *keelde* „přeložit do estonštiny ~ angličtiny ~ němčiny ~ češtiny ~ ...“ (takové spojení není v databázi uvedeno). U adjektiva *suur* „velký“ má pak četnost illativních forem na svědomí jeho užití jako kongruentního atributu (např. *nad läksid suurde majja* „šli do velkého domu“, *nende jaoks jagunes maailm kahte suurde rühma* „podle nich se svět dělil do dvou velkých skupin“). Podobně vystupují v roli kongruentního atributu také *poolde* nebo *peenesse*.

Skupina těchto slov je tak velmi různorodá s ohledem na frekvenci illativních forem i s ohledem na to, zda užití v illativu lze očekávat. Existují i lexémy, u nichž žádný illativ nalezen nebyl. Přesto přinejmenším normativní gramatika předpokládá u všech možnost tvořit de-illativ. Výskyt de-illativu je tak vázán na příslušnost k danému deklinačnímu typu. Zdá se, že frekvence podložená významem daného slova a tím, jak pravděpodobně bude jeho illativní forma třeba, nehraje zásadní roli. Daný deklinační typ je vymezen podle fonologické struktury slov, ne na základě sémantických hledisek a sdružuje pak slova sémanticky různorodá, která

mohou mít navzájem různá syntaktická využití. Na druhou stranu se mezi de-illativy nacházejí i frekventované formy (*meelde, keelde*), které tak mohou přispívat i k význačnosti schématu de-illativu, a nejen těchto forem samotných.

Užití nových de-illativů můžeme také porovnat s užitím (historicky bezkoncovkového) illativu lexémů deklinačního typu „uus“, jejichž illativní forma sloužila jako vzor pro výše uvedené de-illativy. Seznam lexémů deklinačního typu „uus“ byl opět převzat od Peeba (1997: 100).

Tabulka 12: Frekvence illativních forem u deklinačního typu „uus“

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu		Počet ustálených spojení slovesa s bezkoncovkovým illativem	Počet výskytů sse-illativu	
<i>uus</i> „nový“	<i>uude</i>	342		<i>uuesse</i>	1
<i>lääs</i> „západ (světová strana)“	<i>läände</i>	158			
<i>täis</i> „plný“	<i>täide</i>	145	5		
<i>õis</i> „květ“	<i>õide</i>	22	2		
<i>reis</i> „stehno“	<i>reide</i>	16			
<i>tõrs</i> „bečka, sud“	<i>tõrde</i>	5			
<i>laas</i> „hvozď“	<i>laande</i>	5			
<i>õõs</i> „dutina“	<i>õõnde</i>	4			
<i>kõrs</i> „stéblo“	<i>kõrde</i>	2			
<i>põis</i> „měchýř“	<i>põide</i>	2			
<i>hiis</i> „(posvátný) háj“	<i>hiide</i>	1			
<i>vars</i> „stonek, násada“	<i>varde</i>	1			

Žádná illativní forma nebyla nalezena od slov *viis* „pět“, *kuus* „šest“, *kõis* „provaz“, *hirs* „plaňka“, *kirs* „tenká vrstva ledu“, *küüs* „nehet“, *kaas* „víko, víčko, obálka“ a některých zjevných archaismů. Podobně jako v předchozí skupině se v jednom typu objevují sémanticky různorodá slova, která se velmi liší v tom, jak často se vyskytují v illativu. Ta s nejvyšším výskytem dosahují poněkud nižších čísel, než tomu bylo v případě deklinačního typu „keel“. I zde se vyskytly formy participující v ustálených spojeních (např. *täide minema* „naplnit se“, *täide viima* „splnit, vykonat“, *õide puhkema* „rozkvést“).

7.7.3 Výskyt ablautových illativních forem

Dále se zaměříme na bezkoncovkový illativ s ablautovým morfémem postaveným na kontrastu silný vs. slabý stupeň. Tento illativní tvar je homonymní s tvarem partitivu, proto budeme muset změnit metodu vyhledávání. Vyhledávání bylo tentokrát prováděno s pomocí morfologické značky (adt), výsledky pak byly znovu prohledány ručně, protože se v nich často vyskytovalo i poměrně velké množství partitivů. V tabulce jsou uvedeny konečné výsledky. Tento druh illativní formy se také objevuje u velkého (a potenciálně neomezeného) množství jmen různých deklinačních typů, budeme tak jeho užití testovat pouze na vzorku. Slova byla vybrána víceméně náhodně, částečně podle významu, aby existovala reálná možnost, že se od nich vyskytne relevantní počet illativních tvarů (v seznamu jsou tak slova odkazující na místo nebo časový úsek, stav, látková i označující celek, do něhož může něco náležet). Dalším kritériem při výběru bylo, aby jejich illativní a zároveň partitivní tvar nebyl homonymní s tvarem jiného lexému, a aby počet výskytů byl takový, který lze případně prohledat ručně. Většina ze slov patří k deklinačnímu typu „sepp“ v Peebově klasifikaci (1997: 79), u výpůjček pak může jít o slovo více-slabičné s přízvukem na konci, v jednom případě jde o derivát s příponou *-kond*. K jiným deklinačním typům pak patří *asi*_{NOMsg} : *asja*_{GENsg} : *`asja*_{PARTsg=ILLsg}, *tühi*_{NOMsg} : *tühja*_{GENsg} : *`tühja*_{PARTsg=ILLsg} a *puder*_{NOMsg} : *puđru*_{GENsg} : *`putru*_{PARTsg=ILLsg}.

Tabulka 13: Frekvence vybraných bezkoncovkových illativů

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet ustálených spojení slovesa s bezkoncovkovým illativem	Počet výskytů sse-illativu	Počet ustálených spojení slovesa se sse-illativem
<i>asi</i> „věc, záležitost, případ“			171	1
<i>grupp</i> „skupina“	144			
<i>ruum</i> „prostor“	76			
<i>atmosfäär</i> „atmosféra“	63			
<i>haud</i> „hrob“	47	6		
<i>meeskond</i> „mužstvo, tým“	45			
<i>tühi</i> „prázdný“	36	2		
<i>saun</i> „sauna“	28	1		
<i>film</i> „film“	21		1	

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet ustálených spojení slovesa s bezkoncovkovým illativem	Počet výskytů sse-illativu	Počet ustálených spojení slovesa se sse-illativem
<i>loss</i> „zámek“	20			
<i>selts</i> „spolek“	13	4		
<i>tualett</i> „záchod“	9			
<i>arhitektuur</i> „architektura“	6			
<i>poiss</i> „chlapec, kluk“			5	
<i>gripp</i> „chřipka“	5			
<i>romaan</i> „román“	2		3	
<i>nälg</i> „hlad“	4	1		
<i>kohv</i> „káva“			4	
<i>kunst</i> „umění“	3			
<i>puder</i> „kaše“			2	
<i>kompleks</i> „komplex“	1			
<i>märts</i> „březen“			1	
<i>jogurt</i> „jogurt“			1	
<i>reklaam</i> „reklama“			1	
<i>konsulaat</i> „konzulát“	1			

Čísla výskytů jsou obecně nižší než u předchozích skupin, je ale také potřeba si uvědomit, že byla získána jinou metodou a některé výskyty mohly eventuelně zůstat nenalezeny (není zcela vyloučeno, že některé illativy by mohly být namísto morfologické značky „adt“ označeny jako partitivy, kromě toho je potřeba uvážit možnost chyby při ručním prohledávání). Jedná se také jen o vzorek slov.

Přinejmenším u slov s vyššími výskyty se zdá být potvrzeno Kaalepovo tvrzení (2009: 417–418), že u jednoho lexému se používá jedna, nebo druhá varianta illativního tvaru (zde buď bezkoncovkový illativ, nebo sse-illativ), a pak není nutné příliš uvažovat o volné variaci ani o tom, zda je např. podmíněna preferencí mluvčích nebo stylistickými faktory. Výskyty obou druhů illativů pak najdeme u slov, která měla v daném vzorku jen ojedinelé illativní formy. Na základě těchto několika výskytů pak také nelze tvořit hypotézy o podmínění výběru jedné nebo druhé varianty, jedná se pravděpodobně o pouhou rozkolísanost formy, která není pro

svou nízkou frekvencí ustálená. Jiná preference slova *asi* „věc“ nebude souviset s deklinačním typem (jak dokládá slovo *tühi*, podobně lze preferenci bezkoncovkového illativu na základě stejného vyhledávání konstatovat u dalších slov daného uzavřeného deklinačního typu jako např. *kiri* „dopis“ : `kirja_{ILL.SG}, *ahi* „trouba, pec“ : `ahju_{ILL.SG}). Illativní forma *asjasse* je součástí frekventovaného spojení *asjasse puutuma* („týkat se věci/záležitosti“, toto spojení je uvedeno v databázi), kromě toho by na základě výskytů v konkordančních řádcích mohly být do jisté míry ustálenými i výrazy *asjasse suhtuma* „zaujmout postoj k věci/záležitosti“ nebo *asjasse pühendama* „zasvětit někoho do věci/záležitosti“.

Z dalších ustálených spojení se slovesem můžeme z této skupiny zmínit např. *tühja minema* „vyjít na prázdno“, *hauda ajama* „dovést do hrobu“, *seltsi võtma* „vzít/přijmout do spolku“, *nälga surema* „umřít hladý“.

Bezkoncovkový illativ s ablautovým morfémem postaveným na nulovém kontrastu (vůči genitivnímu kmeni) je homonymní jak s genitivem, tak s partitivem. Metoda vyhledávání tak bude obdobná jako u předchozí skupiny: nejdříve použijeme vyhledávání pomocí morfologické značky, poté získané výsledky prohledáme ručně a odečteme nechtěné tvary (genitivu nebo partitivu)⁵⁴. Uvádíme dvě tabulky, jednu se jmény deklinačního typu „seminar“, druhou se jmény kolísavého deklinačního typu „akvaarium“. Jména těchto deklinačních typů byla vyhledána s pomocí slovníku morfologických forem (*Väike vormisõnastik*, 1992) od Ülle Viks. Velká část z nich žádnou illativní formu v korpusu neměla, uvádíme jen ta slova, u nichž byla nalezena alespoň jedna illativní forma.

Tabulka 14: Illativ u slov deklinačního typu „seminar“

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet výskytů sse-illativu
<i>mikrofon</i>	22	
<i>restoran</i>	22	
<i>koridor</i>	22	
<i>komisjon</i>	12	
<i>arsenal</i>	12	
<i>divisjon</i>	10	
<i>metropol</i>	5	
<i>hospidal</i>	4	
<i>seminar</i>	4	
<i>anatoomikum</i>	3	

54 Počty nechtěných tvarů se u jednotlivých skupin i slov liší, u této skupiny však byly i nadpoloviční (např. u slova *seminar* bylo nalezeno 17 výskytů, z nichž ale pouze čtyři byly skutečně illativy). Je možné, že zvoleným postupem se nevyhledají všechny illativní formy, že mohou být některé kódovány jako partitiv (nebo genitiv).

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet výskytů sse-illativu
<i>pataljon</i>	3	
<i>tehnikum</i>	2	
<i>ridikül</i>	2	
<i>leksikon</i>	2	
<i>materjal</i>		2
<i>maksimum</i>	1	
<i>telefon</i>	1	
<i>diktofon</i>	1	
<i>ešelon</i>	1	
<i>komsomol</i>	1	

Tabulka 15: Illativ u slov deklinačního typu „akvaarium“

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet výskytů sse-illativu
<i>muuseum</i>	6	22
<i>ookean</i>	24	
<i>staadium</i>	1	19
<i>laboratoorium</i>	9	11
<i>gümnaasium</i>		17
<i>konsistoorium</i>	8	4
<i>sanatoorium</i>	5	4
<i>auditoorium</i>	4	4
<i>ministeerium</i>		7
<i>foolium</i>	2	3
<i>deliirium</i>		3
<i>akvaarium</i>	1	2
<i>konservatoorium</i>	1	2
<i>impeerium</i>		2
<i>territoorium</i>		2
<i>profülaktoorium</i>	2	
<i>leegion</i>	2	
<i>solaarium</i>	1	1
<i>meedium</i>		1
<i>presiidium</i>		1
<i>stsenaarium</i>		2
<i>vivaarium</i>	1	1
<i>müsteerium</i>	1	

	Počet výskytů bezkoncovkového illativu	Počet výskytů sse-illativu
<i>klimakteerium</i>		1
<i>krematoorium</i>	1	
<i>atrium</i>	1	
<i>staadion</i>		1
<i>akordion</i>		1
<i>pension</i>		1

V případě deklinačního typu „seminar“ se zdá být funkční určení illativní formy podle deklinačního typu, protože bezkoncovkový illativ se u těchto slov objevuje i při malém počtu výskytů. U těch, u nichž nebyla žádná illativní forma doložena, pak bezkoncovkový illativ zůstává jen předpokládaným možným tvarem. Význam lexémů s větším výskytem illativních tvarů obvykle umožňuje koncepci trojrozměrného prostoru (*restoran, koridor, ookean, muuseum, laboratoorium*) nebo stavu (*staadium, deliirium*), případně celku, jehož něco může být součástí (*komisjon, divisjon*). Příslušnost k deklinačním typům je však vymezena na základě fonologické stavby, nikoli významu, proto se v jednom typu pravděpodobně objeví slova s různou frekvencí illativních forem. U typu „seminar“ bychom tak podobně jako dříve u typu „keel“ mohli konstatovat návaznost illativní formy na deklinační typ, a zároveň nesouvislost s frekvencí illativní formy. Illativní formy deklinačního typu „akvaarium“ neukazují na preferenci bezkoncovkového nebo sse-illativu, to však není u kolísajícího typu překvapení, daný typ je přímo postulován pro přejatá slova s kolísavým skloňováním (srov. Peebo 1997: 44). Žádná ustálená spojení se slovesy se v těchto skupinách slov nevyskytla.

7.7.4 Výskyt geminačních illativů

V případě geminačního illativu jsme pak očekávali korelaci s frekvencí výskytu. Geminační illativ se nevyskytuje u všech lexémů, u nichž by to fonologická struktura umožňovala, a není tak určen s odkazem na deklinační typy. Opět se jedná o výběrový seznam slov. V tomto případě je illativní forma jedinečná, proto můžeme opět vyhledávat přímo pomocí dané formy. Byla vybírána taková slova, u nichž se použití v illativu očekává i ta, o nichž Peebo tvrdí (srov. s. 114), že u nich použití v illativu není příliš pravděpodobné. V seznamu slov jsou také tři deriváty s příponou *-elu* (*loetelu, arutelu, mõtiskelu*) a jedno složené slovo (*abielu*).

Tabulka 16: Frekvence geminačních illativů

	Počet výskytů geminačního illativu	Počet ustálených spojení slovesa s geminačním illativem	Počet výskytů sse-illativu	Počet ustálených spojení slovesa se sse-illativem
<i>elu</i> „život“	1047	7	22	
<i>abi</i> „pomoc“	789	9	2	
<i>küla</i> „vesnice“	501	4	64	
<i>maja</i> „dům“	473	4	10	
<i>mälu</i> „paměť“	147	5	6	1
<i>häda</i> „nouze“	140	2	1 ⁵⁵	
<i>talv</i> „statek, hospodářství“	133		18	
<i>ida</i> „východ (světová strana)“	107		4	
<i>kino</i> „kino“	79		5	
<i>lumi</i> „sněh“	70		1	
<i>uni</i> „sen, spánek“	64	1	1	
<i>udu</i> „mlha, opar“	62		4	
<i>pere</i> „rodina“	53		25	
<i>võsa</i> „mláží“	52	1	4	
<i>abielu</i> „manželství“	46	2	7	2
<i>aju</i> „mozek“	34		7	
<i>raba</i> „rašeliniště“	26	5	9	
<i>loetelu</i> „seznam, výčet“	19		11	
<i>kere</i> „trup“	11		9	7
<i>keha</i> „tělo“	5		62	
<i>arutelu</i> „diskuse“	2			
<i>raha</i> „peníze“	1 ⁵⁶		26	
<i>mõtiskelu</i> „přemítání“	1			
<i>isa</i> „otec“			17	
<i>õde</i> „sestra“			1	
<i>vana</i> „starý“			68	
<i>sõna</i> „slovo“			12	

55 Jedná se o příklad z odborného lingvistického textu, který vysvětluje možnosti tvoření illativu.

56 Opět se jedná se o lingvistický text, kde se pojednává o zápisu gemináty *hh*, výraz *rahha* pak slouží jako příklad. Nejde tak o spontánní užití geminačního illativu.

Ve srovnání s bezkoncovkovým illativem se zdá, že preference mezi geminačním illativem a sse-illativem nejsou u těchto slov tak jednoznačné. I slova s relativně vysokým počtem u jednoho z tvarů vykazují výskyty druhého. V některých případech jsou stejná slovesná spojení uvedena v databázi pro obě varianty illativu: *mällu* ~ *mälusse jääma* „zůstat v paměti“, *abiellu* ~ *abielusse astuma* „vstoupit do manželství“, *abiellu* ~ *abielusse heitma* „vstoupit do manželství, uzavřít manželství“. Dvojí možnost i v ustáleném spojení tak také svědčí o ne zcela vyjasněných preferencích. Vyskytla se i spojení uvedená pouze s jednou illativní formou: *mällu jätma* „zanechat v paměti“, *mällu talletuma* „uložit se do paměti“, *mällu sööbima* „vkrást se do paměti“, *mällu suruma* „vtisknout (se) do paměti“, *ellu jääma* „zůstat naživu“, *ellu viima* „přivést k životu“, *ellu äratama* „probudit k životu“, *küllä mine-ma* „jít na návštěvu“, *küllä tulema* „přijít na návštěvu“, *küllä kutsuma* „pozvat na návštěvu“, *hätta jääma* „dostat se do nouze“, *hätta jätma* „zanechat v nouzi“, *rappa vajuma* „propadnout se do mokřadu“, *rappa viima* „vést na scesti“⁵⁷, *keresse ajama* ~ *keerama* „cpát se, házet do sebe“, *kuuli keresse laskma* ~ *kihutama* „vpálit kulku do těla“, *tina keresse laskma* ~ *kihutama* „vpálit olovo (dosl. cín) do těla“. Spojení *keresse ajama* ~ *keerama* uvádí slovník EKSS i s geminačním illativem *kerre*.

Při zkoumání jednotlivých výskytů v korpusu se zdá, že obě formy illativu jsou často dobře zaměnitelné (např. *perre* ~ *peresse sündima* „narodit se do rodiny“, *perre* ~ *peresse kuuluma* „patřit do rodiny“, *tallu* ~ *talusse jääma* „zůstat na statku“, *tallu* ~ *talusse minema* „jít na statek“). Pokud se vyskytnou spojení, která u druhého z obou illativních tvarů nenajdeme, jsou příliš ojedinělá na to, aby se podle toho daly vytvářet nějaké hypotézy. U dvojice *ellu* ~ *elusse* pak u první z nich větší frekvenci jednoznačně podporuje participace v ustálených spojeních jako *ellu viima* „přivést k životu“, *ellu jääma* „zůstat naživu“. Geminační illativ *ellu* se ve stejné větě se slovesem *jääma* objevuje v 306 případech, se slovesem *viima* v 303 případech (z celkových 1046 výskytů). U illativu *elusse* bychom našli dva případy spojení se slovesem *jääma* a žádný se slovesem *viima* (z celkových 22 výskytů).

Určité náznaky rozdělení rolí bychom mohli spatřovat u dvojice *küllasse* ~ *küllä*, kde se soudě na základě nalezených výskytů sse-illativ používá výhradně při významu *küllä* „vesnice“. Valná část geminačních illativů naopak pochází ze spojení „jít/přijít/pozvat/dorazit/... (k někomu, někam) na návštěvu“. I geminační illativ však lze použít v prvně zmíněném významu, srov. např:

Ettevõtja soovib hüdroelektrijaama ehitada ka Lilli külla. (Maaleht 2003)
„Podnikatel má v plánu postavit hydroelektrárnu i ve vesnici Lilli.“

57 Ve slovníku EKSS je uvedeno pouze spojení *rappa jooksmä* ~ *minema*, dosl. jít ~ vběhnout do mokřadu, s významem „nepodařit se“.

Eesti Telefonil on tänavul käsil kaks regionaalprogrammi: "Igasse külla telefon" ning "Vüikesaarte telefoniseerimine". (Postimees 1997)

„*Eesti Telefon* má letos dva regionální programy: „Telefon do každé vesnice“ a „Telefonizace malých ostrovů“.“

Frekventovanost geminačního illativu *külla* je však významně spojena právě s výskytem ve frázích, kde má význam „na návštěvu“.

Ačkoli se preference v případě geminačního illativu zdají být ne zcela vyjasněné, přesto se geminační forma objevuje spíše u těch slov, která jsou v illativu frekventovaná. Tato frekvence je často následkem participace v ustálených spojeních s illativem. Méně zřetelné jsou preference u slov *pere* a *kere*, které patří k jinému deklinačnímu typu „kõne“ (srov. Peebo 1997: 49). Slova patřící k tomuto typu geminační illativu obecně netvoří, pouze některá zakončená na *-re*. Mohli bychom tak mluvit o rozšíření vzoru geminačního illativu mimo jeho původní doménu, které pak v užívání není tak přesvědčivé. Jistý vliv by mohlo mít také to, u jakého konsonantu ke geminaci dochází (vzhledem např. k tomu, že právě zmíněné rozšíření se týká pouze *r*). V tomto ohledu se zdá být méně přesvědčivá geminace *h*. Naopak neproblematická se s ohledem na nalezené výskyty zdá být ortografická geminace *j*. Slova daných deklinačních typů, která se vůbec v illativu v užitém korpusu vyskytují, je však málo na to, abychom i v tomto ohledu mohli dělat jednoznačné závěry. V této skupině slov se však sse-illativ nezdá být pouze teoretickou variantou, ale jakousi zálohou, kterou lze užít i u slov, která geminační illativ tvoří. Také jsme pozorovali illativ s koncovkou *-sse* u slov, která geminační illativ nemívají, byť by to na základě analogie s existujícími geminačními illativy bylo představitelné.

7.7.5 Výskyt illativních tvarů s koncovkou *-sse*

Pro sse-illativ jsme předpokládali široké možnosti užití u různých typů kmenů, které vyplývá jednak z význačnosti schématu sse-illativu, jednak z obecné aplikovatelnosti daného schématu (kmen, ke kterému je koncovka připojena, je velmi schematický, méně specifikovaný než u bezkoncovkového nebo geminačního illativu). Logické a pravděpodobné je tak užití této varianty u pozdních výpůjček, vlastních jmen cizího původu nebo zkratkových slov. Můžeme také uvažovat o tom, zda označit estonský sse-illativ za tzv. záložní variantu (*default pattern*, srov. Bybee 2007: 178). Záložní vzor by měl fungovat jako nouzová varianta, záloha pro případy, kdy všechno ostatní selže. Bybee (2007: 178, 189) zdůrazňuje, že je potřeba odlišit charakteristiku „záložní“ od „pravidelný“ i od „produktivní“. Záložní vzor nemusí podle ní být obzvlášť produktivní. Jako příklad dává německý s-plurál, který má velmi nízkou (typovou) frekvenci, ale přesto se uplatňuje u neadaptovaných přejatých slov nebo kmenů se strukturou pro německé kmeny netypickou (srov. Bybee 2007:

180). Help (1985: 42–43) uvádí při analýze německého plurálu např. tyto příklady: *Saunas*, *Pizzas* (přejatá slova), *Violas*, *die beiden Deutschlands* (vlastní jména), *Trabis* (hovorové stažené slovo), *Ufos* (akronym), *Loks* (zkratkové slovo), *Lebenhochs* (pluralizovaná fráze), kromě toho se podle něj s-plurál může objevit u slov domácího původu s neproduktivním nebo výjimečným způsobem pluralizace (*Fräuleins* ~ *Fräulein*, *Kontos* ~ *Konten*). Bauer (2001: 60–62) charakterizuje defaultní vzor jako nejvíce zobecněný, používaný v případech, kdy nelze použít žádný specifitější. Dąbrowska (2004: 116–158) upozorňuje, že pojem *default pattern* byl zaveden a používán jako argument pro tzv. *dual mechanism theory*. Jedná se o koncepci, podle které je jazyková produkce řízena dvěma distinktními mechanismy, buď je evokováno automatické pravidlo, a pokud to není možné, jsou teprve pak zpřístupněny v paměti uložené formy (což se zdá být shodné s výkladem zvoleným v EKG 1995). Za typický případ takového uspořádání je pak dáván plurál nebo minulé participium v angličtině (defaultní je pak plurál s koncovkou *-s* a minulé participium s koncovkou *-ed*). Německý s-plurál nevyhovuje dané koncepci ve všech ohledech (srov. Dąbrowska 2004: 126–130, i jiné plurálové koncovky se mohou objevovat v tzv. defaultním kontextu, kromě toho lze argumentovat i poznatky z osvojování jazyka). Dąbrowska (2004: 130–147) také uvádí příklady dalších kategorií z dalších jazyků, které nemají žádný defaultní vzor, což je pro danou teorii zjevný problém. Ani estonský sse-illativ by nevyhovoval takové koncepci (např. u výpůjček typu „seminar“ se uplatňuje bezkoncovkový illativ), proto se distancujeme od termínu defaultní. Spíše by se dalo mluvit o tom, že sse-illativ lze případně použít jako nouzovou variantu tehdy, kdy neexistuje jiná tradicí ustálená forma.

Jako užití estonského illativu ve výše jmenovaných morfologicky atypických kontextech bychom mohli uvést např. *NATOsse*, *DNAsse*, *USAsse*. Další příklady nouzové morfologie se pokusíme najít v korpusu právních textů Evropské unie (*Acquis Communautaire*) a zápisech jednání Evropského parlamentu z let 2007–2011 (*Europarl*). Tyto texty obvykle vznikají při překladu z jiného jazyka a pravděpodobně také pojednávají o situacích, které nejsou kulturně specifické (pro všechny jazyky EU záraz), mohly by tak obsahovat nadprůměrné množství neustálených výrazů nebo forem. Vyhledávání v daných korpusech bylo provedeno s pomocí korpusu *Intercorp*⁵⁸. Z našeho pohledu se zdály zajímavé např. následující příklady užití sse-illativu⁵⁹:

Euroopa Liidus on kultuuri- ja loomemajandus 1990. aastatest alates hüppeliselt kasvanud, arvestades loodud töökohti ja panust SKPsse. (Europarl)

Pokud jde o vytváření pracovních příležitostí a příspěvku k HDP, je růst kulturních a tvůrčích odvětví v Evropské unii od 90. let 20. století exponenciální.

58 www.korpus.cz/intercorp

59 Nejdříve byly nalezeny formy sse-illativu pomocí dotazu „*sse“, mezi nimi pak byly vyhledány ty s velmi nízkými počty výskytů a mezi nimi dále uváděné příklady. Estonská i česká verze textu jsou převzaty z korpusu.

*Vastavalt eespool nimetatule kiitis komisjon heaks taotlejate pakutud kohustused seoses nende ekspordiga **EL10-sse**. (Acquis)*

Jak již bylo uvedeno výše, Komise přijala závazky nabídnuté žadateli vzhledem k jejich vývozum **do EU 10**.

***OECDsse** kuuluvates Euroopa riikides suurenes elektrienergia import vahemikus 1980–1990 keskmiselt enam kui 7% aastas.*

V evropských zemích **OECD** se zvýšily dovozy elektřiny mezi roky 1980 a 1990 průměrně ročně o 7%.

Z vlastních jmen můžeme uvést např. následující příklady:

*Duferco peab seda tehingut ka võimaluseks vältida Clabecq'i kõrgahju remonti ning anda tootmine üle **Charleroi'sse**, või loodab ta kaotada vähem raha kui Clabecq'is. (Acquis)*
Duferco rovněž považuje tuto operaci za prostředek, jak se vyhnout opravě vysoké pece v Clabecqu a převést výrobu **do Charleroi**, kde doufá, že finanční ztráta bude menší než v Clabecqu.

*CAPMi kohaldamisel määratlesid osapooled esmalt minimaalse oodatava tasu oletusliku aktsiakapitali investeeingu eest **BayernLB'sse**. (Acquis)*

Strany nejprve na bázi CAPM určily očekávanou minimální úhradu za hypotetickou investici základního kapitálu **do společnosti BayernLB**.

*Iisrael peab lõpetama Gaza sektori blokaadi ja võimaldama inimeste ja kaupade liikumist **Rafah'sse** (...) (Europarl)*

Izrael musí zrušit blokádu pásma Gazy a zajistit pohyb osob a zboží **v Rafahu** (...)

*Oleme aru saanud, et see summa on umbes 300 miljonit eurot, millest suurema osa suunab, eeskätt komisjon, **EasyWaysse**. (Europarl)*

Domníváme se, že to bude částka přibližně 300 milionů EUR, která bude většinou směřována **do EasyWay** – především a hlavně Komisí.

*(...) arvestades 2. - 7. septembrini 2004 toimunud parlamendidelegatsiooni visiiti Khartoumi ning Darfuri piirkonda Sudaanis, samuti **Abéchésse** Tšaadis. (Acquis)*

(...) vzhledem k tomu, že EP vyslal delegaci do Chartúmu a oblasti Dárfúr v Súdánu a také do Abéché v Čadu ve dnech od 2. do 7. září 2004.

*Daamid ja härrad, tahaksin juhtida teie tähelepanu sellele, et sel pühapäeval juhima Vahemere piirkonna parlamentaarse assamblee delegatsiooni presidendina delegatsiooni, mis teeb kahe- ja poolepäevase visiidi **Gazasse, Rām Allāhisse, Sderot'sse** ja Jeruusalemma. (Europarl)*

Dámy a pánové, rád bych přivedl vaši pozornost na skutečnost, že povedu ve funkci předsedy Evropsko-středomořského parlamentního shromáždění tuto nadcházející neděli dvou a půl denní delegaci **do Gazy, Ramalláhu, Sderotu** a Jeruzaléma.

Komisjon meenutab ühtlasi, et kuna pangas Deutsche Bank kohustus garanteerida AZ Fly rekapitalizeerimine võeti vastu AZ Fly ja AZ Servizi üldisest struktuuri ümberkorraldamise kavast ja eriti Fintecna investeringutingimustest teadlikud olles, on Fintecna AZ Fly'sse investeerimiseks ettenähtud tingimused ratsionaalsele investorile vastuvõetavad. (Acquis)

Komise zároveň připomíná, že předpokládané podmínky investice holdingu Fintecna **do společnosti AZ Fly** jsou pro racionálního investora akceptovatelné, protože závazek Deutsche Bank garantovat zdárný výsledek rekapitalizace společnosti AZ Fly byl přijat v plném vědomí obecného průmyslového plánu obou společností, AZ Fly a AZ Servizi a se znalostí podmínek investic holdingu Fintecna.

Podobných příkladů užití u zkratk nebo vlastních jmen bychom v korpusu našli mnoho, úkolem zde uvedených bylo ukázat pružnost illativního vzoru s koncovkou *-sse*. Můžeme si přitom povšimnout ortografických i jiných strategií při aplikování vzoru. Kromě užití apostrofu se setkáme i s užitím vloženého vokálu *-i* (v korpusu je např. jednou zapsáno *Rām Allāhisse*, jednou *Rām Allāh'sse*, našli bychom např. také *Google'isse*). Podle EKK (2007: 162) se apostrof používá mj. při zápisu vyskoňovaných slov cizího původu nebo citačních slov, aby bylo možné odlišit v nich tvar nominativu. U cizích slov se používá tehdy, když slovo končí na konsonant (*Dumas'le*), nebo v zápisu končí na vokál (*Wilde'ist*), ale ve výslovnosti na konsonant, případně když se jedná o jednoslabičný kmen (*Poe's*).

Rozložení užití *sse-illativu* v porovnání s ostatními vzory lze do jisté míry demonstrovat i na tom, že v daném korpusu (o velikosti 33 628 857 pozic) se taková illativní forma vyskytuje u 5 724 různých kmenů/základů. Tento počet by bylo potřeba zmenšit o náhodné nechtěné jinojazyčné formy, případně ojedinelé partitivy plurálu od slov zakončených na geminátu /ss/ (např. *ressurse*), výskyty téhož slova s malým a velkým písmenem, výskyty téhož slova v poněkud jiné ortografii apod. Vyhledávání v této podobě také zahrnuje jak vlastní *sse-illativy*, tak zkrácené *illativy* slov zakončených na *-s/-ne* (některá slova se vyskytla i v obou formách, např. *järgmisse* ~ *järgmisesse*). Z vyhledávání byly vyřazeny plurálové illativní formy. Asi 52% z těchto kmenů/základů pak má jediný výskyt *sse-illativní* formy, asi 74% pouze 1–3 výskyty. To neznamená, že by neexistovaly frekventované *sse-illativy*. Kvůli možnosti srovnání s předchozími skupinami vyhledáme v *Tasakaalus korpus* některé pomocí hledání v Intercorpu vytipované lexémy (viz tabulka 17). U výsledků hledání v Intercorpu je třeba mít také na paměti, že dva použité subkorpusy jsou žánrově specifické.

Tabulka 17: Frekvence vybraných illativů s koncovkou -sse

	Počet výskytů sse-illativu	Počet ustálených spojení slovesa se sse-illativem
<i>arve</i> „účet, faktura, ohled, zřetel“	948	5
<i>amet</i> „povolání“	452	3
<i>kohus</i> „soud“	361	2
<i>sama</i> „stejný“	280	1
<i>sadam</i> „přístav“	152	
<i>aasta</i> „rok“	81	
<i>mitu</i> „několikerý“	64	
<i>areng</i> „vývoj“	47	
<i>vaba</i> „volný, svobodný“	27	
<i>teema</i> „téma, námět“	25	
<i>leping</i> „smlouva“	15	

Jedná se o slova domácí slovní zásoby (nebo zdomácnělé přejímky), které tvoří pouze illativ s koncovkou *-sse*. Adjektiva *sama* a *vaba* patří k deklinačnímu typu, u nějž se vyskytuje geminační illativ, tato dvě slova jej však neužívají. Všechna ostatní slova patří k těm deklinačním typům, které znají pouze sse-illativ. U prvních čtyř slov k frekvenci výskytu přispívá participace v ustálených spojeních: např. *arvesse võtma* „vzít zřetel, s ohledem na“, *arvesse tulema* „přicházet v úvahu“, *ametisse astuma* „nastoupit do zaměstnání“, *ametisse võtma* „přijmout do zaměstnání“, *kohtusse kaebama* „podat stížnost k soudu“, *samasse ritta kuuluma* „patřit do stejné řady tj. být příkladem stejného druhu“. Zejména spojení *arvesse võtma* značně přispívá k frekvenci illativu *arvesse*, z celkových 948 výskytů se tento illativ objevuje ve stejné větě se slovesem *võtma* v 729 případech.

Přiřčení charakteristiky záložního vzoru (*default pattern*) estonskému sse-illativu, tak jak tento termín používá Bybee (2007: 175, 179, 189), tak nemusí být jednoznačně na místě. Součástí charakteristiky záložního vzoru by měla být nízká typová frekvence (počítající u jak mnoha různých lexémů/kmenů se v daném textu/korpusu vzor objevuje), která zůstává nízká i přes jeho obecnou aplikovatelnost. Např. německý s-plurál může sloužit při adaptaci přejatých slov jako přechodné řešení, tento plurálový vzor pak průběžně ztrácí lexémy ve prospěch jiných vzorů. Typová frekvence estonského sse-illativu se pak nejeví jako nízká. Podle Hasselblatta (2000: 800–801) byla ve vzorku 2000 vět typová frekvence sse-illativu (dlouhého illativu) 46,9% (Hasselblatt řadí zkrácené illativy slov zakončených na *-s/-ne* ke krátkému illativu). Kaalep (2009: 414–415) také udává vzájemný poměr typové frekvence dlouhého a krátkého illativu v korpusu o 513 500 slovech, u dlouhého illativu je to 43,6%. Estonský sse-illativ pak nelze považovat za marginální vzor,

který by se vyskytoval pouze u netypických neadaptovaných kmenů. Vyskytuje se (jako jediná možnost) také u řady deklinačních typů se slovy domácí slovní zásoby. Jeho užití, tak jak jsme pozorovali, není vyloučeno tehdy, kdy je sama illativní forma frekventovaná a zároveň se jedná o neproblematické slovo domácí slovní zásoby. Zároveň se u přejímek, které spadají do typu „seminar“, objevuje bezkoncovkový illativ, takže ne všechna přejatá slova nutně mají sse-illativ. Ať už chceme nebo nechceme pro estonský sse-illativ použít charakteristiku „záložní vzor“, výše uvedené příklady se zdají potvrzovat to, že sse-illativ je význačný jako schéma, lze ho jednoduše použít u slov s neadaptovanou nebo kolísavou morfologií (nových přejímek) i u slov, která žádnou morfologii nemají (zkratk, zkratkových slov). Lze ho užít všude tam, kde předchází konvence, tj. kontext předchozího užívání nevyžaduje nějakou jinou formu. Ve zvoleném teoretickém přístupu není vyloučena možnost, že některé jednotlivé příklady schématu sse-illativu budou také význačné samy o sobě, tak je tomu zjevně u forem jako např. *arvesse* nebo *kohtusse*. Charakteristika „záložní vzor“ by se pak (ve volnějším užití tohoto termínu) hodila pro popis distribuce geminačního illativu, kde sse-illativ může být použit, pokud geminační illativ není ustálený, nebo jako paralelní forma.

7.7.6 Závěry k vyhledávání v korpusech

S ohledem na výsledky získané s pomocí korpusu by se dalo tvrdit, že se očekávání více méně potvrdila, i když ne vždy (např. v tom, že hV-illativ může mít jak vysoký, tak i nízký počet výskytů). Vyhledávání přineslo i některá užitečná zjištění, např. v tom, že odlišení rolí (odlišení užití) tzv. dlouhého a krátkého illativu existuje, ale týká se jednotlivých ojedinelých slov, zejména dvojice *maha* vs. *maasse*, jistý náznak rozlišení jsme pozorovali i u dvojice, *külla* ~ *külasse*. Odlišení významu konstatuje Viitso (2007a: 41) také u tázacího adverbia *kuhu* „kam“ v opozici k *millesse* „do čeho“, i to je zjevně omezeno na tyto konkrétní formy. Na jistou míru volné variace by pak výsledky ukazovaly u geminačního illativu, naopak se neobjevila u bezkoncovkového illativu. Zdá se, že v tomto směru je lépe výsledky interpretovat s ohledem na jednotlivá slova nebo menší skupiny slov, spíše než se pokoušet o dalekosáhlejší zobecnění. Dalo by se také soudit, že to ostatně byla snaha o zobecnění, která vedla k chybné hypotéze dvou pádů, illativu a aditivu.

Hledání v korpusu také přineslo další užitečnou perspektivu, a to participaci illativních tvarů ve více či méně ustálených spojeních se slovesy (spojeních různého druhu, od kolokací po idiomy). Jednak je tu zjevně možnost ovlivnění frekvence výskytu illativních tvarů. V souladu se zvoleným přístupem pak mohou taková více či méně ustálená spojení představovat ve větší či menší míře zřetelné jednotky jazyka. Se statusem jednotky je slučitelné to, že se jedná o syntagmaticky složité spojení. Také se předpokládá možnost, že všechny části jednotky nejsou ve stejné míře spe-

cifické, některé mohou být i schematické. Langacker rozebírá např. diskontinuitní výrazy jako *either...or...*, *loose ...'s cool*, *-ful-ly*, které můžeme zaznamenat také jako [*either* CONJUNCT *or* CONJUNCT], [*lose* PRONOUN *'s cool*], [*STEM-ful-ly*], kdy velkými písmeny zapsané součásti jsou schematictější než zbylé části daného výrazu (srov. Langacker 1987: 313–314). Podobně můžeme uvažovat i u některých spojení s illativem, např. *tõlkima ... keelde*, kde za ... je třeba dosadit určení, o jaký jazyk se jedná (*eesti, tšehhi, saksa, ...*), bez toho by spojení nedávalo smysl. Viceslovné jednotky můžeme předpokládat v případě sloves, která tzv. vyžadují doplnění illativem, např. [*suhtuma* ILL] „zaujmout postoj k“, [*investeerima* ILL] „investovat do“, [*puutuma* ILL] „týkat se (čeho)“ apod. Dále můžeme předpokládat jednotky, jejichž součástí je illativ konkrétního lexému. Některé nalezené případy pak svědčí o tom, že illativní forma může být specifikována do zcela konkrétní podoby, např. se používá spojení [*meelde tuletama*] („připomenout“), ne však **meelesse tuletama* (zřejmě není zcela nepředstavitelné takové spojení použít, nemá ale status jednotky, a vzhledem k tomu, že status jednotky má *meelde tuletama*, jeho užití by bylo proti očekáváním a působí tak nepřirozeně, jde o podobný poměr jako např. u forem *pähe ~ ?peasse*, srov. kapitola 7.6). Narazili jsme i na případy, kdy spojení existuje jako ustálené bez ohledu na to, jakou illativní formu použijeme: *abiellu ~ abielusse astuma* („vstoupit do manželství“). V takovém případě bychom mohli jednotku označit jako [*astuma abielu*]_{ILL}. Častěji se ovšem vyskytla spojení s určitou illativní formou, u nichž pak možné různé formy illativu nejsou zaměnitelné (podobně jako u *meelde tuletama*). Ve všech uvedených spojeních je pak sloveso uvedeno ve tvaru ma-infinitivu, což je také druh schematizace, v konkrétních případech se sloveso vyskytne ve všech možných podobách finitních i infinitivních (včetně ma-infinitivu). Zde se tak projevilo, že nejen při rozboru sémantického pólu může být potřebný ohled na širší kontext než jen kontext zahrnující jmenný kmen, s nímž je illativní morfém spojen.

Kadri Muischnek (2006b: 62–67) uvádí, že krátký illativ se v ustálených spojeních se slovesy vyskytuje více než dlouhý (sse-illativ), v četnosti takových spojení se mezi pády krátký illativ umístil na třetím místě, dlouhý illativ na osmém. Na základě porovnání výskytu jednotlivých pádů v těchto spojeních a četnosti výskytů v korpusu konstatuje, že vyšší frekvenci výskytu krátkého illativu a translativu je možné přičítat právě ustáleným spojeníům se slovesy. Nejčastěji se v krátkém illativu v těchto spojeních vyskytují slova *pea* „hlava“, *käsi* „ruka“, *kael* „krk“, *silml* „oko“. Uvádí také příklady, kdy lze ve stejném spojení použít krátký i dlouhý illativ, např. *tasku ~ taskusse pistma* „strčit do kapsy“, *rooste ~ roostesse minema* „zrezivět“. Obvyklejší ale je, že forma illativu je dána, u většiny sledovaných slov se však dlouhý illativ nevyskytuje ani mimo ustálená spojení. U slova *mälu*, které v jiných textových výskytech mívá jak krátký, tak i dlouhý illativ, se ve spojení jako *mällu suruma* „vtisknout (se) do paměti“, *mällu jääma* „zůstat v paměti“, vyskytne jen krátký illativ.

Ve výsledcích hledání v korpusu si také můžeme povšimnout, že sice existuje předpoklad, že illativ je jako pádová forma obecně aplikovatelný na jakýkoli jmenný

kmen, existuje však mnoho lexémů, u nichž nebyla žádná illativní forma v daném korpusu nalezena. U těch zbývajících pak existují velké rozdíly v tom, jak často se jejich illativní forma vyskytla. Na frekvenci přitom zdaleka nemůže mít vliv pouze participace v ustálených spojeních, dalším možným faktorem je význam jména a jeho snadná kombinovatelnost s významem illativu, jinými slovy použitelnost výsledného spojení jmenného kmene a illativu. To lze dobře pozorovat např. u jmen typu „seminar“, u nichž se nevyskytlo žádné ustálené spojení, a u většiny slov tohoto typu nebyla nalezena vůbec žádná illativní forma. U těch, u nichž se vyskytla, to lze přičítat jejich významu (odkazují na třírozměrný prostor, stav, celek sestávající z částí apod.).

Estonská gramatika dělí lexémy do deklinačních typů podle fonologické struktury (přesněji fonologicko-derivační struktury), významová stránka se přitom neprojevuje (maximálně zprostředkovaně u derivátů, které díky stejnému derivačnímu sufixu budou velmi pravděpodobně patřit ke stejnému deklinačnímu typu, ne však nutně, srov. např. deriváty s příponou *-ik*, jejichž skloňování závisí na tom, zda přípona je/není přízvučná). Zároveň se u některých vzorů pro tvoření illativu předpokládá návaznost na deklinační typ. U de-illativu i deklinačního typu „seminar“ jsme konstatovali, že taková návaznost opravdu existuje. Nejeví se tak vhodné uvažovat o přímé návaznosti frekvence a výběru konkrétního illativního vzoru bez zohlednění dalších faktorů. Můžeme sice vyslovit opatrný předpoklad, že u slov s nízkou frekvencí illativní formy to bude častěji sse-illativ než některá z dalších illativních forem, opět by ale nebylo moudré zkoušet úvahy v tomto směru příliš generalizovat. V námi zkoumaném vzorku se vyskytly i jiné illativní formy s malými počty výskytů. V souvislosti s těmito úvahami se také jeví jako zajímavý rozdíl v pojetí produktivity deklinačních a derivačních procesů, kde se spíše ve druhém případě bere ohled na životaschopnost výsledku daného procesu z hlediska jeho významu a užití. Do určité míry lze takovou úvahu považovat za smysluplnou i v rámci deklinační morfologie – vytvoření a frekvence illativní formy závisí na tom, jak přirozené a potřebné je spojení daného jména a illativu. Illativ se nicméně dá pokládat za široce aplikovatelnou kategorii (na jmenné kmene), svědčí o tom např. možnost použití sse-illativu u velmi netypických kmenů (zkratk, vlastních jmen cizího původu apod.). Jde o použití illativní kategorie tam, kde dosud použita nebyla, a nemohla se tak vytvořit žádná očekávání, jaká by illativní forma měla být. Pak lze také předpokládat, že podobně lze tuto kategorii užít i u dalších jmen, pokud by k tomu vznikla příležitost.

Můžeme si zde možná dovolit další spekulaci o tom, co mohlo přispět k předpokládanému sémantickému rozlišení užití tzv. dlouhého a krátkého illativu, kdy se použití dlouhého považovalo za pravděpodobnější se slovesy abstraktnějšího významu s illativní rekcí (např. *suhutama* „zaujmout postoj“, *puutuma* „týkat se“), kdežto použití krátkého illativu spíše se slovesy konkrétnějšího významu, tj. se slovesy pohybu v prostoru (*minema* „jít, jet“, *tulla* „přijít, přijet, vejít“). V případě spojení se slovesy tzv. abstraktnějšího významu jako je *suhutama* nebo *puutuma* lze

s větší pravděpodobností očekávat novost takového spojení (zaujmout postoj lze celkem k čemukoli, může to být životná osoba, abstraktum, vlastní jméno,..., podobně se nějaká věc může týkat celkem čehokoli). Na druhou stranu slovesa pohybu bychom často našli ve spojení s illativem, jako je *tuppa tulema* „vejít dovnitř, do místnosti“, *poodi minema* „jít do obchodu“ apod. Můžeme si myslet, že okruh jmen, která se vyskytnou v illativu se slovesy pohybu, bude omezenější. Zároveň jsou tato spojení frekventovaná. Jméno, s nímž se pojí illativ ve větě se slovesy, jako je *puutuma* nebo *suhutama*, pak nemusí mít žádnou ustálenou illativní formu. Je potřeba zdůraznit, že se pak jedná spíše o tendenci s nepřilíš dalekými dosahy. V prohledávaném vzorku lze nalézt mnoho příkladů, kde je tzv. krátká i dlouhá forma illativu téhož slova užitá ve stejném kontextu. Můžeme zde také připomenout tvrzení EKK (2007: 247), že krátký illativ se pravděpodobněji užije od těch jmen, jejichž lexikální význam je dobře kombinovatelný s illativem (u výrazů vyjadřujících směr nebo cíl je pak často krátký illativ jediný možný), a také vyjádření EKG (1995: 56), že užívání krátkého illativu závisí na lexikálním významu jmenného kmene a frekvenci illativní formy.

7.7.7 Použití illativu u vlastních místních jmen

Krátce se můžeme ještě zastavit u illativních forem od místních jmen. Jedná se o použití illativu u vlastních jmen, kde se může jednat a často jedná o ustálenou formu. Tam, kde ustálená forma neexistuje, použil by se s největší pravděpodobností sse-illativ (např. *Prahasse*, *Brnosse* apod.), tak jak jsme to viděli u příkladů z korpusů *Acquis* a *Europarl*. U častěji používaných místních názvů (států, měst) se však vyskytují i jiné illativní formy. Dala by se tak sestavit pomyslná mapa míst, která jsou nebo byla z pohledu estonských mluvčích relevantní natolik, že mají ustálenou illativní formu (kromě toho má zásadní vliv fonologická struktura daného názvu). Ustálené illativní formy se samozřejmě vyskytují u estonských místních názvů, zde bychom však, pokud bychom se zabývali i názvy menších sídel a preferencemi místních obyvatel, případně mohli získat spíše určité povědomí o preferencích illativní formy s ohledem na estonské dialekty. Omezíme tak svůj zájem pouze na větší estonská města.

de-illativ se používá u města *Kuresaare* : *Kuresaarde*, jehož název je složen z dvou částí: *kurg* „jeřáb“ a *saar* „ostrov“, obecné jméno *saar* také tvoří de-illativ. Geminační illativ se vyskytuje např. u jmen měst *Haapsalu* : *Haapsallu* a *Rakvere* : *Rakverre*. První z nich lze opět považovat za složeninu, kde je druhým komponentem *salu* „houština, hustý lesík“ (illativ od slova *salu* bychom v korpusu nenašli, jedná se zřejmě o příliš specifický výraz). Za složeninu pak nelze považovat *Rakvere*, i když, jak už bylo zmíněno, vlastní jména s druhým komponentem *-vere* (která jsou poměrně frekventovaná) tvoří geminační illativ (srov. Peebo 1997: 49).

Geminační illativ je také *‘Lätti* „do Lotyšska“ od nominativu *Läti*. Bezkoncovkový illativ bychom pak našli u většího počtu vlastních jmen. Jedná se o státy, srov. např. *‘Eesti*_{ILL}, *‘Soome*_{ILL}, *‘Rootsi*_{ILL}, *‘Taani*_{ILL}, *Leedu*_{NOM} : *‘Leetu*_{ILL}, *‘Norra*_{ILL}, *‘Poola*_{ILL}, *‘Tšehhi*_{ILL}, ..., zde mohlo pravděpodobně dojít k rozšíření daného vzoru na jména s vhodnou fonologickou strukturou, vedle těchto illativů se používají i sse-illativy. Z estonských měst bychom bezkoncovkový illativ mohli užít např. v těchto případech: *Tallinn* : *Tal`linna* (s historickým druhým komponentem *linn* „město“, kde se od obecného slova *linn* užívá bezkoncovkový illativ), *‘Tartu*, *‘Elva*. Z dalších názvů měst pak např. *Budapest* : *Buda`pesti*, *Minsk* : *‘Minski*, *New York* : *New`Yorki*, *Viin* : *‘Viini*, *Berlín* : *Ber`lini*, *Pariis* : *Pa`riisi*, *Washington* : *Washing`toni*, v korpusu *Europarl* jsme narazili také na illativ *Jerusa`lemma* od nominativu *Jerusa`lemm*. Nepravidelnou formu illativu pak mají dvě geograficky i historicko-kulturně blízká města: *Riia* : *‘Riiga* a *Turu* : *‘Turgu*.

7.8 Možnosti využití finských illativních tvarů

7.8.1 Schematický kmen a komplementární distribuce

Na rozdíl od estonštiny se ve finštině nejeví tak výrazné rozdíly ve význačnosti jednotlivých vzorů nebo illativních forem (např. není pozorovatelný rozdíl jako ten mezi hV-illativem a sse-illativem v estonštině). To neznamená, že by některé jednotlivé formy nemohly být význačné, např. při velké frekvenci užití nebo specifickém postavení vzhledem k jejich významu (dříve jsme význačnost předpokládali např. u illativu *kotiin* „domů“, jedná se přitom o morfologicky pravidelný tvar a příklad illativu s koncovkou *-Vn*). V podobné míře význačné by pak mohly být tři tradičně rozeznávané vzory pro tvoření illativu singuláru: [KMEN+*Vn*], [KMEN+*hVn*], [KMEN+*seen*], a tři vzory pro tvoření illativu plurálu: [KMENpl+*in*], [KMENpl+*hin*], [KMENpl+*siin*] (případně [KMENi_{in}], [KMENi_{hin}], [KMENi_{siin}]). V případě vzorů s koncovkami *-Vn* a *-hVn* považujeme za význačné spíše tato částečně abstrahovaná schémata než jejich jednotlivé příklady (s koncovkami *-an*, *-än*, *-in*, *-en*, *-un*, *-yn*, *-on*, *-ön*, podobně u *-hVn*). Na podporu této koncepce lze uvést, že jednotlivých variant je mnoho a navzájem jsou si příliš blízké na to, aby samy o sobě udržely svou individuální význačnost. Abstrahování těchto dvou schémat z jednotlivých příkladů je neproblematické, navíc se abstrakce stejného druhu vyskytuje v kategorii illativu hned dvakrát (a kromě toho i jinde ve finské morfologii). Není pak nutné se příliš zabývat tím, zda můžeme dát takto do jedné skupiny plně (*-seen*) a jen částečně (*-Vn*, *-hVn*) specifikované koncovky. Např. Karlsson (1982: 32–33) řeší tento problém zavedením pojmu kvazimorfém (pro *-hVn* a *-Vn*), který je přechodnou abstrakcí mezi abstraktním morfémem a specifickými alomorfy. Langacker předpokládá možnost jen částečné schematizace/elaborace, je to otázka míry, proto zde není postavení

daných vzorů třeba nějak speciálně označovat. Těžko bychom pak mohli považovat za význačné schéma, které by zahrnovalo fonologickou stavbu všech illativních koncovek, takové schéma je příliš abstraktní (srov. kapitola 6.4).

Ve finštině je jednoznačná distribuce koncovky *-Vn* oproti *-hVn* a *-seen*, a *-in* oproti *-hin* a *-siin*. Prvně jmenované varianty se vyskytují u kmenů zakončených na krátký vokál, u takovýchto kmenů se druhé dvě nevyskytují (výjimkou může být zájmenná deklinace, srov. *johon*, *mihin*). Jedná se potom o komplementární distribuci oproti tzv. volné variaci, o které můžeme (do jisté míry) uvažovat mezi variantami *-hVn* a *-seen*, *-hin* a *-siin* (přinejmenším u některých typů kmenů, v některých případech mají i tyto koncovky rozdělena pole působnosti). Domníváme se, že nebudeme potřebovat pojem komplementární distribuce a že to samé lze popsat s pojmy zde už zavedenými: koncovka *-Vn* je ze dvojice kmen + koncovka závislou strukturou a předpokládá jako součást své charakteristiky jmenný kmen, tento kmen lze (ve fonologickém ohledu) dále specifikovat jako zakončený na krátký vokál (srov. např. *kaikke-en*, *sana-an*⁶⁰). Podobně koncovka illativu plurálu *-in* předpokládá schematický plurálový kmen, ale specificky jen takový, který je zakončen na krátké *-i-* (srov. *kovi-in*, *sinisi-in*⁶¹). Distribuce těchto koncovek je tak součástí jejich charakteristiky po fonologické stránce, vyplývá z ní. Takové řešení umožňuje pohled, v němž se nesoustředíme jen na koncovku, ale zahrnujeme do fonologické charakteristiky illativních forem i schematický kmen.

7.8.2 Použití koncovek *-hVn* a *-seen* v illativu singuláru

U dvojic *-hVn* a *-seen*, *-hin* a *-siin* pak možnost tzv. volné variace vyplývá z toho, že obě varianty ze dvojice předpokládají (z fonologického hlediska) podobný schematický kmen. Koncovky illativu singuláru *-hVn* a *-seen* shodně předpokládají kmen zakončený na nekrátký vokál, liší se ale v tom, zda jím má být diftong, nebo dlouhý vokál (*-seen* se pojí jen ke kmenům zakončeným na dlouhý vokál), i ve vztahu k přízvučnosti/nepřízvučnosti předchozí slabiky. Koncovka *-hVn* typicky předpokládá před sebou přízvučnou slabiku, koncovka *-seen* nepřízvučnou. Možnosti volné variace mezi nimi jsou s ohledem na to poměrně omezené. Zmínili jsme se už dříve o případech, kdy lze použít v illativu singuláru koncovku *-hVn*, a které lze vidět jako řetězec rozšíření od typického užití k těm méně typickým. Za typické lze považovat užití u domácích jednoslabičných kmenů, tj. po hlavním přízvuku (*maahan*, *yöhön*). Nepříliš zjevným nebo výrazným rozšířením je pak užití u složených slov (*kotimaahan*, *keskiyöhön*), kde ale koncovka nutně následuje po vedlejším přízvuku. Podobně následuje po vedlejším přízvuku u tříslabičných slov cizího původu, jejichž strukturu lze vnímat

60 Od *kaikki* „všechno, všichni“, *sana* „slovo“.

61 Od *kova* „tvrdý“, *sininen* „modrý“.

jako složenou (*maanantaihin, tiistaihin, ...*), i tam, kde je jednoznačně nesložená (*samuraihin, timoteihin, rokokoohon*). Lze se setkat i s užitím koncovky u slov cizího původu i po nepřízvučné slabice (*suklaahan*), tady by ale měla přinejmenším v současné standardní finštině jednoznačně převažovat koncovka *-seen*⁶². U cizích nesložených slov zakončených na dlouhý vokál se používá paralelně také koncovka *-seen* (srov. např. *ateljeehen ~ ateljeeseen*), u cizích nesložených slov zakončených na diftong (*samurai, timotei*) je *-hVn* jedinou variantou. Koncovka illativu singuláru *-seen* se pak může objevit pouze po dlouhém vokálu, nikoli však u jednoslabičných kmenů. Existuje mnoho takových kmenů domácí slovní zásoby, jedná se zejména o deriváty s příponou *-e*⁶³ (*lause* „věta“, ill. sg. *lauseeseen, viipale* „plátek“, ill. sg. *viipaleeseen*), méně často se setkáme s deriváty s příponou *-UU* (*paluu* „návrát“, ill. sg. *paluuseen, vastuu* „odpovědnost“, ill. sg. *vastuuseen*). Koncovka *-seen* se také vyskytuje u místních jmen (víceméně) domácích (*Esposseen, Korpposseen, Hyvinkääseen*) i cizích (*Lontoosseen*). (Opět bychom mohli uvažovat podobně jako v estonštině o míře relevantnosti místa pro mluvčí daného jazyka a podle toho vysvětlit, proč se používá *Lontoosseen*, ale na druhou stranu *Bordeaux'hon*.)

Jedinou oblastí, kde se mohou uplatnit obě koncovky, jsou víceslabičná slova cizího původu zakončená na dlouhý vokál (*ateljee, kabaree, klisee, trikoo*). Předpokládá se, že čím lépe je slovo do finštiny adaptováno (čím méně je pocitováno jako přejímka), tím spíše se užije v illativu koncovka *-seen* (ISK: § 93). Illativ slov cizího původu zakončených na dlouhý vokál tak může být motivován ze dvou směrů: buď ve smyslu výše zmíněné možnosti rozšíření působnosti koncovky *-hVn* (kde příkladem poskytují víceslabičné kmeny cizího původu zakončené na diftong), nebo příkladem finských nebo do finštiny adaptovaných slov zakončených na dlouhý vokál (nebo majících vokalický kmen zakončený na dlouhý vokál), které tvoří illativ s koncovkou *-seen* (jedná se zejména o deriváty). To by bylo v souladu s výše zmíněnou korelací s mírou adaptace přejatého slova.

Slov, která mohou tvořit illativ singuláru dvěma způsoby, není mnoho. Navíc není mnoho těch, která by se vyskytovala v illativu, nebo dokonce měla frekventovanou illativní formu. Výskyt illativních forem opět zkusíme ověřit s pomocí korpusu. Použijeme korpusy dostupné v *Kielipankki*, jedná se o soubor textů pochá-

62 Historicky ostatně koncovka *-hVn* měla mnohem širší pole působnosti, doklady jsou velmi dobře patrné v dialektech i v některých stylově příznakových formách. V pozici po nepřízvučné slabice byla koncovka *-hVn* nahrazena koncovkou *-Vn* (respektive koncovka *-Vn* vznikla vypuštěním *-h-* v dané pozici).

63 *x* v horním indexu označuje tzv. *jäännöslopuke*, v historické perspektivě pozůstatek po odpadlém konsonantu. Tento se může projevit zdvojením následujícího konsonantu při tzv. hraniční geminaci (viz s. 26). Daný deklinační typ pak obsahuje kromě historických kmenů zejména velmi mnoho deverbálních derivátů, deverbální sufix se tradičně označuje jako *-e*. Existují spory o to, zda ráz pojmát jako segmentální foném (srov. kapitola 3). U tohoto deklinačního typu je důsledkem rázu výskyt gemináty v partitivu (*lausetta, huonetta*), jinak se může ráz projevit pouze tehdy, kdy po tvaru nominativu singuláru (*lause, huone*) následuje další slovo, a to tzv. hraniční geminací.

zejících převážně z denního tisku z let 1991–2000⁶⁴. Slova byla nejdříve vytipována s pomocí retrográdního slovníku (Tuomi 1980). Jen u malé části z nich ale byly nalezeny nějaké illativní tvary:

Tabulka 18: Illativ singuláru přejatých slov zakončených na dlouhý vokál

	-seen	-hVn
<i>miljöö</i> „prostředí“	168	
<i>suklaa</i> „čokoláda“	33	1
<i>ateljee</i> „ateliér“	14	36
<i>klisee</i> „klišé“	10	
<i>essee</i> „esej“	9	
<i>poppoo</i> „skupina (lidí)“	8	
<i>filee</i> „filé, filet“	7	
<i>tienoo</i> „okolí, oblast“	7	
<i>palttoo</i> „dlouhý plášť, svrchník“	6	
<i>turnee</i> „turné“	4	
<i>trikoo</i> „trikotýn, trikot“	4	
<i>jamboree</i> „mezinárodní skautský tábor“	4	
<i>kabaree</i> „kabaret“	2	7
<i>frotee</i> „froté“	2	
<i>tiippi</i> „típi“		2
<i>toffee</i> „karamel“	1	

Počty výskytů jsou většinou malé, což se dá u nepřiliš adaptovaných přejatých slov očekávat. Varianta *-hVn* se vyskytla i tam, kde následuje druhou, tj. nepřízvučnou slabiku, ale jen třikrát: u netypického a nepřiliš frekventovaného slova *tiippi*, jediný tvar *suklaahan* působí spíš jako náhodná odchylka od obvyklého *suklaaseen* (byť systematicky možná). Za odchylku (*lipsahdus*) považuje formy jako *suklaahan* nebo *tienoohon* Terho Itkonen (1959: 387). Jedná se o případy, kdy se koncovka *-hVn* použije u dobře adaptovaného slova (nebo u domácího slova, Itkonen zmiňuje *keruuhun*, *Hyvinkäähän*, i illativ od vlastního jména *Kustaahan*). Způsobit to podle něj může asociace s jednoslabičnými kmeny (*maahan*, *puuhun*, ...). O ná-

64 <http://www.csc.fi/tutkimus/alat/kielitiede>

Hledali jsme pomocí morfologického označení (illativu a případně illativu a plurálu), které zahrne i illativní formy s posesivním sufixem a případnou sufixální partikulí (*-kin*, *-kaan*, ...). V případě finského illativu není dost dobře možné vyhledávání pomocí pouhé formy (jednak by se muselo vyhledávat postupně pro všechny možné kombinace posesivních sufixů a sufixálních partikulí, jednak by u všech forem docházelo k interferenci s nechtěnými jinými formami, kterou nelze jednoduše odfiltrovat). Potřebujeme tak morfologicky anotovaný korpus. I v případě tohoto hledání jsme výsledky prohledávali i ručně, nechtěné výsledky se však objevily zřídka.

hodnou odchylku se naopak nejedná u slov málo adaptovaných (Itkonen zmiňuje *revvy*, z našeho seznamu by se sem hodilo *ateljee*, *kabaree* a *tiipii*), u nichž je obecně znatelné přizpůsobení deklinace jednoslabičným kmenům (srov. Itkonen 1959: 382). U *kabaree* i *ateljee* pak koncovka následuje po třetí slabice, tj. po slabice pod vedlejším přízvukem. Z hlediska fonologické stavby by do zkoumané skupiny slov patřila i adjektiva *vapaa* „svobodný“ a *harmaa* „šedý“, která ale jednoznačně užívají pouze koncovku *-seen* (u *vapaa* je v korpusu 633 výskytů, u *harmaa* 232 výskytů). Historicky jsou to přejímky, ale velmi dobře adaptované (*vapaa* je starou slovan- skou, *harmaa* baltskou výpůjčkou).

7.8.3 Výskyt koncevek *-siin* a *-hin* v illativu plurálu

U dvojice koncevek *-hin* a *-siin* se předpokládají širší možnosti pro jejich volnou variaci, protože obě shodně předpokládají plurálový kmen zakončený na diftong nebo dlouhý vokál. Ve skutečnosti si však tyto koncovky konkurují jen u části takovýchto kmenů. Existují deklinační typy, u nichž se objevuje pouze koncovka *-hin* (např. *lasi* : *laseihin*, *omena* : *omenoihin*, *katu* : *katuihin*⁶⁵). Výběr koncovky je tak zřejmě nejjednodušší spojit s deklinačními typy. Variace *-siin* ~ *-hin* se z historických důvodů typicky objevuje u tzv. kontrahovaných kmenů (lépe řečeno tam, kde historicky došlo ke kontrakci). Týká se tak kmenů, jejichž vokalický kmen končí na dlouhý vokál ve slabice, která není pod hlavním přízvukem (*vapaa*, *vene* : *venee-*, *sairas* : *sairaa-*) nebo končících na dva krátké vokály (*tärkeä*, *kevyt* : *kevye*⁶⁶). U tří dříve zmíněných deklinačních typů (*lasi*, *katu*, *omena*) vzniká diftong na konci plurálového kmene při připojení plurálového *-i* (*lasei-*, *katui-*, *omenoi-*), v singuláru nemají kmen zakončený na dlouhý vokál. Ve finské literatuře se pak můžeme setkat s rozlišením diftongů na konci plurálového kmene podle toho, jak historicky vznikly, na tzv. kontrahované diftongy (*supistumadiftongit*, vznikly při vypadnutí konsonantu mezi vokály) a ty obvyklé (vzniklé připojením plurálového *-i-* ke kmeni končícímu na krátký vokál) (srov. Laaksonen – Lieko 1988: 31–34). Terho Itkonen (1959: 385) tvrdí, že postavení tzv. *supistumadiftongit* ve jmenné deklinaci je nesporné přesto, že se z fonetického ani fonologického hlediska nijak neliší od jiných diftongů. Argumentuje odlišnou deklinací v plurálu tam, kde je obvyklý diftong (*haavi* „podběrák“ : *haavien*_{GENpl} : *haaveja*_{PARTpl} : *haaveihin*_{ILLpl}), a tam, kde je *supistumadiftongi* (*haave* „sen, tužba“ : *haaveiden*_{GENpl} : *haaveita*_{PARTpl} : *haaveisiin*_{ILLpl} ~ ?*haaveihin*_{ILLpl}). Historicky snad lze pozorovat příčiny vzniku odlišných paradigm, ale dávat rozdíl za vinu diftongům, které se foneticky ani fonologicky neliší, se nezdá správné. Navrhujeme tak odkázat (jednoduše) na deklinační typ (další

65 Od *lasi* „sklo, sklenice“, *omena* „jablko“, *katu* „ulice“.

66 Od *vapaa* „volný, svobodný“, *vene* „člun“, *sairas* „nemocný“, *tärkeä* „důležitý“, *kevyt* „lehký“.

tvary deklinačního paradigmatu téhož slova, srov. dále kapitulu 8). Itkonen také říká, že se před *supistumadiftongi* nemění stupeň kmene (před obvyklým diftongem ano), i tady se jedná o okolnost historického vývoje, i toto lze ale vztáhnout k deklinačnímu typu. Deklinační typy, k nimž patří kontrahované kmeny, mají tzv. obrácené střídání stupňů, u něhož je vokalický kmen vždy v silném stupni, konsonantní vždy v slabém (na rozdíl od tzv. přímého střídání stupňů, kde je vokalický kmen buď v silném, nebo slabém stupni).

V případě variace *-siin* ~ *-hin* se také často uvažuje o ovlivnění výběru varianty tvarem illativu singuláru (srov. kapitola 6.1.2). Úvaha je tak založena na odkazu k jiným formám paradigmatu. Tématu deklinačních typů se budeme věnovat dále. Zde se zaměříme na ty deklinační typy, v nichž podle už zmíněných autorů a zdrojů ke kolísání může docházet. Teoreticky se předpokládá, že tam, kde se v illativu plurálu používá koncovka *-siin*, může se použít i *-hin*, i když druhá varianta je méně častá. Karlsson (1982: 292–293) uvádí, že koncovka *-hin* je v mnoha těchto případech pouze teoretickou variantou. Zkusíme ověřit výskyt takovýchto illativních forem s pomocí korpusu stejným způsobem jako u předešlé skupiny slov. Slova si rozdělíme podle deklinačních typů („huone“, „sairas“, „tärkeä“, „kevyt“), jednou skupinou pak budou více či méně přizpůsobená přejatá slova zakončená na dlouhý vokál (*klisee*, *revvy*). Slova jsme nejdříve vytypovali s pomocí retrográdního slovníku, v početných deklinačních typech („huone“, „tärkeä“, „sairas“) uvádíme jen ty s nalezenými vyššími počty výskytů, u deklinačních typů s málo lexémy („kevyt“, přejatá slova zakončená na dlouhý vokál) uvádíme všechny nalezené illativy. Obě možnosti tvoření illativu plurálu se předpokládají ještě u dalších deklinačních typů (např. *Käänteinen sanakirja* je předpokládá u typů *uros*, *ori*, *kiiru*), jde však většinou o jinam nezařaditelná slova, často archaickou a už nepoužívanou deklinaci. Obě možnosti tvoření illativu se předpokládají také u minulých aktivních participií, které mají skloňování analogické k typu „kevyt“. Zjištěné výsledky pak zkusíme porovnat s tendencemi, které ve svém článku zmiňuje Terho Itkonen (1959).

Tabulka 19: Illativ plurálu deklinačního typu „huone“

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>tuote</i> „výrobek“	805	
<i>suhde</i> „vztah“	645	
<i>kone</i> „stroj“	520	1
<i>huume</i> „droga“	491	2
<i>tunne</i> „pocit“	475	2 ⁶⁷
<i>virhe</i> „chyba“	475	

67 Jednalo se o dva výskyty s posesivním sufixem 3. osoby (*tunteihinsa*), z nich jeden byl z textu, který buď byl archaický, nebo měl působit archaicky (vzhledem k zápisu *v* jako *w*). Výskyt této formy ill. pl. od slova *tunne* je poměrně překvapivý v tom, že je homonymní s ill. pl. slova *tunti* „hodina“.

Illativ jako distribuční kategorie

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>asenne</i> „postoj“	441	6
<i>puolue</i> „pol. strana“	425	
<i>puhe</i> „řeč“	358	
<i>eläke</i> „důchod“	322	
<i>toive</i> „přání“	233	
<i>joukkue</i> „mužstvo“	168	
<i>esine</i> „předmět“	127	
<i>kappale</i> „kus, oddíl“	110	4
<i>ennuste</i> „předpověď“	90	5
<i>ihme</i> „zázrak, div“	57	
<i>ihanne</i> „ideál“	55	
<i>kastike</i> „omáčka“	44	
<i>valhe</i> „lež“	35	
<i>sade</i> „déšť“	30	
<i>todiste</i> „důkaz“	24	1
<i>tiede</i> „věda“	21	
<i>lomake</i> „formulář“	16	
<i>vaihde</i> „přelom, změna“	11	
<i>nimike</i> „označení, název“	8	

U tohoto typu se tvary s koncovkou *-hin* u většiny slov nevyskytly a výskyty jsou obecně spíš sporadické. Jednoznačně převažuje koncovka *-siin*, ať jsou frekvence illativních tvarů vyšší či nižší.

Tabulka 20: Illativ plurálu deklinačního typu „sairas“

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>hammas</i> „zub“	342	
<i>vieras</i> „cizí, host“	339	
<i>asiakas</i> „zákazník“	270	2
<i>kallis</i> „drahý, cenný“	184	1
<i>asukas</i> „obyvatel“	172	3
<i>kaunis</i> „krásný“	97	
<i>rikas</i> „bohatý“	91	
<i>valmis</i> „hotový“	85	
<i>potilas</i> „pacient“	82	
<i>tehokas</i> „výkonný“	73	
<i>lammas</i> „ovce“	64	
<i>sotilas</i> „voják“	53	1

	- <i>siin</i>	- <i>hin</i>
<i>kangas</i> „látka, plátno“	40	
<i>sairas</i> „nemocný“	24	1
<i>lahjakas</i> „nadáný“	20	
<i>oppilas</i> „žák, student“	19	2
<i>rakas</i> „drahý, milý“	19	
<i>varas</i> „zloděj“	13	
<i>nisäkäs</i> „savec“	13	
<i>opas</i> „průvodce“	8	
<i>kuningas</i> „král“	7	

Situace je obdobná jako u předchozího typu, illativy s koncovkou *-hin* působí jako náhodné odchytky.

Tabulka 21: Illativ plurálu deklinačních typů „*tärkeä*“ a „*kevyt*“

	- <i>siin</i>	- <i>hin</i>		- <i>siin</i>	- <i>hin</i>
<i>usea</i> „mnohý, četný“	987	48	<i>lyhyt</i> „krátký“	192	9
<i>oikea</i> „správný, pravý“	571	3	<i>kevyt</i> „lehký“	23	3
<i>tärkeä</i> „důležitý“	435	1	<i>ohut</i> „tenký“	8	1
<i>nopea</i> „rychlý“	378		<i>olut</i> „pivo“	4	6
<i>vaikea</i> „obtížný, těžký“	277	2	<i>ainut</i> „jediný“	1	
<i>korkea</i> „vysoký“	251	2			
<i>pehmeä</i> „měkký“	70				
<i>selkeä</i> „jasný, zřetelný“	69				
<i>upea</i> „skvělý, super“	69				
<i>komea</i> „skvělý, nádherný“	53				
<i>rohkea</i> „odvážný“	52				
<i>pimeä</i> „temný, tmavý“	49				
<i>huikea</i> „ohromný“	45				
<i>vaalea</i> „světlý“	44				
<i>kipeä</i> „nemocný, bolavý“	36				
<i>kapea</i> „úzký“	34				
<i>karkea</i> „hrubý, drsný“	24				
<i>ruskea</i> „hnědý“	22				
<i>makea</i> „sladký“	19				
<i>pyöreä</i> „kulatý“	15				
<i>leveä</i> „široký“	14				

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>valkea</i> „bílý“	14	
<i>kiihkeä</i> „vášnivý, vzrušený“	9	1
<i>hirveä</i> „hrozný, strašný“	8	
<i>kauhea</i> „hrozný, strašný“	6	
<i>tiheä</i> „hustý“	5	1
<i>sitkeä</i> „tuhý“	5	
<i>haikea</i> „teskný“	4	
<i>kolea</i> „chladný, sychravý“	3	
<i>synkeä</i> „temný, ponurý“	3	1
<i>ylpeä</i> „pyšný“	2	
<i>töykeä</i> „nevrlý“	2	
<i>ilkeä</i> „zlomyslný“	2	

Jedná se o deklinační typy, u nichž neplatí předpoklad nebo pravidlo, že by se koncovka illativu plurálu *-siin* měla vyskytnout pouze tam, kde je v illativu singuláru *-seen*. U těchto dvou typů se v illativu singuláru užívá varianty *-Vn* (*tärkeään*, *kevyeen*). Itkonen zmiňuje (1959: 373), že toto pravidlo (illativ pl. s koncovkou *-siin* tam, kde je v illativu sg. *-seen*) se poprvé objevuje u Genetze (v učebnici *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runous-oppi* z roku 1881), od něhož jej pak převzali další. Vedle jimi preferované varianty *-hin* se ale zřejmě vždy vyskytovala i varianta *-siin*, se kterou počítají také starší gramatiky před Genetzem. U deklinačního typu „*tärkeä*“ je situace opět obdobná jako u dvou předchozích, illativy s koncovkou *-hin* jsou jen sporadické, ovšem s výjimkou zájmena *usea*. U tohoto slova konstatuje Itkonen (1959: 378, 379) dokonce preferenci *-hin* nad *-siin* v materiálu z let 1958/59 i 1898/99, v druhém případě jde ale o velmi malý vzorek (celkem jen čtyři tvary). Jako obvyklejší vyšla varianta *useihin* také v testu preferencí rodilých mluvčích (Itkonen 1959: 381). U deklinačního typu „*kevyt*“ se zdá být situace méně jednoznačná, jedná se však o typ s možným kolísáním v singuláru (srov. s. 84), navíc reprezentovaný jen několika lexémy (z nichž jen některé se vyskytly v illativu plurálu). Celkově ale opět převažuje varianta *-siin*.

Poslední skupinou jsou pak přejatá slova zakončená na dlouhý vokál, u této skupiny jsme se už věnovali illativu singuláru.

Tabulka 22: Illativ plurálu přejatých slov zakončených na dlouhý vokál

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>talkoot</i> „bezplatná, dobrovolná práce, pomoc, brigáda“	442	7
<i>kliisee</i> „klišé“	32	1
<i>trikoo</i> „trikotýn, trikot“	9	2

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>essee</i> „esej“	4	
<i>filee</i> „filé, fileť“	4	1
<i>miljöo</i> „prostředí“	4	1
<i>revvy</i> „revue“	2	4
<i>suklaa</i> „čokoláda“	2	
<i>ateljee</i> „ateliér“		2
<i>jamboree</i> „mezinárodní skautský tábor“	1	
<i>kabaree</i> „kabaret“	1	2
<i>poppoo</i> „skupina (lidí)“	1	
<i>tienoo</i> „okolí, oblast“	1	

Kromě slov uvedených v tabulce můžeme zmínit zdomácnělé přejímky *vapaa* a *harmaa*, u nichž se vyskytují pouze illativy plurálu s koncovkou *-siin* (u *vapaa* 120 výskytů, u *harmaa* 115 výskytů). Slovo *talkoot* se obvykle používá jako plurale tantum, podle etymologického slovníku (*Suomen sanojen alkuperä*, 2001) se jedná o baltskou výpůjčku, mělo by se tak jednat o zdomácnělé slovo. Celkově opět převažuje illativ s koncovkou *-siin*, u některých slov jsou počty výskytů malé a preference zřejmě neustálené. Itkonen (1959: 387–388) u této skupiny konstatuje nedostatek výskytů v prohledávaných korpusech. Možnost užití koncovky *-hin* stejně jako koncovky *-hVn* v illativu singuláru spojuje s působením vzoru jednoslabičných kmenů zakončených na dlouhý vokál. Lze se také domnívat, že vzhledem k malému počtu výskytů nejsou formy ustálené, u dvou prvně zmíněných slov (*talkoot*, *klisee*) opět převažuje varianta *-siin*.

Itkonen rozděluje sledovaná slova do skupin podle toho, jak silná je u nich tendence k úplné eliminaci koncovky *-hin*. Nejsilnější je u kontrahovaných kmenů (typ „huone“, „sairas“, minulých aktivních participií), kde koncovka následuje po nepřízvučné slabice. Na druhém místě jsou stejné deklinační typy, kdy koncovka následuje po slabice pod vedlejším přízvukem. Na třetím místě jsou slova typu „tärke“. U zbylých tří skupin konstatuje nedostatečné počty výskytů (jedná se o dobře adaptovaná přejatá slova zakončená na dlouhý vokál, typ „kevyt“, a málo adaptovaná přejatá slova zakončená na dlouhý vokál). U jednotlivých skupin pak také uvažuje o systémových důvodech. U prvních dvou skupin (rozlišených podle polohy vedlejšího přízvuku) jde podle něj o to, že víceslabičná slova mohou snadněji najít inspiraci u nekontrahovaných kmenů než dvouslabičná (srov. s. 87–88). Itkonen také u první skupiny mluví o pevnějším vědomí o tom, že se v plurálu těchto slov vyskytuje tzv. *supistumadiftongi* (kontrahovaný diftong) než u druhé.

Z našich výsledků je ale těžko vysledovat jakýkoli rozdíl mezi nízkými výskyty illativů s koncovkou *-hin* (u jednotlivých deklinačních typů nebo Itkonenem vymezených skupin). U tříslabičných kontrahovaných kmenů (koncovka následuje

Illativ jako distribuční kategorie

po slabice pod vedlejším přízvukem) se výskyty zdají o něco větší než u dvouslabičných, ale sotva lze z takového rozdílu něco vyvozovat:

Tabulka 23: Koncovky *-siin* a *-hin* u dvou- a tříslabičných kmenů

	<i>-siin</i>	<i>-hin</i>		<i>-siin</i>	<i>-hin</i>
<i>tuote</i>	805		<i>asenne</i>	441	6
<i>suhde</i>	645		<i>puolue</i>	425	
<i>kone</i>	520	1	<i>eläke</i>	322	
<i>huume</i>	491	2	<i>asiakas</i>	270	2
<i>tunne</i>	475	2	<i>asukas</i>	172	3
<i>virhe</i>	475		<i>joukkue</i>	168	
<i>puhe</i>	358		<i>esine</i>	127	
<i>hammas</i>	342		<i>kappale</i>	110	4
<i>vieras</i>	339		<i>ennuste</i>	90	5
<i>toive</i>	233		<i>potilas</i>	82	
<i>kallis</i>	184	1	<i>tehokas</i>	73	
<i>kaunis</i>	97		<i>ihanne</i>	55	
<i>rikas</i>	91		<i>sotilas</i>	53	1
<i>valmis</i>	85		<i>kastike</i>	44	
<i>lammas</i>	64		<i>todiste</i>	24	1
<i>ihme</i>	57		<i>lahjakas</i>	20	
<i>kangas</i>	40		<i>oppilas</i>	19	2
<i>valhe</i>	35		<i>lomake</i>	16	
<i>sade</i>	30		<i>nisäkäs</i>	13	
<i>sairas</i>	24	1	<i>nimike</i>	8	
<i>tiede</i>	21		<i>kuningas</i>	7	
	5411	7		2539	24
	99,87%	0,13%		99,06%	0,94%

Podobně bychom dopadli při srovnávání dalších skupin, u typu „tärkeä“ navíc výsledky silně ovlivňují výskyty jednoho slova, totiž zájmena *usea*.

Itkonen (1959: 380–382) také pozoroval mnohem vyšší výskyty koncovky *-hin* v testu preferencí, který dal skupině rodilých mluvčích, než byly výskyty v korpusovém vzorku. Vysvětluje to ovlivněním při psaní testu, kde je úkol poněkud stejnotvárný. Lze se podle toho také domnívat, že přinejmenším mluvčí v dané skupině na přelomu let 1958/59 považovali užití koncovky *-hin* za možné nebo představitelné v širším rozsahu, než jak se skutečně užívá.

Podle Itkonena (1959: 383–384) lze vývoj tohoto jevu (volné distribuce *-siin* ~ *-hin* v illativu plurálu) sledovat přibližně v rozsahu sahajícím do konce 19. století, ale dál už to příliš možné není. Ve starších textech se zdá obvyklejší koncovka typu

-siin (začínající na *s*) než koncovka typu *-hin*, u níž lze nalézt méně dokladů. Pojem o této variabilitě mohl u uživatelů psaného jazyka podle Itkonena vzniknout zřejmě nejdříve v období soupeření dialektů, kdy se vedle západních variant typu *-siin* začaly více objevovat východní varianty typu *-hin*. Neústupnost této variace je podle Itkonena (1959: 385–388) způsobena tím (taková variace by podle něj každopádně měla být jen přechodným jevem), že obě koncovky jsou systémové, podpořené např. asociacemi mezi různými typy kmenů nebo deklinačními typy. V námi sledovaném vzorku lze o variabilitě mluvit v podstatě jen u ne zcela adaptovaných přejímek a slova *usea*. Mohlo by také být lákavé porovnat mezi sebou preference ve vzorcích z let 1898/99, 1958/59, které pozoroval Itkonen, a ty námi nalezené v produkci z let 1991–2000. Vzorky jsou ale odlišné velikosti a srovnání se nezdá jako vhodné. Pro příklad můžeme uvést, jak by takové srovnání dopadlo u typu „tärkeä“ (s vynecháním tvarů slova *usea*): ve vzorku z let 1898/99 jsou preference: *-hin* 58%, *-siin* 42% (zaokrouhleno na celá procenta), v letech 1958/59 jsou preference *-siin* 94% a *-hin* 6% (zaokrouhleno na celá procenta), v námi sledované produkci z let 1991–2000 pak *-siin* 99,6% a *-hin* 0,4% (zaokrouhleno na desetiny). Problém spočívá v tom, že vzorek z let 1898/99 obsahuje jen 12 tvarů illativu plurálu, vzorek z let 1958/59 obsahuje 49 tvarů, vzorek z let 1991–2000 pak 2601 tvarů. Zejména procenta pro léta 1898/99 pak nelze brát příliš vážně.

Je možné, že v užívání koncovky *-hin* došlo k poklesu, je ale také možné, že preference koncovky *-hin* u typů „tärkeä“ a „kevyt“ byla jen snahou gramatiků a méně realitou. Tak, jak uvádí Itkonen, starší gramatiky neměly nic proti užívání koncovky *-siin* u tohoto typu slov. Obojím způsobem je pak možné interpretovat Hakulinenovu větu (1941 [2000]: 103), že „*dnes jsou i v obecné (standardní) finštině přípustné/přijímané i takové tvary illativu plurálu jako tärkeisiin, kapeisiin, ohuisiin*“⁶⁸. V souhrnu tak lze tvrdit, že k volné variaci *-siin* ~ *-hin* ve standardní finštině téměř nedochází (až na ojedinělé případy jako jsou neadaptované výpůjčky nebo varianty *useisiin* ~ *useihin*). Primární a převažující variantou illativu plurálu je u zmíněných deklinačních typů nebo skupin slov *-siin*. I distribuce koncovek *-siin* a *-hin* v illativu plurálu je tak poměrně jednoznačná: u některých deklinačních typů se objevuje *-hin*, u jiných *-siin* (přejatá slova zakončená na dlouhý vokál se přiklání k druhé skupině). Nejedná se ale o distribuci vymezenou stejně jako u koncovek *-Vn* a *-in* už jen tím, k jakým kmenům se tyto koncovky mohou pojit. V tomto případě potřebujeme nutně pojem deklinačního typu nebo nějakou jinou formu odkazu na ostatní tvary paradigmatu, o takové nutnosti ostatně mluví už zmiňovaní autoři (Itkonen 1959, Paunonen 1976, Karlsson 1982). Rozhodně se zde ale chceme vyhnout odvolávání se na historické okolnosti vzniku paradigmatických kmenů (kontrakci kmene a vznik tzv. *supistumadiftongit*). Způsobem ukotvení dis-

68 „(...) *nykyisin ovat yleiskeilessäkin hyväksytytjää myös sellaiset mon. asut kuin tärkeisiin, kapeisiin, ohuisiin.*“

tribuce koncovek *-siin* a *-hin* v illativu plurálu může pak být jen odkaz na další formy paradigmatu a potažmo deklinační typy.

7.8.4 Kolísání stupně v illativu plurálu

S dubletními formami illativu plurálu se můžeme setkat také u víceslabičných slov, která mohou mít před illativní koncovkou *-hin* slabý stupeň. Karlsson (1983: 335) hovoří o speciálním případě střídání stupňů, které je typické pro některé typy víceslabičných kmenů a vybrané pádové kategorie (srov. s. 90–91). Na základě hledání výskytů ve stejném korpusu jako v předchozích kapitolách (srov. tabulka 24) lze souhlasit s Karlssonem v tom, že nejobvyklejší je výskyt slabého stupně u slov zakončených na *-kkA*. Výskyty se slabým stupněm můžeme konstatovat také u víceslabičných slov zakončených na *-kkO*, u žádných dalších víceslabičných kmenů ale nebyl nalezen illativ plurálu s kmenem ve slabém stupni (takové případy, např. *kaupunki* : *kaupungeihin*, *navetta* : *navetoihin*, *asunto* : *asunnoihin*, uvádí některé zdroje, srov. např. Itkonen 1957: 272, Penttilä 1963: 193).

Tabulka 24: Illativ ve slabém stupni u slov končících na *-kkA* nebo *-kkO*

	k	kk		k	kk
<i>mellakka</i> „srážka, nepokoje“	80		<i>otsikko</i> „nadpis“	414	9
<i>piirakka</i> „koláč“	18		<i>yksikkö</i> „jednotka“	380	45
<i>mansikka</i> „jahoda“	12		<i>laatikko</i> „krabice, zásuvka“	142	15
<i>silakka</i> „sleď“	7		<i>taulukko</i> „tabulka“	26	3
<i>ratikka</i> „tramvaj“	7		<i>kolikko</i> „mince“	24	3
<i>majakka</i> „maják“	7		<i>sammakko</i> „žába“	11	1
<i>mustikka</i> „borůvka“	4		<i>lompakko</i> „peněženka“	4	7
<i>puolukka</i> „brusinka“	3		<i>asteikko</i> „stupnice“	7	
<i>klinikka</i> „klinika“	3		<i>tekniikka</i> „technik“	4	
<i>lusikka</i> „lžíce“	3		<i>lätäkko</i> „kaluž“	4	
<i>harakka</i> „straka“	2		<i>akateemikko</i> „akademik“	2	
<i>haarukka</i> „vidlička“	1	1	<i>kyynikko</i> „cynik“	2	
<i>kronikka</i> „kronika“	1		<i>fysikko</i> „fysik“	2	
			<i>lyyrikko</i> „lyrik“	1	1
			<i>synfonikko</i> „synfonik“		1
			<i>aavikko</i> „poušť, pustina“	1	

Zmíněné dvě skupiny slov tak preferují slabý stupeň (illativ plurálu je pak *mellakoihin*, *mansikoihin*, *otsikoihin*, *yksiköihin*), u obou skupin je illativní tvar

zakončen na *-kOihin*. Naproti tomu jiná hledaná víceslabičná slova se vyskytovala výhradně v silném stupni, ať už byl počet výskytů illativu plurálu vyšší (např. *kaupunki* „město“ : *kaupunkeihin*, *asunto* „byt“ : *asuntoihin*, *apteekki* „lékárna“ : *apteekkeihin*) nebo šlo o ojedinělé výskyty (např. *tomaatti* „rajče“ : *tomaatteihin*, *prinsiippi* „princip“ : *prinsiippeihin*, *slovakki* „Slovák“ : *slovakkeihin*, *boikotti* „bojkot“ : *boikotteihin*).

Slabé stupně se tak objevují pouze u střídání typu *kk* : *k* a pouze u slov zakončených na *-kkA*, *-kkO*, ale nikoli slov zakončených na *-kki*. Slabý stupeň je dáván do souvislosti s délkou slabiky, která je u čtyřslabičných tvarů pod vedlejším přízvukem (srov. Karlsson 1983: 336). Takové vysvětlení se snaží spojit tyto případy s obvyklým střídáním stupňů. Na druhou stranu výše zmíněné rozdělení ukazuje spíše na lokální schéma, které se týká pouze illativních tvarů (C)V(V)(C)CV*koihin* (pro tříslabičné kmeny). Obecněji než takto uvažovat nelze vzhledem k převažujícím formám jako *apteekkeihin* nebo *salaatteihin*. V zde uplatňovaném přístupu není takové lokální schéma, které odporuje obecnějším tendencím, problematické proto, že se předpokládá, že specifitější schémata (která mají nutně užší dopad) jsou spíše význačná. U výše zmíněných slov si lze povšimnout, že tvar vymykající se obecným tendencím mají i slova s malým počtem výskytů illativu plurálu, nemělo by se tak jednat o výjimečné (jednotlivé) formy, ale právě lokální schéma. Nalezené formy se silným stupněm (spíše ve skupině slov zakončených na *-kkO*) pak hovoří o opačné možnosti, přizpůsobení se většině illativních forem, a měly by tak být příkladem obecnějšího schématu „kmen v silném stupni + illativní koncovka“.

Terho Itkonenem (1957) zmiňovanou souvislost s tvary genitivu a partitivu plurálu můžeme u výše zmíněných slov potvrdit. U slov zakončených na *-kkA* se vyskytovaly v podstatě jen genitivu a partitivu plurálu se slabým kmenem (*mellakoiden/mellakoitten*_{GENpl}, *mellakoita*_{PARTpl}, *piirakoiden/piirakoitten*_{GENpl}, *piirakoita*_{PARTpl}), pouze výjimečně se vyskytly tvary se silným kmenem (*mansikkojen*_{GENpl}, *klinikkojen*_{GENpl}). U slov zakončených na *-kkO* tvary genitivu nebo partitivu plurálu se slabým kmenem celkově převažovaly, ale tvarů se silným kmenem bylo ve srovnání s předchozí skupinou mnohem více (např. *yksiköiden/yksiköitten*_{GENpl} ~ *yksikköjen*_{GENpl}, *yksiköitä*_{PARTpl} ~ *yksikköjä*_{PARTpl}). U dvou delších kmenů (čtyř- a pětislabičného) převažovaly tvary se silným kmenem (*synfonikkojen*_{GENpl} : *sinfonikkoja*_{PARTpl}, *akateemikkojen*_{GENpl} : *akateemikkoja*_{PARTpl}). U víceslabičných slov zakončených na *-i* (*-kki*, *-nki*, *-tti*) se v dnešní finštině nevyskytuje skloňování s koncovkami *-iden/-itten* : *-itA*, u kterého by přicházel v úvahu slabý kmen. Podobně u víceslabičných kmenů zakončených na *-nkO*, *-ntO* (např. *vahinko*, *palkinto*) se nevyskytly genitivu ani partitivu plurálu v jiném než silném stupni. Jedině u slova *navetta* „chlév“ byly zjištěny genitivu i partitivu plurálu jak ve slabém, tak i silném stupni, illativ plurálu byl pouze v silném stupni. Podobně se vyskytly partitivu plurálu ve slabém stupni od slova *ulappa* „širé moře, hladina“, od kterého ale nejsou v daném vzorku výskyty genitivu ani illativu plurálu. Na rozdíl od slov zakončených na *-kkA* a *-kkO* netvoří taková

slova větší skupinu. U zmíněného lokálního vzoru (schématu) illativu plurálu [...*koihin*] tak můžeme předpokládat provázanost se vzorem (nebo vzory) [[...*koiden*] : [...*koita*]] pro genitiv a partitiv plurálu. U genitivu a partitivu plurálu pak můžeme předpokládat i abstraktnější vzor, kde lze namísto *k* dosadit také další finské okluzivy, které se účastní kvantitativního střídání stupňů, totiž *t* nebo *p*. Konkurenční vzory pro genitiv a partitiv plurálu se silným stupněm [[...*kkojen*] : [...*kkoja*]] pak lze abstrahovat ještě dále. Abstraktnější schéma (se silným stupněm před koncovkou genitivu a partitivu plurálu) by zahrnuje i střídající se dvouslabičné kmeny (srov. *kukkien* : *kukkia*, *lakkojen* : *lakkoja*, *rapujen* : *rapuja*, *kenkien* : *kenkiä*⁶⁹ apod.). Z tohoto obecného schématu lze vydělit ještě jiná specifická schémata (např. ta pro *i*-kmeny, kdy gen. pl. končí na *-ien*, part. pl. na *-ejA*, srov. pak dvouslabičný kmen *pankkien* : *pankkeja* a tříslabičný *apteekkien* : *apteekkeja*). Tématu lokálních a obecnějších schémat a deklinačním typům se budeme věnovat v další kapitole.

Závěry hledání finských illativních tvarů v korpusu se tak v něčem shodují v tom, co bylo konstatováno o výskytu estonských illativních tvarů. Kolísání tvaru (volná variace, dubletní tvary) se soudě podle korpusu vyskytuje spíše jen u jednotlivých lexémů než u celých skupin, ve finštině se to týká v podstatě jen tvaru illativu plurálu *useisiin* ~ *useihin*. Zobecnění ve větším měřítku (např. na deklinační typ „tärkeä“) by nebylo moudré, bylo by silně ovlivněno výsledky tohoto jednoho slova. Kolísání se ve finštině objevilo také u tvarů, které zjevně nemají vyjasněné deklinační paradigma (kolísající deklinační typy, přejatá slova), a vzhledem k malému výskytu illativních tvarů k vyjasnění zřejmě ani nedochází. Obě možnosti (např. užití koncovky *-hVn* nebo *-seen* u přejatých slov v illativu sg.) mají v těchto případech svou motivaci a dalo by se také soudit, že jejich schémata jsou vyrovnaná co do význačnosti. U uplatnění koncovky illativu plurálu *-siin* vs. *-hin* jsme konstatovali, že je nezbytné odkázat na deklinační (paradigmatické) typy, těmi se budeme dál zabývat v následující kapitole. Slabý stupeň v illativu plurálu (a dalších plurálových tvarech) víceslabičných slov zakončených na *-kkA* nebo *-kkO* ukázal na důležitost schémat s lokálním dopadem.

V této kapitole jsme se pokusili popsat způsob a rozsah využití jednotlivých možností představených v dřívějších kapitolách. Dříve naznačené možnosti schematizace a rozšíření bylo nutné doplnit o další rozměr. Tento rozměr jsme se pokusili zachytit s pomocí pojmu kognitivní význačnosti – jednotlivé možnosti, ať už schémata různé míry abstraktnosti nebo konkrétní illativní formy, mohou být v různé míře význačné. Pokud existuje konkrétní illativní forma, která je zároveň význačná, použije se pravděpodobně tato. Taková konkrétní forma by měla být ustálená a přinejmenším do jisté míry frekventovaná (může pak být i morfologicky nepravděpodobná, srov. např. estonské illativy *pähe*, *suhu*). I při existenci konkrétní ustálené formy máme možnost vytvořit formu podle některého z obecnějších

69 Od *kukka* „květina“, *lakka* „lak; moruška ostružiník“, *rapu* „rak, krab“, *kenkä* „bota“.

schémat (vzorů), ale ve prospěch užití ustálené konkrétní formy hovoří menší elaborační vzdálenost. U abstraktních schémat (např. estonského illativu [...sse]) předpokládáme, že časté užívání tohoto schématu jej dál posiluje, tj. posiluje jeho kognitivní význačnost. Schéma je pak užíváno často i proto, že je morfologicky pravidelné a snadno aplikovatelné na různé typy kmene. Tvrdí se tak, že v popisu mají své místo jednotky na různé úrovni abstraktnosti a nic nás nenutí dávat přednost obecnějším schématům před těmi, která mají menší dosah, tento druh popisu obsáhne idiosynkratické i obecné jevy, nepravidelné i pravidelné tvary. Schémata lokálního dosahu pak mohou být význačná právě proto, že pokrývají menší oblast a jsou tak konkrétnější než velmi obecná pravidla. Tímto způsobem jsme vysvětlili chování finských víceslabičných slov zakončených na *-kkA* nebo *-kkO*, která v illativu plurálu mívají obvykle takový tvar kmene, který není v souladu s obecnějšími pravidly (o střídání stupňů v kmeni v plurálu). Plurálové tvary těchto slov se řídí lokálním schématem. Přístupnost schématu a tedy jeho kognitivní význačnost je dána do souvislosti s ustáleností v jazyce (o které může něco napovědět např. frekvence užívání tvaru nebo schématu), kromě toho ale také se specifícností – velká míra abstraktnosti kognitivní význačnosti nepřije.

V navrženém popisu jsme se chtěli vyhnout potížím, které obvykle vznikají při dělení vzorů na produktivní a neproduktivní. Produktivita je pak jen vedlejší efekt. Např. estonský sse-illativ je produktivně užíván proto, že se jedná o význačné schéma a pro jeho snadnou použitelnost u různých typů kmene, jeho časté užívání pak dále posiluje jeho význačnost. Naopak estonský hV-illativ nebo de-illativ se obvykle produktivně nepoužívají, i když je to představitelné (dokladem je vytvoření nových forem *öhe* a *töhe*, podobně si lze představit např. využití tzv. neproduktivních vzorů při kreativním použití jazyka, snaze o překročení očekávaného).

8 DEKLINAČNÍ TYPY

8.1 Deklinační typy v teoretickém popisu jazyka

V průběhu popisu alomorfie illativních koncovek jsme u obou jazyků naráželi na nevyhnutelnost užití pojmu deklinační (paradigmatický) typ. V estonském popisu jsme používali klasifikaci jmen do typů a podtypů Jaaka Peeba (1997). Nutnost použít podobný pojem také zmiňují různí autoři, kteří se věnovali popisu finské morfologie. Zároveň se popis, v němž jsou jména (v praktické podobě např. hesla ve slovníku) rozdělena do typů, podle nichž jsou pak určeny jejich možné formy, zdá být někdy v kontrastu k přístupu, který vychází z předpokladu, že by takové možné formy měly být odvoditelné na základě fonologické struktury výchozí formy (např. nominativu sg.), to v případě produktivních typů nebo tzv. aktivní morfologie. EKG (1995) tak nezavádí pojem deklinační typ, ale produktivní formy odvozuje na základě fonologicko-derivační struktury výchozí formy (kromě samotné fonologické struktury může mít vliv i to, jestli je slovo derivované a jakým derivačním sufixem). Něco ve smyslu deklinačních typů se pak týká pouze tzv. pasivní morfologie. Karlsson (1982) v popisu finské morfologie vychází ze základního tvaru (u jmen nominativu sg.), od něž odvozuje další formy jmenného paradigmatu. Na druhou stranu zmiňuje i nutnost ohlížet se na paradigmatický rozměr (seskupování koncovkových alomorfů do sérií). Popis, v němž bychom pro popis morfologie nejprve rozdělili jména do deklinačních typů, by ale podle něj nemohl zachytit obecnou platnost některých procesů (např. alternací kmene, které se mohou dít napříč deklinačními typy).

Zdá se, že deklinační typ ve velmi konkrétním smyslu (např. jsou typy označeny podle vzorových slov, ve slovníku mohou být číslovány) je typický v popisech určených pro praktické účely (zejména normativní a pedagogické). Spíše teoretické

popisy jazyka se ke konceptu deklinačního typu uchylují jen z nezbytnosti. Pohled na deklinační typy, který by byl kompatibilní s východisky představenými v této práci, už je v jisté míře zřejmý. Bude vycházet z principů už představených, jedná se zejména o schémata a kategorizaci, zásadní je také popis morfologie založený na užívání (*usage-based approach*). Přístup založený na užívání ve svých studiích o morfologii už dříve používala Joan Bybee, i když nepoužila tento termín (srov. Langacker 2000: 46).

Z forem téhož lexému, jako např. plurálových forem ve finštině *mittojen*_{GENp} : *mittoja*_{PARTpl} : *mittoihin*_{ILLpl} (od *mitta* „míra“), *kenkien*_{GENpl} : *kenkiä*_{PARTpl} : *kenkiin*_{ILLpl} (od *kenkä* „bota“), *kahviloiden*_{GENpl} : *kahviloi*_{PARTpl} : *kahviloihin*_{ILLpl} (od *kahvila* „kavárna“), *tuotteiden*_{GENpl} : *tuotteita*_{PARTpl} : *tuotteisiin*_{ILLpl} (od *tuote* „výrobek“), *tärkeiden*_{GENpl} : *tärkeitä*_{PARTpl} : *tärkeisiin*_{ILLpl} (od *tärkeä* „důležitý“), můžeme cestou morfologické analýzy abstrahovat jednak kmen slova (*mitta*, *kenkä*, *tuote*, *tärkeä*), jednak koncovky gramatických kategorií (gen. pl., part. pl., ill. pl.). Podobně lze abstrahovat i nesegmentální závislé morfémy, srov. např. estonské formy *nalja*_{GENsg} : *nalja*_{PARTsg} : *nalja*_{ILLsg} (od *nali* „vtip“), *poisi*_{GENsg} : *poissi*_{PARTsg} : *poissi*_{ILLsg} (od *poiss* „chlapec“), *riigi*_{GENsg} : *riiki*_{PARTsg} : *riiki*_{ILLsg} (od *riik* „stát“), kde můžeme abstrahovat slabý stupeň kmene (v genitivu) a silný (v partitivu a illativu), stejné rozložení se shoduje u všech zmíněných slov. Deklinační typ je takové schéma, které můžeme abstrahovat tehdy, když se stejné rozložení forem opakuje ve stejných gramatických kategoriích u více různých lexémů. Když se zaměříme pouze na závislé morfémy, abstrahujeme např. pro finštinu zakončení plurálových forem *-ien* : *-iA* : *-iin* nebo *-iden* : *-itA* : *-isiin* apod. (pro gen. pl. : part. pl. : ill. pl.), pro zmíněné estonské příklady abstrahujeme rozložení slabý stupeň : silný stupeň : silný stupeň (pro gen. sg. : part. sg. : ill. sg.). Langacker (2000: 54–56) navrhuje obdobný postup jako u konstrukčních schémat (např. použitelných pro spojení předložka + jméno, odvození určitého typu derivátu od slovesného kmene apod.), nazývá paradigmatické typy nebo konjugační třídy také „koalicemi vyššího řádu“. Ty pak mohou získat status jednotky v daném jazyce, jinými slovy sloužit jako vzor při kategorizaci. Různé deklinační typy se pak také mohou lišit v míře ustálenosti a význačnosti. Zásadní pro ustavení takové „koalice“ (schématu v podobě deklinačního typu) je to, že vazby jsou jak fonologické, tak sémantické, schéma takového druhu např. nevzniká mezi jakýmkoli rýmujícími se tvary. Bybee (2007: 170) nazývá takto vznikající vazby morfologickými: paralelní seskupení fonologických a sémantických spojení může, pokud se opakuje, vytvořit morfologickou vazbu.

U Bybee (1985: 124) je paradigmata shlukem forem s blízkými vazbami. Bybee (1985, 2007) rozlišuje u forem, jak silná je jejich lexikální reprezentace, v našem smyslu jde o to, nakolik jsou jednotlivé formy samy jednotkami. Jednotkou nutně bývají velmi nepravidelné formy, které se obvykle udržují díky vysoké frekvenci užívání (extrémním případem je suppletivismus). Jednotkou ale může být i zcela pravidelná forma (je samostatně lexikálně reprezentována). Nepředpokládá se os-

trá hranice mezi pravidelnou a nepravidelnou morfologií ani kvalitativní odlišnost v tom, jak je mluvčí používají, tak jak to předpokládají některé popisy morfologie. Vztahy v rámci paradigmatu jsou pak u Bybee různé, některé formy mají mezi sebou bližší vazbu než jiné. Vztah také může být asymetrický ve smyslu základní a od ní odvozená forma, základních forem v paradigmatu téhož slova může být vícero. V tomto přístupu se navzájem nevylučuje předpoklad základní formy (základních forem) a paradigmatických vazeb (potažmo deklinačních typů). Zmiňuje také tendenci, že základní formy bývají sémanticky nepříznakové. Formy, které nemají blízké fonologické vazby k jiným, jsou autonomní. Autonomie pak souvisí s vysokou frekvencí výskytu a často také s morfologickou nepravidelností. O illativních formách jsme ve výše uvedených rozborech často uvažovali jako o závislých, tj. vymezených kontrastem vůči jiným formám (ne nutně jen vůči jedné, která by byla ve vztahu k illativu sg. základní, např. v estonštině jsme potřebovali kontrast ke genitivu sg., zároveň se mnohdy illativ sg. shodoval s partitivem sg.). Výše jsme se v popisu illativních forem často spolehli na odkaz k deklinačnímu typu, např. při konstatování, že určitá forma illativu je svázána s určitými deklinačními typy. V estonštině to byl např. de-illativ a illativ u typu „seminar“ (ablautový morfém s nulovým kontrastem), ve finštině se jednalo o vymezení distribuce illativních koncovek *-hin* a *-sin* v illativu plurálu.

Schémata tohoto typu mohou být dle předpokladů Langackerova přístupu schematická na různých úrovních. Taková schémata pak mohou vznikat na základě existujících příkladů – a pokud jsou ustálena jako jednotky, sloužit i pro kategorizaci dalších. O deklinačním typu tak v našem popisu uvažujeme tehdy, když je zřejmé, že je illativní forma vymezená kontrastem vůči jiným (např. se tomu v popisu nelze vůbec vyhnout u estonského bezkoncovkového illativu) a formy více lexémů vykazují stejný způsob takového kontrastu. Kontrast samotný samozřejmě můžeme konstatovat obecně u jakýchkoli ohebných forem, o deklinačním typu uvažujeme tehdy, když se slova seskupují pro tento účel do koalic a dosahují kontrastu analogickým způsobem. Taková sdružení se ale mohou týkat i jen některých forem určitých lexémů. Ve finštině se např. sdružení tohoto druhu zdají zřejmější u plurálových forem, a to těch, které znají koncovkové alomorfy (genitiv, partitiv, illativ). Pokud mluvíme o deklinačním typu, nemusí se tak nezbytně jednat o tradiční soupis všech pádů ve dvou číslech.

Lokální schéma může být podle teoretických předpokladů spíše význačné než abstraktnější schéma, které by obsáhlo více forem. V tom se pojetí poněkud liší od klasicky užívaného pojmu deklinační (paradigmatický) typ, který by měl v ideálním případě určit všechny formy daného lexému. V takovém ideálním systému by měly být všechny lexémy přiřazeny ke konečnému počtu deklinačních typů, které by určovaly všechny jejich formy, a to na základě stejných kritérií (např. rozoznáním deklinačního typu už podle formy nominativu a genitivu). V pojmech kognitivní gramatiky to znamená, že bychom chtěli mít jen velmi obecná schéma-

ta, která by navíc měla jasně vymezená pole působnosti. My ale předpokládáme možnost abstrahovat schémata na různé úrovni specifičnosti, a navíc existuje předpoklad, že specifičtější schéma je vyvoláno snáze (může pak být použito spíše než obecné schéma, srov. např. finská víceslabičná slova na *-kkA/-kkO*, jejichž některé plurálové tvary jsou příklady lokálního schématu). Zdá se také, že deklinační typy se příliš nehodí předpokládat jako jasně vymezené kategorie (na základě přítomnosti nebo absence určitých rysů), ale spíše jako kategorie, u nichž jsou některé členy lepšími příklady této kategorie, jiné horšími. Bybee např. rozebírá rozřazení anglických sloves do skupin podle toho, jak tvoří minulý čas, a to ve smyslu přiřazených kategorií, kde je členství v kategorii založeno na rodinných podobnostech a kde lze rozlišit centrální a marginální členy kategorie (srov. Bybee 2007: 127–147, 171).

Ze zkušenosti s deklinačními typy normativních gramatik také víme, že ideální situace (deklinační typ určuje všechny formy lexému, lexémy se řadí do navzájem distinktních typů) je spíše řídká. Ve skutečnosti se často setkáváme se prolínáním nebo smíšením paradigmat, např. Paunonen (1976) vidí prolínání paradigmatických typů jako charakteristické pro finský deklinační systém. V našem pojetí taková situace může vznikat např. tehdy, kdy jsou jen některé formy lexému příkladem lokálního schématu (jako např. plurálové formy ve slabém stupni u víceslabičných slov zakončených na *-kkA* nebo *-kkO* ve finštině), zbylé formy jsou příkladem obecnějšího schématu (např. u víceslabičných slov zakončených na *-kkA* nebo *-kkO* dochází v singuláru k obvyklému střídání stupňů, jehož jsou příkladem dvou- i víceslabičné kmeny). Dubletní tvary typu *mansikoita* ~ *mansikkoja*_{PARTpl} : *mansikoiden* ~ *mansikkojen*_{GENpl} vznikají tehdy, kdy existují dvě ustálená schémata, která obě mohou sloužit při kategorizaci daných tvarů, a jedno z nich zřetelně nepřevládá (v daném případě nicméně co do výskytů zjevně převažuje *mansikoita* : *mansikoiden*, což je příklad schématu specifičtějšího než tvary *mansikkoja* : *mansikkojen*). Itkonen (1959: 385–387) v takových případech mluví o tom, že obě varianty jsou z hlediska systému možné.

8.2 Příklady využití deklinačních typů

Příklad navrhovaného pojetí deklinačních typů ukážeme na finských plurálových formách genitivu, partitivu a illativu. Nejzjevnější je paradigmatická koheze u genitivu a partitivu plurálu, pokusíme se ovšem spojit ji i s distribucí koncovek illativu plurálu (zbylé pádové formy v plurálu neznají koncovkové alomorfy):

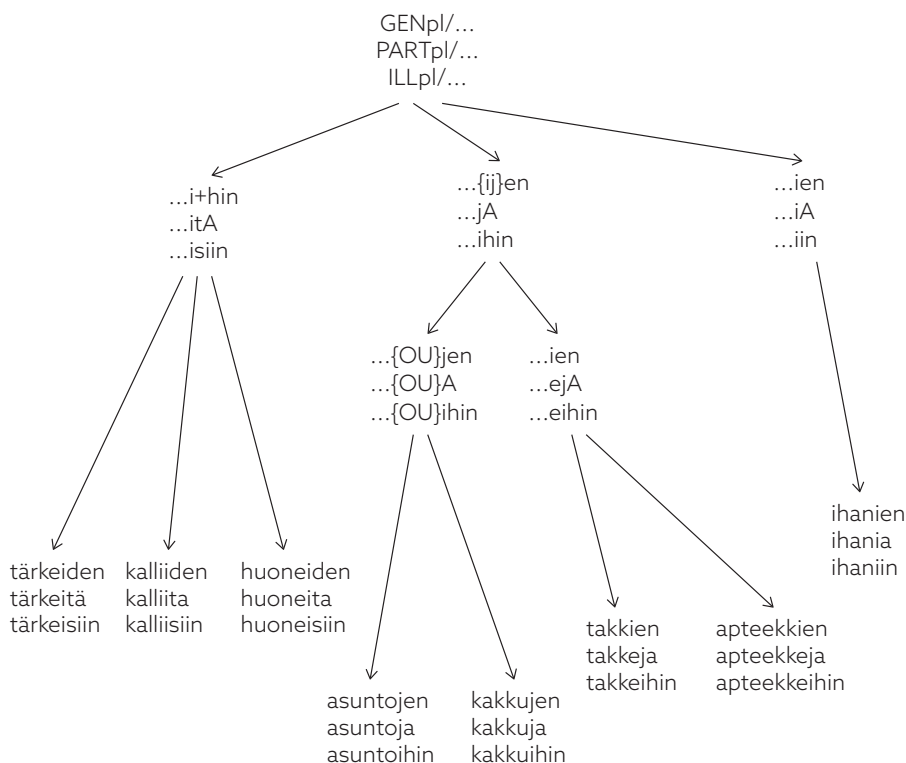

Schéma 4: Paradigmatická koheze u finských plurálových forem

Jen u nejhornějšího schématu jsme zaznamenali sémantický i fonologický pól (ten jsme nechali nespecifikovaný), u dalších uzlů už jsou pak pro přehlednost uváděny pouze formy. Pro koncovku genitivu plurálu uvádíme kvůli přehlednosti jen variantu *-den*, jinak se ve standardní finštině počítá s volně zaměnitelnými variantami koncovky *-den* ~ *-tten*. Mohli bychom předpokládat tři základní seskupení koncovek/zakončení těchto tří plurálových tvarů (uvedených včetně plurálového morfému *-i*, u prostředního seskupení pak abstrahujeme od toho, zda bude v koncovce *i* nebo *j*). Prostřední schéma je pak rozděleno na dvě specifitější podschémata, kde je před koncovkou labiální vokál (*O* nebo *U*) nebo *i*, tato pak mohou být využita u kmenů jakéhokoli počtu slabik zakončených v nominativu na *O*, *U*, *i* nebo *a* (u nichž v plurálovém kmeni vzniká zakončení *-oi-*). Levé schéma je pak využito těmi deklinačními typy, o nichž jsme pojednávali v kapitole 7.8.3, totiž typy „huone“, „sairas“, „tärkeä“, „kevyt“ (historicky tzv. kontrahovaná jména). Můžeme tak tvrdit, že použití illativní koncovky *-iin* je vázáno na deklinační typ, jinde se tato koncovka neobjevuje. Podle tohoto nákresu bychom kromě zmíněných typů („huone“, „sairas“, „tärkeä“, „kevyt“) dobře obsáhli také veškeré dvouslabič-

né kmeny. Víceslabičné kmeny jsou však problematictější. V následujícím nákresu můžeme vidět, jak je u nich narušeno rozdělení na tři základní schémata, a jak mohou vznikat dubletní tvary:

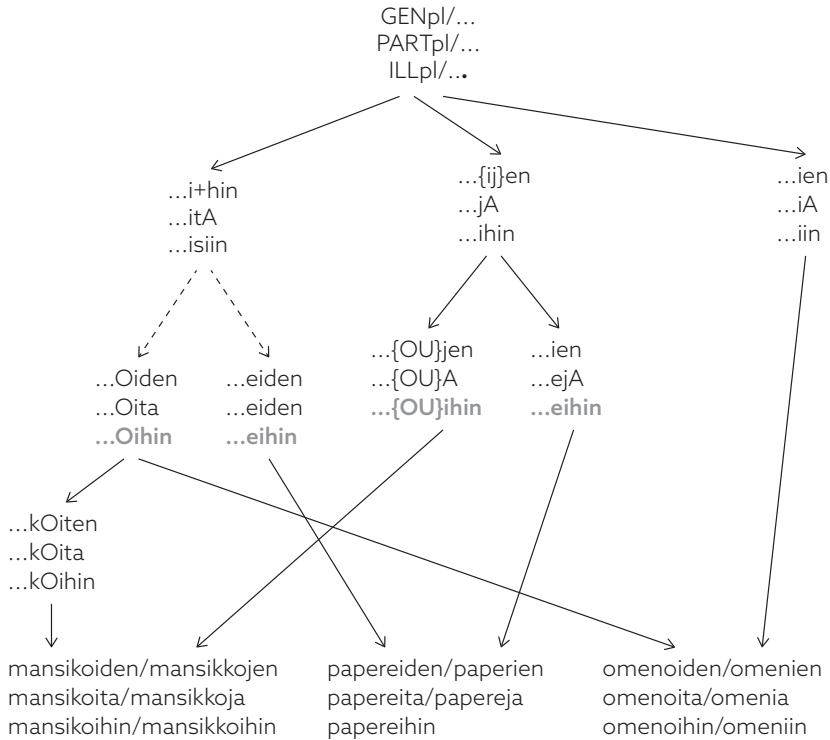

Schéma 5: Smíšení paradigmat a dubletní tvary u víceslabičných slov

Horní část nákresu zůstala stejná, opět předpokládáme tři schematická uskupení koncovek pro gen.pl., part. pl. a ill. pl. Přidali jsme však z nich vycházející o něco specifitější schémata, kde zakončení kromě plurálového *-i-* zahrnuje i koncový vokál kmene. Právě z těchto specifitějších schémat pak pochází illativní tvary tří příkladových slov i tvary gen. a part. pl. *mansikkojen* : *mansikkoja*, *paperien* : *papereja*. Tvary gen. a part. pl. *omenien* : *omenia* jsou příkladem už dříve ukázaného obecného schématu.

Prvně jmenované tvary gen. a part. pl. (*mansikoiden* : *mansikoita*, *papereiden* : *papereita*, *omenoiden* : *omenoita*) mají koncovky *-iden* a *-itA*. Ty kromě výše zmíněných deklinačních typů („huone“, „sairas“, „tärkeä“, „kevyt“) používají právě víceslabičná slova zakončená na *i*, *O* nebo *A* (jejichž zakončení se v plurálu mění na *-i-*), v našem nákresu jsou to příklady *mansikka* „jahoda“ a *paperi* „papír“

a *omena* „jablko“. V illativu plurálu pak nepoužívají koncovku *-siin*, ale *-hin* (proto je mezi schémata a příklady přerušovaná čára, jedná se o pouze částečnou sankci). Zakončení *-Oihin*, *-eihin* pro illativ plurálu tak mají jako jiná dvouslabičná a jiná historicky nekontrahovaná slova. Historicky kontrahované typy nenabízejí zakončení *-Oisiin* (takové nemá žádný typ), ale nabízelo by se zakončení *-eisiin* (srov. *tärkeisiin*, *huoneisiin*), nicméně se nevyskytuje **papereisiin*, ale *papereihin*. Kdybychom chtěli argumentovat pro historické zdůvodnění distribuce koncovek, mohla by volba koncovky *-hin* být dobrým argumentem (paperi není kontrahovaný kmen, proto nemůže mít *-siin*), nicméně se domníváme, že ani tak není nutné se uchýlovat k historickému vysvětlení. Z našeho schématu vyplývá, že právě zakončení *-Oihin*, *-eihin* mají námi předpokládaná specifitější schémata ve středu nákreсу. Můžeme tak pro víceslabičné kmeny uvažovat o smíšeném deklinačním typu, kde jsou různé formy příklady odlišných schémat, jinými slovy paradigmatická koheze u nich pak není tak výrazná. Správně bychom tak pro příklady *mansikoiden* : *mansikoita* : *mansikoihin* a *papereiden* : *papereita* : *papereihin* v nákreсу měli zaznamenat nejen vztah částečné sankce poskytované schématem [...iden : ...itA : ...isiin], ale stejně tak i sankce schématy pro illativ [...{OU}ihin] a [...eihin]. Možností zachycení daných vztahů je zjevně více. Pro víceslabičné kmeny zakončené na *-kkA* nebo *-kkO* (jako je *mansikka*) pak musíme předpokládat jejich speciální lokální schéma se slabým kmenem (mohli bychom zahrnout i kmeny zakončené na *-ppA* nebo *-ttA*, u nich se však výsledky nezdály tak přesvědčivé, srov. kapitola 7.8.4). Příklady tohoto lokálního schématu jsou pak tvary se slabýk stupněm kmene (*mansikoiden* : *mansikoita* : *mansikoihin*), tyto tvary pak v užívání převažují nad tvary se silným kmenem, které jsou příkladem obecnějšího schématu (srov. kapitola 7.8.4). Třetí zmíněná možnost dubletních tvarů pak vzniká tím, že u kmene *omena* může být plurálový kmen *omenoi-* nebo *omeni-* (obě dvě možnosti v systému existují u dvouslabičných a-kmenů, víceslabičné mezi nimi mohou kolísat). V prvně uvedeném nákreсу jsme tak mohli pozorovat paradigmatickou kohezi mezi plurálovými tvary ve finštině (genitivem, partitivem a illativem). Ve druhém uvedeném nákreсу pak šlo spíše o to, jak je taková koheze narušena u některých víceslabičných kmenů, když jednotlivé tvary (genitivu, partitivu a illativu pl.) jsou příklady různých schémat (sankci jim poskytují různá schémata, ta se mohou lišit i mírou schematičnosti, v prvním nákreсу zmíněná schémata poskytují nanejvýš částečnou sankci, nepodchytí tak všechny tvary). Takto mohou snadno vznikat i dubletní tvary. Je potřeba zmínit, že se jedná pouze o ukázkou, zároveň však patří skloňování zmíněných víceslabičných kmenů ve finštině k tomu nejobtížnějšímu na popis.

Jak jsme již zmínili, paradigmatická koheze nemusí nutně zasahovat všechny tvary téhož lexému. Pokud uvažujeme o takových možnostech (schématech v podobě deklinačních typů), ještě nepředpokládáme, že takto jsou určeny všechny možné formy slova. Jednotlivé tvary téhož slova mohou být příkladem různých schémat (různého dosahu, různé úrovně schematičnosti). Příkladem může být

estonský geminační illativ, který se, jak jsme viděli, objevuje u několika různých deklinačních typů (které se liší např. v tom, jaký mají partitiv sg., zda mají kmenové alternace apod., srov. např. *maja*_{NOMsg} : *maja*_{GENsg} : *maja*_{PARTsg} : *majja* ~ *majasse*, *rida*_{NOMsg} : *rea*_{GENsg} : *rida*_{PARTsg} : *ritta* ~ *reasse*, *uni*_{NOMsg} : *une*_{GENsg} : *und*_{PARTsg} : *unne* ~ *unesse*, *pere*_{NOMsg} : *pere*_{GENsg} : *peret*_{PARTsg} : *perre* ~ *peresse*). Zároveň se u těchto tradičně vymezených deklinačních typů geminační illativ neobjevuje automaticky u všech slov. Geminační illativ je teoreticky možný u slov fonologické struktury (C)VCV, silnou vazbu na další tvary téhož slova u něj nepozorujeme (i když zmíněné deklinační typy mají např. stejné koncovky v plurálové deklinaci). To pak působí problémy při tradičním dělení na deklinační typy, kdy možnost tvořit geminační illativ musí být např. specifikována u konkrétních lexémů (tak to dělá OS 2013). Je také možné si myslet, že tradiční pojetí deklinačních typů tu nedokáže zachytit tvoření geminačního illativu, a že je tak v tomto ohledu nedostatečné (že by např. šlo navrhnout společný typ pro zmíněné případy). Rozsáhlé estonské diskuse o systému deklinačních typů nicméně dokazují, že je nemožné sestavit takový systém, který by pojal všechny tvary na základě příslušnosti k deklinačnímu typu, aniž by tím nastala kolize jinde. Předpokládáme tak, že schématem v podobě deklinačního typu mohou být určeny jen některé tvary, jiné se např. řídí jiným typem schématu, paradigmatická koheze není v deklinačním systému všude stejně silná.

Při rozdělování na produktivní a neproduktivní deklinační typy můžeme uvažovat podobně jako u rozdílu mezi estonským sse-illativem a hV-illativem. U produktivního typu je význačné obecné schéma, ne jeho jednotlivé příklady (kterých bývá hodně), u neproduktivních jsou význačné spíše jednotlivé formy (což by podle předpokladů mělo být podpořeno vyšší frekvencí těchto jednotlivých forem), i když to nutně neznamená, že schéma jako takové neexistuje. U deklinačních typů jako ostatně i u výběru koncovkových alomorfů můžeme kromě frekvence výskytu uvažovat i o jiném vlivu, a to konzervativnosti standardního jazyka (specifické skloňování bývá např. zmiňováno v příručkách nebo se také vyučuje ve škole). U tzv. produktivních deklinačních typů pak Bybee (2007: 171) předpokládá také tzv. otevřené fonologické definice, tj. např. u nich typicky nejsou příliš specifické nároky, jaký má být tvar kmene apod. Pokud jsou nároky příliš specifické, typ nemůže být příliš frekventovaný (a jeho obecné schéma pak nemůže nabýt velké význačnosti).

Když je nepravidelnou formu těžké udržet vzhledem k nižší frekvenci, může k ní existovat dubletní tvar (Bybee 2007: 169–170). Kaalep (2009: 413) zmiňuje přechod estonských slov *ruse* „dvouzubec“ a *pune* „dobromysl“ od pasivního (*ruse*_{NOMsg} : *ruskme*_{GENsg} : *ruset*_{PARTsg}, *pune*_{NOMsg} : *puneme*_{GENsg} : *punet*_{PARTsg}) k aktivnímu morfoložickému modelu (*ruse* : *ruse* : *ruset*, *pune* : *pune* : *punet*), který je spíše patrný u mluvčích, kteří tyto výrazy používají málokdy, než u botaniků, pro něž jsou to obvyklejší slova. Paunonen (2003: 211, 213) zmiňuje, že u mladých městských mluvčích se lze setkat např. se skloňováním *ruis* „žito“ : *ruiksen*, namísto užití neproduktivního vzoru, tj. *ruis* : *rukiin*.

Paunonen (2003: 207) zmiňuje také v hovorovém jazyce užívanou formu partitivu singuláru *viintä* (od *viini* „víno“), která je příkladem užití tzv. neproduktivního deklinačního typu (srov. např. *kieli*_{NOMsg} „jazyk“ : *kielen*_{GENsg} : *kieltä*_{PARTsg}), obvyklý partitiv je *viiniä*. Podle Paunonena se tvar poprvé objevil ve školních a studentských kruzích v 60. letech 20. století a na začátku se k němu pojil příznak hravosti, forma byla vnímána jako neobvyklá. V našem pojetí by tak šlo o užití schématu, které poskytují slova jako *kieli*, *tyyni*, *kaari* apod. Je to podobné situaci, kdy byl v estonštině hV-illativ použit jako vzor k vytvoření nových tvarů. Obě situace jsou svým způsobem netypické a odlišné v tom, že ve finském případě jde o spontánní vznik tvaru (kreativní užití), v estonském o vědomou konstrukci lingvistů, nicméně ukazují na to, že takové možnosti lze případně i využít. (I ve finštině bychom našli podobnou vědomou implementaci neproduktivního druhu skloňování u slova *happi* „kyslík“ : *happen* : *happea*, které se skloňuje po vzoru starých e-kmenů, ne jako jiná později vzniklá nebo přejatá slova, srov. *laki* „zákon“ : *lain* : *lakia*.)

Deklinační typ tedy pojímáme jako schéma, které vzniká abstrakcí z jednotlivých vyskloňovaných tvarů, a to tehdy, když se stejný vzorec opakuje. Takové schéma se může stát ustáleným, tj. stát se jednotkou jazyka, a poté sloužit jako schéma při kategorizaci deklinačních tvarů jazyka. Často užívaná schémata také nabývají na význačnosti, pokud se např. užívají stále a znovu u nově vzniklých nebo přejatých slov, jejich význačnost stoupá a tím i pravděpodobnost, že budou využita u dalších nových slov. Tzv. neproduktivní deklinační typy obvykle nebývají význačnými schématy, jistou míru význačnosti lze předpokládat u jejich příkladů (konkrétních tvarů).

9 POLYSÉMIE FINSKÉHO A ESTONSKÉHO ILLATIVU

9.1 Význam v kognitivní sémantice

V této části práce se budeme zabývat možnostmi popsat význam pádu s použitím východisek Langackerovy kognitivní gramatiky. Naznačíme možnosti takového popisu na finském illativu, s ním pak srovnáme estonský illativ. Pořadí je zvoleno s ohledem na to, že finský illativ má zjevně rozvětvenější síť významů a zdá se být funkčně více zatížen než estonský illativ. Tento popis by měl doplnit popis pádových forem, během něhož jsme narazili i na záležitosti týkající se významu (např. navržené a posléze zavržené dělení na dvě pádové kategorie v estonštině). Zároveň by nám popis měl poskytnout možnost srovnat, jak lze zmíněná teoretická východiska použít při popisu forem a významů, alomorfie a polysémie. Uvažujeme o významech illativu jako o kategorii, proto by mohlo být užitečné srovnání s poznatky z předchozích kapitol, které se zabývaly možnostmi pojímat formy illativu jako kategorii. Tato část práce je zamýšlena jako podpůrná pro předchozí části, neklade si nároky na objektivnost, z velké části jsme se v ní spolehli na referování o práci jiných autorů. V této podkapitole se pokusíme stručně shrnout základní pojmy Langackerovy kognitivní gramatiky pro popis významu, které budeme potřebovat v následujícím popisu významu illativu. Je to jen velmi stručný pohled, pro lepší vzhled odkazujeme zejména na originální zdroj (Langacker 1987 a 1991). Langacker (1987: 154–166) charakterizuje svůj přístup k popisu významu mj. pojmem encyklopedický význam (v opozici ke slovníkovému významu). Zjednodušeně k významu jednotky jako např. BANÁN nepatří jen specifikace tvaru a barvy, plus např. to, že se jedná o jedlé ovoce, může k němu patřit i to, kde roste, jakým způsobem se sbírá, skladuje a dopravuje, způsoby kulinářského využití apod. Některé z těchto specifikací jsou jistě podstatnější než jiné, dopředu (bez zohlednění

kontextu) však nelze stanovit přesnou hranici mezi podstatnými a nepodstatnými, ani výšeč těch podstatných (jinými slovy se také neodděluje sémantika od pragmatiky). Význam pak není charakterizovatelný jako konečný výčet rysů. Sémantický pól symbolické jednotky představuje spíše přístup (přístupový uzel) do sítě vědomostí a jejich vzájemných propojení (propojení jedné vědomosti s druhou pak může mít i ustálený charakter). Pro charakterizaci významu jednotky je důležité, jak jsou tyto charakteristiky navzájem seřazeny (jako příklad udává autor rozdíl ve významu slov JIKRY a KAVIÁR, kde u prvního je upřednostněna doména funkce při reprodukci ryb, u druhého doména kulinářství). Tato síť i výraznost jednotlivých charakteristik je proměnná a může se lišit např. s ohledem na skupiny mluvčích (např. pro českého mluvčího 80. let 20. století se k významu BANÁN výrazně pojila charakteristika vzácnosti a nedostupnosti, která ve významu téže jednotky téhož jazyka zcela jistě není přítomna v současnosti). Při analyzování významu illativu v konkrétním větném kontextu se pak mohou projevit jako relevantní jakékoli významy užitých prostředků, i ty na první pohled méně centrální, stejně tak se mohou projevit jako relevantní tzv. mimojazykové skutečnosti. Např., jak píše Leino (1999: 221, srov. 1989: 200–201), ve spojení jako *kirje Italiaan*_{ILL} „dopis do Itálie“ lze užití dynamického směrového pádu spojit s tím, co víme o dopisech – jsou posílány z místa na místo, tj. pohybují se po drahách. U lokálních pádů pak často víme, jaké je kanonické umístění pojmenovávaných entit a na základě toho interpretujeme danou situaci (Vainik 1995: 76), srov. např. estonskou větu *ema pani lina lauale* „matka dala ubrus na stůl“ (pravděpodobně ho nepoložila složený doprostřed na stůl).

Důležitým rysem Langackerovy kognitivní sémantiky je také to, že součástí významu není jen obsah, ale také zobrazení (*imagery*). To znamená, že můžeme konstruovat stejný obsah různě, pokud se např. soustředíme na různé aspekty téhož. Jedná se o schopnost zkonstruovat tutéž scénu v jiném zobrazení (např. s ohledem na to, na které její rysy se soustředí bezprostřední pozornost, relativní význačnost těchto rysů, míru jejich abstraktnosti nebo konkretizace, zvolenou perspektivu). Takovéto jinak zkonstruované obrazy zachycené jazykovými výrazy mají odlišný význam, zobrazení tak představuje důležitou součást významu symbolických jednotek. (Srov. Langacker 1987: 110–137.)

Součástí zobrazení je zvolení si rozsahu, na nějž se soustředíme (*scope of predication*), v rámci něj se pak rozlišuje tzv. profil (*profile*) a základna (*base*) (srov. 1987: 183–189). Profil je součástí základny, a to tou, na kterou se daný výraz zaměřuje (kterou označuje), základna pak poskytuje možnost, aby byl daný výraz chápán a definován, je to bezprostřední kontext nutný k charakterizaci daného pojmu (nemusí mít nutně ostré hranice). Např. pro pojem POLOMĚR je základnou KRUŽNICE, pro pojmy NETEŘ a TETA je základnou příbuzenský vztah určitého druhu, pro koncepty jako VYHRÁT, PROHRÁT, PORÁŽKA je to situace, kterou bychom mohli charakterizovat jako SOUTĚŽ (příklady podle Dąbrowska 2004: 205). Sé-

mantická hodnota výrazu pak není tvořena jen profilem nebo jen základnou, ale kombinací obou (Langacker 1987: 183). Dělení rozdílů mezi obsahem a zobrazením pak také umožňuje popsat jako sémantické rozdíly mezi výrazy ODCHOD a ODEJÍT, VYŠETŘOVAT a VYŠETŘOVÁNÍ, které mají (zjednodušeně řečeno) stejnou základnu, ale různý profil (srov. Dąbrowska 2004: 116).

Kromě toho Langacker používá také pojmu doména, což je kontext, v němž je sémantická jednotka charakterizována. Rozeznává základní a abstraktní domény, kde základní domény nemohou být redukovány na jinou doménu (např. by se mělo jednat o doménu čas, dvou- nebo třírozměrný prostor, barevná škála a některé další). Seskupení vyšších řádů pak vytváří abstraktní domény (např. doménu lidské tělo, která se zakládá i na doméně třírozměrného prostoru, taková doména pak poskytuje kontext pro pojmy jako PAŽE, RUKA nebo PRST⁷⁰). Domény jsou také rozlišovány na ohraničené (např. abeceda; škály jako např. škála podobnosti jsou jednostranně ohraničené) a neohraničené (čas, prostor). Predikát pak specifikuje lokaci nebo konfiguraci v nějaké doméně, pak se jedná o doménu lokační (teplota, barva) nebo konfigurační (např. prostor). Většina konceptů je charakterizována vzhledem k více doménám. (Srov. Langacker 1987: 147–154.)

Vainiková (1995: 46–48) např. při analýze estonských vnějších lokálních pádů rozlišuje na začátku tyto domény: (třírozměrný fyzický) prostor, sociální prostor, prostor událostí, čas, škála, prostředek, stav, abstraktní vztahy a způsoby. Rozlišené domény se často překrývají. Jedním ze základních zdrojů polysémie vnějších lokálních pádů je pak u Vainikové přenesení do nové domény, kde za primární lze považovat doménu trojrozměrného fyzického prostoru. Při takovém přenosu se nepřenáší ani tak vlastnosti jako spíš strukturní vztahy. Příkladem může být užívání směrových lokálních pádů (a tedy implikace pohybu) z domény prostoru do dalších (např. sociálního prostoru, v rámci něhož je charakterizováno habitivní použití vnějších lokálních pádů, srov. např. užití směrových pádů ve větách *saatsin emale_{ALL} kirja* „poslal/a jsem matce dopis“ a *kas sa said temalt_{ABL} kirja?* „dostal jsi od něj/ní dopis?“).

Pro charakterizaci relačních predikátů se pak (v souvislosti s výše uvedeným důrazem na zobrazení) rozlišují pojmy trajektor (*trajectory*) a vztahný bod (*landmark*). V rámci relačního predikátu je trajektor tou entitou, která je vnímána oproti vztahnému bodu (relační predikáty jsou typicky asymetrické). Trajektor je v popředí a je z těch entit, které se podílejí na relaci (mezi nimiž relace existuje), nejvýraznější. Další výrazné entity jsou označeny jako vztahné body (trajektorů i vztahných bodů může být více než jeden, existují i případy, kdy trajektor a vztahný bod splývají). Stejnou situaci pak můžeme popsat např. „*X se podobá Y*“ nebo „*Y se podobá X*“, „*lampa je nad stolem*“ nebo „*stůl je pod lampou*“, v prvním případě

70 Rozdíl mezi doménou a základnou lze ukázat na tom, že pro PRST je základnou RUKA, nikoli bezprostředně LIDSKÉ TĚLO.

je trajektor specifikován jako X / výrazem *lampa*, v druhém případě jako Y / výrazem *stůl*. V některých případech může „převrácená“ situace působit humorně, neotřele nebo také nepřirozeně, srov. např. „*stůl je pod knihou*“ nebo „*silnice ubíhá pod cyklistou*“. Nejvýraznější je asymetrie (trajektoru a vztažného bodu) např. u sloves vyjadřujících pohyb nebo fyzickou aktivitu (nejvýraznějším účastníkem relace je subjekt, druhým ve výraznosti pak bývá objekt). Méně výrazná je asymetrie např. u sloves vnímání nebo sloves vyjadřujících emoce. Trajektor i vztažný bod mohou být specifikovány i relacemi⁷¹, např. u adverbia *rychle* ve větě „*pracuje rychle*“ je trajektorem slovesem vyjádřený proces (tj. temporální relace), vztažným bodem je region podél škály rychlosti. (Srov. Langacker 1987: 217–220, 231–242.)

Relačními predikáty jsou slovesa, adverbia nebo adjektiva, z nichž první jmenovaná skupina se od druhých dvou liší v pojetí času. Slovesa profilují temporální relaci, adverbia a adjektiva atemporální. Illativ patří k adverbialním predikátům a představuje tak tzv. atemporální relaci. U atemporální relace může čas vystupovat jako zásadní doména, je však oproti temporální relaci pojímán v rámci tzv. souhrnného prohlížení (*summary scanning*). Komplexní relaci si můžeme zjednodušeně představit jako sestávající se z jednotlivých relací v různém stavu pokročilosti vzhledem k času (např. pro temporální relaci specifikovanou predikátem *padat* půjde o různé vzdálenosti padajícího objektu a podložky). Při souhrnném prohlížení (jako např. u predikátů *pád*, *padlý*) jsou pak tyto fáze vnímány paralelně, všechny jsou zároveň přístupné, případně jednoduše vyvolatelné/představitelné, jejich současná aktivace vytváří koherentní celek. Druhou možností je sekvenční prohlížení (*sequential scanning*), typické pro temporální relace: při něm jsou fáze pojímány jako následující po sobě, nejsou zároveň přístupné, jako bychom sledovali vývoj v čase. Stejnou situaci pak můžeme pojmout oběma způsoby. Velmi blízké některým významům illativu jako atemporální relaci by např. byly temporální relace specifikované slovesy jako *ustoupit*, *vejít* apod. (Srov. Langacker 1987: 166–177, 248–253.)

9.2 Polysémie illativu

V charakteristice sémantiky illativu se budeme opírat jednak o Leinovu (1999) charakteristiku elativu (jedná se také o vnitřní lokální pád s obrácenou trajektorií, ne ve všem si však illativ a elativ zrcadlově odpovídají), jednak o jeho pojednání o lokálních pádech v rámci kognitivní lingvistiky (Leino 1989), dále o analýzu estonských vnějších lokálních pádů u Vainikové (1995), diplomovou práci Lau-

71 Často se používá zjednodušené formulace, že trajektorem / vztažným bodem je relace, určitý výraz apod. V plné verzi by však formulace měla znít, že trajektor (dané relace) koresponduje s profilem (určitého výrazu). Trajektor i vztažný bod také mohou zůstat nespecifikovány, srov. např. *Martin čte knihu* a *Martin čte*, kde je ve druhé větě vztažný bod nespecifikován, to však nic nemění na tom, že *čte* je relace a součástí její charakteristiky je vztažný bod. (Srov. Langacker 1987: 234, 232.)

ry Uusitalo (1996) o sémantice finského illativu v kognitivně lingvistickém pojetí a články dalších autorů. Určitou inspirací bylo také porovnání českého a ruského dativu a instrumentálu od Jandové (1993).

Illativ (v obou jazycích) profiluje atemporální relaci, jejíž vztažný bod je nutně vždy specifikován, a to jmenným kmenem, k němuž se illativní morfém pojí (srov. Leino 1999: 220). Jedná se o tzv. komplexní atemporální relaci, protože relaci nelze redukovat na jedinou konfiguraci (srov. Langacker 1987: 220, 249). Počáteční konfigurací je separace, koncovou inkluze (u elativu je to naopak). U takových relací, které obvykle slouží jako základní příklady a lze je považovat za typické, jako např. est. *astun tuppa* „vstoupím do místnosti“, fin. *matkustan Helsinkiin* „cestuju do Helsinek“, je trajektorem dráha vytyčená slovesem a vztažný bod je definovaný v doméně trojrozměrného prostoru. Jde pak o relaci částečné inkluze, kdy se konec dráhy nachází ve specifikovaném trojrozměrném prostoru (Leino 1999: 211). Jinými slovy illativ zachycuje změnu od separace po inkluzi (což jsou přinejmenším dvě konfigurace, které nemohou splynout, proto mluvíme o komplexní relaci). Trajektor může být specifikován takovým predikátem, který přímo specifikuje dráhu (např. *tee Tallinnasse* „cesta do Tallinnu“), nebo u něhož je dráha součástí profilu predikátu (*sõidan Tallinnasse* „jedu do Tallinnu“, kdy pojem dráhy je obsažen přímo v profilu slovesa *sõitma* „jet“), může jít i o takový predikát, který nemá dráhu ve svém profilu a u kterého se tak spoléháme na encyklopedické znalosti (např. *rong Tallinnasse* „vlak do Tallinnu“, o vlacích je známo, že se pohybují po drahách) (srov. Leino 1999: 221).

Leino (1989) pak dynamické a statické lokální pády navzájem odlišuje charakteristikou trajektoru. V případě statických pádů je trajektor maximálně nespecifický, u odlukových pádů se jedná o dráhu z/od (*lähdeväylä*, dosl. dráhu se startovním/zdrojovým/počátečním bodem), u směrových pádů dráhu k/do (*kohdeväylä*, dosl. cílovou dráhu). Taková charakteristika (cílová dráha) by mohla být společná všem významům illativu (jednalo by se tak o obecné schéma), zároveň je ale v takto obecné podobě použitelná i pro allativ a translativ, podobnou obecnou charakteristiku bychom použili také u některých postpozic a dalších lexikálních jednotek (srov. také kapitola 2.2). Vainiková (1995: 70) používá pro toto obecné schéma následující obrázek:

Obr. 1.: Obecné schéma illativu a dalších predikátů: cílová dráha

Tato cílová dráha může být specifikována různě, např. pohybovým slovesem, kdy se hmotný objekt pohybuje po dráze (vedoucí do cílového bodu), také lze významu dráhy dosáhnout při užití jednotky s výrazně jednodimenzionální charakteristikou (např. cesta), podobně i u plynutí času lze idealizovat jako přímku, dráha může být také určena slovesem vyjadřujícím činnost směřovanou k nějaké-

mu bodu/cíli (srov. Leino 1989). Subpredikáty illativu se pak mohou lišit právě ve způsobu, jak je schematická cílová dráha specifikována.

U dynamických pádů je třeba mít na paměti, že profilují komplexní relaci, tj. v důsledku ukazují na změnu (v konfiguraci počáteční a koncové). Leino (1999: 90–91, 221) proto mluví o částečné inkluzi a bere v úvahu postupně následující situace na dané dráze. Podle Vainikové (1995: 70, 75) je pak u směrových pádů profilována spíše koncová část dráhy, u odlukových pádů spíše počáteční část dráhy. Mohli bychom také uvažovat podobně jako u situace popisované u procesuálních morfémů (a obrazných významů, srov. s. 47), kde jsou v jednom koherentním celku obsaženy dvě konfliktní situace, ve výsledku jde o jejich porovnání, vnímání jedné situace oproti druhé (v případě směrových pádů pak koncové situace oproti počáteční).

Některé druhy polysémie illativu lze rozlišit právě s ohledem na doménu, ve které je specifikován vztažný bod nebo spíše vztah trajektoru a vztažného bodu. Z těch základních druhů relace, o nichž pro finský elativ uvažuje Leino (1999), lze vzít v úvahu (při převrácení perspektivy) následující: prostorová relace, temporální relace, relace část z celku a relace stavu (*sirkumstantiaalinen*). V Leinově popisu (1999: 235) jsou relace časová, části z celku i stavu chápány jako rozšíření z prostorové relace. Je nesporné, že prostorová relace je u lokálních pádů v baltofinských jazycích obecně považována za primární nebo za jistý druh prototypu (odtud také pojmenování *lokální pády*). Je otázkou, zda má jít o primárnost v historickém smyslu, primárnost ve smyslu frekventovanosti nebo zda je prostorová relace nejjednodušší na uchopení, a proto je obvykle výchozím bodem výkladu sémantiky lokálních pádů. K primárnosti v historickém smyslu se nebudeme zkoušet vyjadřovat. Nejlépe zřetelná je primárnost ve smyslu přímosti uchopení, kdy místní užití lokálních pádů (nebo spíše úzce definovaná oblast takového užití) vychází z přímé zkušenosti (takto uvažuje Vainiková, srov. 1995: 168–169). Vainiková (1995: 84, 146) také zmiňuje, že vnější lokální pády se v textu nejčastěji vyskytují ve funkci habitivní, nikoli místně lokální.

9.3 Polysémie finského illativu

9.3.1 Základní schéma illativu (prototyp)

Za základní schéma, úzce vymezenou oblast místního užití illativu, bychom mohli považovat model s těmito charakteristikami: vztažný bod je dobře vymezený v rámci domény trojrozměrného prostoru jako trojrozměrný (tj. není idealizován/zjednodušen např. na plochu, bod) a v ideálním případě má i dobře definovatelnou hranici, která odlišuje jeho vnitřek od vnějšího okolí, trajektorem je dráha specifikovaná pohybem hmotného objektu směrem do lokace vymezené vztažným bodem, počáteční situací je separace, koncovou inkluzí. Základní lidskou zkuš-

ností, na kterou zde odkazujeme, by mohla být např. taková, kdy člověk vstupuje do budovy/místnosti nebo dává předmět do tašky / zásuvky od stolu apod. Takový model bychom mohli spatřovat např. v následujících příkladech (1, 2):

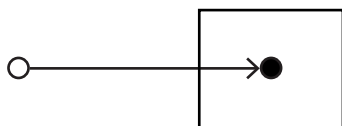
(1) *Huomenna menemme teatteriin.*

zítra jít_{1pl} divadlo_{ILLsg}
„Zítra jdeme do divadla.“

(2) *Pane maito jääkaappiin!*

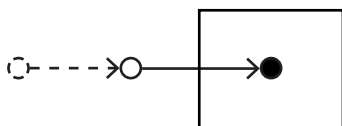
dát_{IMPER2sg} mléko_{NOMsg} lednička_{ILLsg}
„Dej mléko do ledničky!“

Ilustrativní obrázek by pak mohl být následující:

Obr. 2: Místně lokální užití illativu

Takové příklady mohou být považovány za typické v tom, že často obsahují sloveso pohybu jako např. *mennä* „jít, jet“, *tulla* „přijít, přijet“, *saapua* „dorazit“ aj. (mnohé gramatiky spojují užití dynamických pádů s takovýmito dynamickými slovesy, tj. vyjadřujícími změnu lokace nebo stavu, Siro např. mluví o jistém druhu kongruence, srov. 1964: 31–32). Pro tyto případy také platí Sirovo tzv. relační pravidlo (1964: 26–29): Siro vyděluje z adverbialie tzv. kvazipredikáty, pro které platí, že se v intransitivní větě váží k subjektu, v transitivní větě k objektu (srov. např. *kočka vyskočila na stůl* a *Paavo dal kočku na stůl*). Pravidlo platí i pro naše dva příklady (do divadla se pohybuje subjekt věty, do ledničky mléko, tj. objekt věty). Pro případ, kdy je pohyb po dráze vyvolán životným subjektem, bychom mohli vydělit specifické schéma, v němž je agens (subjekt věty) počátečním zdrojem energie, prostřednictvím jeho působení se objekt věty (např. mléko ve větě 2) začne pohybovat po dráze (srov. Leino 1989: 199). Ilustrativní obrázek se zaznamenáním působení agenta na hmotný objekt by vypadal takto:

Obr. 3: Místně lokální illativ v transitivní větě

V souladu s Vainikovou (1995: 64, 78) bychom dané případy mohli interpretovat tak, že pohybující se hmotný objekt v rámci slovesem vyjádřeného procesu silně vystupuje do popředí, stává se centrem pozornosti. Za trajektoru ale stále považujeme dráhu, kterou tento objekt svým pohybem vytváří. Pak tedy, pokud vyžadujeme přesné formulace, illativ nespécifikuje vztah pohybujícího se objektu a vztažného bodu, ale dráhy pohybu tohoto objektu a vztažného bodu. Použití illativního adverbialie v intranzitivní větě (obr. 1) můžeme pokládat za schematické vůči použití v tranzitivní větě (obr. 2), protože prvně jmenované je méně specifické.

Uusitalo (1996: 50, 42–46, 61) považuje za prototyp vztah inkluze (vztažný bod je koncipovaný jako nádoba) nebo kontaktu (vztažný bod je koncipovaný jako povrch) specifikovaný v rámci trojrozměrného prostoru. Jako příklad druhého zmíněného vztahu uvádí např. věty *Luther nauulasi teesinsä oveen* „Luther přibil své teze na dveře“, *laita lamppu kattoon* „přidělej lampu na strop“. I v případě vztahu kontaktu lze mluvit o opozici s vnějšími lokálními pády, které se pro vztah kontaktu používají tam, kde se jedná o pozici na povrchu s nutnou účastí gravitační síly (pro udržení vztahu). Naopak u užití vnitřního lokálního pádu jde o nacházení se na svislé ploše nebo zespodu na ploše (srov. s tvrzením Vainikové, že vztah je u vnitřních lokálních pádů trvalejšího charakteru). Uusitalo (1996: 50–51, 46) také uvádí příklady, kdy jde o oba vztahy (inkluze i kontaktu): *kääriytyä huopaan* „zabalit se do deky“, *tungin jalan kenkään* „nacpal jsem nohu do boty“, *käsine menee helposti käteen* „ruka snadno vklouzne do rukavice“.

9.3.2 Obecné schéma „lokální illativ“

Výše uvedené příklady jsou jen malou výsečí ze schématu místně užitého illativu. Takového schématu bychom dosáhli rozvolněním specifikací vázících se k povaze dráhy, tj. trajektoru, i vztažného bodu. Nadále by se však mělo jednat o vztah definovatelný (převážně) v rámci domény trojrozměrného prostoru. Vainiková např. do svého širšího schématu v rámci této domény počítá zejména s případy, kdy je trajektorem proces, slovesný děj, událost; vztah mezi trajektorem a vztažným bodem je pak často méně konkrétní (srov. Vainik 1995: 82–83). V případě finského illativu srov. odpovídající příklady (3–5), kdy trajektorem je proces specifikovaný slovesem:

- (3) *Ostetaan liput teatteriin!*
 koupit_{IMPS} lístek_{NOMpl} divadlo_{ILLsg}
 „Koupíme (kupme) lístky do divadla!“
- (4) *Hänellä on kiire bussiin.*
 on/ona_{ADEsg} být_{3sg} spěch autobus_{ILLsg}
 „Spěchá na autobus.“

- (5) *Mitä maksaa kirje Italiaan?*
 co_{PARTsg} stát_{3sg} dopis_{NOMsg} Itálie_{ILLsg}
 „Kolik stojí dopis do Itálie?“
- (6) *Valo heijastui ikkunaan.*⁷²
 světlo_{NOMsg} odrážet se_{IMPF3sg} okno_{ILLsg}
 „Světlo se odráželo v okně.“

Věta 6 se od prototypu odchyluje tím, že v ní nedochází ke vzdálení z původní lokace (tj. separaci). Takový příklad uvádí pro allativ Alhoniemi (1983: 214): *tuli levisi ulakolle* „oheň se rozšířil na půdu“. V obou případech jde o pohyb entity látkové podstaty, což je odlišuje od vět popisujících pohyb hmotných objektů. V těchto případech pak nemusí platit Sirovo relační pravidlo, rozdíl v přístupu Sirově a přístupu kognitivní lingvistiky je podle Leina (1989: 183) mimo jiné v tom, že se neuvvažuje o vztahu mezi dvěma větnými členy, ale o sémanticky založeném vztahu, v němž trajektorem může být slovesem vyjádřený proces (v Sirově relačním pravidle jde o vztah subjektu/objektu věty a např. illativního adverbiale).

Určitý druh zobecnění bychom mohli pozorovat také v tom, že vztažný bod nemusí mít objektivně dobře definované ohraničení v trojrozměrném prostoru (příklady 7 a 8). V prvním zmíněném případě (7) lze stejně dobře použít allativ (*pihalle*), záleží na tom, jak se rozhodneme dvůr koncipovat. Podle Laury Uusitalo (1996: 39–41) např. u dvojice *pihalle* vs. *pihaan* závisí volba i na tom, zda se na dvůr pohybujeme z oblasti lépe vymezené než dvůr (např. zevnitř), nebo z oblasti hůře vymezené než dvůr (např. auto vjede z ulice na dvůr). V takových případech opozice mezi vnitřními a vnějšími lokálními pády nemusí být jasně vymežitelná (na rozdíl od příkladů, které jsme uvedli u prototypu, tj. *jääkaappi* „lednička“, *teatteri* „divadlo“). Užití jedné nebo druhé série lokálních pádů může záviset na ustálených konvencích (srov. Vainik 1995: 149–150). Existence ustálených konvencí je dobře patrná u vlastních místních názvů (srov. Leino 1989: 196). Užití vnitřních lokálních pádů je v těchto případech obvyklé, užití vnějších spíše odchylkou (srov. ISK: § 1242).

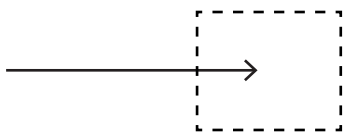
- (7) *Auto kääntyi pihaan.*
 auto_{NOMsg} otočit se_{IMPF3sg} dvůr_{ILLsg}
 „Auto zatočilo na dvůr.“
- (8) *Matkustamme Lappiin.*
 cestovat_{1pl} Laponsko_{ILLsg}
 „Cestujeme do Laponska.“

72 K nalezení vhodných příkladů jsme využívali mj. příručky *Tarkista tästä* (Jönsson-Korhola – White 2006). Příklady jsme volili s ohledem na přehlednost jednoduché.

O ustálených konvencích je pak možné uvažovat v případě jako je věta 9, kdy je kanonické nacházení se s ohledem na stůl (tj. na stole) kódováno vnějšími lokálními pády, druhá zbyvajících série je pak využita pro specifitější kontext použití stolu za účelem stolování. Podle Uusitalo (1996: 46) se jedná o využití illativu pro vyjádření vztahu „část z celku“. (Podobné est. případy srov. Vainik 1995: 151.)

- (9) *Tulkaa pöytään!*
 přijít_{IMPER2pl} stůl_{ILLsg}
 „Pojďte ke stolu!“

Pro obecné schéma místního illativu bychom pak mohli použít následující obrázek. Schéma, o němž jsme pojednávali jako o prototypu, by bylo jeho specifitějším příkladem:

Obr. 4: Místně lokální illativ: obecnější schéma

9.3.3 Subjektivní pohyb

Za další příklady tohoto obecného schématu bychom mohli považovat i ty, kdy je pro dráhu specifikovanou trajektorem typický tzv. subjektivní pohyb (srov. Langacker 1987: 166–173). Jedná se o takové případy, kdy popisovaná situace objektivně působí spíše jako statická (srov. ISK: § 1236), užití směřového pádu motivuje mluvčím zvolená perspektiva, kdy např. směřuje svou pozornost od počáteční ke koncové situaci. V této souvislosti se ve finské literatuře často vyskytuje Talmyho pojetí (srov. 2000: 99–106), mluví se pak o fiktivním pohybu nebo např. fiktivní změně. Pokusíme se zde vyložit spíše Langackerův pojem subjektivní pohyb⁷³. Příkladem fiktivního pohybu může být např. Leinem uvedené vyjádření (1999:191) *Hämeenlinna on Helsingistä_{ELAT} pohjoiseen_{ILL}* „Hämeenlinna je na sever od Helsinek“ (srov. také Leino 1989: 200).

Langacker (1987: 168–173) mluví o abstraktním pohybu v případech jako „*pro- jdu všechny papíry*“, kde se nejedná o doménu prostoru a jednotlivé myslitelné fáze abstraktně koncipovaného „pohybu“ nespecifikují interakci lokace (l_1 , l_2 , l_3 ,

⁷³ Talmyho pojetí fiktivnosti má poněkud širší záběr než Langackerův subjektivní pohyb. Mluví o kontrastu fiktivního a faktivního (v konkrétních příkladech může jít např. o faktivní setrvalý stav a fiktivní změnu, faktivní setrvání na místě a fiktivní pohyb). Tyto termíny neodkazují na pravdivost nebo nepravdivost v objektivní vnější realitě, mají popisovat možnost koncipovat zkušenost z alternativních perspektiv. Pojmenování fiktivní pak Talmy volí kvůli odkazu na schopnost představivosti (2000: 100).

...) a pohybující se entity (m). Jde o jiný druh interakce, pro niž potřebujeme mít různé entity stejného typu definované v rámci stejné domény. Předpokládá obecně definovaný pojem roztažitelnosti (*extensionality*), jímž je umožněn jak pohyb v prostoru, tak i v dalších doménách. Pohyb v prostoru je jen specifickým příkladem, zejména kvůli tomu, že jej lze vnímat jako prototyp a přisoudit mu kognitivní význačnost. Můžeme však uvažovat o „pohybu“ i v abstraktním smyslu, takovou koncepci lze uplatnit i v jiných doménách. Nejedná se pak nutně o uplatnění metafory pohybu v jiných doménách.

U objektivně vnímaného pohybu uvádí Langacker následující schéma (1987: 167), kde m je pohybující se entita, l_i je měnící se lokace, C je vnímající, t_i je vnímaný čas (*conceived time*), T_i je čas zpracování (*processing time*):

$$\left[\frac{[m/l_0]t_0}{C} \right]_{T_0} > \left[\frac{[m/l_1]t_1}{C} \right]_{T_1} > \left[\frac{[m/l_2]t_2}{C} \right]_{T_2} > \dots$$

Časem zpracování má na mysli čas jako médium, časem vnímaným čas jako objekt (1987: 168). Vnímající tak podle tohoto vzorce koncipuje následné interakce pohybujícího se objektu a lokace a koordinuje je s vnímaným časem. To, že se jedná o sekvenci, pak implikuje, že sled lokací koordinovaný s vnímaným časem je dále koordinován s časem zpracování. (1987: 174.)

Subjektivní pohyb pak lze vyjádřit takto:

$$\left[\frac{l_0}{C} \right]_{T_0} > \left[\frac{l_1}{C} \right]_{T_1} > \left[\frac{l_2}{C} \right]_{T_2} > \dots$$

Při subjektivním pohybu není rozlišen vnímající a pohybující se entita, ani čas zpracování a vnímaný čas. Vnímající jakoby sám prochází jednotlivé lokace, čímž může vytvořit celkovou koncepci situace (srov. např. „*směrem k lesu se cesta zužuje*“, srov. 1987: 175). Koncept subjektivního pohybu je v Langackerově teoretickém rámci umožněn na jedné straně konceptem abstraktního pohybu, na druhé straně konceptem tzv. subjektivního konstruování (*subjective construal*) oproti objektivnímu (srov. Langacker 1987: 128–132, 172).

9.3.4 Rozšíření do jiných domén

Ve finštině někdy vzbuzuje pozornost užití dynamických pádů v takových situacích, které by v jiných jazycích (např. i v češtině) byly statické. K takovým patří např. užití se slovesy nacházení (např. *etsin nimesi luettelosta*_{ELAT} „hledám tvoje jméno v seznamu“, *löysin lompakkoni hyllyltä*_{ABL} „našel jsem svou peněženku na policiče“) nebo ztracení (*unohdin avaimet kotiin*_{ILL} „zapomněl jsem klíče doma“) a zanechávání (*jäin Suomeen*_{ILL} „zůstal jsem ve Finsku“). (Srov. ISK: § 1236.)

S pomocí pojmu fiktivní dynamičnosti Huumo (2005) analyzuje užití slovesa *jäädä* „zůstat“ ve spojení s dynamickými směrovými pády (tj. illativem, allativem, translativem), srov. např.:

- (10) *Lapset jäivät kotiin.*
 dítě_{NOMpl} zůstat_{IMPF3pl} domov_{ILLsg}
 „Děti zůstaly doma.“
- (11) *Aiotko jäädä vielä kirjastoon?*
 hodlat_{2sg-tázací sufix} zůstat ještě knihovna_{ILLsg}
 „Hodláš ještě zůstat v knihovně?“

Huumo (2005) analyzuje různé významy slovesa *jäädä* v kontrastu se slovesem *pysyä* „zůstat, setrvat“, které se používá se statickými pády, a které taktéž může vyjádřit setrvání ve stejné lokaci. Podle něj je užití směrového pádu spolu s *jäädä* vysvětlitelné tak, že se užitím tohoto slovesa dává do kontrastu nastalá situace (setrvání v lokaci) oproti představené situaci (při typickém místním užití „vzdálení se z lokace“), která se neuskuteční (srov. např. *auto jäi tielle*_{ALL} „auto zůstalo na cestě“, tj. nesjelo z cesty, a *auto pysyi tiellä*_{ADESS} „auto zůstávalo na cestě“, pravděpodobně po nějaký čas nebo po celou dobu cesty). Takovýto výklad podporují další (nelokální) významy a kontexty užití slovesa *jäädä*, např. vyjadřující „nechat bez udělán“ (*astiat jäivät pesemättä* „nádobí zůstalo neumyté“), nebo vyjadřující změnu stavu (*hän jäi leskeksi*_{TRANS} „ovdověl/a“).

Podobně vzbuzuje pozornost užití dynamických pádů spolu se slovesy vnímání (vyjadřujícími smyslovou percepci, uvědomování si a stavy vědomí), ve spojení s illativem např.:

- (12) *Unohdin sateenvarjon kahvilaan.* (Huumo 2005)
 zapomenout_{IMPF1sg} deštník_{GENsg} kavárna_{ILLsg}
 „Zapomněl⁷⁴ jsem deštník v kavárně.“

Huumo (2006) u těchto a podobných příkladů s jinými lokálními pády mluví o tom, že mentální obsah (např. informace, uvědomování si existence něčeho) se ve finštině typicky (fiktivně) pohybuje z a do kognitivní sféry (*cognitive dominion*) vnímající bytosti (opačným směrem např. *näin televisiosta*_{ELAT} *uutiset* „viděl jsem zprávy v televizi“).

Podobně bychom mohli analyzovat i věty 13 a 14:

- (13) *Kadotin lompakkoni bussiin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 ztratit_{IMPF1sg} peněženka_{GENsg-POSES1sg} autobus_{ILLsg}
 „Ztratil jsem peněženku v autobuse.“

74 V českých překladech používáme z důvodu přehlednosti textu maskulinum tam, kde by finská nebo estonská věta dovolovala překlad maskulinem nebo femininem.

- (14)
- Paperi on hävinnyt johonkin.*
- (Jönsson-Korhola – White 2006)

papír_{NOMsg} ztratit_{PERF3sg} něco_{ILLsg}
 „Papír se někam ztratil.“

Díky zavedení pojmu zobrazení (*imagery*) v kognitivní gramatice bychom pak nemuseli tyto případy s tzv. fiktivním (subjektivním) pohybem oddělovat od výše uvedených. V případě užití se slovesy vnímání bychom ale mohli uvažovat o přenesení schémat lokálních pádů z (převažující) domény trojrozměrného prostoru do nové (komplexní) domény, v níž jde o interakci lidského vědomí a okolí (např. okolního trojrozměrného prostoru, ale i vědomí dalších lidí).

Lokální schéma lze přenést také do domény času, pak odkazujeme na čas, do něž se událost přesune nebo do něž spadne, vedle illativu se v takovýchto vyjádřeních setkáme také s allativem a translativem (srov. ISK: § 1250):

- (15)
- Jutun käsittely siirrettiin tiistaihin.*
- (ISK)

věc_{GENsg} projednání_{NOMsg} přesunout_{IMPS-IMPF} úterý_{ILLsg}
 „Projednávání záležitosti se přesunulo na úterý.“

- (16)
- Päätös lykättiin elokuulle ~ elokuuhun / elokuun loppuun.*
- (internet)

rozhodnutí_{NOMsg} odložit_{IMPS-IMPF} srpen<sub>ALL - ILL / srpen_{GENsg} konec_{ILLsg}
 „Rozhodnutí bylo odloženo na srpen / konec srpna.“</sub>

- (17)
- Joulupäivä osuu maanantaille ~ maanantaihin ~ maanantaiksi.*

Boží hod_{NOMsg} trefit se_{3sg} pondělí_{ALL - ILL - TRANSL}
 „Boží hod letos připadá na pondělí.“

Podle Laury Uusitalo (1996: 65–66) vyplývá možnost použít s časovými vyjádřeními poměrně volně všechny směrové pády (allativ, illativ, translativ) z toho, že finština nemá neutrální směrový pád, vztažný bod v čase je pojímán jako jednorozměrný, proto se rozdíly mezi směrovými pády neprojeví.

Nacházení se v prostoru a čase nelze oddělovat, nacházení se v prostoru a čase zároveň je ostatně podstatou nacházení se v „situaci“ (o situační relaci dále). Uusitalo (1996: 65) uvádí také příklad *nukkuin Kuusamoon, siellä vaihdoimme kuskia* „spal jsem do Kuusama, tam se vyměňoval řidič“, kde je primárně prostorový koncept užít pro vyjádření času. K použití illativu v časových určeních, tj. tehdy, kdy je převládající doménou doména času, se ještě vrátíme.

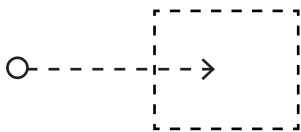
9.3.5 Rozšíření „směřování činnosti“ a „místo zasažení“

Podobné některým výše zmíněným příkladům (2, 3) se jeví ty, u nichž Leino (1989: 203) mluví o směřování činnosti vyjádřené slovesem od agenta k pacientu

nebo směřování činnosti tak vůbec, dráhu pak určuje právě tento směřovaný slovesný děj:

- (18) *Salama iski taloon.*
blesk_{NOMsg} udeřit_{IMPF3sg} dům_{ILLsg}
„Blesk udeřil do domu.“
- (19) *Paavo potkaisi oveen.*
Paavo kopnout_{IMPF3sg} dveře_{ILLsg}
„Paavo kopl do dveří.“
- (20) *Soitin Helsinkiin Hyvinkäältä.*
volat_{IMOF1sg} Helsinki_{ILLsg} Hyvinkää_{ABLsg}
„Telefonoval jsem do Helsinek z Hyvinkää.“
- (21) *Laulaja lauloi mikrofoniin.* (Alhoniemi 1983)
zpěvák_{NOMsg} zpívat_{IMOF3sg} mikrofón_{ILLag}
„Zpěvák zpíval do mikrofónu.“

Na tyto příklady „směřování“ se lze dívat jako na přechodné vzhledem k illativu vyjadřujícími „zaměření na cíl“, o nichž pojednáme později. Na rozdíl od těchto příkladů v nich vždy nepůjde uvažovat o vztažném bodu jako o lokaci v trojrozměrném prostoru a častěji to budou vyžadovaná doplnění (*pakollinen määräite*). Zde slovesný děj dává smysl i bez udání směru (*salama iski* „blesk udeřil“, *laulaja lauloi* „zpěvák zpíval“), a jak upozorňuje Leino (1989: 203), v některých případech lze přidat gramatický objekt (*soitin tiedot Helsinkiin Hyvinkäältä* „zatelefonoval jsem informace do Helsinek z Hyvinkää“).

Obr. 5: Směřování činnosti

V případě tohoto schématu tedy (ve srovnání s obr. 3 výše) chybí hmotný objekt, který by se činností agenta dostával do lokace. O rozšíření mluvíme zejména proto, že příklady tohoto druhu se zjevně opakují a lze tak uvažovat o tom, že jsou to příklady téhož schématu.

V souvislosti s tímto schématem bychom mohli analyzovat také ty případy, které Leino (1989: 206–208) analyzuje s pomocí Langackerova pojmu aktivní zóna (*active zone*). V nich je činnost směřována k objektu věty, illativ pak odkazuje na tu

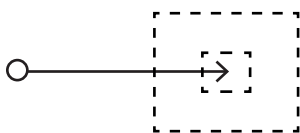
jeho část, která je zasažena (která je v bezprostředním vztahu s trajektorem), srov. příklady 22 a 23. Protože vztah mezi objektem a adverbialie v illativu je odlišný než v předchozích případech (*soitin tiedot Helsinkiin*), měli bychom zavést specifické schéma „místo zasažení“, které je rozšířením schématu „směřování děje“.

(22) *Luoti haavoitti miestä jalkaan.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

kulka_{NOMsg} zranit_{IMPF3sg} muž_{PARTsg} noha_{ILLsg}
„Kulka zranila muže do nohy.“

(23) *Pekka iski nyrkillä Paavo mahaan.* (Leino 1989)

Pekka_{NOMsg} udeřit_{IMPF3sg} pěst_{ADESSsg} Paavo_{PARTsg} břicho_{ILLsg}
„Pekka udeřil pěstí Paava do břicha.“

Obr. 6: Místo zasažení

9.3.6 Schéma „zaměření na cíl“

Jedná se o příklady užití illativu se slovesem nebo slovesným derivátem, kdy illativní tvar specifikuje cíl činnosti vyjadřované slovesem (srov. příklady 24–26):

(24) *Hän on erikoistunut Ranskan historiaan.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

ona/ona být zaměřený Francie_{GENsg} historie_{ILLsg}
„Zaměřuje se (specializuje se) na dějiny Francie.“

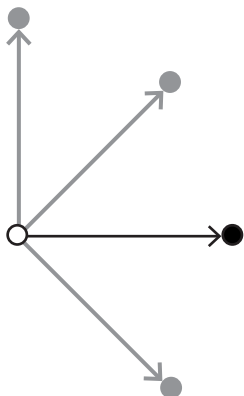
(25) *Kävin tutustumassa ympäristöön.* (PS)

jít/procházet se_{IMPF1sg} seznamovat se_{3.INF-INESS} okolí_{ILLsg}
„Šel jsem se seznámit s okolím.“

(26) *He suhtautuivat muutokseen kieltävästi.*

oni zaujímat postoj_{IMPF3pl} změna_{ILLsg} záporně
„Ke změně se stavěli odmítavě.“

Illativ tak blíže specifikuje, k čemu konkrétně je činnost směřována (na který z možných cílů, takové doplnění je obvykle nutné):

Obr. 7: Zaměření na cíl

Už dříve jsme zmínili schéma „směřování děje“ (např. *salama iski taloon* „blesk udeřil do domu“), kdy má činnost slovesa dopad na nějaké prostorově definovatelné místo. Leino (1989) pak mluví o tom, že dráhu (trajektoru) vytváří právě slovesem specifikovaná činnost. V uvedených větách (24–26) není vztah vymezen v doméně trojrozměrného prostoru, proto vztažný bod není lokací. Mohli bychom také podobně jako Vainiková (1995: 57–67) předpokládat možnost odhlédnutí od rozměrů v prostoru (schéma nádoby tak kolabuje do bodu), vnitřní lokální pád může být pro takové druhy vztahů použit vzhledem k přesnějšímu zaměření (v tomto případě zacílení), než je tomu u vnějších lokálních pádů.

Výše zmíněné případy bývají zmiňovány jako ty, v nichž illativní tvar funguje jako rekční doplnění daného slovesa. Podle *Iso suomen kielioppi* je illativ obvyklým rekčním pádem, vyjadřuje pak často cíl, k němuž je směřován slovesem vyjádřený cit nebo postoj (ISK: § 1256). V mnoha případech je adverbialní doplnění vyžadované (jedná se o *pakollinen määräite*). V termínech kognitivní gramatiky je proces vyjádřený slovesem sémanticky závislý, tj. v rámci svého významu odkazuje na (schematický) cíl/směřování procesu, tento „odkaz“ v rámci významu slovesa (tj. *elaboration site*) je pak rozpracován konkrétním illativním tvarem. Podobně ale vyžadují rozpracování pomocí adverbiale např. i běžná slovesa pohybu jako *mennä* „jít/jet“, *tulla* „přijít/přijet“, *lähteä* „odejít/odjet“ (použití bez směřového pádu, adpoziční konstrukce nebo adverbia může být jedinež eliptické).

Podle *Iso suomen kielioppi* lze o rekci mluvit pouze v těch případech, kdy je vyžadován zcela konkrétní pádový tvar a ten se používá bez ohledu na sémantiku jména v daném pádě, příkladem rekce je např. spojení slovesa *tykätä* „líbit se“ s elativem. Za rekci pak nelze považovat případy, kdy je např. vyžadován (nějaký) směřový pád. Lze předpokládat postupný přechod od jednoznačně rekčních případů k těm, kdy se vyžaduje doplnění, jehož specifikace se neomezují na jeden pádový tvar (ISK: § 1225).

V rámci kognitivně gramatického teoretického rámce bychom tyto jednoznačně rekční případy (podle ISK) mohli považovat za (víceslovné) jednotky jazyka, kde jedna část (sloveso) je plně specifikovaná, druhá jen schematicky (má se jednat o jméno v určitém pádovém tvaru), např. [*tykätä ..._{ELAT}*]. Status jednotky ale není vyloučen ani tehdy, kdy lze totéž sloveso užít s různými pády, můžeme pak předpokládat např. jednotku [*mennä + SMĚR*]. Také se můžeme setkat se zcela specifikovanými jednotkami, ustálenými spojeními jako např. [*puuttua asiaan*] „vměšovat se do záležitosti“. V druhém případě je jeden z komponentů schematictější, ve třetím případě specifičtější než u klasických rekčních případů.

Finská slovesa, která ve svém významu nesou odkaz ke směru/cíli dané činnosti obvykle specifikovaný illativním tvarem, jsou mj. následující (srov. Jönsson-Korhola – White 2006). Tuto vlastnost slovesa pak může zdědit i slovesný derivát:

asennoitua „zaujmout postoj“, *asenne* „postoj“

erikoistua „specializovat se“

hakeutua „přihlásit se, ucházet se o místo, snažit se dostat“

ihastua „nadchnout se, být okouzlen“

innostaa „nadchnout“

innostua „nadchnout se“, *innostus* „nadšení“

investoida „investovat“

johdattaa „(na-/při-)vést“

kelvata „hodit se, být platný/vhodný“

keskittää „soustředovat“

keskittyä „soustředit se“

kiinnittää huomiota „věnovat pozornost“

kiintyä „přilnout, oblíbit si“

kohdistaa „namiřit, zaměřit“

kohdistua „být namiřen, zaměřen“

kyllästyä „být otráven, být znechucen“

luottaa „spoléhat“

osallistua, ottaa osaa „účastnit se“

paneutua „dát se do, začít se věnovat, ponořit se“

perehtyä „obeznámit se, seznámit se“

perustua „zakládat se, být založen na“ (např. *perustua tositapahtumiin* „zakládat se na skutečných událostech“)

pettyä „zklamat se“

puuttua „zasahovat, vměšovat se“ (např. *puuttua asiaan* „vměšovat se do záležitosti“)

päätyä „dospět, dostat se“ (např. *päätyä ratkaisuun* „dospět k řešení“)

rakastua „zamilovat se“

reagoida „reagovat“

sitoutua „zavázat se“

soveltaa „uplatnit, aplikovat“

- soveltua* „hodit se, uplatnit se“
suhde „vztah“
suhhautua „mít postoj, zaujmout stanovisko“
syventyä „soustředit se, být zabrán“
syyllistyä „být vinen“
tehota „mít účinek, působit“ (např. *antibiootti ei tehoa tähän tautiin* „antibiotikum na tuto nemoc nezabírá“)
tottua „zvyknout si“
turvautua „uchýlit se, obrátit se na“
tutustua „seznámit se“
uskoa „věřit, důvěřovat“, *usko* „víra“
vaikuttaa „působit“, *vaikutus* „vliv, působení“
varautua „připravit se“ (např. *varautua suureen muutokseen* „připravit se na velkou změnu“)
vastata „odpovědět“ (např. *vastata kysymykseen* „odpovědět na otázku“)
vedota „dovolávat se, odvolat se“ (např. *vedota yleiseen mielipiteeseen* „odvolávat se na obecný názor“)
viitata „odkazovat“

Určení směru nebo cíle činnosti se zdá mít blízko k objektu. Leino (1989) upozorňuje, že tam, kde lze užít i objektový pád, je význam odlišený, srov. *uskon sinua*_{PART} „věřím ti“ a *uskon sinuun*_{ILL} „věřím v tebe“. I další z uvedených sloves lze použít i v jiné vazbě při změně nebo obměně významu (např. *kelvata johonkin*_{ILL} „hodit se na něco“, *kelvata jollekulle*_{ALL} „být dostatečný pro někoho“, *pettyin häneen*_{ILL} „zklamal jsem se v něm, *pettyin toiveissani*_{INESpl} „zklamal jsem se ve svých nadějích“), lze však tvrdit, že illativní doplnění u nich převažuje.

Uusitalo (1996: 104–114) rozebírá výše uvedené příklady v rámci různých skupin. Uvažuje většinou o rozšíření původního místního užití na abstraktnější případy, např. o užití původních významů označujících kontakt v prostoru (*koskettaa* „dotknout se“, *yhdistää* „spojit“) v abstraktnějších doménách, odtud např. *kiinnittää huomiota* „věnovat pozornost“, i sloveso *puuttua* „týkat se“ ve finštině etymologicky souvisí s dotekem. Udání směru v prostoru pak lze přenést na „směřování“ smyslových orgánů vzhledem k něčemu (*suuntasi ivansa häneen* „směřoval svůj výsměch na něj“). Jinde vztažný bod představuje podklad/základnu, na níž může něco spočívat (srov. např. *nojautua seinään* „opírat se o stěnu“, *nojautua lakiin* „opírat se o zákon“), podobně pak analyzuje spojení *uskoa* + *ILL* „věřit v něco“, *luottaa* + *ILL* „spoléhat na něco“, *perustua* + *ILL* „být založen na něčem“, *vedota* + *ILL* „odkázat k něčemu“. U dalších spojení jako např. *tottua* + *ILL* „zvyknout si na“, *sopia* + *ILL* „hodit se k“ nebo u sloves vyjadřujících city (*ihastua* „nadchnout se“, *kyllästyä* „znechutit se“ apod.) vidí motivaci dynamiky „přesunu“ v tom, že se jedná o změnu stavu.

9.3.7 Rozšíření „illativ jako účel“

O něco odlišné od předchozí skupiny je použití illativu v následujících spojeních:

- (27) *Meillä ei ole aihetta iloon.*
 my_{ADES} být_{NEG:3sg} námět_{PART:sg} radost_{ILL:sg}
 „Nemáme důvod k radosti.“

kuluttaa / tuhlata rahaa vaatteisiin „používat / rozhazovat peníze za šaty“
käyttää liikaa aikaa työsuoritukseen „používat příliš mnoho času na práci“
raha bussilippuun „peníze na autobus“
ratkaisu ongelmaan „řešení problému“
apu ongelmaan „pomoc v problému“

V těchto spojeních je illativ typicky ze syntaktického hlediska volným rozšířením, ve srovnání s předchozí skupinou dané predikáty neodkazují v rámci svého významu ke směru/cíli (nebo přinejmenším takový odkaz není součástí jejich profilu). Nejedná se také o směřování činnosti, jako spíš o použití k nějakému účelu. Mezi uvedenými příklady je více substantiv, která ani nemusí být deverbálními deriváty (např. *raha*). Rozšíření od předchozího schématu by mohlo spočívat v tom, že směřování činnosti (reprezentované předchozí skupinou) je převedeno (posunuto) na způsob využití/použití při takovém zaměření určitým směrem. Mohli bychom to parafrázovat jako „cíl cesty definuje účel cesty“. Podle Laury Uusitalo (1996: 114–115) lze příklady jako *varaa autoon* „(peněžní) prostředky na auto“, *rahaa ruokaan* „peníze na jídlo“ analyzovat jako neblokovaný přístup (potenciál) k něčemu.

9.3.8 Situační schéma

Takové schéma pro použití illativu vzniká přenesením, kde nacházení se vzhledem k situaci/stavu je koncipováno analogickým způsobem k lokacím v trojrozměrném prostoru. Jedná se o přenesení celého systému lokálních pádů: statické pády vyjadřují nacházení se v situaci/stavu/činnosti, směrové pády dostání se do podobné situace a odlukové pády vzdálení se pryč ze situace (srov. ISK: § 1245). Vnitřní lokální pády pak obvykle koncipují situaci jako obklopující daný objekt, vnější lokální pády spíše odkazují na polohu vzhledem k situaci, ale opozice není vždy jednoznačná, a některá užití jsou dána konvencí, srov. např. *menen lääkäriille*_{ALL} ~ *lääkäriin*_{ILL} „jdu k lékaři“ (srov. ISK: § 1245).

- (28) *Ette kai aio jättää meitä pulaan.* (ISK)
 snad hodlat_{NEG:2sg} nechat my_{PART} nouze_{ILL:sg}
 „Snad nás nehodláte nechat v bryndě.“

- (29) *Sotilaat alistettiin kovaan kuriin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 voják_{NOMpl} podřídít_{IMPS-IMPF} tvrdý_{ILLsg} disciplína_{ILLsg}
 „Vojáci byli podřízeni tvrdé disciplíně.“
- (30) *Hän joutuu leikkaukseen ensi viikolla.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 on/ona muset operace_{ILLsg} příští týden_{ADESsg}
 „Musí na operaci příští týden.“

K příkladům vázícím se k činnosti nebo příležitosti pak ISK (§ 1246) řadí také spojení *mennä kalaan*_{ILLsg} ~ *marjaan*_{ILLsg} ~ *sieneen*_{ILLsg} „jít na ryby ~ lesní plody ~ houby“, o nichž je obvyklé mluvit jako o konvencí ustanovených (i vzhledem k užití singuláru). Uusitalo (1996: 98–100) si všímá, že jsou to užití založená na metonymii, podobně jako *mennä lääkäriin*_{ILLsg} „jít k lékaři“ nebo *mennä parturiin*_{ILLsg} „jít k holiči“. To, co sbíráme nebo lovíme, nebo člověk vykonávající určitou činnost zastupuje celou situaci. Ustálení je patrné v tom, že nelze říct např. **mennä psykiatriin* „jít k psychiatrovi“.

Podobně bychom mohli analyzovat i věty se 3. infinitivem v illativu (o 3. infinitivu více dále), kde je situace/stav/činnost vyjádřena nominálním slovesným tvarem, který může být rozvit dalším větným členem (31–32):

- (31) *Hän alentui pyytämään anteeksi.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 on/ona snížit se_{IMPF3sg} prosit_{3.INF-ILL} prominutí
 „Snížil se k tomu, aby se omluvil.“
- (32) *Erehdyin menemään väärään huoneeseen.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 zmyšlit se_{IMOF1sg} jít_{3.INF-ILL} špatný_{ILLsg} místnost_{ILLsg}
 „Omylem jsem vstoupil do špatné místnosti.“

Situační schéma bychom mohli považovat za typické při užití sloves *joutua* „dostat se (nedobrovolně) do“, *päästä* „dostat se (vlastním přičiněním) do“, srov. např. spojení *joutua helvettiin*_{ILLsg} „dostat se do pekla“, *päästä taivaaseen*_{ILLsg} „dostat se do nebe“. Jako příklady situačního schématu lze uvést také další ustálená spojení, jako např. *johtaa harhaan* „vést na scesti“, *mennä pieleen* ~ *myttyyn* ~ *mönkään* ~ *mynkään* ~ *metsään* ~ *puihin* „nepodařit se, jít do háje“, *mennä nappiin* ~ *putkeen* „podařit se“⁷⁵. Jen v některých z nich je illativní morfém připojen k existujícímu kmeni (*pieli* „zárubeň“, *mytty* „uzel“, *metsä* „les“, *puu* „strom“, *nappi* „knoflík“, *putki* „trubka“), v případě *mönkä* a *mynkä* se zřejmě jedná o variaci na daný vzor (sloveso *mönkiä* znamená „potácet se“, obměny vokálu při zachování konsonantů jsou pak ve finštině obvyklé zejména u onomatopoických slov). Ze sémantického hlediska

⁷⁵ *Iso suomen kieliooppi* (ISK: § 454) považuje tyto konstrukce v syntaktickém ohledu za víceslovné predikáty, takoveto konstrukce označuje jako slovesné idiomy (*verbi-idiomi*). V estonštině jsme se v podobné souvislosti zmínili o termínech *ühendverb* a *väljendverb* (srov. poznámka 16 na s. 55).

by spojení označující nezdár (*mennä ..._{ILL}*) mohlo spojovat schéma „narazit na překážku, znemožněný pohyb vpřed“, oproti podaření se (*mennä ..._{ILL}*) se schématem „strefit se“.

U situačního schématu vzniká dráha (jejíž koncový bod je vztažen k dané situaci, srov. obr. 1) při porovnání původní a nové situace, mezi kterými se „pohybuje“ daný člověk nebo jiná entita. Při využití situačního schématu se illativ dostává blízko sféry užití translativu a v některých kontextech lze použít oba pády. Výše zmíněné situace jsme charakterizovali jako posun z jedné situace do druhé. U translativu je pak jako základní charakteristika uváděna „změna stavu“ (primární úlohou essivu a translativu je vyjádření stavu, translativ je přitom pádem směrovým, essiv statickým, srov. ISK: § 1235). Případy, kde lze užít obou pádů ve stejných nebo podobných kontextech, jsou např. následující:

(33) *kääntää suomeen_{ILL} / kääntää suomeksi_{TRANSL}* „přeložit do finštiny“

(34) *Jaoin oppilaat kahteen ryhmään / kahdeksi ryhmäksi.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

dělit_{IMPF1sg} žák_{NOMpl} dvě_{ILLsg - TRANSLsg} skupina_{ILLsg - TRANSLsg}
„Rozdělit jsem žáky do dvou skupin / na dvě skupiny.“

(35) *Leikkaa paperi kahteen osaan / kahdeksi osaksi!*

stříhat_{IMPER2sg} papír_{NOMsg} dvě_{ILLsg - TRANSLsg} část_{ILLsg - TRANSLsg}
„Rozstříhni papír na dvě části.“

(36) *Syksyllä vaihdetaan kesärenkaat talvirenkaisiin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

podzim_{ADESSg} měnit_{IMPS} letní-pneumatiky_{NOMpl} zimní-pneumatiky_{ILLpl}
„Na podzim se letní pneumatiky vyměňují za zimní.“

(37) *Voiko palkinnon vaihtaa rahaksi?* (Jönsson-Korhola – White 2006)

mocht_{3SG} odměna_{GENsg} měnit peníze_{TRANSLsg}
„Dá se odměna vyměnit za peníze?“

(38) *Kun valo vaihtuu vihreäksi / vihreään, voit mennä kadun yli.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

když světlo_{NOMsg} změnit se_{3sg} zelený_{TRANSLsg - ILLsg}, mocht_{3sg} jít ulice_{GENsg} přes
„Až bude zelená, můžeš přejít přes ulici.“

Různými způsoby užití slovesy *vaihtaa* „změnit, vyměnit za“ se zabývá Huumo (2009), pozornost zaměřuje zejména na užívání objektu s tímto slovesem. Některé druhy užití jsou nazývány kvazi-irezultativními (např. *vaihdoin paitaa_{PART}* „vyměnil jsem si košili“, kdy pro rezultativní situaci (výměna košile) lze použít objekt v partitivu. Huumo jako jeden z působících faktorů uvádí to, že objekt může odkazovat jak

na konkrétní entitu, tak i obecněji na kategorii vyměňovaného (srov. *vaihdoin kulkuneuvoa*_{PART} „vyměnil jsem dopravní prostředek, *vaihdoin auton*_{GEN} *polkupyörään*_{ILL} „vyměnil jsem auto za kolo“). Illativ se pak vyskytuje v roli, kterou Huumo označuje jako NAHRAZUJÍCÍ (můžeme specifikovat i NAHRAZOVANÉ, např. elativem, jednu nebo druhou roli nebo obě zaráz může specifikovat jméno v objektovém pádu). Translativ pak odkazuje spíše na roli, kterou dostane některý z účastníků situace. Užití illativu lze vysvětlit tak, že jde o přesun do role, buď tak, že se role přesune z jednoho účastníka na druhého, nebo se do role namísto původního dostane nový účastník. Užití translativu pak lze spíše charakterizovat jako proměnu identity, identita účastníka v roli NAHRAZUJÍCÍHO se změní na jinou. Tato odlišná perspektiva souvisí také s objektovým pádem, illativ se spíše vyskytuje v kombinaci s partitivním objektem, který odkazuje jen na kategorii, ne na konkrétní objekt. Translativ je mnohdy přirozenější v kombinaci s totálním objektem (lépe řečeno s objektem, u něž se opozice partitivního a totálního objektu chová očekávatelným způsobem, nejde o kvazi-irezultativní užití). V některých kontextech jde oba pády zaměnit (např. *vaihdoin kulkuneuvon*_{GEN} *autosta*_{ELAT} *polkupyöräksi*_{TRANSL} ~ *polkupyörään*_{ILL} „vyměnil jsem dopravní prostředek z auta na kolo“), jindy lze konstatovat zásadní rozdíly ve významu (např. *vaihdoime Pekan*_{GEN} *puheenjohtajaksi*_{TRANSL} „vybrali jsme Pekku za (nového) předsedu“, *vaihdoimme Pekan*_{GEN} *puheenjohtajaan*_{ILL} „vyměnili jsme Pekku za předsedu, na místo Pekky jsme dosadili (osobu specifikovanou jako předsedu“).

Kromě popsaného užití illativu v roli NAHRAZUJÍCÍHO se lze setkat i z hlediska situační relace očekávatelnějšími způsoby užití illativu spolu se slovesem *vaihtaa*: srov. *soittokunta vaihtoi tanssimusiikkiin*_{ILL} „kapela přešla na taneční hudbu“, *tyttö vaihtoi iltalukioon*_{ILL} „dívka přešla na večerní gymnázium“, *vaihtaa englantiin*_{ILL} „přejít na angličtinu“ apod.

V případě užití slovesa *jakaa* „rozdělit do/na“ může jít při použití illativu o rozdělení do lokací existujících nezávisle na prováděném dělení (např. *jaoin oppilaat kahteen bussiin* „rozdělil jsem žáky do dvou autobusů“, zde je možný pouze illativ). Translativ pak odkazuje na vlastnost, která je podstatou rozdělení. Obvykle je pouze translativ možný tam, kde dané rozdělené entity vznikají na základě tohoto dělení, srov. např. *maanmittari jakoi alueen kahdeksi yhtä suureksi maatilaksi* „zeměměřič rozdělil oblast na dva stejně velké díly půdy“⁷⁶. Ve výše uvedených příkladech se slovesy *jakaa* „(roz)dělit“ a *leikata* „(roz)stříhnout, (roz)řezat“ (34, 35) pak lze užít obou pádů.

Obecný rozdíl v použití illativu a translativu bychom mohli formulovat tak, že u translativu se spíše jedná o zásadní proměnu subjektu (např. pravděpodobně dlouhodobou, trvalou, nevratnou, srov. např. typické užití translativu ve větě *hän tuli lääkäriksi*_{TRANSL} „stal se z něj lékař“). V případě illativu pak daná situace existuje spíše mimo subjekt, který se do ní dostává (srov. např. *sairastua flunssaan*_{ILL}

76 Za konzultaci a příklady děkujeme Tuomasi Huumovi.

„onemocnět chřipkou“, *vaihua uneen*_{ILL} „usnout“, dosl. klesnout do spánku, *vaihua ajatuksiin*_{ILLpl} „ponořit se do zamyšlení“) a daná situace se spíše nestává charakteristikou subjektu, existuje a zůstává mimo něj (naopak je tomu např. u situace „stal se lékařem“). Některé výše zmíněné příklady pak zjevně dovolují obě interpretace, změna je buď konstruována jako proměna subjektu (vznikne přeložený text, rozdělená skupina žáků) nebo jako posun do nové situace (z jedné skupiny žáků jsou dvě, z celého papíru dvě rozstřížené části). Blízkost illativu a translativu lze ostatně předpokládat na základě jejich pozice v systému lokálních pádů a na základě toho, že sdílejí obecnou charakteristiku (cílová dráha, srov. obr. 1).

9.3.9 Rozšíření „existenciální užití“

Za rozšíření ze situačního schématu pak můžeme považovat existenciální užití, kdy směrové pády vyjadřují objevení se (např. *pihalle*_{ALL} *kasvoi puu* „na dvoře vyrostl strom“) nebo zánik (*pihalta*_{ABL} *kuoli puu* „na dvoře uschl strom“) (srov. Huumo 2005: 508). Ve finštině jsou při tom lokální pády využity tak, že setrvalá existence je koncipována jako statický stav, při použití směrového pádu se „na scéně“ objeví nový objekt, který tam dříve nebyl, při užití odlukového pádu pak zmizí „ze scény“. Existenciální vztah je pak specifický v tom, že se naše pozornost soustřeďuje pouze na tento jeden stav existence v dané lokaci (nejde o porovnání nacházení se ve dvou situacích). (Srov. Huumo 2005: 509.)

Illativ se v takovém kontextu vyskytuje např. v následujících větách:

- (39) *Ihoon puhkesi näppylöitä.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 kůže_{ILLsg} vyrazit_{IMPf3sg} pupínek_{PARTpl}
 „Na kůži vyrazily pupínky.“
- (40) *Miksi niin moni antaa koiransa pois, kun lapsia syntyy taloon?* (internet)
 proč tak mnohý dát_{3sg} pes_{GENsg-POSES3sg} pryč, když dítě_{PARTpl} narodit se_{3sg} dům_{ILLsg}
 „Proč tak mnoho lidí dává psa pryč, když se jim (dosl. do domu) narodí děti?“
- (41) *Kainuuseen tulee tänä vuonna hyvä puolukkasato.* (Uusitalo 1996)
 Kainuu_{ILLSg} přijít_{3sg} letos dobrý_{NOMsg} brusinek-úroda_{NOMsg}
 „V Kainuu se tento rok očekává dobrá úroda brusinek.“

Existenciální výklad věty je v těchto příkladech jednoznačný vzhledem k syntaktickým a morfológickým okolnostem: u prvních dvou vět (39,40) pozorujeme inkongruenci v čísle (sloveso je ve 3. os. sg., tzv. e-subjekt je v partitivu plurálu). V první a třetí větě (39,41) na existenciální interpretaci ukazuje pořádek slov.

9.3.10 Rozšíření „vyjádření příčiny“

V případě estonského illativu už jsme dříve zaznamenali, že užití illativu pro označení příčiny (*ta suri vähki*_{ILLsg} „zemřel na rakovinu“) je označeno jako nemotivované (srov. EKG: 49). I ve finštině lze illativ použít ve stejném kontextu:

- (42) *Hän kuoli tautiin ~ nälkään.*
 on/ona umřít_{IMPF3sg} nemoc_{ILLsg} ~ hlad_{ILLsg}
 „Zemřel na nemoc ~ hlady.“

I pokud bychom přijali, že se jedná o netypické užití, můžeme se pokusit najít v rámci polysémie illativu a sémantiky lokálních pádů možnosti, jak toto užití umístit do konstruované sítě vztahů. Jednou variantou je pokládat toto užití za navazující na situační schéma, srov. *hän sairastui vakavaan tautiin* „onemocněl vážnou chorobou“ a *hän kuoli tautiin* „zemřel na nemoc“. Ve druhém případě převáží důsledek stavu/situace nad situací samotnou.

Jiný způsob výkladu navrhuje pro případy kauzální relace obecně Leino (1989: 204–205), u takové relace je ve finštině obvyklé příčinu vyjádřit elativem (*hän väräsi vilusta*_{ELAT} „chvěl se zimou“). V takovém případě je dráhou (s počátečním bodem) kauzální relace mezi dvěma situacemi (musíme zde počítat se zapojením domény času). Užití směrového pádu se pak zdá být spíše výjimečné, při něm je kauzální vztah koncipován z perspektivy důsledku. Podobně bychom mohli interpretovat i následující příklad:

- (43) *Hän hermostui lapseen, joka kyseli koko ajan.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 on/ona znervóznět_{IMPF3sg} dítě_{ILLsg}, který vyptávat se_{IMPF3sg} celý čas
 „Znervóznilo ho dítě, které se pořád na něco vyptávalo.“

V tomto případě lze stejně dobře užít elativu a je to i pravděpodobnější. Na rozdíl od elativu (srov. Leino 1999: 226–228) tak v případě illativu nepočítáme s kauzální relací jako s význačným schématem.

Uusitalo (1996: 109–111) analyzuje tento příklad (*hän kuoli tautiin*) spolu s jinými jako změnu stavu, kde illativ odkazuje na bod v čase, v němž situace předcházející změně končí. V takových případech pak užití illativu snadno získává kauzální výklad (srov. jí uváděné příklady 44–46):

- (44) *Heräsin kellon soittoon.*
 vzbudit se_{IMPF1sg} hodiny_{GENsg} zvonění_{ILLsg}
 „Vzbudil jsem se do zazvonění budíku.“
- (45) *Näännyin työn raskauteen.*
 vyčerpat se_{IMPF1sg} práce_{GENsg} těžkost_{ILLsg}
 „Vyčerpal jsem se těžkou prací.“

- (46) *Yritykset ovat rauenneet riittoihin.*
 pokus_{NOMpl} zaniknout_{PERF3pl} hádka_{ILLpl}
 „Pokusy ztroskotaly v hádkách.“

9.3.11 Schéma „přesun k / započeti jiné činnosti“

Jedná se o rozšíření i ve smyslu morfologickém a syntaktickém: illativní morfém se pojí ke kmeni tzv. 3. infinitivu, tj. nominálnímu slovesnému tvaru. V termínech kognitivní gramatiky takovýto kmen profiluje atemporální relaci, podstatou konverze slovesa na jméno je převedení sekvenčního prohlížení (*sequential scanning*) na souhrnné prohlížení (*summary scanning*). Tato atemporální relace pak může být dále modifikována illativním morfémem (a některými dalšími pádovými koncovkami). V illativu se tvar 3. infinitivu vyskytuje nejčastěji, i při srovnání s dalšími finskými infinitivními tvary patří k frekventovaným (srov. ISK: § 1228).

Ze srovnání příkladů 47 a 48 bychom mohli soudit, že tam, kde je ve druhém z nich typická lokace definovatelná v trojrozměrném prostoru, v první z vět je situace vymezená slovesným dějem. V obou větách je také přítomný význam přesunu z místa na místo.

- (47) *Menen uimaan.*
 jít_{1sg} plavat_{3,INF-ILL}
 „Jdu plavat.“

- (48) *Menen uimahalliin.*
 jít_{1sg} bazén_{ILLsg}
 „Jdu do bazénu.“

Při použití 3. infinitivu však snadno dochází k překlopení relace ve smyslu „přesnutí se k jiné/další činnosti“ nebo „započeti (nové) činnosti“ (srov. věty 49 a 50). V daném schématu tak musíme kromě domény trojrozměrného prostoru počítat také přinejmenším s doménou času (nová činnost následuje předchozí, tento význam je implicitně přítomen i v typickém lokálním schématu, kdy při přesunu do nové lokace dochází ke vzdálení z původní).

- (49) *Menen pakkaamaan.*
 jít_{1sg} balit_{3,INF-ILL}
 „Jdu balit.“

- (50) *Pysähdyin kadulle juttelemaan naapurin kanssa.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 zastavit se_{IMPF1sg} ulice_{ALL} povídat si_{3,INF-ILL} soused_{GENsg} s
 „Zastavil jsem se na ulici pohovořit se sousedem.“

3. infinitiv se dále používá (v ustálených spojeních) se slovesy, která lze rozdělit do několika větších skupin: slovesa připravenosti k činnosti (*pystyä* „být schopen, být s to“, *pyrkii* „usilovat o, snažit se“, srov. 51), slovesa započetí činnosti (*ruveta* „dát se do, začít“, *ryhtyä* „dát se do, pustit se do“, *alkaa* „začít“, příklad 52), slovesa přípravy k činnosti (*opettaa* „učit“, *opetella* „učit se“, *harjoitella* „nacvičovat“, příklad 53) a slovesa přinucení nebo přiměnění k činnosti (*anoa* „požádat, poprosit“, *pyytää* „prosít, požádat“, *kehottaa* „vybídnout, nabádat“, *määrätä* „určit, stanovit“, *neuvoa* „poradit“, *painostaa* „naléhat“, *pakottaa* „přinutit“, *palkata* „najmout, zaměstnat“, *velvoittaa* „pověřit, uložit za povinnost“, příklad 54).

(51) *Pystythkö istumaan?*

být schopen_{2sg-tázací sufix} sedět_{3.INF-ILL}
„Vydržíš sedět?“

(52) *Rupesi tuulemaan.*

začít_{3sg} foukat_{3.INF-ILL}
„Začalo foukat.“

(53) *Lapsi opettelee kävelemään.*

dítě_{NOMsg} učit se_{3sg} chodit_{3.INF-ILL}
„Dítě se učí chodit.“

(54) *Lääkäri kehotti minua lepäämään.*

lékař_{NOMsg} vybídnout_{IMPf3sg} já_{PARTsg} odpočítvat_{3.INF-ILL}
„Lékař mi řekl, že mám odpočítvat.“

U každé ze skupin tak můžeme předpokládat rozšíření na synonyma (srov. Janda 1993: 21), tj. slovesa podobného významu tvoří skupiny např. tak, jak jsme je výše rozřadili. U třetí a čtvrté skupiny sloves jde pak o schéma platné pouze pro spojení se 3. infinitivem, illativ se spolu s danými slovesy nepoužívá pro jmenné doplnění (srov. *he opettelevat sanoja*_{PARTpl} *ulkoa* „učí se slova nazpaměť“ a *he opettelevat puhumaan*_{ILL} „učí se mluvit“), na rozdíl od první a druhé skupiny, kde se slovesa pojí se jmenným doplněním v illativu i mimo vazbu se 3. infinitivem (srov. *hän rupesi työhön*_{ILL} „dal se do práce“, *pystythkö tähän*_{ILL} *työhön*_{ILL}?, „stačíš na tu práci?“).

Ze skupiny sloves vyjadřujících započetí činnosti bylo dříve použito slovesa *alkaa* se 3. infinitivem v illativu považováno za nenormativní a často zmiňováno mezi největšími prohřešky, jakých se lze ve spisovném jazyce dopustit. Rozhodnutím jazykové komise na jaře roku 2014 však byla tato poměrně obvyklá konstrukce uznána jako právoplatná součást standardního jazyka. Ilona Herlin (2012) předpokládá, že konstrukce *alkaa* + 3. inf. v illativu je založena na schématu přesouvání

se do situace (kromě využití takového schématu lze začínání/započetí koncipovat např. také s pomocí tranzitivního schématu, i takové konstrukce se ve finštině uplatňují). Na základě korpusového výzkumu dokazuje, že sloveso *alkaa* se 3. infinitivem v illativu má tendenci se vyskytovat tam, kde jde o postupný přechod, několikanásobný děj, nebo tehdy, kdy započatý děj dále trvá.

Ze spojení se 3. infinitivem v illativu dříve také určitou pozornost vzbuzovalo užití slovesa *tulla* („přijít“) se 3. infinitivem v illativu po způsobu futura (např. *hän tulee pärjäämään uudessa seurassa hyvin* „v novém prostředí se mu povede dobře“, srov. ISK: § 1543). V kontextu starší normativní politiky byla taková konstrukce považována za nefinskou, kde finské je použít obvyklý morfologický přesens i pro vyjádření futura, mohla být označována za svekismus (srov. Kohlemainen 2007). ISK (§ 1546) naopak konstrukci označuje za typickou pro psaný jazyk a poukazuje na takové kontexty, v nichž je díky užití konstrukce časové ukotvení situace zřejmější. Z hlediska syntaktického zapojení ve větě pak ISK (§ 451) řadí tuto konstrukci (*tulla* + 3.inf. v ill.) mezi komponované slovesné tvary (*verbiliitto*), tj. druh víceslovných predikátů. V dané konstrukci pak sloveso *tulla* považuje za pomocné (na rozdíl od takových užití, kdy sloveso *tulla* vyjadřuje přesun a 3. infinitiv v illativu vystupuje jako adverbialní doplnění, srov. např. *tulen auttamaan sinua heti* „hned ti přijdu pomoci“).

9.3.12 Schéma „připravenosti k činnosti“

Schématem omezeným na illativ 3. infinitivu je také vazba s adjektivy (příklady podle Jönsson-Korhola – White 2006), srov. příklady 55–62:

- (55) *Hän on arka puhumaan suomea.*
on/ona být_{3sg} stydlivý mluvit_{3.INF-ILL} finština_{PARTsg}
„Stydí se mluvit finsky.“
- (56) *Eeva on etevä laskemaan.*
Eeva být_{3sg} vynikající počítat_{3.INF-ILL}
„Eevě jde dobře počítání.“
- (57) *Heikki on halukas lähtemään mukaan.*
Heikki být_{3sg} chtějící odejít_{3.INF-ILL} sebou
„Heikki by rád šel s námi.“
- (58) *Hän on herkkä itkemään elokuvissa.*
on/ona být_{3sg} citlivý plakat_{3.INF-ILL} film_{INESpl}
„Snadno se rozpláče u filmu.“

- (59) *Olen huono laulamaan.*
být_{1sg} špatný zpívat_{3.INF-ILL}
„Zpívání mi nejde.“
- (60) *Hän on kova lukemaan kirjoja.*
on/ona být_{3sg} tvrdý/pevný číst_{3.INF-ILL} kniha_{PARTpl}
„Je to velký čtenář.“
- (61) *Poika on laiska tekemään kotitehtäviä.*
kluk být_{3sg} líný dělat_{3.INF-ILL} domácí-úkol_{PARTpl}
„Kluk je líný dělat úkoly.“
- (62) *Olemme valmiita lähtemään vaikka heti.*
být_{1pl} připravený_{PARTpl} odejít_{3.INF-ILL} třeba hned
„Jsme připraveni odejít třeba hned.“

Adjektivum v termínech kognitivní gramatiky profiluje atemporální relaci, konkrétněji jde o specifikaci podél škály (zde zjednodušeně podél škály připravenosti k dané činnosti nebo schopnosti činnost vykonávat). Ve výše uvedených větách je pak daná osoba „umístěna“ na takové škále (*hän on laiska* „je líný“, *hän on etevä* „je dobrý, vyniká“). 3. inf. v illativu rozvíjí adjektivum, specifikuje, vzhledem k jaké činnosti tato charakteristika platí. Při srovnání se způsoby užití 3. infinitivu ve vazbě se slovesy je nepřekvapivé užití s adjektivy, která vyjadřují pozitivní připravenost/schopnost/náchylnost k činnosti (*valmis* „připravený“, *halukas* „ochotný, chtějící“, *innokas* „nadšený“, *hyvä* „dobrý“, *kova* „pevný, silný“, *nopea* „rychlý“, *taitava* „šikovný“, *herkkä* „citlivý, náchylný“). Užití s adjektivy „negativní připravenosti k činnosti“ (*arka* „stydlivý, plachý“, *huono* „špatný“, *laiska* „líný“, *hidas* „pomalý“, *ujo* „ostýchavý, bázlivý“) pak můžeme vysvětlit jako sémantické rozšíření na antonyma (srov. Janda 2003: 62–66 a užití dativu v češtině se slovesy, která vyjadřují odejmutí). Takové rozšíření je možné pozorovat jen u konstrukce s adjektivem, u konstrukce s finitním slovesem ve spojení se 3. infinitivem se při odmítnutí nebo zákazu činnosti používá elativ (*hän kieltäytyi laulamasta*_{ELAT} „odmítl zpívat“). Při spojení výše uvedených adjektiv s rozšířením pomocí jiného adverbiale než 3. infinitivu se illativ také nepoužívá (srov. *hän on etevä laskemaan* „vyniká v počítání“ a *hän on etevä matematiikassa*_{INES} „vyniká v matematice“).

U možností užití 3. infinitivu v illativu pak můžeme předpokládat určité kontinuum, kdy prvotní vzor poskytují příklady vyjadřující přesun k další/jiné činnosti. U nich lze počítat s parafrází 3. infinitivu substantivem (*hän meni työhön*_{ILL} „šel do práce“, *hän meni tekemään*_{ILL} *jotain*_{PART} „šel něco dělat“) a užitím elativu v inverzních případech (srov. *hän meni uimaan*_{ILL} „šel plavat“ a *hän tuli uimasta*_{ELAT} „přišel z plavání“). Tento význam jde dále posunout k významu započetí nové činnosti. U rozšíření pak může být přesun k nové činnosti převeden na význam připravenos-

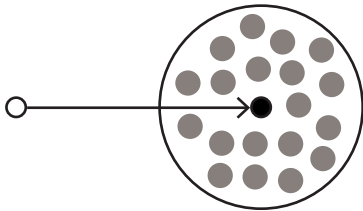
ti, schopnosti, náchylnosti. Schémata typická pro užití 3. infinitivu v illativu jsou pak např. „naučení se činnosti“ a „přinucení k činnosti“. Jiným typickým rozšířením je užití 3. infinitivu v illativu s adjektivy, u něhož můžeme pozorovat rozšíření na antonyma popsané výše. Použití illativu např. ve větě *poika on laiska tekemään kotitehtäviä* „kluk je líný dělat úkoly“ tak lze těžko dát do souvislosti s jakýmkoli obecným schématem illativu (schéma dráhy s cílovým bodem), motivovanost takového užití lze ale vysvětlit s odkazem na síť jednotlivých illativních významů, v rámci níž má takové použití své místo. Zároveň bychom nemohli tvrdit, že se jedná o specifický, idiomatický případ nebo pouhé ustálené spojení, proti tomu mluví výskyt stejného schématu u dalších adjektiv.

9.3.13 Schéma „část z celku“

I u tohoto schématu je možné užít elativ i illativ, přičemž pro elativ je taková role typičtější, jedná se o velmi obvyklé užití elativu (srov. např. *paras ehdokkaista* „nejlepší z kandidátů“, *pala leivästä* „kus (z) chleba“; Leino 1989: 209). Při vydělení z celku tak mluvčí v myšlenkách vyzvedne danou část z celku, tím vzniká dráha (s počátečním bodem inkluze v celku) mezi oběma představami (srov. Leino 1989: 209). Při užití illativu je koncepce obrácená, část je charakterizována jako patřící do nějakého celku (srov. příklady 63–68 a obr. 8):

- (63) *He kuuluvat samaan puolueeseen.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
oni patřit_{3pl} stejný_{ILLsg} strana_{ILLsg}
„Patří do stejné strany.“
- (64) *Nämä tavarat kuuluvat tuohon kaappiin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
tento_{NOMpl} věc_{NOMpl} patřit_{3pl} tamten_{ILLsg} skříň_{ILLsg}
„Tyhle věci patří do tamté skříně.“
- (65) *Suomi liitettiin Venäjään vuonna 1809.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
Finsko_{NOMsg} připojit_{IMPS-IMPF} Rusko_{ILLsg} rok_{ESSsg} 1809
„Finsko bylo připojeno k Rusku v roce 1809.“
- (66) *Hänet luetaan modernisteihin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
on_{AKUZ} počítat_{IMPS} modernista_{ILLpl}
„Je řazen mezi modernisty.“
- (67) *Sisältyykö hotellihuoneen hintaan myös aamiainen?* (Jönsson-Korhola – White 2006)
být obsažen_{3sg-tázací suffix} hotelový-pokoj_{GENsg} cena_{ILLsg} také snídaně_{NOMsg}
„Je snídaně v ceně hotelového pokoje?“

- (68) *Yhdyn edelliseen puhujaan.* (Jönsson-Korhola – White 2006)
 spojit_{se}_{1sg} předešlý_{ILLsg} řečník_{ILLsg}
 „Připojuji se k předešlému řečníkovi.“

Obr. 8: Část z celku

Druhý uvedený příklad (64) by docela dobře mohl zastupovat obecné schéma lokálního užití illativu, v prvním případě (63) o lokaci zjevně nejde (když se členové dané strany rozejdou, nepřestávají být jejími členy). Uvedené dva příklady tak mohou ilustrovat motivaci schématu části z celku lokálním schématem. Uusitalo (1996: 53) uvádí příklad *laitoin uudet hyllypaperit keittiön kaappiin* „dal jsem nové papíry do skříně v kuchyni“, kdy může jít o vztah inkluze při lokálním užití (pak chápeme skřín jako místo pro uskladnění papírů) nebo vztah části z celku (kde papíry použijeme na pokrytí poliček ve skříně).

Ačkoli se v případě illativu nejedná o tak výrazný uzel sítě významů daného pádu jako u elativu, vydělujeme jej zvlášť kvůli specifickým, kterými se zjevně odlišuje od obecného lokálního schématu. Odlišuje se i od situačního schématu, u něž je obvyklá změna v čase (z jedné situace do druhé), ve výše zmíněných případech objektivní změna situace nenastává, mluvčí ale vzájemně porovnává dvě „situace“. Zároveň slouží lokace v místě pro uchopení jednoty (povaha této jednoty vyplývá z kontextu věty). Leino (1989: 210) si všimá toho, že i když se odpovídající subpredikát elativu zdá při takovéto analýze poměrně specifický, je to jednoznačně konvencí ustanovený význam elativu, nad tímto způsobem užití se mluvčí nepozastaví a není tak třeba uvažovat o metafoře⁷⁷.

9.3.14 Užití illativu s postpozicemi

Při použití lokálního schématu, stále v doméně trojrozměrného prostoru, lze zdůraznit jednu část schématu a jiné tím potlačit. Takové jsou dva následující příklady rozšíření, směrové a terminativní. V obou případech lze pak takové zdůraznění části schématu podpořit (nebo pojistit) použitím postpozice. (Srov. Penttilä 1963: 405.)

⁷⁷ Leino má zřejmě na mysli, že jde o tzv. vybledlou metaforu, a to právě proto, že jde o zjevně ustálené schéma.

Použití illativu pro udání směru můžeme pozorovat v příkladech 69 a 70.

(69) *Tuuli kääntyy etelään.* (Penttilä 1963)

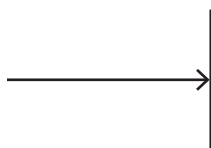
vítr otočit se_{3sg} jih_{ILLsg}
„Vítr se stáčí k jihu.“

(70) *En halua istua junassa selkä menosuuntaan päin.* (Jönsson-Korhola – White 2006)

chtít_{1sg-NEG} sedět vlak_{INESsg} záda_{NOMsg} jízdý-směr_{ILLsg} směrem
„Nechci sedět ve vlaku zády ke směru jízdy.“

Ze schématu místního užití illativu je pozornost zaměřena na směr/směřování, nemusí pak dojít k inkluzi v rámci vztazného bodu nebo vůbec kontaktu s ním. Takové užití illativu může být také podpořeno pomocí postpozice *päin* „k, směrem k, do/na“. Uusitalo (1996: 56–59) předpokládá u těchto příkladů subjektivní pohyb – celá dráha včetně koncového bodu je promítnutím koncepce mluvčího, v prostoru může dojít k pohybu na této dráze jen zčásti nebo vůbec ne (např. *ikkunat ovat metsään_{ILL} päin* „okna směřují k lesu“). Postpozici *päin* lze stejným způsobem použít i u jiných lokálních pádů (srov. *hän tuli kirkolta_{ABL} päin ja meni torille_{ALL} päin*, „přišel ze směru od kostela a zamířil k náměstí“, Lindroos 1997: 97).

Podobně je u terminativního schématu zdůrazněno dosažení koncového bodu dráhy na úkor jiných součástí schématu illativu (srov. obr 9). Tento význam může být podpořen s pomocí postpozic *asti* „až k, až do“, *saakka* „až k, až do“ nebo *mennessä* „do“. Posledně zmíněná postpozice se používá pro udání termínu v doméně času. Dané postpozice lze opět užít i s jinými lokálními pády (srov. např. *lapsuudesta_{ELAT} asti* „od dětství“, *maantielle_{ALL} asti* „až na silnici“). Podle Lindroosové (1997: 138) mohou být *asti* a *saakka* řazeny (namísto postpozic) k adverbiiám právě proto, že se používají jakoby navíc, pro zdůraznění významu. (Srov. také Alhoniemi 1978: 12–13.)

Obr. 9: Terminativní užití illativu

Podobné užití illativu srovnej ve větách 71–74:

(71) *Vieraat viiptyvät täällä ensi sunnuntaihin (asti).*

host_{NOMpl} zůstat_{3pl} tady příští neděle_{ILLsg} do
„Hosté tu zůstanou do neděle.“

- (72) *Matkustan tänään Kemiin saakka/asti.* (Lindroos 1997)
 cestovat_{1sg} dnes Kemi_{ILLsg} do
 „Cestuju dnes až do Kemi.“
- (73) *Jäimme toimistoon iltaan asti.* (Lindroos 1997)
 zůstat_{IMPF1pl} kancelář_{ILLsg} večer_{ILLsg} do
 „Zůstali jsme v kanceláři až do večera.“
- (74) *Pilvet hävisivät taivaalta iltaan mennessä.* (Lindroos 1997)
 mrak_{NOMpl} zmizet_{IMPF3pl} nebe_{ABLsg} večer_{ILLsg} do
 „Mraky do večera zmizely.“

U tohoto užití illativu se, jak ukazují výše uvedené příklady, setkáváme s definováním vztahu v rámci domény času. Terminativního významu lze docílit také použitím některých sloves s illativem: *ulottua* „sahat, dosahovat“ (*verho ulottuu lattiaan*_{ILL} „závěs sahá na podlahu“), *päättää* „končit na/čím“ (*tie päättyy rantaan*_{ILL} „cesta končí na břehu“) nebo *rajoittaa* „hraničit“ (*tontti rajoittuu metsään*_{ILL} „parcela hraničí s lesem / končí u lesa“). V nich se jedná o typicky subjektivní konstrukci pohybu (srov. podkapitola 9.3.3).

9.3.15 Terminativní význam a škála

Jak upozorňuje Alhoniemi (1978), terminativem ve funkčním smyslu lze mít na mysli jak koncovou, tak i počáteční hranici (srov. *lapsuudesta*_{ELAT} *asti* „od dětství“), i když v ugrofinských jazycích (mj. v estonštině), které znají terminativ jako pádovou kategorii, jde vždy o koncovou hranici. Zároveň Alhoniemi ukazuje, že terminativní užití a užití pro definování rozsahu nebo škály není vlastní pouze vnitřním lokálním pádům, jak by se dalo soudit podle formulací v některých gramatikách, ale stejně tak se lze v podobné roli setkat s vnějšími lokálními pády (např. *vuoren huipulle*_{ALL} *asti* „až k vrcholku hory“, *keskiajalle*_{ALL} *asti* „až do středověku“) a translativem (*hän yleni vänrikistä*_{ELAT} *yliluutnantiksi*_{TRANSL} *saakka* „povýšil z praporčíka až na nadporučíka“). Typické je užití elativu a illativu např. při udání rozsahu na číselné stupnici, srov. 75. Větu 76 pak chápeme jako rozsah v prostoru, při použití vnějších lokálních pádů (*sinulta minulle* „ode mne k tobě“) by šlo o typicky habitivní užití (předání předmětu, informace, ...). Zdá se, že vnitřní lokální pády jsou k určení umístění nebo rozsahu na škále disponovány díky přesnějšímu zaměření ve vztahu k vztažnému bodu.

- (75) *Lämpötila kohosi viiteentoista asteeseen.*
 teplota_{NOMsg} stoupat_{IMPF3sg} patnáct_{ILLsg} stupeň_{ILLsg}
 „Teplota stoupla na patnáct stupňů.“

(76) *Sinusta minuun on viisi askelta.* (Alhoniemi 1987)

ty_{ELAT} já_{ILL} být_{3sg} pět_{NOMsg} krok_{PARTsg}
 „Ode mne k tobě je pět kroků.“

S terminativním užitím pak může souviset udání hodnoty na škále. Vainiková (1995: 122–124) mluví o škále jako o doméně, kde je v základně (*base*) dané predikace implicitně přítomna představa škály jako např. teplotní, číselných nebo jiných hodnot, vlastností apod. Vztažný bod pak není specifikován škálou, ale umístěním na škále (v est. např. *kahe jala sügavusel*_{ADES} „v hloubce dvou stop“, *temperatuur langes viielt kraadilt*_{ABL} *nullile*_{ALL} „teplota klesla z pěti stupňů na nulu“). Srov. finský příklad 77 a obr. 10:

(77) *Hinta nousee yhdestä kahteen euroon.*

cena_{NOMsg} stoupat_{3sg} jedna_{ELATsg} dvě_{ILLsg} euro_{ILLsg}
 „Cena vzroste z jednoho eura na dvě.“

Obr. 10: Rozsah na škále

Dráha je pak v daných případech specifikována typicky fiktivním (subjektivním) pohybem. Jeden konec dráhy může zůstat také nespecifikovaný (srov. větu 75).

Podobně lze konstruovat udání časového rozsahu. Koncipování času jako lineárního se přitom podobá koncepci škály s hodnotami lišícími se v určitém aspektu. Může se pak jednat o metaforu pro uchopení času, v níž čas je statický (jako časová osa) a my se pohybujeme skrze něj (Lakoff – Johnson 1980: 43–44). Typicky si pak u času nevybíráme mezi směrem, ve kterém se budeme pohybovat, ale obvykle jde o směr z minulosti do přítomnosti/budoucnosti (nebo z v minulosti vzdálenějšího do méně vzdáleného bodu):

(78) *Keskiaika kesti kansainvaelluksista uskonpuhdistukseen.* (Alhoniemi 1978)

středověk_{NOMsg} trvat_{IMPF3sg} národů-stěhování_{ELATpl} reformace_{ILLsg}
 „Středověk trval od stěhování národů po reformaci.“

S obvyklým směrem pojmání času souvisí, jak upozorňuje Uusitalo (1996: 64, 67), že *aika joulusta pääsiäiseen* „čas od Vánoc do Velikonoc“ není stejný časový rozsah jako *aika pääsiäiseen joulusta* „čas od Velikonoc do Vánoc“. I tak lze směr případně otočit i v doméně času, srov. *tietokanta ulottuu vuoteen 1908* „databáze sahá do roku 1908“.

Použití lokálních pádů pro koncipování rozsahu na škále pak umožňuje i následující výrazy:

- (79) *A:sta*_{ELATsg} *Ö:hön*_{ILLsg} „od A do Z“
- (80) *kaikki Suomen kaupungit Helsingistä Rovaniemelle ~ Rovaniemeen*
 všechno Finsko_{GENsg} město_{NOMpl} Helsinky_{ELATsg} Rovaniemi_{ALLag_ILLsg}
 „všechna finská města od Helsinek po Rovaniemi“
- (81) *kaikki eläimet hiirestä norsuun*
 všechno zvíře_{NOMpl} myš_{ELATsg} slon_{ILLsg}
 „všechna zvířata od myši po slona“

V nich se udává veškerý možný rozsah v dané doméně, důležité nejsou ani tak koncové body jako spíš veškerá možná variabilita nacházející se mezi nimi. Výrazy fungují, jen pokud jsou zvolené (zastupující) koncové body navzájem dostatečně vzdálené. Můžeme si také povšimnout možnosti použít illativ u vlastního jména *Rovaniemi*, kde je jinak při obvyklé lokální relaci možný jen konvencí daný allativ (srov. *matkustan Rovaniemelle*_{ALL} „cestuju do Rovaniemi“).

9.3.16 Jiná časová vyjádření a umístění na škále

Užívání lokálních pádů pro časová určení je obvyklé, na druhou stranu se zdá, že opozice mezi jednotlivými lokálními pády v takových případech nefungují způsobem, jaký bychom očekávali na základě jejich místního užívání. To ale neznamená, že je použití lokálních pádů v časových určeních třeba odkázat jen na konvenci.

Možnost užití illativ pro specifikaci vztažného bodu, který je převážně určen v rámci domény času, jsme zmínili už na s. 185, srov. *joulupäivä osuu maanantaille ~ maanantaihin ~ maanantaiksi* „Boží hod připadá na pondělí“. Vyhodnotili jsme takové užití jako související se situačním užitím. Uusitalo (1996: 66–67) mluví o tom, že je v takových případech čas pojímán jako lokace, do níž lze umístit např. schůzku, přemístit nějakou událost apod., přesun může být vzhledem k časové ose vpřed i vzad. Typické užití illativu jako časového adverbiale je pak udání koncové hranice časového rozsahu, o němž jsme pojednávali v rámci jiných rozsahů na škále (např. *aika joulusta*_{ELAT} *pääsiäiseen*_{ILL} „čas od Vánoc do Velikonoc“).

S illativním tvarem se setkáme také u dalších časových adverbiale. Tyto illativní tvary lze považovat za lexikalizované (Uusitalo 1966: 68), srov.:

- (82) *Mihin aikaan? Kuudelta / kello kuusi.*
*co*_{ILLsg} čas_{ILLsg} ? šest_{ABLsg} / hodiny_{NOMsg} šest_{NOMsg}
 „V kolik? ~ Kdy? V šest.“
- (83) *Tulit sopimattomaan aikaan.*
 přijít_{IMPF2sg} nevhodný_{ILLsg} čas_{ILLsg}

„Přišel jsi v nevhodnou dobu.“

(84) *Palaan myöhään.*

vrátit_{1sg} pozdní_{ILLsg}

„Vrátím se pozdě.“

(85) *Oli minullakin yhteen aikaan hevonen.* (Penttilä 1963)

být_{IMPF3sg} já_{ADES} jeden_{ILLsg} čas_{ILLsg} kůň_{NOMsg}

„Měl jsem taky jednoho času koně.“

Časová adverbialia tu odkazují na umístění události v čase, zdají se tak být nemotivovaná (nejde o přesun někam ani rozsah až do). Podle Laury Uusitalo (1996: 68, 70) jsou také často nahraditelná tvary statických lokálních pádů, např. *sota-aikaan* ~ *sota-aikana* „za války“, *myöhään* ~ *myöhällä* „pozdě“, a jedná se o řídké a neproduktivní užití (řídké můžeme chápat ve smyslu použitelné u málo lexémů, jinak mohou být tyto výrazy samotné poměrně frekventované). Jedná se většinou o syntaktická spojení se slovem *aika* „čas“, případně elipsu *ennen vanhaan* (*aikaan*) „kdysi dávno“ (Uusitalo 1996: 70, srov. také Penttilä 1963: 410). Původní motivaci užití dynamického směrového pádu lze konstruovat tak, že událost je mluvčím umístěna do určitého času. Jedná se spíše o méně určitá časová určení (srov. Uusitalo 1996: 69, 70; srov. příklady 83, 84 a 85). Tomu se vymyká otázka *Mihin aikaan?* (82), kterou se ptáme na určitou hodinu, na rozdíl od otázky *Milloin?* („Kdy?“), na kterou lze odpovědět i např. *iltapäivällä* „odpoledne“. Můžeme si nicméně povšimnout, že otázka je v illativu, ale odpověď být v illativu nemůže, což by také mělo svědčit o lexikalizovanosti illativního tvaru.

Illativ lze také použít pro určení doby trvání procesu, používá se pak se jmény jako *vuosi* „rok“, *viikko* „týden“, *minuutti* „minuta“, *tuokio* „okamžik“ (Uusitalo 1996: 71–75), srov. 86–89:

(86) *Juoksin matkan kahteen minuuttiin ~ kahdessa minuutissa.* (Uusitalo 1996)

běžet_{1sg} cesta_{GENsg} dvě_{ILLsg} minuta_{ILLsg} ~ dvě_{INESsg} minuta_{INESsg}

„Uběhl jsem cestu za dvě minuty.“

(87) *Vuoteen en ole käynyt kotona.* (Uusitalo 1996)

rok_{ILLsg} jít_{PERF-1sg-NEG} doma

„Rok jsem nebyl doma.“

(88) *En nähnyt sinua pitkään aikaan.*

vidět_{PERF-1sg-NEG} ty_{PART} dlouhý_{ILLsg} čas_{ILLsg}

„Dlouho jsem tě neviděl.“

- (89) *Hän ei sanonut mitään pitkään toviin.*
 on/ona říct_{PERF-3sg-NEG} něco_{PART} dlouhý_{ILLsg} chvíle_{ILLsg}
 „Hezkou chvíli nic neřekl.“

Ve zmíněné kladné větě (86) by bylo užití inessivu typičtější, užití illativu může s sebou přinášet významový odstín „vejít se / vmáchnout se do daného časového úseku“. V záporných větách pak stejně dobře může jít právě o to, že se činnost do daného časového úseku nevejde (*en lukenut kirjaa kolmeen tuntiin* „nepřečetl jsem knihu za tři hodiny“), nebo popíráme to, že se činnost v daném úseku odehrála (*en lukenut kirjaa kolmeen tuntiin* „tři hodiny jsem knihu nečetl“). Vyjádření obojího druhu lze dát i do jediné věty, srov. *kolmeen vuoteen hän ei juussut maratonia kolmeen tuntiin* „tři roky neuběhl maraton za tři hodiny“⁷⁸.

Penttilä (1963: 410) připouští takové užití illativu jen v záporných nebo významově záporných větách. Uusitalo (1996: 73) ukazuje, že illativ lze pro určení rozsahu užit i v dalších kontextech, např. *suurin täällä kolmeen vuoteen sattunut tulipalo* „největší požár, který se tu udál za tři roky“.

Uusitalo (1996: 71, 74–75) spojuje takové užití s doménou škály (stupnice), je podle ní srovnatelné s jinými udáními hodnoty na škále jako např. *maitolitran hinta kohosi kolmeen markkaan* „cena za litr mléka stoupla na tři marky“. Uusitalo (1996: 85–89) odvozuje tato užití od možnosti koncipovat hodnotu na stupnici jako lokalitu (jedná se o metaforu „hodnota je místo na stupnici“). Illativ tu neodkazuje na koncový bod časového rozsahu, ale rozsah samotný, což by ale mohlo vyplývat z toho, že se jedná o doménu času. Použití illativu by se dalo vysvětlit tak, že jde o charakterizaci procesu ve smyslu trvání, kdy illativ udává bod na stupnici, kde se naše pozorování zastaví. Ve výše uvedených větách typu *vuoteen en käynyt kotona* „rok jsem nebyl doma“ nebo *suurin täällä kolmeen vuoteen sattunut tulipalo* „největší požár, který se tu udál za tři roky“ sledujeme časovou osu až po místo, kdy danou věc už nelze tvrdit (před rokem jsem doma byl, před třemi roky se udál jiný velký požár).

O tom, že se dříve illativ užíval v širším rozsahu než v současném jazyce, vypovídají možnosti použít jej pro udání počtu opakování (*luin kirjan kahteen kertaan* „četl jsem knihu dvakrát“) nebo způsobu/prostředku děje (*opiskelin ahkeraan* „studoval jsem pilně“) (srov. Uusitalo 1996: 87–89). V prvním případě bychom illativní tvar mohli nahradit tzv. osmou⁷⁹ (*luin kirjan kaksi kertaa*), ve druhém případě adverbium (*opiskelin ahherasti*), a tato vyjádření se zdají být obvyklejší než ta s illativem. Počet opakování může být udán také jinak než číslovkou, např. *käyn maalla tiheään*_{ILL} „jezdím na venkov často“, *tulen huomenna toistamiseen*_{ILL} „přijdu zítra znovu“ (Uusitalo 1996: 87). Některé illativní tvary, které odkazují na způsob děje, jsou v dnešním jazyce lexikalizovanými adverbii (*varmaan ~ varmasti* „určitě“, *turhaan* „zbytečně“)

78 Za příklad a vysvětlení děkujeme Tuomasi Huumovi.

79 Tj. adverbiale v objektovém pádu.

(Uusitalo 1996: 88). Penttilä (1963: 411) uvádí také např. spojení *puhua ääneen* „mluvit nahlas“ nebo *vanhaan tapaan* „po starém způsobu“. I tady navrhuje Uusitalo (1996: 89) jako možné vysvětlení použití illativu, že jde o udání (aktuální) hodnoty na stupnici jako bližší specifikace děje.

Podobně lze jako udání hodnoty na stupnici vykládat užití illativu pro udání ceny. Nepřekvapivé je to v kontextu, kde se např. mluví o stoupání nebo klesání ceny (*hinta on noussut kahteen euroon* „cena stoupla na dvě eura“, *hinta on alentunut muutamaan euroon* „cena se snížila na několik euro“). Illativ se ale ve finštině používá i pro udání ceny koupě, prodeje, získání zboží (90–92):

- (90) *Söimme lounaan hintaan 110 markkaa. (ISK)*
 jíst_{IMPF1pl} oběd_{GENsg} cena_{ILLsg} 110 marka_{PARTsg}
 „Naobvědváli jsme se za 110 marek.“
- (91) *Talo myytiin halpaan hintaan.*
 dům_{NOMsg} prodat_{IMPS-IMPF} levný_{ILLsg} cena_{ILLsg}
 „Dům se prodal za nízkou cenu.“
- (92) *Sain talon miljoonaan markkaan. (Uusitalo 1996)*
 dostat_{IMPF1sg} dům_{GENsg} milion_{ILLsg} marka_{ILLsg}
 „Dostal jsem dům za milion marek.“

Illativ lze také nahradit adessivem (*sain talon miloonalla*_{ADESSg} *markalla*_{ADESSg}) (Uusitalo 1996: 86). Podle Laury Uusitalo (1996: 87) vnáší illativ do výpovědi význam srovnání ceny s hodnotou získaného zboží. Udání ceny s pomocí illativu lze považovat za ustálené (ISK: § 1256).

9.3.17 Síť významů finského illativu

Konstruování sítě vzájemných vztahů jednotlivých významů finského illativu se zdá být obtížné zejména kvůli tomu, že možnosti zachycení vzájemných vztahů a souvislostí jsou různorodé. Ene Vainik (1995: 139–144) např. při konstruování sítě významů estonských vnějších lokálních pádů nejdříve rozlišuje domény, ve kterých se tyto významy mohou realizovat. Takové rozlišení u ní reprezentuje makroúroveň polysémie. Tvrdí také, že to, o jakou doménu jde, do značné míry určuje jméno (jmenný tvar) na pozici vztažného bodu. Na mikroúrovni pak odlišuje schematictější a specifictější vztahy (např. abstraktní náležení oproti vlastnění na dosah ruky nebo vlastnictví v právním smyslu). V případě schematictějších vztahů bývá trajektorem proces, což souvisí s tím, že vztah trajektoru a vztažného bodu zůstává málo specifický. Obě úrovně ukazují, že určení konkrétního významu

daného pádu je závislé na kontextu (v prvním případě spíše lexikálním, v druhém případě lexikálně-syntaktickém).

V síti propletených vztahů musíme počítat jednak s rozšířeními, které je možné i v rámci jedné domény, typicky pak k němu dochází při přenosu do jiné domény. V druhém rozměru schematické sítě předpokládáme vztahy mezi abstraktnějšími a specifikovanějšími způsoby užití. Oba rozměry nelze jednoduše od sebe oddělit, určitá schematizace a abstrahování od některých specifikací jsou nutné i pro přenesení do jiné domény.

Vainiková (1995) se při rozlišování jednotlivých významů lokálních pádů hodně ohlíží na typ vztahu, který lze předpokládat mezi koncovým bodem trajektoru a vztazným bodem, zda se jedná o konkrétní vztah (např. kontakt), nebo méně konkrétní (např. souvšykty), za všem významům společný vztah pak určuje koexistenci (srov. Vainik 1995: 142). Ve výše navrženém rozlišení subpredikátů finského illativu jsme se ale spíše zaměřovali na to, jak je konstruována předpokládaná dráha s koncovým/cílovým bodem. Tímto jsme se mj. snažili najít důvody k užití dynamického pádu (oproti statickým pádům). Rozlišení na základě povahy vztazného bodu a vztahu s koncovým bodem dráhy (tak jak je tomu u Vainikové) je pak zásadní zejména pro odlišení vnitřních a vnějších lokálních pádů. Na druhou stranu, jak také Vainiková naznačuje (1995: 55–56), koncipovaný vztah, povaha trajektoru a vztazného bodu mohou být součástí psychologického a funkčního celku, který není pouhou sumou těchto součástí, takový celek kromě těchto vlastností charakterizuje i potenciál jeho využití (což by zase mělo souviset s doménou, v rámci níž je definován).

Leino (1999: 220–235) rozlišuje základní schémata užití elativu ve finštině v první řadě s ohledem na vztah mezi trajektorem a vztazným bodem, mluví pak o lokální, temporální, kauzální, ..., relaci. Povaha tohoto vztahu je podle něj určována zejména tím, jaké povahy je trajektor a vztazný bod, a zejména pak základna (*base*, fin. *kehys*), ze které vystupují tyto a jejich vzájemný vztah jako profilovaná predikace. Koncepce je tak podobná jako u Vainikové, i když Leino tu nemluví o doménách, ale o základnách.

Jandová (1993) také (v návaznosti na Langackera) mluví o dvou základních rozměrech: schematických vztazích a sémantických rozšířeních. Schematický rozměr umožňuje sjednotit členy kategorie, sémantická rozšíření definují pozice jednotlivých subschémat v síti. Pro rozlišení těchto dílčích schémat uvažuje nejprve o obměnách schémat samotných (ta základní vznikají při obměnách role vyjadřované sledovaným pádem, variace na ně pak obměnou okolních součástí, která je často patrná v syntaktické struktuře věty). Další možností jsou pak metaforická rozšíření, může jít o rozšíření do jiných sémantických oblastí (pomocí vztahů založených na synonymitě, antonymitě, metonymii), nebo o mapování schématem daných vztahů na jinou doménu (přenesení do jiné domény). (Srov. Janda 1993: 20–22.)

Naznačené postupy vycházejí ze stejných principů a předpokladů, jen je aplikují v některých ohledech jinak. U Jandové nehrají vztahy schematické – specifické pro modelování sítě zásadní roli, Vainiková takové rozlišení používá na své tzv. mikroúrovni. Rozlišení do domén, které je u Vainikové prvotní, je u Jandové až poslední lokální variací na už rozlišených schématech. Odlišnost postupů nemusí být jen náhodně zvolenou preferencí, popisy se týkají různých pádových kategorií v odlišných jazycích. U Jandové se jedná o abstraktnější (jednoznačněji gramatické) pády než u Vainikové. Do určité míry také zmíněné postupy navazují na dřívější tradici, schémata, která popisují, se dramatickým způsobem neliší od tradičně vytyčených dílčích významů (u estonských lokálních pádů se např. tradičně mluví o významu specificky místním, poté časovém, situačním užití apod., stejně tak u finského illativu). V daných popisech je však účelem ukázat na jejich vzájemné vztahy a strukturovanost dané pádové kategorie.

Zde navrhovaný popis polysémie finského illativu je spíše náznakem podobného postupu. Pro přesnější a spolehlivější popis by pak bylo nutné provést hlubší analýzu výskytu a užití illativních tvarů. Je potřeba také zmínit, že mnoho z naznačených témat by zasluhovalo samostatné zkoumání. Zde jsme se zaměřovali na schémata typická pro užití illativu, na druhou stranu je u mnoha témat (např. existenciálního užití pádů) zjevně na místě ve fennistice obvyklý způsob věnovat se systému lokálních pádů obecně, např. použití dynamických pádů oproti statickým. U řady zmíněných konstrukcí (např. v doméně škály) by se dal zkoumat rozsah jejich užití nebo ustálenost jednotlivých konstrukcí. U řady spojení se slovesy je možné postupovat spíše z pohledu polysémie daného slovesa a závislosti jeho doplnění na proměnách tohoto významu (příkladem může být finské sloveso *vaihtaa* „vyměnit“).

Do popisu polysémie illativu bychom také měli zahrnout význačnost jednotlivých způsobů užití. Ve výše zmíněném popisu jsme mluvili o schématech tam, kdy se zjevně jedná o schéma, které je reprezentováno dostatečným počtem svých příkladů (*instantiations*)⁸⁰. Na druhou stranu se např. užití illativu pro udání ceny nebo příčiny smrti zdá být izolovanějším ostrůvkem (a proto jsme také nezavrhlí úvahu, že se jedná o ustálené užití illativu, pro které je obtížnější najít motivaci v současné síti illativních významů). Jandová (1993) připomíná, že prostor mezi jednotlivými schématy nebývá prázdný, ale že lze obvykle najít přechodné příklady. Schémata tak vznikají nejlépe tam, kde existuje vícero vzájemně si blízkých příkladů. Jandová (1993: 52) uvádí přirovnání mapy významů pádu k mapě mléčné dráhy. Langacker (2000: 28–31) mluví o tom, že velmi obecná schémata implicitně definují poměrně velký „prostor“, v němž se jednotlivé příklady shlukují v některých regionech, jiné regiony pak mohou být jen řídké osídlené nebo vůbec neosíd-

80 O rozšířeních jsme pak mluvili tam, kde jsme se snažili přivést pozornost k tomu, jakým způsobem je rozšíření motivované s ohledem na jiné už zmíněné významy illativu. Vůbec se přitom nevylučuje, že rozšíření může být zároveň schématem.

lené. Právě takové shluky (hustě osídlené regiony) mají potenciál pro abstrahování do specifických a dobře přístupných schémat. Otázkou pak je, zda a jak se může na význačnosti projevit frekvence těchto jednotlivých příkladů schématu. Vainiková (1995: 84) např. konstatuje, že nejméně frekventovanější u estonských vnějších lokálních pádů není místní, ale habitativní užití. Je otázkou, zda lze u frekvence předpokládat podobné efekty, jaké jsme zmínili u alomorfů. Můžeme předpokládat, že abstrakce do schématu nejlépe vznikne tam, kde existuje dostatek navzájem lehce odlišných příkladů (abstrahováním od jejich vzájemných odlišností může vzniknout schéma). Pokud je jeden z těchto příkladů vysoce frekventovaný (např. jedna z konstrukcí „adjektivum + 3. inf. v illativu“, jeden tvar s illativní koncovkou *-hVn*), nepodporuje to nutně abstrahování do schématu, a je otázkou, zda význačnost daného konkrétního příkladu může ovlivnit význačnost schématu, jehož je příkladem, možnost takového ovlivnění nemůžeme asi zcela vyloučit.

9.4 Polysémie estonského illativu

9.4.1 Prototyp a obecně lokální schéma

Síť významů estonského illativu se zdá být ve velké míře shodná se sítí významů finského illativu. Lze to do značné míry přičítat společnému původu, ostatně i systém lokálních pádů je v obou jazycích obdobný. Kromě podobností zděděných z minulosti můžeme uvažovat také tak, že v obou systémech existují podobné možnosti sémantických rozšíření. Síť významů estonského illativu je oproti finskému omezenější, některá rozšíření konstatovaná u finského illativu v ní nenajdeme. Lze také uvažovat o rozdílech ve význačnosti jednotlivých schémat, tj. o rozdílech v tom, jak dobře jsou schémata reprezentována (rozdíly podobného charakteru konstatuje Jandová u českého a ruského dativu, srov. 1993: 113). I v tomto ohledu se některá schémata společná oběma jazykům zdají být v estonštině slaběji reprezentována. Někteří autoři (srov. např. Mikone 2010: 25) odkazují k obecně pozorovatelné tendenci, podle níž jsou (při vzájemném srovnání) v estonštině více funkčně zatížené vnější lokální pády a postpozitivní konstrukce, tj. používají se tam, kde se ve finské užití vnitřního lokálního pádu. Tato tendence bývá také dávana do souvislosti s vlivem jiných jazyků (zejména němčiny) na estonštinu (srov. Mikone 2010: 24–25; Vainik 1995: 155–156). Síť významů estonského illativu je chudší také proto, že estonština má terminativ jako pádovou kategorii, estonský illativ tak nezná terminativní užití v prostoru ani užití v rámci domény škály.

Podobně jako u finského illativu bychom mohli uvažovat o jádru kategorie jako o místním užití, jím vymezené schéma je pak možné přenést do dalších domén a použít např. pro popis situací a stavů. Příklady obvykle uváděné (např. v učebnicích) jako typické jsou např.:

- (93) *Sõidame Pärnusse.* (EKG)
 jet_{1pl} Pärnu_{ILLsg}
 „Jedeme do Pärnu.“
- (94) *Sisenesime majja.* (EKG)
 vstoupit_{1IMPF1pl} dům_{ILLsg}
 „Vstoupili jsme do domu.“
- (95) *Panin võtmed kotti.*
 dát_{1IMPF1sg} klíč_{NOMpl} taška_{ILLsg}
 „Dal jsem klíče do tašky.“

Jako méně typické příklady, které ukazují na možnosti rozvolnění typického užití, bychom mohli uvést např. následující:

- (96) *...kuidas jõulud tuppa tuua* (TK⁸¹)
 jak Vánoce_{NOMpl} místnost_{ILLsg} přinést
 „...jak přinést dovnitř Vánoce“
- (97) *Enne voolasid jõed Atlandi ookeani, siitkohast alates*
 dřív proudit_{1IMPF3PL} řeka_{NOMpl} Atlantický_{GENsg} oceán_{ILLsg}, odtud počínaje
hakkasid nad voolama Vaiksesse ookeani.
 začít_{1IMPF3PL} ten_{NOMpl} proudit_{MA-INF-ILL} Tichý_{ILLsg} oceán_{ILLsg}
 „Předtím se řeky vlévaly do Atlantického oceánu, počínaje touto dobou se však začaly vlévat do Tichého oceánu.“
- (98) *Ründajad võtsid vangi kaasa ja kadusid öhe.* (TK)
 útočník_{NOMpl} vzít_{1IMPF3pl} vězeň_{GENsg} s a zmizet_{1IMPF3pl} noc_{ILLsg}
 „Útočníci vzali vězně s sebou a ztratili se do noci.“

Ve větě 96 je vztažným bodem typicky prostorově vnímaný koncept (*tuba* „místnost, vnitřek domu“), po dráze, která by měla být trajektorem, se však nepohybuje dobře definovatelný hmotný objekt, ale koncept definovaný vzhledem k doméně času a dalším doménám (*jõulud* „Vánoce“). Řeky ve větě 97 jsou příhodnou specifikací pro dráhu, na druhou stranu je jejich pohyb netypický v tom, že při něm samotná řeka zůstává na místě, pohybuje se voda v ní, mohli bychom tak uvažovat o metonymii. Ve větě 98 pak vztažný bod není typickou nádobou, je také primárně vymezen v doméně času a ne prostoru, v tomto případě je toto základní nastavení s ohledem na kontext přehodnoceno a noc je pak pojata spíše jako prostorový koncept (v rámci opozice světlo uvnitř, tma venku). Tyto příklady tak naznačují

81 TK = Tasakaalus Korpus. Příkladové věty jsou někde zkrácené a zjednodušené.

možnosti užití lokálního schématu s ohledem na to, jakými koncepty je upřesněn trajektor a vztahový bod, s odkazem na kontext i na encyklopedické znalosti (např. o řekách). Takové odhlédnutí od možného prototypu (hmotný bod pohybující se do prostoru, který lze charakterizovat pomocí konceptu NÁDOBA) však nevytváří specifická schémata, jsou jen malými variacemi na lokální schéma. Abychom obsáhli tyto variace v jednom schématu, museli bychom abstrahovat od některých specifikací (což má za následek malou specifčnost výsledného schématu, srov. obr. 4).

9.4.2 Rozšíření „směřování činnosti“

- (99) *ta annab telefonisse käskluse* (TK)
 on/ona dát_{3sg} telefon_{ILL.sg} rozkaz_{GEN.sg}
 „dává rozkaz do telefonu“
- (100) *nad naersid mikrofon* (TK)
 oni smát se_{IMPF3pl} mikrofon_{ILL.sg}
 „smáli se do mikrofonu“
- (101) *Ma vaatasin niisama sõnaraamatusse.* (TK)
 já dívat se_{IMPF3pl} stejně slovník_{ILL.sg}
 „Stejně jsem se podíval do slovníku.“

První dva příklady (99 a 100) bychom mohli považovat (opíraje se o fennougri- stické zvyklosti) také za prolativní užití, kde lokace specifikovaná vztahným bodem (*telefon, mikrofon*) není cílovou lokací, ale spíše prostředkem, drahou, cestou (mů- žeme to přičíst tomu, že se v obou případech jedná o přístroje, které umožňují přenášení komunikace, z hlediska uživatele je však cílovým bodem jeho zprávy právě daný přístroj, interpretace významu se tak opírá o encyklopedickou zna- lost). Předně tu ale nejde o pohyb něčeho po dráze, dráhu určuje činnost vyjád- řená slovesem. Tyto příklady tak mohou sloužit také jako příklad „zaměření čin- nosti“ určitým směrem, tj. přechodu k užití illativu jako směru/cíle činnosti. Stále bychom je mohli zahrnout do zobecněného lokálního schématu.

9.4.3 Přenos do jiných domén a subjektivní pohyb

Se směrovými dynamickými pády v objektivně statických situacích se podle EKG (1993: 72) setkáme ve spojeních se slovesy, která vyjadřují zůstání nebo zanechání,

na druhé straně pak vznik, vytvoření se. Podobně jako ve finštině se tak setkáme s illativem v kontextu, kdy se něco dostane pryč z naší kognitivní sféry (*cognitive dominion*) (termín a výklad podle Huuma 2006, srov. kapitola 9.3.4). Ve spojení se slovesy *jääma* „zůstat“ a *jätma* „zanechat“ je illativní adverbialie obligatorní, podobně bychom mohli vykládat i užití se slovesy jako *kaduma* „ztratit se“, *kaotama* „ztratit“, *ununema* „zapomenout se“, *unustama* „zapomenout“ (srov. EKG 1993: 72). Srov. např.

- (102) *Unustasin võtmed koju.*
zapomenout_{IMPF1sg} klíč_{NOMpl} domov_{ILLsg}
„Zapomněl jsem klíče doma.“
- (103) *Kelle taskusse need 2,6 miljonit kadusid? (TK)*
kdo_{GENsg} kapsa_{ILLsg} ten_{NOMpl} 2,6 milion_{PARTsg} zmizet_{IMPF3pl}
„V čí kapse se ztratilo těch 2,6 milionu?“
- (104) *taskusse ununenud võtmed (EKSS)*
kapsa_{ILLsg} zapomnutý klíč_{NOMpl}
„v kapse zapomenuté klíče“
- (105) *Mul on töövihik koju jäanud.*
já_{ADES} sešit_{NOMsg} doma_{ILLsg} zůstat_{PERF}
„Nechal jsem sešit doma.“

V nich je vztah trajektoru a vztažného bodu specifikován vzhledem ke komplexní doméně, ve které jsou kromě třírozměrného prostoru zahrnuty také kognitivní procesy, dohromady pak vytvářejí doménu, ve které lze poukázat na interakce myslící bytosti s okolím. Ne všechna užití sloves *jääma* nebo *jätma* sem však patří, lze je užít s illativem také pro lokální nebo situační relaci (srov. *jään linna* „zůstanu ve městě“, *röövlid jätnud mehe ellu*_{ILL} „banditi nechali muže na živu“, *ta peab veel haiglasse*_{ILL} *jääma* „musí ještě zůstat v nemocnici“).

9.4.4 Existenciální užití

Spojení se slovesy *tekkima* „vytvořit se, vzniknout, objevit se“ nebo *sündima* „narodit se“ bychom pak mohli považovat za existenciální užití illativu, o jakém jsme mluvili u finského illativu, srov.:

- (106) *Vaasidesse on tekkimud lilled.*
váza_{ILLpl} objevit se_{PERF3} květiny_{NOMpl}
„Ve vázách se objevily květiny.“

- (107) *Ümbruskonna metsadesse olevat tekkinud hunte.*
 okolí_{GENsg} les_{ILLpl} objevit se_{KVOT-PERF} vlk_{PARTpl}
 „V okolních lesích se prý objevili vlci.“
- (108) *Tundsin, et olen sündinud valel ajal ja vales kohas,*
 cítit_{IMPF1sg} že narodit se_{PERF1sg} špatný_{ADESsg} čas_{ADESsg} a špatný_{INESsg} místo_{INESsg}
vahest kogunisti valesse maailma. (TK)
 někdy dokonce špatný_{ILLSg} svět_{ILLSg}
 „Cítil jsem, že jsem se narodil ve špatném čase a na špatném místě, nebo dokonce do špatného světa.“
- (109) *Kolmandaks võttis Hurt kõnesse eesti oma suuremad koolid,*
 třetí_{TRANSLsg} vzít_{IMPF3sg} Hurt řeč_{ILLSg} estonský_{GENsg} vlastní větší_{NOMpl} škola_{NOMpl}
et neidki hakkaks elusse sündima. (TK)
 že ony_{PARTpl}-také začít_{KOND3sg} život_{ILLSg} rodit se_{MAINF}
 „Za třetí mluvil Hurt o estonských větších školách, aby i jich začalo přibývat (doslovněji rodilo se v život).“

Sloveso *tekkima* uvádí EKSS ve dvou významech, ve významu „vzniknout, vytvořit se“ se používá se statickými pády, s dynamickými pak ve významu „náhle se někde objevit/zjevit“. I sloveso *sündima* se častěji vyskytuje se statickými pády, při použití dynamického pádu (jako ve větě 108) může získat význam „octnout se někde“. Za syntakticky existenciální věty můžeme považovat věty 107 a 109, vzhledem k užití partitivu pro subjekt a s tím související inkongruencí. Věta 107 má také pro existenciální věty typický slovosled. Věta 106 má pak slovosled typický pro existenciální věty, ale je kongruentní (subjekt a predikát kongruují v čísle), stejně tak je kongruentní věta 108. Věta 108 pak nemá žádný rys spojovaný s existenciálními větami. V pojednání o finském illativu jsme existenciální užití označili za rozšíření situačního schématu, lze také uvažovat o rozšíření nebo specifickém užití zobecněného lokálního schématu.

9.4.5 Illativ v časových vyjádřeních

EKG (1995: 56) specificky vyděluje užití illativu jako časového určení, srov. 110–112, ve větě 110 se přitom opět setkáme se slovesem *jääma* „zůstat“ (srov. příklad 105).

- (110) *Töö lõpetamine jääb maikuuusse. (EKG)*
 práce_{GENsg} skončení_{NOM} zůstat_{3sg} květen_{ILLSg}
 „Dokončení práce zůstane na květen.“

- (111) *Kahe uue laeva saabumine lükkus hiljuti järgmisse aastasse.* (TK)
 dvě_{GENsg} loď_{GENsg} příjezd_{NOM} odložit se_{IMPF3sg} nedávno příští_{ILLsg} rok_{ILLsg}
 „Příjezd dvou nových lodí byl nedávno odložen na příští rok.“
- (112) *Film pöördub kaugesse minevikku, aastasse 1485.* (TK)
 film_{NOM} obrátit se_{3sg} daleký_{ILLsg} minulost_{ILLsg} rok_{ILLsg} 1485
 „Film se vrací do daleké minulosti, do roku 1485.“

Tyto příklady bychom mohli vysvětlit jako přenesení základního lokálního schématu do domény času (nebo na koncepty vymezené převážně v rámci domény času, přechodný příklad by mohla reprezentovat věta 98 s výrazem *öhe* „do noci“). Toto přenesené rozšíření pak samo tvoří přechod k situačnímu schématu (situace je vymezená s ohledem na prostor i čas, tomu se blíží zejména věta 112). Ve větě 112 si také můžeme povšimnout, že se jedná o subjektivní pohyb po časové ose „v protisměru“, s uvědoměním si této souvislosti zjevně souvisí užití slovesa *pöörduma* „obrátit se, otočit se“.

9.4.6 Situační schéma

Jako příklady užití illativu v rámci situačního schématu můžeme uvést věty 113–118:

- (113) *Kriitika negatiivne jõud oli teda sohu ajanud.* (TK)
 kritika_{GENsg} negativní_{NOMsg} síla_{NOMsg} zahrnat_{PLPERF} on/ona_{PARTsg} bažina_{ILLsg}
 „Negativní kritika ho dostal do nezáviděníhodné pozice (dosl. zahrnala do bažiny).“
- (114) *Langesin mittemärkamise ookeani.* (TK)
 klesnout_{IMPF1sg} nevnímání_{GENsg} oceán_{ILLsg}
 „Ztratil jsem se v myšlenkách.“
- (115) *Mees vajus mõttese.*
 muž_{NOMsg} padat_{IMPF3sg} myšlenka_{ILLpl}
 „Muž upadl do zamyšlení.“
- (116) *...kui temagi laulu saatel unne suikus* (TK)
 když on/ona -také píseň_{GENsg} doprovázen spánek/sen_{ILLsg} usnout_{IMPF3sg}
 „...když i on za doprovodu písně usnul“
- (117) *...sellesse tuulde ja vihma minna* (TK)
 takový_{ILLsg} vítr_{ILLsg} a dešť_{ILLsg} jít
 „...jít do takového větru a deště“

- (118) *Ta võib haigestuda parandamatusse haigusesse.*
 on/ona_{NOMsg} moct_{3sg} onemocnēt nevylēčitelny_{ILLsg} nemoc_{ILLsg}
 „Může onemocnět nevyléčitelnou chorobou.“

V EKG (1993: 71) se mluví o tom, že použití lokativních adverbialie pro vyjádření situace může mít také význam účelu, času nebo podmínek. EKG (1993: 91–92) také zmiňuje, že mezi lokálním užitím a situačním nelze stanovit přesnou hranici (srov. *ladusime puid ritta* „naskládali jsme polena do řady“).

První dvě věty (113, 114) ukazují použití jinak typicky prostorově vymezených termínů v situačním schématu, přechod mezi místně-časovým a situačním užitím by mohla představovat také věta 117. Věty 115, 116 a 118 jsou pak typičtějším příkladem situačního schématu. V souvislosti s příkladem 118 můžeme podobně jako ve finštině uvažovat o rozšíření ke spojení se slovesem *surema* „zemřít“, srov. *ta suri parandamatusse haigusesse* „zemřel na nevyléčitelnou nemoc“. EKG (1995: 56, 1993: 95) mluví o užití pro určení příčiny. Takové použití illativu je však omezeno právě na tento kontext, jinak se příčina udává s pomocí jiných pádových nebo dalších adverbialních tvarů (srov. EKG 1993: 95). EKG (1993: 72) uvádí spojení slovesa *surema* a illativu ještě v jiném kontextu, a to společně se slovesy zůstávání, zanechání, ztracení se (srov. kapitola 9.4.3), např. *haige suri voodisse* ~ *voodis* „nemocný zemřel v posteli“. Takový kontext by odpovídal těm uvedeným u finského illativu, kde illativ odkazuje na bod obratu, konec předchozí situace (příklady 44–46). I takto by pak mohlo být motivováno užití illativu se slovesem *surema*, kde je illativ vzhledem ke kontextu přehodnocen jako udávající příčinu. V každém případě se taková užití ve srovnání s finštinou zdají být v síti významů illativu izolovanější, protože (ve srovnání s finštinou) chybí další obdobné příklady.

U finštiny jsme konstatovali blízkost illativního a translativního významu právě u situačního schématu. I v estonštině bychom mohli konstatovat blízkost, srov. např. *ta jäi haigeks*_{TRANSL} „onemocněl“ (stal se / zůstal nemocným), kde translativ vyjadřuje změnu na subjektu (srov. také např. *ta sai kurvaks*_{TRANSL} „zesmutněl“ a *ta sai koju* „dostal se domů“). Illativ i translativ je použitelný např. se slovesem *jagama* „(roz)dělit“, srov. užití illativu ve větě 119 a translativu ve větě 120. Naopak na rozdíl od finštiny pouze illativ je možný u spojení se slovesem *tõlkima* „přeložit/tlumočit“, např. *tõlkima eesti keelde*_{ILL} „přeložit/tlumočit do estonštiny“.

- (119) *Ka need arvutid võiks jagada kahte tüüpi – tööriistad ja mänguasjad.* (TK)
 i tento_{NOMpl} počítač_{NOMpl} moct_{KOND3sg} dělit dva_{ILLsg} typ_{ILLsg} – pracovní nástroje_{NOMpl}
 a hračky_{NOMpl}
 „I tyto počítače lze dělit do dvou skupin – pracovní nástroje a hračky.“

- (120) *Koostööprojekt on jagatud kolmeks etapiks.* (TK)
 spolupráce-projekt_{NOMsg} být_{3sg} rozdělen tři_{ILLsg} etapa_{ILLsg}
 „Projekt spolupráce je rozdělen do tří etap.“

Analýza výskytů slovesa *jagama* v korpusu ukazuje, že tam, kde se může vyskytovat illativ, je možné použít i translativ (např. *jagama filmid kahte rühma / kaheks rühmaks* „rozdělit filmy do dvou skupin / na dvě skupiny“, *jagama keeli kuuesse kategoriasse / kuueks kategoriaks* „rozdělit jazyky do šesti kategorií“, podobně lze dělit na části, fáze apod.). Translativ se však na rozdíl od illativu používá i při rozdělení na vzájemně se vylučující součásti (např. *projekt jagab ruumid kohvikuplokiks ja teatritsooniks* „projekt dělí prostor na blok kavárny a divadelní zónu“, *maailma ei saa jagada mustaks ja valgeks* „svět nelze dělit na černý a bílý“ apod.). Výskytů s translativem je také celkově více. Taková distribuce by mohla souviset s rozlišením illativu a translativu naznačeným u finštiny tak, že při rozdělení s pomocí illativu lze toto dělení pojmut jako koncepci mluvčího, která příliš nezasahuje do podstaty dělené sféry, u translativu se naopak jedná o vlastnost charakterizující dělenou sféru. Ve výše zmíněných kontextech (rozdělit na části, skupiny) lze pak použít obě koncepce. Podobně jsou na tom také slovesa *jagunema* „dělit se“ a *jaotama* „rozdělit, rozdělovat“.

9.4.7 Schéma „zaměření na cíl“

Také v estonštině se setkáme s použitím illativního adverbialie jako vyžadovaného doplnění některých sloves, srov. např. 121–127:

- (121) *Andrusel tuleks oma tervise huvides investeerida hoopis vabasse aega.* (TK)
 Andrus_{ADES} muset_{KOND3sg} svůj zdraví_{GENsg} v zájmu investovat naopak volný_{ILLsg}
 čas_{ILLsg}
 „Andrus by měl s ohledem na své zdraví spíše investovat do volného času.“
- (122) *Mis puutub eetilisse aspekti, siis see on kahtlemata kahepoolne.* (TK)
 co týkat se_{3sg} etický_{ILLsg} aspekt_{ILLsg} tak to být_{3sg} bezpochyby dvoustranný_{NOMsg}
 „Pokud se týká etického aspektu, situace má bezpochyby dvě stránky.“
- (123) *Teise saladused ei puutu ju üldse minusse.* (TK)
 druhý_{GEN} tajemství_{NOMsg} týkat se_{NEG} přece vůbec já_{ILLsg}
 „Cizí tajnosti se mě přece vůbec netýkají.“
- (124) *Nad mõlemad loevad, nad on kiindunud ühte ja samasse asja, kuid see*
 oni oba_{NOMpl} číst_{3pl} oni být_{3pl} zaujat jeden_{ILLsg} a stejný_{ILLsg} věc_{ILLsg} však to
ei lähenda neid kuigivõrd, pigem vastupidi, ehmatab. (TK)
 sblížovat_{NEG} oni_{PART} nějak spíš naopak děsit_{3sg}

„Oba dva čtou, přitahuje je stejná věc, ale to je nesbližuje, spíš naopak, děší je to.“

- (125) ...*kiindub pilguga endise korterikaaslase näkku*. (TK)
 zastavit/zaměřit_{3sg} pohled_{KOMITsg} bývalý_{GENsg} spolubydlící_{GENsg} tvář_{ILLsg}
 „...zůstane pohledem na obličejí svého bývalého spolubydlícího.“
- (126) *Ei tohi ometi võtta lastelt seda võimalust sellesse maailma uskuda*. (TK)
 smět_{NEG} přece vzít dítě_{ABLpl} to_{PARTsg} možnost_{PARTsg} ten_{ILLsg} svět_{ILLsg} věřit
 „Člověk by neměl brát dětem možnost věřit v tento svět.“
- (127) ...*olin ma temasse kahilemata omamoodi armunud, tema lauludesse*,
 být_{IMPF1sg} já_{NOMsg} on/ona_{ILLsg} bezpochyby svým-způsobem zamilován on/on-
 a_{GENsg} píseň_{ILLpl}
tema häälde, kujutlusse temast, vabadusse, mida ta tundus külvavat enda ümber
 (TK)
 on/ona_{GENsg} hlas_{ILLsg} představa_{ILLsg} on/ona_{ELAT} svoboda_{ILLsg} co_{PARTsg} on/ona-
 NOMsg zdát se_{IMPF3sg} rozsévat_{PARTIC-PART} sebe_{GEN} kolem
 „Byl jsem do něj bezpochyby svým způsobem zamilovaný, do jeho písni,
 do jeho hlasu, do představy o něm, do svobody, kterou se zdál⁸² vytvářet
 kolem sebe.“

Podle EKG (1993: 68) je illativ rekčním adverbiale v případech, kdy jde o objekt duševní činnosti, doplňuje pak slovesa jako *armuma* „zamilovat se“, *kiinduma* „přimknout se, věnovat (pozornost, pohled)“, *suhtuma* „zaujmout postoj“, *süvenema* „ponořit se“, *mõjuma* „ovlivňovat“, *puutuma* „týkat se“ aj. Jedná se o způsob užití illativu, který měl podle některých teorií vést k užití spíše dlouhého illativu (některé z výše uvedených příkladů to popírají), tento druh užití illativu figuroval v rozdělení na dva pády, na illativ a aditiv (srov. kapitola 5.4). Tradičně se pak takové užití často vykládá jako ustálené spojení daných sloves (*uskuma*, *puutuma*, *kiinduma* apod.) s doplněním v illativu. Jistou míru ustálenosti není třeba popírat a v námi zvoleném teoretickém rámci se s takovou možností počítá (můžeme předpokládat jednotky [*uskuma* ..._{ILL}] „věřit v ...“, [*armuma* ..._{ILL}] „zamilovat se do...“, [*mis puutub* ..._{ILL}] „pokud se týká ...“ apod.). Na druhou stranu výše uvedený rozbor naznačuje, že takový způsob užití je umožněn existující sítí významů a je vysvětlitelný s pomocí zobecnění do schémat a sémantických rozšíření v rámci této sítě. Podobně jako u výše rozebíraných finských sloves zde předpokládáme, že

82 Estonská věta by mohla být do češtiny přeložena čtyřmi způsoby – podle toho jaký rod přiřkneme oběma osobám.

součástí procesu profilovaného slovesem je odkaz na cíl/směr (odtud povinnost použít illativní adverbiale).

Návaznost na užití dlouhého illativu spíše než krátkého by eventuálně mohla být jistou pravděpodobností, která je způsobena tím, že v tomto schématu není vztahný bod konstruován jako lokalita schopná pojmout objekt a na pozici vztahného bodu se pak objevují koncepty, jejichž užití jako lokality je nepravděpodobné (např. typicky životné, abstraktní koncepty, osoby). Proto se příliš nevyskytují v illativu v rámci jiných zmíněných schémat (prostorové, části z celku, stavové) a celkově nejsou v illativu frekventované. Malá frekvence illativního tvaru pak u některých deklinačních typů může souviset s užitím illativu s koncovkou *-sse* (tzv. dlouhého illativu). Jedná se pak o sled souvislostí na základě určité míry pravděpodobnosti, nikoli podmínění „určitá slovesa se používají s dlouhým illativem“ nebo dokonce sémantickou distinkci, kde by v daných případech nešlo o illativ.

Tento typ využití pádového tvaru spolu se slovesem je ovšem i mimo popsanou diskusi o estonském dlouhém a krátkém illativu často považován za sémanticky nemotivovaný. Mluví se o rekčním doplnění, spojení konkrétního pádového tvaru se slovesem při použití v daném významu. Argumentem proti hledání sémantické motivace zde může být samotné ustálení a tradice. Vainiková (1995: 155–156) u podobných případů užití vnějších lokálních pádů konstatuje, že a) užití mohlo být ve značné míře ovlivněno vzorem cizích jazyků (např. překládání dativního nepřímého objektu allativem), pak by sémantická motivace musela být společná s jazyky působícími na estonštinu (němčinou a ruštinou), b) v daných konvencích lze pozorovat změny a některá z podobných spojení zjevně nebyla ustálená ještě ve 30. letech 20. století. V této argumentaci je však zásadní, jak chápeme sémantickou motivovanost. Při kategorizaci, tak jak ji pojímá Lakoff (1987), jde o „třetí cestu“ mezi arbitrárností a generovaným předvídatelným členem kategorie, motivace vyplývá z umístění v síti vzájemně propojených významů, ale přítomnost takového člena kategorie (vznik daného sémantického rozšíření nebo schématu) nelze předvídat. Nejedná se rozhodně o motivaci v historickém smyslu, kdy bychom za dobře motivované (oprávněné) užití pádu v daném kontextu považovali takové, u kterého lze ukázat na koreláty v jiných ugrofinských jazycích a předpokládat tak hluboké kořeny daného jevu (úvaha o tomto druhu „motivace“ není v jazykovědě nijak neobvyklá, někdy může být hledání podobného druhu motivace i neuvědomované). Rozšíření sítě významů (např. estonského allativu) působením zvenčí je umožněno sítí existujících užití, nachází své místo v síti významů a zároveň tuto síť přetváří (podobně mluví Jandová o rozšíření a posílení sítě významů českého dativu vlivem němčiny při srovnání s jinými slovanskými jazyky, srov. 1993: 137). Druhá okolnost – proměnlivost daných spojení v čase, např. i v souvislosti s normativním tlakem, pak také nemluví proti motivovanosti v daném smyslu. Jak jsme mohli pozorovat, mnohé pádové významy (např. illativ a translativ ve finštině i v estonštině) mají některé shodné rysy i způsoby užití. Při pojetí, ve kterém

neuvažujeme o souboru distinktivních rysů, který by mohl vzájemně odlišit všechna jejich užití, není takové překrývání překvapivé. Není tak nemožné, že se v průběhu vývoje jazyka rekční doplnění změní. Užití jednoho nebo druhého tvaru je motivováno v rámci jedné nebo druhé sítě významů (která je sama o sobě proměnlivá). Význam pak při použití jednoho nebo druhého pádu pravděpodobně nebude synonymní (např. při užití illativu a translativu ve výše zmíněných příkladech).

Na základě srovnání se seznamem finských sloves, která jsme zařadili pod toto schéma, se zdá, že v estonštině je toto schéma méně výrazně reprezentováno. Výše uvedená slovesa, která jednoznačně preferují illativní doplnění, jsou tak v estonském systému izolovanější než ve finském. Při takovém srovnání se také do určité míry potvrzuje výše zmíněná tendence estonštiny k preferování vnějších lokálních pádů. Můžeme uvést příklady, kdy je illativ v estonštině použitelný, typičtější je ale spojení s allativem: srov. *keskenduma lugemisele_{ALL}/õpingutele_{ALL}/tõösse_{ILL}*⁸³ „soustředit se na čtení/studium/práci“ (ve fin. se sloveso *keskittyä* v tomto významu použije s illativem), *meeskond sihtis võitu_{ILL} ~ võidule_{ALL}* „mužstvo se snažilo o výhru“ (ve finštině by přibližně odpovídalo sloveso *pyrkiiä* s illativem), *temale_{ALL} ~ temasse_{ILL} ei mõju meelitused* „na něj lichoťky nepůsobí“, ale *mõjub organismile_{ALL}/närvidele_{ALL}* „působí na organismus/nervy“ (ve finštině se sloveso *vaikuttaa* „působit“ používá s illativním doplněním). Podobná rozdílnost v preferencích je patrná např. u *vastama küsimustele_{ALL,pl}* (est.) ~ *vastata kysymyksiin_{ILL,pl}* (fin.) „odpovědět na otázky“, *reageerima väikestele muutustele_{ALL,pl} ~ reagoida pieniin muutoksiin_{ILL,pl}* „reagovat na malé změny“, *spetsialiseerima maratonijooksule_{ALL} ~ erikoistua maratonijuoksuun_{ILL}* „specializovat se na maraton“, srov. také příklady 128 a 129, 130 a 131:

(128) *Tähelepanu koondus vastajale_{ALL}*. (est.)

„Pozornost se soustředila na odpovídajícího.“

(129) *Yleisö kiinnitti huomionsa laulajaan_{ILL}*. (fin.)

„Obecenstvo soustředilo svou pozornost na zpěváka.“

(130) *Miski si viidanud lähenevale katastroofile_{ALL}*. (est.)

„Nic neukazovalo na blížící se katastrofu.“

(131) *Kaikki viittaa pikaiseen devalvaatioon_{ILL}*. (fin.)

„Všechno ukazuje na rychlou devalvací.“

V estonštině může být také vazba konstruována jinak než se směrovým pádem, srov. např. *ta on süüdi surmas_{INES} ~ hän on syyllinen murhaan_{ILL}* „je vinen z vraždy“, *põhinema faktidel_{ADES,pl} ~ perustua tosiasioidhin_{ILL,pl}* „zakládat se na faktech“, *harjuma*

83 Příklady vybrány podle EKSS.

*olukorraga*_{KOMIT} ~ *tottua tilanteeseen*_{ILL} „zvyknout si na situaci“, *sain temaga*_{KOMIT} *tuttavaks* ~ *tutustuin häneen*_{ILL} „seznámil jsem se s ním“, *ma ei voi sind*_{PART} *usaldada* ~ *en voi luottaa sinuun*_{ILL} „nemůžu se na tebe spolehnout“. Z porovnávaných sloves a jejich možných užití ukazuje preferenci illativního doplnění ještě estonské sloveso *segama* „vměšovat se, zamotat se“, např. *ta segas end meie perekonna asjadesse*_{ILL-pl} „míchal se do věcí naší rodiny“, *ta on seganud mingisse kahtlasse, tumedasse loosse*_{ILL-sg} „je zapleten do nějaké podivné, temné záležitosti“.

V estonštině se také nevyskytuje rozšíření na vyjádření účelu, jaké jsme pozorovali ve finštině. Pokud bychom přeložili výše zmíněné finské příklady do estonštiny, setkáme se s použitím postpoziciční konstrukce nebo allativu: fin. *raha bussilippuun*, est. *raha bussipileti jaoks* („lístek na autobus“), fin. *ratkaisu ongelmaan*, est. *lahendus probleemile* („řešení problému“), fin. *käyttää/tuhlata rahaa vaatteisiin*, est. *kulutada/raisata raha riietele* ~ *riiete peale* („použít/vyhadovat peníze na/za šaty“). Izolovanost výše uvedených sloves, která se obvykle vyskytují s illativním doplněním, tak mohla být faktorem, který přispěl k jejich vnímání jako vymykajících se z jiných illativních významů.

9.4.8 Schéma „část z celku“

I estonština používá elativu a illativu pro koncepci vydělení jednotky z množiny / přiřazení do množiny, srov. použití illativu:

- (132) *Meeskond kuulub kolmandasse, ehk nõrgemasse divisjoni.* (TK)
mužstvo_{NOMsg} patří_{3sg} třetí_{ILLsg} čili slabší_{ILLsg} divize_{ILLsg}
„Tým patří do třetí, tj. slabší divize.“
- (133) *...kes kuulub ka ise haridusministrit nõustavasse komisjoni* (TK)
kdo_{NOMsg} patří_{3sg} taky sám školství-ministr_{GENsg} poradní_{ILLsg} komise_{ILLsg}
„...který sám patří také do poradní komise ministra školství“
- (134) *See maakond lülitus riigi koosseisu hiljem.* (EKSS)
ten_{NOMsg} kraj_{NOMsg} spojit se_{IMPF3sg} stát_{GENsg} sestava_{ILLsg} později
„Ten kraj se připojil ke státnímu celku později.“
- (135) *Kas ma tohin teie seltskonda liituda?* (EKSS)
zda já_{NOMsg} smět_{1sg} vy_{GENsg} společnost_{ILLsg} připojit se
„Smím se připojit k vaší společnosti?“
- (136) *Naiste hääldeesse sekkus aeg-ajalt ühe mehe bass.* (EKSS)
žena_{GENpl} hlas_{ILLpl} zamíchat se_{IMPF3sg} občas jeden_{GENsg} muž_{GENsg} bas_{NOMsg}
„Do ženských hlasů se sem tam vmísil jeden mužský bas.“

V prvních dvou větách (132 a 133) jde jednoznačně o schéma části z celku, třetí (134) a čtvrtou (135) větu bychom mohli interpretovat také jako situační relaci, kde „situace před“ znamená izolovanou existenci, „situace po“ existenci jako součásti v celku. Poslední věta (136) je na interpretaci obtížnější, zařadili jsme ji nicméně pod schéma části z celku. Mohli bychom ji vyhodnotit také jako umístění v komplexní doméně času a percepce zvuku.

9.4.9 Ma-infinitiv

Estonský tvar, který má společné kořeny s finským 3. infinitivem je nazýván ma-infinitiv (takový termín pro finštinu volí také ISK) nebo také supinum. Může nabývat několika pádových forem (např. *sööma*, *söömas*, *söömast*, *söömaks*, *söömata*), z nichž o té první EKG píše, že jde o historickou illativní formu supina, u zbylých pak bez přívlastku *historický* mluví o inessivní, elativní, translativní a abessivní formě supina (EKG 1995: 65–66). Jinde bychom našli i označení této formy za illativní bez kvalifikace (Viitso 2007a: 64). (Důvodem, proč mluvit o historické illativní formě, je pravděpodobně to, že koncovka pádu u této formy, na rozdíl od těch ostatních, zanikla.) Tato illativní forma supina podle EKG (1995: 65) vyjadřuje činnost následující v čase ve vztahu k jiné činnosti (relativní budoucnost). Srov. např.:

(137) *Ta läks sööma.*

on/ona_{NOM} jít_{IMP3sg} jíst_{MAINF-ILL}
„Šel se najíst.“

(138) *Jäin esimesse taksopeatusse ootama.*

zůstat_{IMP1sg} první_{ILLsg} taksík-zastávka_{ILLsg} čekat_{MAINF-ILL}
„Zůstal jsem čekat na první zastávce taxi.“

(139) *Helilooja innustus kirjutama üha uusi lastelaule.* (EKSS)

skladatel_{NOMsg} nadchnout se_{IMP3sg} psát_{MAINF-ILL} stále nový_{PARTpl} dětská-píseň-
PARTpl
„Skladatel se nadchl do psaní dalších dětských písní.“

(140) *Keskendusime kuulama, mida kõneleja räägib.* (EKSS)

soustředit se_{IMP1pl} poslouchat_{MAINF-ILL} co_{PART} řečník_{NOMsg} říkat_{3sg}
„Soustředili jsme se na to, co řečník říká.“

(141) *Harjusin vara tõusma.*

zvyknout si_{IMP1sg} brzo vstávat_{MAINF-ILL}
„Zvykl jsem si brzo vstávat.“

- (142) *Vanemat sundisid tütar abielluma.* (EKSS)
 rodiče nutit_{IMPF3pl} dcera_{PARTsg} vdát se_{MAINF-ILL}
 „Rodiče přinutili dceru se vdát.“

Ma-infinitiv se podle EKG (1993: 252–254) vyskytuje jako vázané (vyžadované) adverbialní doplnění. Za adverbialie místa je považován u následujících skupin sloves: slovesa vyjadřující pohyb, ve spojení s ma-infinitivem pak přesun v prostoru (srov. příkald 143), slovesa vyjadřující inklinaci k činnosti (144), slovesa odkazující k možnosti nebo dostatečnosti (145), kauzativní směrová slovesa (146), kauzativní slovesa (147), slovesa nebo adjektiva vyjadřující vhodnost (148).

- (143) *Ta läks jalutama.* (EKG 1993)
 on/ona jít_{IMPF3sg} chodit/procházet se_{MAINF-ILL}
 „Šel se projít.“
- (144) *Ta kibeles koju minema.*
 on/ona nemít-stání_{IMPF3sg} domů jít_{MAINF-ILL}
 „Chtělo se mu jít domů. (Neměl stání a chtěl domů).“
- (145) *Nad ei pääsenud esietendust vaatama.*
 oni dostat se_{NEG-IMPF} premiéra_{PARTsg} dívat se_{MAINF-ILL}
 „Nedostali se na premiéru.“
- (146) *Ta pani pesu kuivama.*
 on/ona dát_{IMPF3sg} prádlo schnout_{MAINF-ILL}
 „Dal prádlo schnout.“
- (147) *Ta ahvatles mind raamatut ostma.*
 on/ona lákat_{IMPF3sg} já_{PARTsg} kniha_{PARTsg} koupit_{MAINF-ILL}
 „Nalákal mě, abych si knihu koupil.“
- (148) *Peeter on kõlblik väeteenistusse minema.*
 Peeter být_{3sg} schopný služba v armádě_{ILLsg} jít_{MAINF-ILL}
 „Peeter je schopný nastoupit vojenskou službu.“

U prvních čtyř skupin se význam místa většinou kombinuje s finálním významem, u posledních dvou skupin pak místní význam schází, zůstává význam finální. (EKG 1993: 253).

Potenciální rys finálnosti je patrný např. z následujících příkladů (149,150):

- (149) *Kuhu_{ILL} ta läks? Ta läks restorani sööma.*
 „Kam šel? Do restaurace se najíst.“

- (150) *Milleks_{TRANSL} ta restorani läks? Ta läks restorani sööma.*
 „Proč (k čemu) šel do restaurace? Šel do restaurace se najíst.“

Kromě použití jako adverbiale místa EKG (1993: 254) uvádí další možnosti spojení (jako rekčního adverbiale) s kauzativními slovesy a predikáty vyjadřujícími schopnost, připravenost, souhlas, povinnost apod. (např. *olema võimeline/võimetu/küps/valmis* „být schopen/neschopen/zralý/hotov“, *valmistuma* „připravil se“, *kohustuma* „vzít si za povinnost“). Taková užití illativní formy supina pak EKG považuje za vyjadřující finalnost, což je patrné i na tom, že jsou nahraditelná translativem (*ta sunnib mind selleks_{TRANSL}* „nutí mě k tomu“, *ta ei ole sobiv selleks_{TRANSL}* „není na to vhodné“). Finalnost ale nelze přisoudit spojení se slovesy *harjuma* „zvyknout si“ a *õppima* „učit se“, stejně jako dalším spojení s adjektivy nebo substantivy (*abitu* „bezmocný“, *aeglane* „pomalý“, *kiire* „rychlý“, *meister* „mistr“, srov. EKG 1993: 254–255), srov. např.:

- (151) *Kuulujutud on kiired levima.* (EKG 1993)
 historky být_{3pl} rychlý_{NOMpl} šířit se_{MAINF-ILL}
 „Historiky se šíří rychle.“

- (152) *Ta on meister anekdoote rääkima.*
 on/ona být_{3sg} mistr_{NOMsg} anekdota_{PARTpl} vykládat_{MAINF-ILL}
 „Je mistr ve vykládání anekdot.“

Vidíme tak, že kontexty výskytu estonského supina v illativu jsou podobné jako ty, které jsme popsali u finského 3. infinitivu v illativu. Ze sloves vyjadřujících přiměření k činnosti můžeme dále uvést např. *käsutama* „rozkázat“, *kutsuma* „pozvat“, *nõudma* „požadovat“, *paluma* „prosit“, *palkama* „najmout“, *volitama* „zplnomocnit“, *õigustama* „oprávnit“ (srov. EKG 1993: 253, Tauli 1983: 55). Užití se slovesy jako *harjuma* „zvyknout si“, *õpetama* „učit“ i *õppima* „učit se“ jsme výše shrnuli pod schéma „příprava k činnosti“. U spojení adjektiva s ma-infinitivem v illativu můžeme podobně jako ve finštině pozorovat rozšíření na antonyma. Srov. např. možnost navázat ma-infinitivem v illativu na tato adjektiva: *võimeline* „schopný“, *võimetu* „neschopný“, *väle* „rychlý~svižný“, *tõrges* „neochotný“, *hoolas* „pečlivý~snadživý“, *laisk* „líný“, *esimene* „první“ *viimane* „poslední“, např. *ta on laisk kirjale vastama* „je líný odpovědět na dopis“ (srov. Tauli 1983: 221).

Některá použití supina v illativním tvaru pak EKG zařazuje pod slovesné řetězce (*ahelverbid*). Jedná se o takové víceslovné predikáty, kdy finitní tvar dodává situaci vyjádřené infinitivním tvarem modalitu, aspekt, kauzativitu nebo způsob (EKG 1993: 19). Ze spojení se supinem v illativu sem EKG (1993: 20, 258–259) řadí taková, která vyjadřují započetí nebo začátek děje (např. *ta hakkas sööma* „začal jíst“, *laps jäi magama* „dítě usnulo“, *laps puhkes nutma* „dítě se rozplakalo“), a taková spojení s kauzativními slovesy, která vyjadřují zapříčinění děje nebo sta-

vu nebo i způsob zapříčinění (např. *ta pani raadio mängima* „pustil rádio“, *tolm ajab köhima* „prach nutí ke kašláni“, *ta süütas piibu põlema* „zapálil (si) dýmku“). Kromě těchto dvou skupin se vyskytují také taková, kde tvar *minema* nebo *tulema* dodává perfektivitu (*ta viib tooli minema* „odnese židli“, *tulin koolist tulema* „přišel jsem ze školy“).

Spojení slovesa *saama* s ma-infinitivem je pak považováno za perifrastický tvar futura (např. *elu saab seal raske olema* „život tam bude těžký“). Podle EKK (2007: 461–463) se jedná o konstrukci napodobující německé futurum s *werden*, použitelnou spíše pro vyjádření budoucího stavu než aktivní činnosti v budoucnosti. Ve druhém zmíněném kontextu je spíše použitelné sloveso *hakkama* s ma-infinitivem (*hakkan kirja kirjutama* „napíšu dopis / začnu psát dopis“, *hakkan minema* „půjdu“). Tauli (1983: 33–35) řadí spojení slovesa *saama* s ma-infinitivem užívané pro vyjádření budoucnosti k řídkým složeným slovesným tvarům, spojení *hakkama* s ma-infinitivem pak uvádí mezi modálními syntagmaty.

Gramatikalizovaná jsou také spojení slovesa *pidama* s ma-infinitivem. Může se jednat buď o slovesný řetězec s modálním významem (*sa pead minuga kaasa tulema* „musíš jít se mnou“, *tal peaks raha olema* „měl by mít peníze“) nebo o perifrastickou formu kvotativu (*ta pidi olema õnnelik* „měl být šťastný, podle všeho / zřejmě/ prý byl šťastný“). V tomto posledním kontextu se tvar ma-infinitivu může vyskytovat v kombinaci s morfémem impersonálu (*seal pidi iga päev lauldama* „prý se tam každý den zpívalo, mělo se tam každý den zpívat“). (Srov. EKG 1993: 259.)

Tauli (1983: 133) také zmiňuje některé ustálené vazby finitního slovesa s ma-infinitivem, např. *magama jääma* „usnout“ (*ta jäi kohe magama* „ihned usnul“), *kaduma minema* „ztratit se“, *seisma jääma* „zůstat stát“, *hakkama saama* „umět si poradit, zvládnout“.

V estonštině je tak v gramatikách za víceslovné predikáty považována větší řada konstrukcí, v nichž vystupuje ma-infinitiv. Ve finštině jsme zmínili jediný analogický případ, a to futurum s pomocným slovesem *tulla* (konstrukce *tulla tekemään*). Podobné je to také s víceslovnými predikáty, které lze považovat za idiomy (původem illativní forma jména tvoří část predikátu), ve finštině jsme takový výklad zmínili pro případy jako *mennä pieleen ~ myttyyn ~ metsään ~ mönkään* (srov. s. 192). V estonštině bychom se opět setkali s celou řadou spojení, která bychom mohli vyhodnotit obdobným způsobem, průběžně jsme je zmiňovali v kapitole 7.7 (srov. také poznámka č. 16). V obou případech, jak u modálních konstrukcí s ma-infinitivem tak i idiomatických spojení, je obtížné stanovit přesnou hranici, kdy už danou konstrukci nelze považovat za spojení finitního slovesa a illativního tvaru, které získává význam s ohledem na kontext.

9.4.10 Terminativ a postpoziční syntagmata

Síť významů illativu je pak v estonštině chudší o terminativní význam a přenesení do domény škály. Pro tyto účely se používá terminativ, srov. např. *põld ulatus metsani*_{TERM} „pole dosahovalo k lesu“, *temperatuur langes kolme kraadini*_{TERM} „teplota klesla na tři stupně“, *A:st Ü:ni* „od A do Z“, *pealaest*_{ELAT} *jalatallani*_{TERM} ~ *jalatallast*_{ELAT} *pealaeni*_{TERM} „od hlavy k patě“, *kõik Eesti linnad Tallinnast*_{ELAT} *Otepääni*_{TERM} „všechna estonská města od Tallinnu až po Otepää“. Podobně se terminativ užije u časových vyjádření, kde se odkazuje na časové ohraničení: *olen tööl kella kolmeni*_{TERM} „budu v práci do tří“, *olen homseni*_{TERM} *kodust ära* „do zírka nebudu doma“. Není pak příliš překvapivé, že se nesetkáme ani s užitím illativu pro udání ceny jako je tomu ve finštině (takové užití jsme interpretovali v souvislosti s doménou škály). Užití terminativu lze také podpořit prepozicí *kuni* s terminativním významem „až do“, srov. např. *kuni metsani* „až k lesu“ (srov. také EKG 1993: 76).

V estonštině se také nesetkáme s užitím illativu podpořeným postpozicemi, tam, kde finština používá postpozice *asti/saakka/menessä*, se uplatní terminativ, tam, kde finština používá postpozice *päin*, bychom v estonštině mohli užít postpozice *suunas* s genitivem (samotná postpozice je původem inesivní tvar od *suund* „směr“), např. *laev väljus Inglismaa*_{GEN} *suunas* „loď vyplula směrem k Anglii“.

V estonštině nenajdeme ani užití illativu pro vyjádření způsobu nebo počtu opakování, tj. ta, která by měla ukazovat na někdejší širší rozsah užití illativu ve finštině, než je tomu dnes. Také se nesetkáme s illativem pro ohraničení trvání děje. Mohli bychom to dát do souvislosti s tím, že v estonštině se neobjevuje použití illativu v doméně škály, v souvislosti s ní je možné interpretovat právě finské užití illativu pro udání trvání děje, ceny, způsobu nebo počtu opakování (takto to interpretuje Uusitalo, srov. 1996: 71, 74–75, srov. kapitola 9.2.15).

Síť významů estonského illativu se tak při porovnání s finským illativem jeví jako chudší o některé významy (terminativní užití a užití v doméně škály). Kromě toho se některé uzly této sítě (opět ve srovnání s finštinou) jeví jako méně významné. Jedná se zejména o „zaměření na cíl“, tj. užití se slovesy, u nichž se obvykle mluví o roli illativu jako rekčního adverbiale. Zcela izolované se pak zdá být užití illativu pro vyjádření příčiny (pouze se slovesem *surema*, obdobný kontext se ostatně jako izolovaný jevil i ve finštině). Takové izolované ostrůvky (řídce osídlené regiony) mohou pak být spíše vyhodnoceny jako málo motivované, nebo takové, u nichž se původní motivace ztratila. Je to v souladu s představou, že k abstrahování schémat může nejspíše docházet na základě více obdobných příkladů (v hustě osídlených regionech). Vycházeli jsme zde ze sítě významů konstatované u finského illativu, přičemž se předpokládá, že možnosti rozšíření a vzájemné motivace jsou obdobné. Lze si přirozeně také představit popis, který by se nesnažil opírat o finský vzor. Podobně jako u sítě finského illativu lze konstatovat, že mnohé jevy

by zasluhovaly zkoumání v užší perspektivě. V rozboru polysémie estonského příkladu jsme také častěji zařazovali přechodné případy, které nejsou jednoznačným příkladem jednoho z popisovaných schémat, a obecně poněkud složitější a méně učebnicové věty než ve finské části rozboru. I v tomto ohledu si lze představit detailnější rozbor, než jaký jsme zde uvedli.

9.4.11 Tázací adverbia *Kuhu?* „Kam?“ a *Millesse?* „Do čeho?“

Jako argument pro oddělení konkrétního místního a abstraktnějšího užití illativu se uvádí také odlišnost v tázání se na lokaci pomocí *kuhu* („kam“) a tázání se např. na směřování činnosti sloves jako je *investeerima* („investovat“), *puutuma* („týkat se“), *uskuma* („věřit“) pomocí *millesse* („do čeho“) (srov. Viitso 2007a: 41). Srov. např.:

(153) *Kuhu sa sõidad? Tallinnasse.*
„Kam jedeš? Do Tallinnu.“

(154) *Kuhu ta kuulub? Haridusministrit nõustavasse komisjoni.*
„Kam patří? Do poradní komise ministra školství.“

(155) *Millesse ta usub? Paremasse tulevikku.*
„V co věří? V lepší budoucnost.“

(156) *Millesse on investeeritud? Uuesse tehasesse.*
„Do čeho se investovalo? Do nové továrny.“

Jedná se však zjevně o jev, který se zdaleka netýká jen illativu. Vainiková (1995: 79) zmiňuje, že je dobře známý jev, že na vnější lokální pády se lze v estonštině tázat buď *Kus?* (Kde?), *Kuhu?* (Kam?), *Kust?* (Odkud?), nebo *Millel?* (Kde / na čem / u čeho?), *Millelle?* (Kam / na co / k čemu?), *Millelt?* (Odkud / od čeho?). První zmíněná série má koncovky vnitřních lokálních pádů, druhá koncovky vnějších lokálních pádů a jedná se o formy zájmena *mis* „co“. První zmíněná série je společná pro vnitřní i vnější významy, ale specifikovaná pro otázky k umístění v (třírozměrném fyzickém) prostoru. Podle Tauliho (1983: 310) se formy *kus*, *kuhu*, *kust* používají při tázání se na místo, jinak se použije odpovídající pádová forma zájmena *mis* („co“) nebo *kes* („kdo“). Ve spojení se stejným slovesem záleží na konkrétnosti nebo abstraktnosti illativního určení (*laskus vette* „spadl do vody“ > *kuhu?*, *laskus unistusse* „upadl do zasnění“ > *millesse?*) (Tauli 1983: 310).

Podobná je situace ve finštině, kde lze také na otázku uvozenou tázacími adverbii s koncovkami vnitřních lokálních pádů (*missä* „kde“, *mihin* „kam“, *mistä* „odkud“, odvozených od zájmena *mikä* „co“) odpovědět místním určením ve vnitřním

i vnějším lokálním pádě. Pro jiná než místní užití lze použít forem zájmena *mikä* „co“ nebo *kuka* „kdo“ s koncovkami vnějších lokálních pádů (*millä, miltä, mille, kenellä, keneltä, kenelle*). Pro vnitřní lokální pády ale na rozdíl od estonštiny existuje jen jedna série tázacích adverbíí (*missä, mihin, mistä*). Srov. tázání s pomocí illativních a alativních adverbíí v estonštině (157–160) a ve finštině (161–163):

(157) *Kuhu_{ILL} sa panid sõnaraamatu? Sahltsisse_{ILLsg}/lauale_{ALLsg}/riiulile_{ALLsg}/...*
 „Kam jsi dal slovník? Do zásuvky / na stůl / na polici / ...“

(158) *Millele_{ALL} sa vihjad? Tema kahtlasele käitumisele_{ALL}.*
 „Na co narážíš? Na jeho podezřelé chování.“

(159) *Kellele_{ALL} see on mõeldud? Naistele_{ALL}.*
 „Pro koho je to myšleno? Pro ženy.“

(160) *Kellesse_{ILL} sa rohkem usud, Mihklisse, Indrekusse või Jürisse_{ILL}?*
 „V koho víc věříš, Mihkela, Indreka nebo Jüriho?“

(161) *Mihin_{ILL} he lähtevät? Teatteriin_{ILL}/yliopistolle_{ALL}/kaupahalliin_{ILL}/torille_{ALL}/...*
 „Kam jdou? Do divadla / na univerzitu / do tržnice / na náměstí / ...“

(162) *Kenelle_{ALL} soirit? Isoäidille_{ALL}.*
 „Komu jsi volal? Babičce.“

(163) *Keneen_{ILL} olet matkalla tutustunut? Kahteen suomalaiseen_{ILL}.*
 „S kým ses na cestě seznámil? Se dvěma Finy.“

Zdá se tak, že tázací adverbia v obou jazycích dělí sémantický prostor patřící sféře vnitřních i vnějších lokálních pádů podél jiných linií než těch obvyklých pro jiná adverbiala. Pro tázací adverbia v obou jazycích je např. typické rozlišení ne/životnosti (lexikálně, srov. est. *mis* „co“ a *kes* „kdo“, fin. *mikä* a *kuka*). Kromě toho se zdá, že tázací adverbia také mohou (lexikálně) rozlišovat mezi subpredikáty lokálních pádů, některá tázací adverbia (est. *kuhu*) jsou určena pro tázání se na místo v trojrozměrném prostoru. Na druhou stranu se při „místním“ tázání ignoruje rozlišení na dimenzi vnitřní a vnější, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že vztažný bod je u tázacích adverbíí maximálně schematický (je vyžadována jeho specifikace). Vzájemný vztah trajektoru a vztažného bodu v dané dimenzi tak (v této fázi) nelze určit (to lze teprve v odpovědi na otázku, srov. příklady 157 a 161). U jiných, ne tak zjevně místních významů, se lze tázat specifičtěji (srov. příklady 159 a 160, 162 a 163). Jev by vyžadoval hlubší analýzu se zaměřením na všechny lokální pády. Zdá se, že je možné jej vysvětlit s odkazem na specifika užití tázacích adverbíí, s jejichž pomocí můžeme do jisté míry omezit oblast, na kterou se tážeme, zároveň

však není možné ani žádoucí ji specifikovat stejnými způsoby jako u jiných adverbiale. V obou jazycích např. existuje také možnost ptát se pomocí tázacího adverbia *kumb* (est.), *kumpi* (fin.) „který ze dvou“, kdy otázkou omezujeme rozsah zájmu na dvě entity (srov. např. finskou větu *Kummassa kaupungissa kävit viime kesänä, Tukholmassa vai Kööpenhaminassa?* „Které město jsi navštívil loni v létě, Stockholm nebo Kodaň?“). Ze sémantiky tázacích adverbíí (ať už je považujeme za tvary zájmen v lokálních pádech nebo tázací adverbía) tak nemůžeme odvozovat sémantiku jiných adverbiale v lokálních pádech, jedná se o sémanticky specifickou oblast, jejíž vlastnosti nemůžeme zobecňovat pro jmennou deklinaci obecně.

V nástinu sémantiky illativu v obou jazycích jsme se pokusili ukázat, jak se kognitivní gramatika dívá na význam pádů a jak popisuje polysémii. S pomocí pojmů schématu a rozšíření a představy schematické sítě jsme se pokusili ukázat, jak může vypadat zobrazení vztahů mezi subpredikáty polysémické jednotky a jak lze zachytit jejich vzájemnou motivovanost. Podobně jsme postupovali už u rozboru forem illativu. V obou ohledech jsme konstatovali, že abstrahování do schémat je nejpravděpodobnější tam, kde existuje více podobných případů (např. forma illativu ve slabém stupni u finských jmen končících na *-kkA* nebo *-kkO*, nebo také schéma „směřování činnosti“, jehož příkladem je poměrně mnoho finských sloves). Méně motivované se v síti vztahů jeví osamocené, ojedinělé příklady (např. estonský hV-illativ, kauzální způsob užití illativu při vyjádření příčiny smrti). Ani v jednom z jazyků nelze uvažovat o tom, že by se některá podoblast významu přímo spojovala s některými formami, nemůžeme hledat příčinu alomorfie v polysémii nebo naopak. Rozlišení existuje u estonských tázacích adverbíí *kuhu* „kam“ a *millesse* „do čeho“, ale souvisí se specifikami tázacích adverbíí.

10 ZÁVĚR

Pokusili jsme se použít stejná východiska a aparát „schematické sítě“ jak na popis forem téže pádové formy, tak i popis jejích významů. V obou případech jsme přitom uvažovali o tom, zda a nakolik můžeme počítat s přirozenou kategorií (forem nebo významů), tj. s kategorizací zakládající se na vlastnostech jednotlivých členů kategorie. Uvažovali jsme také o tom, že taková přirozená kategorie může přecházet v kategorii distribuční, členové takové kategorie se navzájem doplňují tak, že některé se vyskytují v jedněch kontextech, druhé v jiných. Sdílejí pak v našem případě illativních forem stejný sémantický pól. V případě fonologického pólu, tj. popisované alomorfie, se tradičně uvažuje spíše o kategorii distribuční. Ukázali jsme však, že kategorizace založená na fonologických vlastnostech jednotlivých alomorfů se také může vyskytovat a může se podílet na koherenci kategorie. U sémantického pólu jsme spíše rovnou uvažovali o kategorii přirozené, tak jak to předpokládají kognitivně gramatické úvahy o významu gramatických morfémů.

V případě obou dvou pólů však lze konstatovat, že použití určitého alomorfu stejně jako aktualizace určitého významu illativu závisí na fonologickém/sémantickém kontextu. Analýza bez kontextu ani v jednom případě není možná. Také se ukázalo, že u fonologického stejně jako sémantického rozboru je často potřeba vzít v úvahu širší kontext než „jmenný kmen + illativní morfém“. U fonologického pólu jsme na to narazili u víceslovných jednotek, tj. ustálených spojení. U sémantického pólu se to zdá být nutné v každém případě, jmenný kmen, k němuž je illativ připojen, je specifikací vztahného bodu a může i něco naznačit o doméně, k posouzení významu illativu však potřebujeme znát přinejmenším i povahu trajectoru. Pro popis obou pólů se pak ukázaly jako užitečné dva základní rozměry schematické sítě, tj. možnost schematizace a možnost rozšíření. Často jsme také

narazili na to, že nelze konstatovat čistou schematizaci nebo čisté rozšíření, ale spíše kombinaci obou principů.

Netvrdíme však, že popis alomorfie a polysémie musí být nutně ve všech ohledech analogický. U alomorfie jsme např. nepovažovali za vhodnou úvahu o prototypu, žádný z alomorfů obou zkoumaných kategorií se na takovou charakteristiku nehodí. Naproti tomu u polysémie illativu se zdálo být poměrně dobrým kandidátem užití illativu pro pohyb hmotného objektu do prostoru schematizovaného jako NÁDOBA. Zároveň však prototyp nebo jeho hledání zjevně nemá v naznačeném přístupu zásadní úlohu, i když u polysémie může dobře posloužit jako výchozí bod popisu. Zásadní jsou samotné zmíněné vztahy schematizace a rozšíření. Konstatovali jsme, že dobře využitelná lokální schémata vznikají nejlépe tam, kde existuje více podobných příkladů (které se liší v jednotlivostech), v tzv. hustě osídlených regionech. Tento poznatek je aplikovatelný na sémantický i fonologický pól. Přístup k alomorfii a polysémii se liší kvůli povaze kategorií a jejich členů, u polysémie je např. důležitým způsobem rozšíření přenos do jiné domény, u alomorfie by se o něčem analogickém dalo uvažovat snad jen v případě ortografické gemináty <jj> v estonštině (přenos z domény „estonské fonémy“ do domény „estonské grafémy“). Popis fonologického pólu se tak jeví jako jednodušší, v popisu sémantického pólu je potřeba se vyrovnávat s mnoha působícími faktory, z nichž lze v danou chvíli jeden upřednostnit nebo upozadit (u illativu jsme uvažovali např. o povaze dráhy, kterou vymezuje trajektor, povaze vztahu mezi trajektorem a vztazným bodem, nebo doméně, v níž se tento vztah uskutečňuje). V popisu forem i popisu významů jsme také narazili na snahy usměrnit jejich užívání ve standardním jazyce. Zřetelněji se takové snahy vyskytují u forem (u významů šlo např. o to, zda lze ve finštině sloveso *alkaa* použít se 3. infinitivem v illativu podobně jako jiná slovesa označující začínání nebo započetí).

Oba popisované případy alomorfie se také navzájem lišily. Ve finštině jsme konstatovali kategorii, v níž mají často společnou vlastnost dva členové, žádná z vlastností ale není společná všem členům nebo i větší části z nich. Také se potvrdila poměrně jednoznačná distribuční pravidla. Výskyt jednotlivých alomorfů illativu je tak ve finštině ve většině případů vázán na kontext zahrnující předcházející jmenný kmen, případně následující posesivní sufix. U estonského illativu se zdá, že jednotlivé formy jsou navzájem odlišnější (tradiční pohled tu dokonce vidí kvalitativní rozdíl mezi tzv. dlouhým a krátkým illativem), ale i zde lze ukázat na využití možnosti rozšíření i na některé vlastnosti společné tradičním vzorům. V estonštině se pak různé alomorfy mohou častěji vyskytnout u stejného jmenného kmene. V obou rozborech jsme shodně došli k tomu, že schéma zahrnující všechny alomorfy je nutně velmi obecné a není tak pro praktické účely dobře využitelné. Dobře využitelná jsou schémata, která nejsou ani takto obecná, ani se nejedná o zcela specifikované tvary. Symbolická jednotka illativ pak nutně spočívá na možnosti abstrakce takového velmi obecného schématu (v případě forem i významů).

V obou jazycích jsme se pak také pokusili shrnout vývoj illativních forem v procesu standardizace jazyka, přičemž bylo možné pozorovat úspěšné i neúspěšné snahy o vyjasnění distribučních pravidel nebo změnu podoby konkrétních forem.

V otázkách spojených s distribucí jsme se pokusili navrhnout postup, který se odlišuje od dělení na produktivní a neproduktivní část gramatiky používaného v některých našich zdrojích. Zároveň jsme se pokusili ukázat, že teoretické ukotvení produktivity může být obtížnější, než se na první pohled zdá, a že označení za ne/produktivní bývá jednak neefektivní a jednak obtížné. V otázkách distribuce jsme využívali zejména pojmu kognitivní význačnosti (*cognitive saliency*). V tomto pojetí lze mnohé otázky spojené s distribucí osvětlit, užívání však nelze dalekosáhle předpovídat. Na základě porovnání vyslovených teoretických předpokladů a údajů získaných z korpusů jsme pak konstatovali, že souvislost s frekvencí užívání tvaru lze pokládat za pravděpodobnou, nicméně je třeba brát v úvahu i další faktory. Nemohli jsme konstatovat přímou návaznost na frekvenci. Užívání jednotlivých illativních vzorů nelze vyjádřit čistě jen porovnáním údajů o frekvenci. Jedním z faktorů, o nichž jsme spekovali, je role tradice a norem ve standardním jazyce, díky níž se mohly v užívání udržet nepravidelné a zároveň nepřliš frekventované formy. V našem pojetí tak údaje z korpusů poskytly možnost vytvořit určitý obraz o užívání illativních forem, nemohli bychom však koncepci distribuce založit pouze na údajích z korpusů. Na druhou stranu jsme od počátku informacím z korpusu přisoudili roli, v níž měly doplnit nebo poopravit obraz stanovený na základě teoretických předpokladů. Uvědomujeme si přitom, že je možné postupovat i jinak, a že v popisu někoho jiného by korpusové informace mohly hrát důležitější roli a jejich interpretace by pak mohla také být adekvátním způsobem odlišná.

Soudíme, že aparát Langackerovy kognitivní gramatiky nabízí mnoho užitečných konceptů pro popis gramatiky, u nichž si lze představit i úspěšné využití pedagogické při výuce cizího jazyka. Máme na mysli zejména podchycení tzv. lokálního schématu, ať už se abstrakce do schématu týká forem (např. schéma geminačního illativu v estonštině, schéma finského illativu plurálu [...koihin] pro více-slabičné kmeny zakončené na *-kkA* nebo *-kkO*), nebo významů (např. schéma „část z celku“ nebo situační schéma, které jsme u illativu pozorovali v obou jazycích). Může jít také o abstrakci složitější, u níž abstrahujeme od forem i významů (např. použití adjektiv se 3.inf/ma-inf. v illativu, tj. syntagma, v němž hraje roli význam i forma více morfémů). Takovým lokálním schématům lze přisoudit kognitivní význačnost, která souvisí s jejich příhodnou mírou abstraktnosti i konkrétnosti. V jazyce můžeme a zdá se, že musíme, předpokládat i abstraktnější schémata. V našem případě jsme se k nejabstraktnějším schématům dostali na úrovni „formy illativu v estonštině / ve finštině“ a „významy illativu ve finštině / v estonštině“. Jinak by nebylo možné uvažovat o morfému illativu. Zároveň jsme se také pohybovali na úrovni konkrétních illativních tvarů a konkrétních významů. Význačnost přisuzovaná lokálním schématům (spíše než těm abstraktnějším) se však ukázala

jako velmi přínosný koncept, s jehož pomocí lze řešit některé tradiční problémy (např. jsme k tomuto pojmu odkazovali v pojednání o dubletních plurálových tvarech víceslabičných kmenů ve finštině). K takovým přínosným pojmům můžeme také zařadit pojem jednotky jazyka vázaný na konvenčnost a ustálenost. V naší práci jsme na mnoha místech mluvili o víceslovných jednotkách, např. u spojení finitního slovesného tvaru se jmenným illativním tvarem nebo spojení finitního slovesného tvaru s illativním tvarem tzv. 3. infinitivu / ma-infinitivu. Ustálenost má přitom odstupňovaný charakter, nejedná se o rozhodnutí buď – nebo. Pojem ustálenosti a úvaha o jednotkách jazyka jsou v naší práci zjednodušeny tím, že jsme se zabývali dvěma standardními jazyky. I tak není vždy jednoduché přisoudit status jednotky a posoudit míru ustálenosti, a i ve standardním jazyce se jedná o hodnotu proměnlivou přinejmenším v čase. U jiných jazykových útvarů bychom museli počítat i s větší proměnlivostí, např. vzhledem ke skupinám mluvčích, místu nebo příležitosti.

V úvodu jsme také vyslovili úvahu, zda by nebylo možné přehodnotit pohled na alomorfy tak, aby nebyly považovány za dočasnou anomálii nebo za problematický jev. Zmínili jsme v textu dva dobře známé osvědčené přístupy k alomorfii. První z nich je přístup sociolingvistický, který hledá kontext užití v návaznosti na skupiny mluvčích nebo příležitosti užití. Tento způsob vysvětlení tak v podstatě leží mimo záběr této práce, protože jsme zájem omezili na standardní varianty jazyků. Zmínili jsme, že distribuce alomorfů může být i v rámci standardního jazyka považována za stylově odlišenou nebo i sociologicky podmíněnou (přinejmenším historicky, např. preference jednoho nebo druhého alomorfu souvisí s určitou skupinou dialektů, která se podílela na vzniku národního jazyka). U podmínění stylem jsme pak narazili na protiargument, že to může být pouhé tvrzení gramatik, které nelze dokázat na základě výskytů v korpusu, a že podmínění stylem bývá obtížné dokazatelné v plošném rozsahu (pro standardní jazyk jako celek). Druhým osvědčeným vysvětlením alomorfie je perspektiva historická, v níž je současný stav vysvětlen s ohledem na vývoj jednotlivých variant, které se typicky navzájem odlišily v různém kontextu výskytu. Netvrdíme, že jmenované přístupy snad nejsou relevantní. Snažili jsme se v našem popisu spíše ukázat, že na gramatickou kategorii standardního jazyka, v níž se vyskytuje alomorfie, ať už se tato alomorfie jeví v konkrétním případě jakkoli, se lze dívat jako na fungující součást jazyka, která poskytuje možnosti zcela konkrétní i možnosti založené na zobecněních, a že tyto možnosti i způsoby jejich využití nejsou zcela náhodně uspořádané.

Snažili jsme se v této studii představit kognitivní gramatiku v určité šíři tak, aby byly zřetelné přinejmenším některé její základní koncepty. Zejména v kapitole věnované polysémii jsme východiska a základní pojmy kognitivní gramatiky představili jen velmi stručně. Další směřování si tak lze představit např. jako aplikaci zde představených konceptů na další jazykové jevy, na záležitosti finské i estonské gramatiky. Mohlo by také jít o využití principů a pojmů kognitivní gramatiky, jež

tu představeny nebyly, nebo případně kombinaci obou jmenovaných směřování. Lze si představit také širší využití zdrojů, v nichž jsou kognitivně gramatická východiska aplikovaná např. na morfologii jiných jazyků. Zde se jako poměrně perspektivní ukázalo využití kognitivně gramatických východisek na typicky morfologická témata estonské i finské gramatiky. Z těchto témat si lze představit další rozpracování popisu finských plurálových tvarů v souvislosti s pojmem deklinačního typu, např. na podkladě další analýzy informací dostupných z korpusu. Jedním z využití zde navržených a případných dalších konceptů je také jejich přetvoření do podoby materiálů využitelných při studiu finštiny nebo estonštiny jako cizího jazyka.

LITERATURA

- Alhoniemi, Alho 1978: Suomen kielen terminatiiveistä. In *Rakenteita*. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi, Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, Turku, s. 188–206.
- Alhoniemi, Alho 1983: Suomen kielen paikallissijojen käytöstä. In *Nyky-suomen rakenne ja kehitys I*. Eds. A. Hakulinen, P. Leino. Tietolipas 93. Helsinki: SKS.
- Anttila, Raimo 1974: Allomorfiien semiotiikkaa. *Virittäjä*, s. 126–133. Dostupné z: http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1974_331.pdf [cit. 23-8-2014]
- Bauer, Laurie 2001: *Morphological productivity*. New York: Cambridge University Press. [electronic resource] <http://site.ebrary.com/lib/masaryk/Doc?id=5006368> [cit. 10-3-2014]
- Bybee, Joan 1985: *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: 10.1075/tsl.9
- Bybee, Joan 2007: *Frequency of use and the organization of language*. New York: Oxford University Press.
- Dąbrowska, Ewa 2004: *Language, Mind and Brain. Some Psychological and Neurological Constraints on Theories of Grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Danaher, David S. 2007: Úvod do kognitivní gramatiky (KG). In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, s. 89–103.
- Dressler, Wolfgang U. 2003: *Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology*. *Rivista di Linguistica* 15.1 (2003), s. 31–62.
- Ehala, Martin 2001: *Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile*. Kännimees.
- Ehala, Martin 2009: Linguistic strategies and markedness in Estonian morphology. *Estonian in typological perspective*. Akademie Verlag 62 1/2, s. 29–48.
- EKG 1993 = Erelt, Mati – Kasik, Reet – Metslang, Helle – Rajandi, Henno – Ross, Kristiina – Saari, Henn – Tael, Kaja – Vare, Silvi 1993: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia – Eesti Keele Instituut.
- EKG 1995 = Erelt, Mati – Kasik, Reet – Metslang, Helle – Rajandi, Henno – Ross, Kristiina – Saari, Henn – Tael, Kaja – Vare, Silvi 1995: *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia – Eesti Keele Instituut.

- EKK = *Eesti keele käsiraamat 2007*. Eds. Mati Ereht, Tiiu Ereht, Kristiina Ross. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Genetz, Arvid 1881: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runous-oppi. Oppikouluja varten*. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1941 [2000]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 5., muutamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Hasselblatt, Cornelius 2000: Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike. *Keel ja Kirjandus* 11/2000, s. 796–803.
- Help, Toomas 1985: *Linguistic Competence and Morphology*. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.
- Herlin, Ilona 2012: Miksi alkaa tekemään? In *Verbit ja konstruktiot*. Eds. Ilona Herlin – Lauri Kotilainen. Helsinki: SKS.
- Hint, Mati 1973: *Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhi-probleemid*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia – Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Hint, Mati 1978: *Häälikudest sõnadeni*. Tallinn: Valgus.
- Hint, Mati 1980: Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiatüübi nihked ja selle tagajärjed. *Keel ja Kirjandus* 4, 5, 6 /1980, s. 215–223, 270–278, 349–355.
- Hint, Mati 1997: *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid*. Tallinn – Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati 2004: *Eesti keele foneetika ja morfoloogia*. Viies, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Avita.
- Huumo, Tuomas 2005: Onko jääda-verbin paikallissijamääritteen tulosijalla semanttista motivaatiota? *Virittäjä* 4/2005, s. 506–524.
- Huumo, Tuomas 2006: “I woke up from the sofa” Subjective directionality in Finnish expressions of a spatio-cognitive transfer. In *Grammar from the Human Perspective: Case, Space and Person in Finnish*. Eds. Marja-Liisa Helasvuo, Lyle Campbell. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Huumo, Tuomas 2009: Rooli, yksilö ja näkökulma: vaihtaa-verbin partitiiviobjektin motivaatioista. *Sananjalka* 51/2000, s. 7–24.
- Häkkinen, Kaisa 2002: *Suomen kielen historia I. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Dostupné z: <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> [cit. 4-5-2014].
- Itkonen, Terho 1957: Mellakoihin vai mellakkoihin? Yleiskielemme eräiden taivutushorjuvuuksien taustaa. *Virittäjä*, s. 259–286. Dostupné z: http://www.kotikielenseura.fi/virit-taja/hakemistot/jutut/1957_259.pdf [cit. 9-10-2014]
- Itkonen, Terho 1959: -siin vai -hin monikon illatiivissa? In *Verba docent: juhla-kirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959*. Eds. Pertti Virtaranta, Terho Itkonen, Paavo Pulkkinen. Helsinki: SKS, s. 372–388.
- Itkonen, Esa 2005: *Analogy as Structure and Process*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jakobson, Roman 1936 [1971]: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. In *Selected Writings*, Vol. 2. Hague – Paris: Mouton, s. 23–71.
- Janda, Laura A. 1993 (reprint 2013): *A Geography of Case Semantics: the Czech Dative and the*

- Russian Instrumental*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Janda, Laura 2004: Kognitiivní lingvistika. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Ed. Lucie Saicová Římalová. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, s. 9–58.
- Jännes, Arvi 1895: *Suomen kielioppi. Alkeis-, muoto- ja runo-oppi. Oppikouluja varten*. neljäs painos. Helsinki.
- Jönsson- Korhola Hannele – White, Leila 2006: *Tarkista tästä*. Suomen sanojen rektioita suomea vieraana kielenä opiskeleville. Helsinki: Finn Lectura.
- Kaalep, Heiki-Jaan 2009: Kuidas kirjeldada ainsuse lühikest sisseütlevat kasutamisanametega kooskõlas? *Keel ja Kirjandus* 6/2009, s. 411–425.
- Kaalep, Heiki-Jaan 2010: Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. *Keel ja Kirjandus* 2/2010, s. 94–111.
- Karlsson, Fred 1982: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Kasik, Reet 2009: *Eesti keele sõnatuletus*. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kettunen, Lauri 1929 [1962]: *Eestin kielen äännehistoria*. Kolmas painos. Helsinki: SKS.
- Kio, Kati 2006: *Sisseütleva käände kasutus eesti kirjakeeles*. Magistritöö. Tartu ülikool. <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2006/b18124021/kio.pdf> [cit. 10-12-2013]
- Kohlemainen, Taru 2007: *Tulla-futuuri – suomea vai ei?* Kielikello 2/2007, s. 9–11. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1803> [cit. 10-9-2014]
- Koivisto, Vesa 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Pertti 1952: *Kirjoita hyvää suomea*. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Kross, Kristiina 1984: *Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Kährrik, Kaija 2001: Getting down to ‘downs’: some observations about the Estonian verb-particle constructions with *alla* and *maha*. In *Papers in Estonian Cognitive Linguistics*. Ed. Ilona Tragel. Tartu: University of Tartu.
- Laaksonen, Kaino – Lieko, Anneli 1988: *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi*. Loimaa: Finn Lectura.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar I*. Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of cognitive grammar II*. Descriptive Application. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000: A Dynamic Usage-based Model. In *Usage-Based Models of Language*. Eds. M. Barlow, S. Kemmer. CSLI Publications, Stanford, California, s. 1–63.
- Leino, Pentti 1989: Paikallissijat ja suhdesääntö – kognitiivisen kieliopin näkökulma. *Viritäjä* 2/1989, s. 161–219.
- Leino, Pentti et al. 1990: *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa. Kieli 5*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, Pentti 1999: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Kieli 7*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, Pirkko 1987: *Hyvää suomea*. Helsinki: Otava.
- Lindroos, Hilikka Annikki 1997: *Finské postpozice*. Praha: Univerzita Karlova.

- Mikone, Eve 2010: Havaintoja viron ja suomen paikallissijojen käytöstä. *Close Comparisons (Lähivõrdlusi/Lähivertailuja)* 19/2010, s. 22–37.
- Muischnek, Kadri 2006a: *Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Dostupné z: <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/603> [cit. 29-10-2014]
- Muischnek, Kadri 2006b: Eesti keele verbikesksete püsiühendite nominaalsed komponendid. In *Keel ja arvuti*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 6. Eds. Mare Koit, Renate Pajusalu, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, s. 51–71. Dostupné z: <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/42157> [cit. 29-10-2014]
- Paunonen, Heikki 1976: Allomorfiien dynamiikkaa. *Virittäjä*, s. 82–107. Dostupné z: http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/1976_82.pdf [cit. 16-7-2014]
- Paunonen, Heikki 2003: Suomen kielen morfologisista muutosmekanismeista. *Kieli 15. Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta*. Toim. L. Laitinen, H. Lappalainen, P. Markkola, J. Vaattovaara. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Peebo, Jaak 1997: *Eesti keele muutkonnad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Penttilä, Aarni 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu teos. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Raag, Virve 1998: *The Effects of Planned Change on Estonian Morphology*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 29. Uppsala.
- Rapola, Martti 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. Helsinki: SKS.
- Rätsep, Huno 1979: *Eesti keele ajalooline morfoloogia II*. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu.
- Saareste, Andrus 1922: *Tegelikud õigekeelsuse määrused*. Tartu: Eesti Kirjastuse – Ühisuse „Postimehe“ kirjastus.
- Saareste, Andrus 1941: *Ainsuse illatiiv kolmesilbilistel tüvedel*. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XLVIII. Tartu.
- Severidt, Jörn 1996: *Bartholdus G. Vhaels “Grammatica Fennica” in der Geschichte der Beschreibung der Finnischen Sprache*. Hamburg.
- Setälä – Sadeniemi 1972: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Yhdeksästoista painos. Helsinki: Otava.
- Siro, Paavo 1956: *Die finnischen Lokalkasus als Bestimmungen des Verbuns*. Turku: Turun yliopisto.
- Siro, Paavo 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja.
- Skalička, Vladimír 1935: *Zur ungarischen Grammatik*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy.
- Suomi, Kari – Toivanen, Juhani – Ylitalo, Riikka 2006: *Fonetiikan ja suomen äänneopin perusteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1. Cambridge: MIT Press.
- Tauli, Valter 1973: *Standard Estonian Grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tauli, Valter 1983: *Standard Estonian Grammar. Part II. Syntax*. Uppsala: Borgströms Tryckeri, Motala.
- Trubetzkoy, N.S. 1971: *Principles of Phonology*. Translated by Christiane A. M. Baltaxe. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- Uusitalo, Laura 1996: *Illatiivin polysemiaa kognitiivisen kieliopin näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Vainik, Ene 1995: *Eesti keele väliskohakänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast*.

- Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia – Eesti Keele Instituut.
- Viitso, Tiit-Rein 1976: Eesti muutkondade süsteemist. *Keel ja Kirjandus* 3/1976, s. 148–162.
- Viitso, Tiit-Rein 2007a: Structure of the Estonian Language: Phonology, Morphology and Word Formation. In *Estonian Language*. Ed. Mati Ereht. Tallinn: Estonian Academy Publishers, s. 9–92.
- Viitso, Tiit-Rein 2007b: Rise and Development of the Estonian Language. In *Estonian Language*. Ed. Mati Ereht. Tallinn: Estonian Academy Publishers, s. 130–230.
- Viks, Ülle 1982: *Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen*. Tallinn: Valgus.
- Vilkuna, Maria 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Helsinki: Edita.
- VVKS = Svensson, Pirkko Forsman: Virtuaalinen vanha kirjasuomi. Dostupné z: <http://www.helsinki.fi/vvks/index.html> [cit. 19-12-2013]
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875 [2005]: *Grammatik der Estnischen Sprache*. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Estnische Gessellschaft für Muttersprache.
- Wiik, Kalevi 1989: *Suomen kielen morfofonologian historia I. Nominien taivutus 1649–1820*. Turku.
- Wiik, Kalevi 1990: *Suomen kielen morfofonologian historia II. Nominien taivutus 1820–1845*. Turku.
- Wiik, Kalevi 1991: *Suomen kielen morfofonologian historia III. Nominien taivutus 1845–1850*. Turku.
- Wittgenstein, Ludwig 1993: *Filosofická zkoumání*. Přeložil Jiří Pechar. Praha: Filosofický ústav AV ČR.

Slovníky:

- EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat* 2009. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>
- Lindroos-Čermáková, Hilka 1984: *Suomi-tšekki-suomi -taskusanakirja*. Helsinki: WSOY.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja* 2004. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki: Edita.
- Suomen sanojen alkuperä* 2001. Etymologinen sanakirja. Helsinki: SKS/KOTUS.
- Tuomi, Tuomo 1980: *Suomen kielen käännteissanakirja*. Toinen, korjattu painos. Helsinki: SKS.
- Viks, Ülle 1992: *Väike vormisõnastik II. Sõnastik & lisad*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia / Keele ja Kirjanduse Instituut.
- ÕS 2013 = *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/qs/>

Korpusy, databáze:

- Eesti keele verbikesksete püsiühendite andmebaas: <http://www.cl.ut.ee/ressursid/py-siyhendid>
- Intercorp: www.korpus.cz/intercorp
- Kielikellon arkisto: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=16>
- Kielipankki: <http://www.csc.fi/tutkimus/alat/kielitiede>
- Tasakaalus korpus: <http://www.keeleeveeb.ee/>

SEZNAM TABULEK, SCHÉMAT A OBRÁZKŮ

Tabulka 1: Systém finských lokálních pádů podle Paava Sira	17
Tabulka 2: Finské koncovky lokálních pádů	22
Tabulka 3: Estonské koncovky lokálních pádů	22
Tabulka 4: Finské vokály	25
Tabulka 5: Finské konsonanty	25
Tabulka 6: Estonské vokály	28
Tabulka 7: Estonské konsonanty	28
Tabulka 8: Ortografie okluziv v estonštině	34
Schéma 1: Podkategorie estonského illativu	73
Schéma 2: Alomorfy estonského illativu jako schematická síť	75
Schéma 3: Alomorfy finského illativu jako schematická síť	104
Tabulka 9: Frekvence hV-illativů	126
Tabulka 10: hV-illativy v ustálených spojeních se slovesy	127
Tabulka 11: Frekvence illativním forem deklinačního typu „keel“	128
Tabulka 12: Frekvence illativních forem u deklinačního typu „uus“	131
Tabulka 13: Frekvence vybraných bezkoncovkových illativů	132
Tabulka 14: Illativ u slov deklinačního typu „seminar“	134
Tabulka 15: Illativ u slov deklinačního typu „akvaarium“	135
Tabulka 16: Frekvence geminačních illativů	137
Tabulka 17: Frekvence vybraných illativů s koncovkou -sse	142
Tabulka 18: Illativ singuláru přejatých slov zakončených na dlouhý vokál	151
Tabulka 19: Illativ plurálu deklinačního typu „huone“	153
Tabulka 20: Illativ plurálu deklinačního typu „sairas“	154
Tabulka 21: Illativ plurálu deklinačních typů „tärkeä“ a „kevyt“	155
Tabulka 22: Illativ plurálu přejatých slov zakončených na dlouhý vokál	156

Tabulka 23: Koncovky <i>-siin</i> a <i>-hin</i> u dvou- a tříslabičných kmenů	158
Tabulka 24: Illativ ve slabém stupni u slov končících na <i>-kkA</i> nebo <i>-kkO</i>	160
Schéma 4: Paradigmatická koheze u finských plurálových forem	168
Schéma 5: Smíšení paradigmát a dubletní tvary u víceslabičných slov	169
Obr. 1.: Obecné schéma illativu a dalších predikátů: cílová dráha	177
Obr. 2: Místně lokální užití illativu	179
Obr. 3: Místně lokální illativ v transitivní větě	179
Obr. 4: Místně lokální illativ: obecnější schéma	182
Obr. 5: Směřování činnosti	186
Obr. 6: Místo zasažení	187
Obr. 7: Zaměření na cíl	188
Obr. 8: Část z celku	202
Obr. 9: Terminativní užití illativu	203
Obr. 10: Rozsah na škále	205

POUŽÍVANÉ ZKRATKY

- all. – allativ
- abl. – ablativ
- ades. – adessiv
- elat. – elativ
- ess. – essiv
- gen. – genitiv
- ill. – illativ
- imper. – imperativ
- impf. – imperfektum (minulý čas označující v obou jazycích děj ukotvený v minulosti)
- imps. – impersonál (ve finštině tradičně označovaný jako pasivum)
- ines. – inessiv
- komit. – komitativ
- kond. – kondicionál
- kvot. – kvotativ
- nom. – nominativ
- os. – osoba
- part. – partitiv
- partic. – participium
- perf. – perfektum
- pl. – plurál
- plperf. – plusquamperfektum
- poses. – posesivní sufix
- sg. – singulár
- transl. – translativ
- term. – terminativ

VĚCNÝ REJSTŘÍK

3. infinitiv 23, 92, 192, 197, 198, 199,
200, 201, 224, 226, 233, 235
- abessiv 16, 19, 93, 99, 224
- ablaut 41, 47, 48, 49, 103, 113, 116,
122, 124, 125, 132, 134, 166
- aditiv 64, 66, 67, 144, 220
- adverbiale 16, 18, 19, 45, 54, 55, 179,
180, 181, 187, 188, 200, 206,
208, 215, 218, 219, 220, 221,
225, 226, 228, 231
- allativ 17, 22, 26, 82, 177, 181, 183,
185, 206, 221, 222, 223
- alomorfie 11, 12, 15, 16, 22, 42, 50,
51, 52, 53, 62, 66, 75, 81, 86, 88,
89, 90, 91, 98, 99, 103, 104, 106,
164, 166, 173, 212, 231, 232,
233, 235
- ateporální relace 45, 176, 177, 197,
200
- autonomní a závislý komponent 45,
46, 50, 52, 73, 91, 92
- deklinační typ 48, 65, 66, 71, 81, 84,
85, 86, 88, 89, 91, 102, 110, 111,
113, 114, 115, 116, 118, 120, 124,
125, 128, 130, 136, 146, 152,
153, 156, 157, 159, 160, 162,
164, 165, 166, 167, 168, 171,
172, 236
- doména 174, 175, 176, 177, 178, 180,
182, 183, 185, 188, 190, 196,
197, 202, 203, 204, 205, 206,
208, 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 217, 224, 228, 232, 233
- elaborační vzdálenost 38, 102, 122,
123, 163
- elativ 22, 41, 79, 93, 176, 177, 178,
188, 194, 196, 200, 201, 202,
204, 210, 223, 224
- encyklopedický význam 173
- essiv 16, 17, 19, 22, 90, 193
- frekvence 37, 40, 65, 106, 111, 120,
121, 123, 124, 125, 127, 130,
136, 139, 143, 144, 146, 154,
163, 166, 171, 212, 221, 234
- geminace 26, 29, 49, 55, 57, 59, 62,
64, 70, 72, 77, 78, 80, 106, 115,
124, 139, 150
- gramatické pády 16, 19, 22
- inessiv 17, 22, 49, 93, 99, 208, 224
- instruktiv 16, 17, 19, 23, 53, 95, 98

- kategorizace 12, 13, 15, 35, 36, 37,
 38, 39, 42, 68, 69, 72, 73, 76,
 77, 99, 102, 106, 119, 122, 165,
 166, 167, 172, 221, 232, 233
 komitativ 16, 19, 20, 90
 kreativita 115, 119, 163, 172
 lokální pády 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
 21, 22, 23, 41, 52, 56, 174, 175,
 176, 177, 178, 180, 181, 182,
 184, 185, 188, 191, 195, 196,
 203, 204, 205, 206, 207, 209,
 210, 211, 212, 221, 222, 229,
 230, 231
 ma-infinitiv 23, 145, 224, 225, 226,
 227, 235
 metafora 35, 47, 68, 105, 111, 127,
 183, 205, 208, 210
 metonymie 35, 192, 210, 213
 motivace 15, 36, 76, 77, 221, 228
 neologismy 109, 111, 112
 nulový morfém 41, 46, 48, 49, 52, 73,
 114, 125, 134, 166
 plurál 41, 46, 50, 51, 52, 54, 59, 81,
 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100,
 103, 105, 116, 117, 118, 139,
 143, 148, 149, 152, 153, 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 195, 234, 235, 236
 polysémie 14, 15, 16, 21, 41, 42, 52,
 173, 175, 176, 178, 196, 209,
 211, 212, 229, 231, 233
 posesivní sufixy 46, 84, 89, 91, 99,
 100, 102, 103, 233
 postpozice 17, 18, 20, 23, 37, 72, 129,
 130, 177, 202, 203, 212, 223, 228
 produktivita 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
 121, 122, 125, 139, 146, 163,
 171, 234
 profil 44, 45, 174, 175, 177, 178, 191,
 210
 přejatá slova 25, 28, 29, 31, 32, 48,
 56, 60, 70, 81, 82, 83, 84, 87,
 108, 110, 111, 113, 114, 117, 118,
 132, 136, 139, 143, 144, 150,
 151, 152, 153, 156, 157, 159,
 162, 172
 reduplikace 41, 47, 51, 52, 72, 82, 85,
 97, 101, 103
 rozpracování 44, 45, 47, 92, 188
 rozšíření 36, 39, 41, 69, 74, 76, 78, 80,
 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106,
 127, 139, 148, 149, 150, 162,
 178, 183, 185, 186, 187, 190,
 191, 195, 196, 197, 198, 200,
 202, 210, 212, 214, 216, 217, 218,
 220, 221, 223, 226, 228, 231,
 232, 233
 schéma, schematizace 20, 37, 38, 39,
 40, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 51, 52,
 67, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 91,
 92, 99, 100, 101, 102, 103, 105,
 106, 107, 111, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126, 131,
 139, 144, 145, 149, 161, 162,
 163, 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 172, 177, 178, 179,
 180, 182, 185, 186, 188, 189,
 191, 192, 193, 195, 196, 197,
 198, 199, 201, 202, 203, 209,
 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218,
 220, 221, 222, 223, 224, 226,
 228, 231, 232, 233, 234
 schéma s lokálním dopadem 100, 101,
 103, 122, 161, 162, 163, 166,
 167, 170, 233, 234
 schematická síť 12, 39, 40, 41, 42, 73,
 75, 80, 81, 99, 104, 122, 123,
 210, 231, 232
 standardní jazyk 12, 16, 26, 30, 53,

- 56, 57, 58, 59, 62, 67, 71, 76, 78,
79, 81, 93, 95, 98, 101, 108, 109,
110, 112, 113, 115, 124, 125,
130, 150, 159, 168, 171, 198,
233, 234, 235
- střídání stupňů 48, 49, 50, 55, 56, 89,
90, 94, 100, 105, 124, 153, 160,
162, 163, 167
- subjektivní pohyb 182, 183, 203, 214,
217
- symbolická relace 11, 14, 37, 38, 43,
92, 174
- syntagmatická relace 38, 43, 44, 45,
47, 50, 51, 52, 69, 91, 92
- temporální relace 44, 176
- terminativ 16, 22, 204, 212, 228
- trajektor 44, 175, 177, 178, 180, 181,
182, 187, 188, 209, 210, 213,
215, 230, 232, 233
- translativ 16, 17, 19, 22, 145, 177, 183,
185, 193, 194, 195, 204, 218,
219, 221, 224, 226
- úplná a částečná sankce 38, 119, 170
- vlastní jména 82, 83, 139, 140, 147,
151, 206
- význačnost 40, 80, 106, 120, 122, 123,
124, 125, 131, 139, 148, 162,
163, 165, 171, 172, 183, 211,
212, 234
- význam pádu 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 41, 52, 66, 173, 174, 175,
210, 211, 221, 231
- vztažný bod 20, 44, 45, 91, 175, 176,
177, 178, 180, 181, 185, 188,
190, 203, 205, 206, 209, 210,
213, 215, 221, 230, 232
- základna 44, 174, 210
- zkratková slova 83, 112, 116, 117, 122,
124, 139, 144
- zobrazení 174, 175, 185

THE ILLATIVE CASE IN ESTONIAN AND FINNISH FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE GRAMMAR SUMMARY

The work at hand seeks to provide a description of the illative case in standard Estonian and Finnish in terms of Langacker's cognitive grammar. The aim of the work is to apply this theoretical framework to the description of Estonian and Finnish morphology and to test its possible contribution in dealing with some traditional morphological topics of Estonian and Finnish. Primary focus is on the forms of the illative case, which in both languages is relatively rich in allomorphy. The work concentrates on standard variants of both languages, which is why the development of illative forms in the standardization process is also taken into consideration. However, as the illative case is considered a symbolic unit, the description of its meaning cannot be omitted. Therefore the polysemy of the illative is described as well. This provides a possibility to compare the use of the theoretical framework on matters of meaning and matters of form. The description of the polysemy of the illative relies on existing descriptions of the semantics of local cases in the cognitive grammarian framework. In the description of forms, on the other hand, a novel description is proposed and compared with some traditional approaches.

The description of allomorphy and polysemy utilizes the concept of schematic networks as well as the conception of categorization in more general sense. It is argued that concepts of categorization used in cognitive linguistics and Langacker's schematic network are helpful and insightful when dealing with allomorphic variation. Allomorphs are traditionally described as a distributional class, but the description shows that categorizing relations based on similarities of form are detectable between them.

The traditionally described patterns for forming the illative are schemas in terms of cognitive grammar; they are abstractions based on phonological prop-

erties of concrete forms. For example, in two of the Finnish schemas for forming the illative, [ILL.SG/...Vn] and [ILL.SG/...hVn], the vowel of the ending *V* is schematic compared to concrete forms such as *talo* ‘house’ ~ ill.sg. *taloon*, *seinä* ‘wall’ ~ ill.sg. *seinään*, *kyky* ‘ability’ ~ ill.sg. *kykyyn*, etc. for the first schema, or *puu* ‘tree’ ~ ill.sg. *puuhun*, *työ* ‘work’ ~ ill.sg. *työhön*, *maa* ‘land’ ~ ill.sg. *maahan*, etc. for the second one. Traditional descriptions of Finnish include six patterns for the illative: three for the singular ([ILL.SG/...Vn], [ILL.SG/...hVn], [ILL.SG/...seen]), and three for the plural ([ILL.PL/...in], [ILL.PL/...hin] [ILL.PL/...siin]). As for relations between these, the plural variants can be considered extensions of the respective singular variant, for example [ILL.SG/...hVn] → [ILL.PL/...hin], [ILL.SG/...seeɐ] → [ILL.PL/...siin]. At the same time, all three plural variants can be considered examples of a schema that unites them. This schema states that the vowel in the plural illative ending is *i*, reduplicating the plural ending vowel (e.g. *seinä* ‘wall’ ~ ill. pl. *seiniin*, *puu* ‘tree’ ~ ill. pl. *puihin*, where the plural stems are *seini-*, *pui-*). The allomorphs of the illative in Finnish – including variants that appear before possessive suffix such as used in e.g. *taloomme* ‘into our house’ (PX1PL *-mme*), *työhönsä* ‘into his/her/their work’ (PX3 *-nsa* ~ *-nsä*) – usually share at least one phonological property, but none of the phonological properties that appear in illative forms are common to all illative forms.

In the case of the Estonian illative, the analysis in terms of a schematic network leads to a proposal to reconsider some of the traditionally described patterns. These can be distinguished by giving a list of properties that the form should meet in order to be considered a good example of a certain pattern. This applies, for example, to the distinction between the so-called long illative (formed with the suffix *-sse* attached to the stem, which ends in a vowel) and short illative (formed by introflective morphology), where the crucial criterion is whether a form is agglutinative or inflective. It is suggested that the description can be altered from the one based on a criterial-attribute model of categorization to a description utilizing the concept of a schematic network. In that case it is possible that some schemas (patterns for forming the illative) do not meet the conditions of any of the traditional patterns (for example, illative forms such as *üllatus* ‘surprise’ ~ ill. sg. *üllatusse*, *oluline* ‘important’ ~ ill.sg. *olulisse*, *inimene* ‘person’ ~ ill.sg. *inimesse* are not wholly unproblematic examples of either the long illative or the geminate illative), but in the schematic network these forms can be considered motivated from different directions, being partially sanctioned by more than one traditionally recognized schema. The possibility of departing from the prototype is assumed in the framework and can be readily described. Other relevant examples of extensions are polysyllabic geminate illatives of nouns formed with the derivative suffix *-elu* (e.g. *arutelu* ‘discussion’, ill.sg. *arutellu*) or nouns where the consonant *j* undergoes the germination process (e.g. *maja* ‘house’ ~ ill.sg. *majja*, *aju* ‘brain’ ~ ill.sg. *ajju*).

Concepts from Langacker's cognitive grammar concerning distribution are also used in the work at hand. The strict productive/unproductive dichotomy utilized by some morphological descriptions is set aside when trying to reconsider the notion of productivity in morphology. Rather, the most useful concepts in the description of distribution prove to be cognitive salience and elaborative distance. Various patterns for forming the illative are compared as regards the cognitive salience of the schema and the salience of individual forms. Data from corpora are used in the description of distribution in order to test the usage of the schemas as described in grammars or as proposed in this work. Searching the corpora mostly confirmed earlier statements concerning the distribution of illative forms in both languages. In Estonian, only one illative is usually used for one noun, even though prescriptive grammars often allow for two variants (this is for example typical for illatives with the ablaut morpheme or the zero ending). However, stems that have forms of the geminate illative also have forms with the ending *-sse* that appeared to be in use alongside the geminate illative forms (for example *pere* 'family' ~ ill. sg. *perre* ~ *peresse*, *küla* 'village' ~ ill. sg. *külla* ~ *külasse*). The use of the long illative with the ending *-sse* was also analyzed specifically for words of unspecified or un-specifiable morphological behavior, such as abbreviations, recent loans, or proper nouns which are not often used in Estonian.

The nominal types in Finnish that can in theory have more than one illative ending also showed clear preferences for only one illative form (with only few exceptions such as *usea* 'many' ~ ill.pl. *useihin* ~ *useisiin* or *ateljee* 'atelier' ~ ill.pl. *ateljeehen* ~ *ateljeeseen*). Polysyllabic stems ending in *-kka*, *-kko*, and *-kkö* were subject to special attention as their illative plural forms are mostly in the weak grade, in contrast to all other illative forms, singular or plural. Forms in the weak grade were predominant among nouns ending in *-kko* ~ *-kkö* (e.g. *otsikko* 'headline', ill. pl. *otsikoihin*, *yksikkö* 'unit', ill.pl. *yksiköihin*, *laatikko* 'box', ill.pl. *laatikoihin*) and almost exclusively used for nouns ending in *-kka* (e.g. *piirakka* 'pie', ill.pl. *piirakoihin*, *mansikka* 'strawberry', ill.pl. *mansikoihin*). This is explained in terms of a local schema that, due to its specificity, can be considered more salient than more abstract schematic representations of the nominal stem in the illative that would subsume all illative forms.

In the description of the distribution of the plural endings *-siin* ~ *-hin* and in the description of the stem alternation of nouns ending in *-kka*, *-kko*, and *-kkö*, the notion of declensional type and some reflection of paradigmatic cohesion was necessary. The notion of declensional type was in consequence slightly reconsidered in terms of cognitive grammar and in relation to the concept of schema, conceptions of categorizing relationships in general, and a usage-based approach to morphology.

A cognitive grammarian description of integration of morphemes into larger assemblies was adopted as well. Illative morphemes are bound morphemes that only

occur in combination with nominal stems. It was attempted to illustrate how it is in this respect possible to avoid putting agglutinative morphology into a special position when compared to introflective morphology or any other kind of morphological operation. It was attempted to show how the same theoretically grounded and coherent approach can be used to describe both Estonian and Finnish morphology.

In Finnish, the description of illative forms must include suffixation and reduplication. In Estonian, the description must include suffixation, ablaut morphemes, and the zero ending – which is considered a special case of ablaut in accordance with Langacker (1987: 344–345). The illative morpheme is a dependent morpheme and appears only in combination with a nominal stem. The mutual interaction between the nominal stem and case ending is an issue of special concern especially in Finnish inflectional morphology (cf. Anttila 1974). In terms of Langacker’s cognitive grammar the dependent morpheme (e.g. illative suffix) always refers to the nominal stem. The dependent morpheme has the schematic stem as its subpart, cf. the Finnish illative suffix *...seen*, where the schematic part (here ‘...’) serves as the elaboration site in valence relation between the nominal stem and the ending.

The illative morpheme can also be a part of larger morphological assemblies, consisting of a nominal stem, a plural morpheme, an illative morpheme, and in Finnish also a possessive suffix. In such assemblies we can recognize the hierarchy of constituents. A constituent is however something very different from a unit (Langacker 1987: 313). This allows for a description in which the “ready-made” combination of a plural and an illative morpheme is considered a unit, e.g. Finnish [ILL.PL/...iin], [ILL.PL/...ihin], [ILL.PL/...isiin], and Estonian [ILL.PL/...desse], [ILL.PL/...tesse].

The conclusions argue that the concept of a local schema is an especially useful contribution of cognitive grammar. Such a schema is usually not overly abstract, but is cognitively salient. Some patterns for forming the illative traditionally described in grammars can be examples of such schemas. The concept of the local schema has been used to describe the plural morphology of Finnish nouns ending in *-kka*, *-kko*, and *-kkö*. One can in a similar manner find local schemas in the polysemic network of illative meanings. The properties one abstracts away from when using these schemas may be different, but the abstraction of local schemas unites the description of meaning and form. The framework does not deny more abstract schemas such as is the illative morpheme, where both its expression and its meaning represent very abstract and almost empty schemas. It is the concept of cognitive salience, lacking a counterpart in other frameworks, which proves viable in the description. Such a description can also be readily adopted for pedagogical goals. It is also argued that a different approach to categorization in language has a substantial effect on the description and offers possibilities to reconsider other established morphological topics.

VĚDECKÁ REDAKCE MASARYKOVY UNIVERZITY

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová (tajemnice)

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY

doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(předsedkyně)
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
(tajemnice)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
prof. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Estonský a finský illativ

v pohledu kognitivní gramatiky

Petra Hebedová

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA roku 2016
v edici **Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity** / číslo 444

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Výkonná redaktorka / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Pavel Křepela

Sazba / Dan Šlosar

Vydání první / 2016

Náklad / 200 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / Litera Brno, Tábor 43a, 612 00 Brno

ISBN 978-80-210-8292-2

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8292-2016

#444